MIHAI RALEA

SCRIERI

VOL.4

1988

BUCUREȘTI

MIHAI RALEA

SCRIERI

Ediție, prefață și note
de
FLORIN MIHĂILESCU

EDITURA MINERVA

SOCIOLOGIA ÎN OPERA LUI MIHAI RALEA

Există în opera oricărui gînditor autentic o perspectiva centrală, integratoare, un nucleu generator at viziunii sale asupra lumii, perspectivă sau nucleu lesalo nu numai de o concepţie proprie, mai mult sau mai puţin originală, dar şi de o anume disciplină intelectuală, considerată preferenţial drept o diseiplină-pilot, cu valoare hermeneutică fundamentală sau cu mare putere de cuprindere a problemelor pe care le implică realitatea dată a obiectului de studiu şi de meditaţie. Sînt de exemplu gînditori care adoptă o perspectivă filosofică, alţii care o preferă pe cea ştiinţifică, sau estetică, sau morală, sau economică, sau politică si aşa mai departe, situîndu-se în cadrul uneia saîl alteia cu o concepţie care le aparţine într-o măsură mai mare sau mai mică si din unghiul căreia văd, studiază, apreciază şi interpretează lumea.

în cazul lui Mihai Ralea, pentru a o spune de la început, această perspectivă cardinală, care prezidează în mod incontestabil toate demersurile sale intelectuale, este perspectiva sociologică. Pentru cine cunoaşte etapele de formaţie a eseistului de mai tîrziu şi anume, în primul rînd, adolescenţa sa ieşeană, consumată sub semnul influenţei cercului poporanist al *Vieţii româneşti* şi, mai presus de toate, a lui G. IbrăileanU personal, apoi studenţia bucureşteană şi contactul cu ideile şcolii lui D. Guşti, în fine, pregătirea doctoratului parizian în atmosfera de efervescenţă teoretică dominată de durkheimism, opţiunea lui Ralea îşi dezvăluie toate rădăcinile sale şi dobîndeşte explicaţia limpede a tuturor nuanţelor de atitudine, care o vor individualiza mai tîrziu. Preocuparea socială a poporaniştilor, ridicată de C. Stere şi G. Ibrăileanu la rangul binecunoscut, militantismul consecvent în direcţia progresului şi a democraţiei, ambele trecute prin ideea gustiană a acţiunii de reformă socială şi consolidate teoretic prin cunoaşterea celei mai importante tradiţii a Rîndirit

sociologice* europene {Emile DUrkbeim, Gnbriel Tarde, dar şi Georg Simmol, Max Weber şi alţii) structurează aşadar o viziune a Uimii pe care Ralea nu şi-o va modifica niciodată, făcînd-o doar să evolueze organic după 23 August 1944 prin contactul mai aprofundat cu ideologia marxistă.

Dar dacă perspectiva sociologică domină şi organizează viziunea lui Minai Halea asupra lumii, această împrejurare nu trebuie *ipsu iactn* confundată pînă la identificare cu ipostaza (.le profesionist al sociologici, Desigur Ralea a profesat de ia catedra universitară această disciplină, după cum a profesat şi psihologia, şi pedagogia, şi antropologia filosofici, şi estetica, si critica literară. Se înţelege că aceeaşi persfectiva sociologică se regăseşte in toate, in calitatea ei de ciieie In-r ineneutu ă a viziunii generale a profesorului si gînditorului, tut astfel cum ea se întdno'ăe în acţiunea publicistică a militantului politic, a polemistului cultural, a criticului şi teoreticianului litera?- Ea a fost factorul unificator şi conţinutul esenţial al lăutei de cultură pe care o reprezintă opera lui Mihai Ralea şi nici o analiză a acesteia din urmă nu o poale pune iu paranteză

Dar spiritul autorului nostru nu şi-a găsit forma cea mei potrivita, mai pronrie şi mai avantajoasă în construcţia teoretică de cabine'!, in închegarea sistematică rece şi profesorală a ideilor, m proiecţia abstractă şi pură a unea gindiri fascinate -a acaparate de jocul propriilor ei fantasme (..jocul ielelor'-, < um va spune OVim.il Petroscu). ci în mani testarea liberă a procesului de reflecţie, tradusă la catedră prin arta Unei captivante cozerii, în cel mai bun gust al tradiţiei franceze, iar în scris printr-n eseistică do rară şi cuceritoare inteligenţă. încît deşi Minai Ralea ilustrează cu strălucire istoria sociologica, a psihologiei şi a filosofiei româneşti, de unde şi pi ezenţa lui la loc de cinste în tratatele de specialitate, deşi el esle autorul unor cărţi serioase, docte, profunde, precum *Idcea dc revoluţie in doctrinele socialiste, Introducere în sociologic, Explicarea omului, Sociologia succesului, Istoria psihologiei* şi *Introducere în psihologia <ociaîă* (acestea trei din urmă în colaborare), nu această calitate si activitate îi fixează, după opinia noastră, poziţia cea mai înaltă în cultura românească, ci valorile de inteligenţă şi de expresivitate care şi-au găsit forma ideală în eseistica tu: seînteietoare. acută şi originală. Este de altfel semnificaţiv câ, dintre cărţile enumerate, cea care il reprezintă mai bine, într-un fel capodopera lui, este fără îndoială *Explicarea om ului,* adică tocmai scrierea in care spiritul său s-a manifestat mai neîngrădit, mai vioi şi mai personal, alttel zis mai aproape de tiparele ^i procedurile

• ••=p-nlui, înţeieş aici nu numai ca o formă printre altele, în accepiii niie.imilâ .1 termenului, ci şi ca o adevărată *forma me.ntis,* •iiii'lnia de jmidire şi de viziune.

Ni- adaugă neapărat la această carte fermecătoare şi durabilă -.uir|e l.|i• pagini de comentarii critice, de disociaţii de idei. de •lasiln ai i teoretice, de atitudine civică, toate purtind marca in-• ni il Modahi :ă a vervei, a disponibilităţii spiritului, a inventivităţii •iii|n ar/atoare şi nu arareori paradoxale, a rapidităţii asociative, du i a discernământului la lei de prompt şi de pătrunzător, •arc laolaltă nu sint de fapt altceva decît tot atîtea atribute de 1l. .l i'eţc care fac tocmai torţa <le atracţie şi calitatea naturală a i•.i-l-.'ic;. veritabile.

î\"e-ar părea foarte rau dacă s-ar vedea aici o încercare (partida ! Doamne fereşte !) de a-l expropria pe Ralea de meritele ••ale ...şiimţifice", pentru a-l anexa mai bine istoriei literaturii, căreia (nu-i a.şa '/) îi aparţine oricum. Consideraţiile de tată nu •ânt animate decît dc: intenţia unei situări mai exacte a contribuţiei celei mai proprii cil care Mihai Ralea a îmbogăţii cultura românească. De aici mai departe, se poale fireşte şi chiar trebuie sa i li'.eulăm despre opera lui sociologică, psihologică şi filosofică, eminenta insă tocmai prin inteligenţa eseistica, nu inşii -! mai puţin doctă (do ce am caută nici o falsă opoziţie :), cu care' ştie să-şi supună materia şi s-o asimileze \iziUnu sale personale, mnde!ind-o astfel intr-un std de mare pregnanţă -i de indiscutabilii acuitate.

Este in ac est cornext e\: reni de interesant de notat că exegeţii dc specialitate, chiar unii dintre cei mai ataşaţi de memoria lui Halea, pe care l-au cunoscut şi sub al c ărui farmec s-au aflat, au remarcat că ceea ce cai aeterizeaza mai cu seamă opera '•a teoretică este selecţia materialului şi a nunele!ur de vedere, mlăţişato cu probitate, vorbind cluar de ..obişnuitul său eclectism" si scriind, cu referire precisă locmai la domeniul studiilor sale sociologice: ..Ralea nu a construit un sistem sociologic şi se pare ca nu a avut niciodată intentai do a-l construi. Valoarea concepţiei '-ale sociologice constă, după noi, nu atît in formulare;) unor teze originale limitate la număr. eî< mai ales în opţiunile teoretice de cele mai multe ori juste, m luările de atitudine în favoarea Unui punct de vodee dintre două sau mai urnite pun ele de vedere aflate in controversa Lui ii era ^pofiiică î;i cel mai înalt grad gîndirca orni eon frun tai ea continuă, pa in opoziţie' sau prin contras! cu id"f:e unor preopinenţi din prezent sau din trecut." (K. Tomniaga in *Islam.' ţilosoUci mmdnesti,* voi. 11, Ed Academie K.S.K., 1980. pp. -141 şi 44.'!.)

Daca originalitatea concepţiei sociologice a lui Mihai Ralea nu poate aşadar interesa ca atare decît într-o măsură relativă, nu ni se pare totuşi că elaborarea sa se caracterizează prin asocieri eclectice, ci prin asimilarea coerentă si organică. într-o sinteză proprie, a cîtorva idei fundamentale, în jurul unei perspective de hermeneutică antropologică destul de personale, care încearcă să îmbine dialectic viziunea sociologică a individului cu aceea psihologică a vieţii sociale, Adoptînd fără rezerve ideca că esenţa ontologică si axiologică a fiinţei umane e de naluia socială, Ralea nu sacrifică însă în nici un fel drepturile si importanţa individului, atît ca agent social, eît şi ca prezenţă metafizică în lume. Spirit raţionalist şi echilibrat, gînditorul român a tins de la început să ia o anumită distanţă faţă de ceea ce i s-a părut excesiv, fie că era vorba de individualismul lui G. Tarde, fje de sociologismul integral al lui E. Durkheim. rospingind deopotrivă formalismul lui G. Simmel sau L, von Wicse. clin convingerea, exprimată cu toată fermitatea, că tocmai conţinutul relaţiilor sociale ne explică în ultimă analiză funcţionarea şi semnificaţia lor reală. Suspicios faţă dc toate tipurile de exagerări, Mihai Ralea a integrat totuşi în sinteza concepţiei sale n mulţime de interpretări ponderate si pozitive, refuzînd In genere speculaţia vidă, în aspiraţia care s-a revelat a-l fi caracterizat permanent de a înţelege individul prin social, dar si socialul prin individ, în planul unei relaţii dialectice ireductibile, care l-a făcut să devină adevăratul precursor şi fondator al studiilor de psihologie socială în România.

înclinaţia funciară spre o soluţie echilibrată şi integratoare l-a condus pe Ralea la neîncrederea în tentativele de a explica societatea şi viaţa socială printr-un principiu unic de determinare, fie el economic sau spiritual, şi la convingerea că nu e cu putinţă a ierarhiza factorii determinativi şi a admite „o dominaţie a unei singure funcţii în dauna celorlalte", Dimpotrivă, după opinia lui din 1925, dar şi de mai tîrziu, „Sociologia contemporană recunoaşte cu evidenţă legea interdependenţei factorilor sociali". *(Viaţa românească,* nr. 4/1925, p. 132. Vezi şi *Introducere hi sociologie,* Casa Şcoalelor, 1944. p. 68.) O asemenea opţiune teoretică l-a îndepărtat pe Mihai Ralea de înţelegerea exactă a materialismului istoric, întîmpinat adesea, în consens cu aprecierea majorităţii sociologilor burghezi dinaintea ultimului război mondial, cu reproşul de economism şi, ca atare, de unilaterali* zare a fenomenului determinist. Se ştie însă că nici Marx, nici Engels n-au simplificat vreodată relaţia dintre diverşii factori sociali, considerînd doar — şi aceasta cu ţoale nuanţele de riguaiT că factorul economic este *numai in ultimă instanţă* acela care se impune, însă nu în mod direct, ci într-un mod toarte complex si intermediat, cu o colaborare activă din partea tuturor celorlalţi. Mai mult decît atît, materialismul istoric, aplicaL ca metodă de investigaţie şi interprelare a tuturor fenomenelor vieţii sociale, pune accentul pe importanţa holăritoare şi pe caracterul indispensabil al analizei eoncret-is|orice a oricărei realităţi, fără nici o idee sau premisă preconcepută. O asemenea analiză indică de multe ori că dispoziţia factorilor determinativi m reţeaua realei lor interdependenţe este variabilă de la caz la caz şi că, prin urmare, cercetătorul tr< buie să pornească întotdeauna de ia fapte şi împrejurări (*b'.u;* tive. iar nu d" la principii prestabilite.

Multe idei sociologice ale lui Mihai Ralea sînt, evideni, debitoare sistemului lui Emile Durkheim. Însăşi definiţia socielăţii ca „o stare de mulţime, tipizată prin i epetiţie în instituţiuni, sancţionată» prin reguli de constrîngeie şt condusă de valon comune" *(Introducere In sociologie,* cd. fit, p. dovedeşte *in* chip netăgăduit o influenţă decisiva din partea gînditnrului francez, ea şi de altfel convingerea discipolului său român că societăţile în genere au evaluat de la foi mo de solidaritate mecanică, obţinute adică prin asemănarea dintre indivizi, la altele de solidaritate organică, bazate din contra pe diferenţierea indivizilor, diferenţierea condiţionată şi ea, cţim a drmonsl ral Durklvim într-o carte celebră, de diviziunea rnuncii sociale (De Za *division du travail social,* i'aris, liJ'Xl). Desigur, Mihai Ralea nu ignoră alte teorii şi puncie de vedere in proble:na clasiticâi ii societăţilor şi citează pe E. H. Giddings şi pe *V.* Tonnics, dar numai pentru a constata sensul comun al tuturor în ce priveşte diferenţa dintre societăţile vechi şi cele moderne.

Nu vom intra acum în analiza terminologiei proprii pe care ne-o propune Ralea : societăţi domestico-religioase, juridieo-roligionse, politice şi economice, pentru că re] mai interesant lucru ni se pare a sublinia aici faptul că pornind de la teza diferenţierii indivizilor în societăţile cu solidaritate organică, adică în societăţile moderne, gîndiforul nostru Îşi întemeiată pledoaria sa pentru democraţie, în spiritul celui mai clar radicalism de stînga, caracteristic de altfel întregii ideologii de la Viata *românească.* Acţiunea militania a lui Mihai Ralea se va reclama deci şi de Ia o poziţie sociologică precisă s; argumentată pe larg *Ta* plan leoretic, nu numai de la obiective politice imediate, dc interes mai mult ori mai puţin pragmatic. .Apologia democraţiei în opera eseistului de la *Viaţa rmnâneasen* şi a gazetarului de la

Dreptatea este deopotrivă expresia unui ideal de progres şi civilizaţie modernă, cît şi a unor ferme convingeri de fiiosofie istorică şi sociaiâ.

Preocupările Sociologului român s-au îndreptat la un moment dat mai ales către ideile şi studiile mai puţin împlinite în şcoala durkheimiană, deşi prefigurate de maestrul însuşi, şi anume către problematica sancţiunilor premiale, a valorilor stimulative ale societăţii moderne, din care va ieşi mai tîrziu voluminoasa lucrare, scrisă în colaborare cu Traian Herseni, *Sociologia succesului* (1962). Interesul axiologic, dobîndit probabil şi sub influenţa curentelor de gîndire neokantiene, merită subliniat cu precădere la Ralea, cu atît mai mult cu cît el îl înrudeşte o dată în plus cu celălalt mare sociolog ieşean Petre Andrei, de care se desparte totuşi prin orientarea sa către studiile de psihologie şi mai cu seamă de psihologie socială şi, de asemenea, prin practicarea criticii şi eseisticii literare, domeniu în care perspectiva fundată pe ideea de valoare devine nu numai implicit, dar şi explicit obligatorie. Dacă n-a scris ca prietenul său o *Filosofif- a valorii,* ci doar un volum de admirabile reflecţii şi disociaţii de idei, intitulat *Valori,* Mihai Ralea n-a fost însă mai puţin animat in demersurile sale intelectuale dc problematica axiologică, cu alte cuvinte de rolul esenţial al valorilor în viaţa societăţii si a omului modern, idealul unei lumi In care sancţiunile penale să fie dominate şi treptat înlăturate de cele premiale este idealul său axiologic, viziunea sa asupra omenirii de miine. *Sociologia succesului* este a sa *Filosofic a valorii,* operă semnificativă pentru linia consecventă şi stenică a umanismului sau progresist şi democratic.

Nu încape nici o îndoială că perspectiva sociologică şi umanist-democrată l-a condus pe Mihai Ralea, după 23 August 1944, către ideologia marxistă. Dar tot aşa de adevărată ni se pare contribuţia în acest sens a setei sale de obiectivitate în viziunea ştiinţifică şi filosofică a vieţii sociale, pe care el si-a văzut-o mai întîi satisfăcută de sistemul lui Durkheim, cel care susţinea în vestitele sale *Reguli ale metodei sociologice* că „prima şi cea mai fundamentală regulă este aceea de a considera faptele sociale ca lucruri." *(Regulile metodei sociologice,* Ed. ştiinţifică, 1974, p. *O'-i.)* Caracterul obiectiv, ştiinţific al metodei marxiste de cerceiare şi interpretare a fenomenelor sociale l-a cîştigat pe Ralea de altfel din prima clipă şi dacă adeziunea lui n-a fost integrală de la început, aceasta s-a datorat, cum am mai indicat, înţelegerii simplificate şi restrictive a gîndirii lui Marx drept un gen de economism oarecum excesiv, care n-ar face locul cuvenit ce-

lorlalţi factori, în determinismul social. Este interesant şi semnificativ de observat că lui Durkheim, subliniind în prealabil marile merite ale concepţiei saie, Ralea îi reproşa în mod analog, dar cu adresă schimbată, neglijarea factorului individual, a contribuţiei sale în desfăşurarea fenomenelor vieţii sociale. El avea să-şi dea seama însă, mai tîrziu, că teoria marxistă cu privire la determinismul social si la modul în care funcţionează structurile ansamblului social era mult mai complexă şi nu oblitera nici pe departe rolul factorilor exiraeconomici şi al subiecţilor umani în devenirea socială şi istorică. Dar, oricum, evoluţia gîndirii lui Mihai Ralea, de la ideile şi idealurile tinereţii sale. aflată sub tripla influenţă a poporanismului lui Stere şi Ibrăileanu, a şcolii sociologice dc la Rucureşti patronate de D. Gust: şi a formaţiei sale pariziene în spirit socialist si durkheimian, la situarea pe poziţiile marxiste după 1944, a fost o evoluţie normală, organică şi fără accidente dc parcurs, o evoluţie mult mai armonioasă şi mai naturală decît aceea a multora dintre colegd săi dc generaţie.

Să nu încheiem însă aceste puţine rîndnri introductive înainte de a ne întreba în ce constă şi cum a funcţionat raportul dintre perspectiva hermeneutică şi integratoare, de natură sociologică, a lui Mihai Ralea şi conţinutul gîndirii sale în general si, în primul rînd, fireşte, al gîndirii sale soc:ologice. Două lucruri considerăm că trebuie avut*' mai ales în vedere la acest punct al discuţiei şi anume : caracterul mult mai larg şi mai cuprinzător al perspectivei sociologice ca tip de viziune a lumii şi, dimpotrivă, caracterul mai precis şi mai bine delimitat al concepţiei sociologice propriu-zise. Cum Mihai 1valea n-a construit un sistem de gîndire închis şi unidirecţional şi nici n-a avut pasiunea atitudinii inflexibile, dogmatice şi inconcesive, ci a fost din contra un spirit, liber şi de mare, aproape inepuizabilă disponibilitate intelectuală, păsi rîndu-şi doar, necontenit, luciditatea, realismul, precum şi bunul său simţ congenital şi structural, aplicaţiile perspectivei sale hermencutice la diferitele obiecte de analiză şi interpretare ale studiilor şi eseurilor lui n-au suferit aproape niciodată de nereceptivitate, rigiditate, îngustime sau incomprehensiune şi, ca atare, nici nu s-au fanat odată cu trecerea timpului care a înghiţit atîtea şi atîtea contribuţii pretenţioase şi „definitive". Se poate zice tocmai că farmecul inconfundabil şi valoarea ultimă a scrierilor sale celor mai bune şi mai reprezentative îşi au izvorul şi explicaţia în lărgimea şi mobilitatea irepresibilă a spiritului său, care şi-au pus amîndouă amprenta pe ..metoda" sa intelectuală. Se reconfirmă încă

o dată si pe acesta cale iorma sau structura eseistică a personalității sale, împrejurare care s-a concretizat nu numai în admirabilele pagini de critică şi publicistică literară pe care ni le-a lăsat, dar şi în studiile sale de sociologie, filosofic şi psihologie. Kără a impieta in vreun fel oarecare asupra •or.linulului de gindire, perspectiva hermeneutică a triumfat în cei" din Urmă asupra lui. oblmîn.l rezultatele cele mai strălucite alunei cînd s-a realizat mai alei in formele sale proprii, unde Mihai Ralea s-a dovedit incontestabil a fi, aşa cum 1-a numit centralele său mai tînăr G. Călinescu. „unul din cei mai de seamă poeţi ai ideii din literatura română.- *(A^W vărul literar si artistic,* 15 mai 19.'12. p. 7.)

Dincolo de aporturile substanțiale şi temeinice ale unei eminenle opere de cercetare şi reflecţie socială, se desprind astfel contururde luminoase ale unei personalităţi originale prin sliluL său de creativitate culturală, prin viziunea sa asupra lumii, ca si prin farmecul eu care scrisul său lucrează asupra noastră şi ne cucereşte. ()eupînd un loc esenţial in opera lui Mihai Ralea. sociologia sau mai prer-is perspectiva pe care scriitorul nostru şi-a construit-o pornind de la ea ni se înfăţişează cu siguranţă a fi fost elementul coagulant al tuturor calităţilor de spirit şi expresie ale uneia din cele mai mari şi mai lucide inteligenţe <lin întreaga istorie a culturii româneşti.

mai-iunie. 1987

Florin MlHAlLFSCX'

CU PRIVIRE LA EDIȚIE

După primele trei volume, apărute în 1972, 1977 .şi 1981, cel de faţă îşi propune să dea imaginea gîndirii sociologice a lui Mihai Ralea. El cuprinde două secţiuni şi anume : î. Studii de sociologie (in volume şi în revislp) şi IT. Recenzii. în prima, sînt reproduse integral volumele *Introducere în sociologie* şi *Istoria ideilor sociale.,* parţial volumele *Contribuţii la ştiinţa societăţii* şi *Atitudinii* (lăsînd deoparte textele străine de tematica sociologică şi care întră în alte locuri ale ediţiei) si, în sfîrsit, două studii rămase pînă în prezent în reviste. Secţiunea următoare cuprinde un număr de recenz.ii, selecţionate după conţinutul lor şt după caracterul cărţilor de care se ocupă, corespunzător cu tematica acestui volum.

Faţă dc proiectul editorial anunţat în „Nota" la precedentul volum, abundenţa materialului nr-n obligat să operăm unele modificări. Tn acest sens, volumul următor, al cincilea, va include publicistica politică si culturală, nereeditată niciodată pînă acum, volumul 6 va **fi** consacrat studiilor de filosofie, psihologie şi pedagogie, iar ultimul volum va reedita ..notele de rălătoric", şi lucrarea *Cele două Franțe.* Nu vor intra în ediţie, după cum se observă, cărţile scrise în colaborare si cursurile universitare,- acestea din urmă fiind deja publicate într-un volum aparte, iar celelalte gasinclu-se încă în circulaţie si, oricum, neputîndu-se atribui lui Ralea decît într-o măsură greu de precizat pentru exigenţele unei ediţii critice.

Normele de stabilire a testelor au rămas în general aceleaşi ca şi pentru primele trei volume, cu aplicarea regulilor ortografice actuale şi cu respectarea, fără exagerări, a unora din formele de limbă ale autorului. Acolo uncie, cum se întimpiă adesea, am avut de-a face cu variante duble, am preferat de regulă pe aceea care corespunde practicii limbii române de azi. Multe greşeli evidente au fost îndreptate tacit. In proresu! tre-

rerii textului de la faza de manuscris la aceea de articol de ziar sau revistă, neglijența își spunea altădată cuvîntul incomparabil mai frecvent decît azi. Trebuie adăugată aici şi relativa indiferență a autorului însuşi față dc îngrijirea tipografică a scrierilor sale, chiar şi a celor reluate în volume. Am comparai de aceea toate ipostazele pe care le-am avut la îndemină pentru a decide asupra formei celei mai corecte. Anumite imperfecțiuni stilistice sau gramaticale i se datorează lui Ralea însuşi, care scria probabil cu repeziciune (dară nu chiar dicta direct, improvizînd cu uşurința oe-l caracteriza), mai cu seamă articolele de ziar. N-am intervenit decît în cazuri flagrante, din fericire puține. Precizările, de subsol, notate cu asterisc, ne aparțin.

Nu putem încheia fără a ne exprima datoria de gratitudine pe care o resimțim față de primul editor al lui Mihai Raiea (volumele 1—;i), față de Z. Ornea, pentru sprijinul său competent, permanent acordat, şi față de tînărul nostru prieten Alexandru Calmâcu, al cărui ajutor în colaționarea textelor ne-a fost indispensabil şi neprețuit. în sfîrşit, dar nu în cele din Urmă, un gînd de rea mai mare stimă pentru Editura Minerva, care patronează cu perseverență admirabila operă de reintegrare a clasicilor literaturii române în circuitul de valori artistice şi ideologice ale culturii noastre contemporane.

FI. M.

I. STUDII de SOCIOLOGIE

INTRODUCERE ÎN SOCIOLOGIE
(1925 ; 1044}

CUVINT ÎNAINTE

„Ii faut etre profond dans l'art ou dans la scienre pour pouvoir enseigner Ies commeneements."

(Diderot)

Nimic nu o mai greu decît să vorbeşti iniţiat oamenilor profani. S-a inventat pentru aceasta pedagogia. Dar acolo Lrebuie timp, metodă, sforţări lente. Cu totul altceva e a inocula cuiva, într-o- singură şedinţă, prin lectură, germenul unei discipline întregi. Germanii au inaugurat sistemul printr-o enorma cantitate de „Einfuhrung" ori „Einleitung". Unii dintr-mşii înţeleg prin acest termen ştiinţă popularizată. Aceasta e, însă, pină [a un anumit punct imposibil. O disciplină îşi are în afară de limbajul ori tehnica ei — (e imposibil de înţeles Einstein fără cunoştinţe matematice superioare) — un anumit grad de complexitate mintală, corcspunzînd epocii în care a apărut ştiinţa, gradului de cugetare cu care era minimum înzestrata omenirea atunci. Cam să simplifici lucruri prin natura lor complicate, fără să mutilezi însăşi esenţa disciplinei ?

„Einfuhrung" poate să însemne însă nu numai o popularizare, dar o excursie rapidă, un rezumat al problemelor centrale ale unei ştiinţe. In acest caz nu mai e nevoie de „[>edagogie", fiindcă cartea se adresează, prin definiţie, unui public de cunoscători.

încercarea de faţă a căutat să se inspire din ambele sensuri, ale'obişnuitelor „introduceri". Am evitat să eliminăm ceea ce formează caracteristica ştiinţei sociologice. N-am neglijat nici o problemă pentru motivul că e prea „grea". Şi nici n-am evitat să-i dăm ţinuta care-i convine. Ne-am silit însă să ne îndepărtăm de la orice pedanterie ori exces de abstracţie inutilă. Am înlăturat pe cît posibil citaţiile de texte ori de autori. Ne-am silit la maximum de claritate şi n-am făcut aluzie la nici o noţiune presupus ştiută. Am ţinut seamă de starea actuală a investigaţiilor

sociologice si am oglindit toate curentele fără alt „parti pris" decît acela al criticii obiective. Unele capitole le-am retuşat contribuind eu experienţa proprie, fără a impune însă numaidecît punctul nostru de vedere. In capitolele : „Definiţia societăţii" şi „Clasificarea societăţilor", „Sociologia si teoria cunoaşterii", cu materialul actual, am încercat alte sinteze decît cele curente. Ele pot fi discutate şi de specialişti.

Astfel prezentată această „introducere" va putea fi de folos oamenilor de cultură generală care se interesează de sociologie. Nici an om cultivat nu mai poate ignora astăzi o ştiinţă care tinde să devină un fel de bază a tuturor disciplinelor morale. Dacă matematica în timpul lui Descartes era metoda generală întrebuinţata şi dc celelalte ştiinţe, dacă biologia sau psihologia au avut acelaşi rol mai tîrziu, astăzi, după ce ultimele evenimente au t.Teat infinite probleme sociale, se tinde către Un fel de „pansociologism". Aproape toate fenomenele, de la poetică, economic, religie, psihologie, limbaj, artă pînă la însăşi teoria cunoaşterii — ne apar de natură socială, fiindcă omul nu trăieşte nicăieri izolat, ca un Robinson în insula, ci pretutindeni în societate. Orice activitate omenească se modelează deci în grup.

Intrucît această concepţie e exagerată, se va vedea mai tîrziu. Pentru moment, nu putem ignora o disciplină cu aşa universale proporţii.

Rîndurile ce urmează n-au altă pretenţie decît să dpa o stimară idee a acestor preocupări.

Capitolul 1.

FORMAREA DISCIPLINEI

In ştiinţele dc mult constituite, în acelea pe care le cunoştea chiar şi antichitatea greco-romană, discuţiile asupra originei disciplinei nu mai au sens. Ele formează în orice caz obiectul unei preocupări aparte, istoria ştiinţelor. Fiindcă sociologia a fost contestată multă vreme ca ştiinţă, fiindcă preocupările sociologice sînt recente, se discută încă asupra originei acestei discipline.

Opinia comună în această privinţă indică ca un fel de inventator, analog lui Gutenberg ori Edison, pe Auguste Cornte. E adevărat că marele filozof pozitivist are cel puţin doua merite esenţiale. întîi acela de a fi inventat numele noii ştiinţe. înainte de el se vorbea poate de ştiinţă socială, de politică, de economie politică, cuvîntul sociologie nu era însă pronunţat. în afara de aceasta, Auguste Comte a aşezat ştiinţa proaspăt botezată într-o clasificaţie a ştiinţelor. l-a fixat bine locul în metodologie, îa urmă, după biologie, ţinînd seamă de gradul de generalitate al fiecărei ştiinţe. Prin aceasta, sociologia a căpătat cetăţenia ştiinţifică şi a fost ceva mai băgată în seamă.

Dar ciac-ă numele şi clasificaţia metodologică datează de la Auguste Comte, preocupările sociologice ca şi ideea unei ştiinţe a societăţii sînt cu mult rnai vechi.

în multe manuale se arată Aristot ca primul gînditor sociolog. Spunînd că omul e un animal social, el a arătat realitatea necesară, indispensabilă pentru individ de a trăi în societate. Dar *Politica* sa e departe de a fi un tratat de sociologie. Utopia şi observaţia pozitivă alternează aproape în mod egal.

Ideea că studiul vieţii sociate poate forma o ştiinţă aparte i-a lipsit lui Aristot.

Sociologia s-a format, încetul cu încetul, desprinzîndu-se din ştiinţa politică. Reflecţi vinile asupra legitimităţii drepturilor şi limitelor guvernelor au împins pe gînditorii politici să gîndească la însăşi originile societăţii. De unde emană puterea principelui ? Pînă unde se întinde dreptul celor care deţin puterea politică ? Iată întrebări, cure au adus după ele, altele, ceva mai aprofundate, acestea cu caracter mai filozofic, mai generat. Cum însă felul de gzndire medieval — atunci încep să se pună asemenea probleme — era acela al subtilităţii logice, soluţii, care de care mai ingenioase, s-au propus. Ele aveau de scop legitimitatea abuzurilor despotice.

S-a spus atunci că puterea politică e a poporului, adică a societăţii întregi. Aceasta însă a delegat-o principelui, ca fiind mai competent. Indivizii componenţi au făcut aceasta, fiindcă şi-au dat seama că în locul anarhiei totale e mai bine o alienare a puterii în favoarea cîtorva sau a unuia singur. Aceeaşi preocupare utilitară ar fi prezidat şi la originea societăţii. Oamenii s-au gîndit că, spre folosul tuturor, traiul în comun e mai avantajos decît traiul

izolat. Şi atunci s-au adunat în societate. Dar nu pur şi simplu, ci în baza unui contract. S-au înţeles anume că fiecare îşi rezervă anumite drepturi, fiindcă îşi impune anume datorii. La baza societăţii e contractul social.

Această idee pe care a exprimat-;0 cu maximum de pregnanţă literară Rousseau, e mult mai veche decît el. Sociologia contractualistă o găsim la Johanncs Althusius în sec. XVII. De ea se servesc toţi ginditorii politici, un Grotius, un Puffendorf, un Burlamaqui, apiicind-o în teoria dreptului natural, al dreptului internaţional ele. Ea formează baza sociologiei Kantiene din *lUac ~u einer aitgemeinen Geachichie in weltburgerliclier Ansichi.*

Sociologia contractualistă.. era o emanaţie justificativă a ştiinţei politice. Caracteristica ei era *individualismul.* Originea societăţii sta in individ. Acesta se uneşte cu aproapele său şi prin simplă adiţiune în mod atomistic, ca într-un mozaic, societatea se formează. O a doua caracteristică ora aspectul ei raţionalist. Reunirea în societate se face sub imperiul unei reflecţiuni conştiente. Indivizii presociali, primitivii, în mod lucid, îşi dau seamă, fiindcă gindesc, că traiul în comun e mai util, mai avantajos decît cel solitar. După ce cintâresc astfel, motivele pentru şi contra, fac o medie care e in favoarea sociabilităţii şi se hotărăsc să fundeze societatea, cam în felul cum fac, în zilele noastre, bancherii adunaţi in consiliu ca să lanseze o societate pe acţiuni. Aşa credeau contractualiştii...

La aportul ştiinţei politice, concretizat prin coniractualism, se adaugă în curmd acela al *economiei politice,* care fără să vrea, prin unele concluziuni, ajunge la adevăruri de ordin sociologic.

In această privinţă *fiziocraţii* sînt precursorii sociologiei. Ei arată pentru prima oară că fenomenele economice ca şi cele sociale au o regularitate, o desfăşurare obiectivă, independente de voinţa omenească. Există in societate un „ordre naturel", după care viaţa socială se conduce în mod necesar determinat.

Turgot ca şi Quesnay sînt oarecum, înainte de Auguste Comte, formulatorii posibilităţii unei ştiinţe sociale, bazată pe legi naturale. Plecaţi de la considerarea strictă a fenomenelor economice, ei şi-au întins deducţiunile pînă la societate în general, pregătind cercetările sociologiei de mai tîrziu.

Se vorbeşte de obicei foarte puţin de contribuţia fizioeraţilor Ia formaţia sociologiei ca disciplină autonomă. Rolul lor însă în istoria acestei ştiinţe trebuie afirmat cu toată încrederea.

în fine pe lîngă politică şi economie politică, filosofia istoriei a adus o a treia contribuţie îa constituirea sociologiei. Astăzi, ştiinţa socială tinde să devină din ce în ce mei mult un studiu comparat al diferitelor tipuri de civilizaţie şi organizaţie socială. Natural, comparaţia e făcută cu toată precauţiunea necesară, cu prudenţă şi metodă. Se compară, fie diferite societăţi actuale, fie diferite stadii deja parcurse din istoria omenirii. Din acestea so scot tipuri de evoluţie genei ala.

Aceeaşi preocupare însă a avut-o, cu mult înainte, filosofia istoriei. încă de la Vico. comparaţia istorică, nevoia de a distinge aceleaşi perioade ritmice, care evidenţiaţi realizarea unei idei, constituiau preocuparea filosofilor istoriei. Herder şi şcoala romantică germană arată că dedesubtul voinţelor individuale există în societăţile omeneşti şi in dezvoltarea lor istorică, o forţă inconştientă, anonimă care creează sufletul poporului (Volksgeist). De la mituri la religie şi artă, inconştientul popular creează, în primul plan, în viaţa socială. Hegel, din contra, raţionalist .şi inteloctualist. face din ideea conştientă motorul omenirii în mersul ei spre progres. Meditînd istoria, el arată superioritatea societăţii asupra individului, preponderenţa statului asupra cetăţeanului. Tot lui i se datoreşte distincţiunea între societate şi stat, una însemnînd forma naturală a asociaţiei, cealaltă pe COLI organizată politiceşte.

încercările franceze de filosofic a istoriei sînt încă si mai precise. Condorcet în faimoasa sa *Schiţă asupra progresului* distinge nu mai puţin decît nouă epoci in istoria umanităţii, succesiunea lor mcrgînd, fireşte, progresiv, de la barbaria sălbatecului şi a omului preistoric pînă la civilizaţia modernului. Turgot, precursor al lui Auguste Comte, distinge numai trei perioade, pe cea religioasă, metafizică şi pozitivă.

Un utopist aventurier, intermediar în politică intre reacţiunea conservatoare şi colectivism, Saint-Simon, dar mai ales urmaşii lui. Hazard şi Enfantin, ne-au lăsat o filosofie a istoriei extrem dc interesantă. ***IM** doctrine de ScLni-Simon,* care conţine prelegerile ţinute dc Bazard

şi Enfantin după moartea şefului şcoalei, trebuie considerată ca unul din textele clasice ale sociologiei. Acolo istoria e considerată din punctul de vedere exclusiv social. Există, după saint-simonieni, două legi care conduc toate societăţile omeneşti. E aceea a colaborării şi aceea a antagonismului. Istoria omenirii e o perpetuă alternativă între două directive. Sub impulsul colaborării au apărut primele forme patriarhale de societate familiară : clanurile. Dar a urmat antagonismul care a adus diferenţierea în clase şi „exploatarea omului de către om". In locul familiei patriarhale a apărut societatea politică. Din antichitate şi pînă în sec. XIX, saint-simonietiii disting in permanenţă succesiunea regulată a colaborării şi_ antagonismului. Cum se exprimă ei : „epocilor organice le urmează ('poci critice'-'.

Proudhon a supus şi el istoria unui examen. Dupa dinsul însă, trecutul omenirii evidenţiază realizarea a doua idei : aceea de justiţie şi aceea de libertate. La început individul a fost dominat de grup. încetul cu încetul personalitatea lui s-a afirmat, s-a degajat de constringerea socială, fiindcă ideea de justiţie ca şi cea de libertate s-au realizat.

Tot ca un filosof al istorici cu mijloace mult mai adinei trebuie considerat şi Karl Marx. Şi el e preocupat să distingă etape caracteristice în istorie şi distinge trei, după felul producţiei economice : faza feudală (familiară), capitalistă-burghoză, socialistă. Influenţat de saint-simonieni si dc Hegel, el consideră istoria ca ilustrarea luptelor de clasă. Pesimist ca temperament, se îndreaptă către soluţiile materialiste şi biologice şi, ca Malthus, vede în om numai interesul biologic, animalic, al luptei pentru existenţă. * Istoria omenirii e istoria luptelor pentru foame. E „antagonismul" saint-simonienilor, plus dialectica tezu-antiteză împrumutată de la Hegel prin Fcuerbach, Bruno Bauer, Moses Hess ori Arnold Ruge, care compuneau stînga hegeliană. Filosofia istoriei a lui K. Marx evidenţiază determinismul social, după care individul c veşnic supus societăţii în care trăieşte, în funcţie de legile ei de fier — economice în speţă — pe care nu Ie poate schimba după voinţă. Prin intermediul socialismului, K. Marx înrîureşte covîrşitor crearea punctului de vedere sociologic : societatea e o realitate sui-generis superioară şi anterioară indivizilor care o compun.

* Nu e greu dc constalat aici atitudinea reducţionistă şi simplificatoare a autorului. Identificarea marxismului cu economismul pur a fost multă vreme la modă şi Ralea nu face excepţie de la această modă, cel puţin în tinereţe. După 1944, comprehensiunea lui va fi alta.

Eilosofia istoriei, de la Condorcet la Hegel, se deosebeşte însă de sociologie prin aceea că cea dintîi pleacă de la un principiu preconceput a cărui realizare o caută eu orice preţ in istorie, în timp ce cea de a doua pleacă de la fapte, fără nici o idee a priori şi ajunge în urmă la concluzii. Filosofia istoriei are dinainte o premisă - ideea de progres ia Condorcet, dialectica ideii la Hegel, antagonismul la saint-simonieni, — şi forţează faptele să intre în ea, procedind deductiv. Sociologia, din contra, procedează inductiv, de la particular la general, de la fapte la idei generale Deosebirea e ca la filosofic la ştiinţă.

Pe aceste trei canaluri, ale ştiinţei politice, ale economiei şi ale filosofici istoriei, au venit impulsiuni convergente către o ştiinţă a societăţilor. Aceasta s-a constituit autonom în decursul secolului al XlX-lea.

Primul loc trebuie dat, desigur, lui Auguste Comte. In afară de fixarea metodologică şi de nume, el a dat sociologiei un obiect. Ea devine, de la el înainte, ştiinţa care se ocupă de fenomenul social în general, care consideră societatea omenească ca o realitate condusă de legi. Grupurile au o viaţă, o evoluţie şi o'''disoluţio. Ele pot fi privite din punct de vedere static — prin analiza structurii lor, a organelor care o compun. Descrierea lor va forma, după Auguste Cornte, prima parte a studiului sociologic si se va chema *Statica socială.* O a doua parte se va ocupa cu funcţiunile, cu viaţa socială, cu evoluţia ei, cu transformările succesive pc care Ic-au înregistrat colectivităţile de-a lungul istoriei. Aceste capitole vor constitui *Dinamica socială,* care nu e un simplu nume, fiindcă Auguste Comte i-a dat şi un conţinut. El a deosebit trei feluri de societăţi care corespund la trei faze din evoluţia omenirii, faze deosebite după criteriul ideologie : perioada religioasă, cea metafizică şi cea pozitivă.

Dar sociologia lui Auguste Comte prezenta un grav inconvenient. Pentru el, fenomenul social e acelaşi pretutindeni, e omogen în spaţiu. Societatea la care se gîn-

deşte cl e *umanitatea, ana* şi aceeaşi in toate părţile, un fel de grup abstract, matematic, fără variaţiuni, fără genuri şi fără speţe.

Sforţările sociologiei de mai tîrziu vor consta în a arăta că există o mulţime de tipuri de societăţi, că acestea nu pot fi băgate în aceeaşi rubrică. în aceeaşi vao/i formulă dc umanitate, fiindcă fiecare are individualitatea ei. Pentru un simplu călător care parcurge globul părnîntesc, varietatea popoarelor ca şi a societăţilor e evidentă. Sociologia are de luptat cu o serie întreagă de tipuri sociale. Ea trebuie să le observe, să le studieze, să le clasifice. H. Taine a atras mai întîi atenţia că omul variază după mediul social şi momentul istoric cărora aparţine.

Misiunea de a arata acest lucru în detalii şi-a luat-o, corvcWnd opera lui Auguste Comte filosoful englez Ilerbert Spencer. Introducînd etnografia în metoda sociologiei, ei a deschis posibilităţi infinite observaţiei comparate. Studiul societăţilor primitive, mult nun :.imple şi deci mai uşor observabile, a fost încetăţenit astfel in ştiinţa sociala.

După aceasta, s-a ştiut că un clan, un trib, o naţiune', un imperiu, nu sini unul şi acelaşi lucru.

Herbert Spencer însă era mai mult un filosof decît un om de ştiinţă. El avea un sistem individualist a cărei unitate metafizică trebui»? demonstrată, de la cosmologie la politică. în ce priveşte evoluţia generală, el crede că se manifestă o diferenţiere de la omogen la eterogen, adică de la comun la individual. în politică, de asemeni, individul e baza societăţii, el trebuie respectat oricum, înarmat astfel cu idei a priori, el a întrebuinţat imensitatea faptelor etnografice pe care le-a cules, de altfel fără metodă, ca să le interpreteze într-un sens preconceput. Anume, el voia să dovedească că evoluţia omenirii a cunoscut două feluri de grupuri : întîi societăţi cu caracter *militarist* şi mai pe urmă societăţi eu caracter *industrial.* în primele, domneşte spiritul colectiv, conformismul, presiunea mediului asupra individului, în cele de al doilea, care sînt şi societăţile viitorului, se remarcă libertatea individuală, regimul contactului benevol prin care indivizii se leagă unii de alţii numai cind şi cum vor. Astfel materialul etnografic era supus cu deosebire de Spencer ca să probez? o teză mai dinainte stabilita. După el faptele nu vor fi utile numai ca sa *ilustreze* o teorie, ci, plecînd de la simpla observaţie, printr-o gradată inducţie, ele vor demonstra prin evidenţa lor n concluzie stabilită a posteriori,

Sociologia spenceriană mai păcătuia încă şi prin alt inconvenient. Servindu-se de la început de o simplă analogie biologică, pe care o ridica la rangul de realitate, Herbert Spencer identifică societatea cu un organism. Indivizii componenţi au acelaşi rol ca şi celulele din corp. Aceeaşi anomalie şi aceeaşi fiziologie.

O mulţime de urmaşi de la P. Lilîenfeld care a scris din aceiaşi punct de vedere biologic o „patologie socială", pînă la A. Schăffle, Novicow sau Rene Worm^, au format dujxî tradiţia spenceriană o şcoală numită organicistă. După învăţăturile acesteia, repede ridiculizate prin excesul lor, rîurile pot fi asimilate aparatului circular, sirmele telegrafice celui nervos, capitala unei ţări creierului etc. (vezi o mulţime de asemenea asimilări în *Patologia sociala* a lui Lilîenfeld).

S-a obiectat cu drept cuvînt, că identificarea societăţii cu un organism nu se poate face fiindcă indivizii au o personalitate pe care nu o au celulele ; că organismele mor pe cînd societăţile nu. că indivizii sînt legaţi psihologic şi celulele numai fiziologic etc, ele.

Alţi cercetători, în locul biologiei, au apropiat sociologia de antropologie. Un Gumplovicz, un Vaehor de Lapouge, un Ratzenhofer, un Ammon au dat co conţinut ştiinţei sociale ierarhia şi lupta raselor. Alţii, ca A. Loria şi socialiştii, au fundat-o pe baze economice. Alţii cu dreptul, etnologia etc. în fine, unii, ca P. Barth, au identificat-o cu vechea filosofie a istoriei.

Sociologia modernă, acea care s-a închegat pe baze de ştiinţă pozitivă, a apărut aproape simultan, în ultimele decenii ale secolului trecut, în Franţa, Germania şi America. 'f

Astăzi, cercetătorii se împart in două tabere, pornind de la două metode opuse în studiul fenomenului social. Una e şcoala franceză reprezentată de E. Durkheim şi elevii săi Levy-Bruhl, Fauconnet, Ilubert, Mauss, Bougle, Simiand. După dinşii, societatea e anterioară şi exterioară individului. Ea i se impune din afară prin o serie de reguli coercitive, emanate de la diferitele instituţii colective.

Individul e un *produs* — sub imboldul educaţiei, limbajului, religiei etc. — şi nu o *cauză* a societăţii. Grupul nu e o simplă sumă, o colecţie de indivizi, ci o realitate organică, o sinteză sui-generis alcătuită deasupra elementelor componente şi care conţine mai mult decit ele. Societatea apare mai intii şi numai mai tîrziu se diferenţiază in indivizi.

Şcoala germană care porneşte de la G. Simmel şi care numără adepţii ei pe un A. Vierkandt, I,eopold von Wiese, cu a sa ştiinţă a relaţiunilor (Beziehungslebre), F. Oppenheimer, Max Weber, reprezentantul sociologiei sensurilor (Verstehende Sozioiogie), la care trebuie să mai adăugăm pe anglo-saxonii Elwood, Mac Dougall, Small şi Ross, pe belgianul Dupreel şi pe francezul Gabriel Tarde. se inspiră, mai degrabă, de la punctul de vedere individualist. Pentru aceştia, sociologia trebuie să fie o ştiinţă a raportului sncial dintre indivizi. Se pot astfel stabili *forme generale* de raporturi, de pildă cooperaţie, subordonare, ierarhie etc. care vor constitui însăşi realitatea socială. Societatea ne apare astfel ca o serie de tipuri [dej legături formale între membrii ei. Realitatea de la care se porneşte e individul. Acesta devine cauza societăţii, fiindcă după această metodă el e privit ca unitatea ireductibilă, primară, comparabilă atomului în fizică. Punctul de vedere nu mai e *analitic* ca la şcoala franceză, ci *sintetic.*

Vom vedea mai departe cît valorează ambele puncte de vedere şi dacă se pot concilia împreună.

După această lungă excursie, in care am încercat să arătăm cum s-a format, încetul cu încetul, noua ştiinţă, prin ce vicisitudini a trecut, datorită căror curente s-a închegat, ne putem întreba care e stadiul actual al cercetărilor sociologice. Dar mai înainte o întrebare prejudiciară : care e obiectul sociologiei ? O definiţie apodictică a acestei discipline, încă în continuă transformare, e greu de dat. Pentru moment, ne putem mulţumi cu o definiţie provizorie, care ar putea fi formulată cam în modul următor : sociologia e ştiinţa care se ocupă cu studiul vieţii sociale în general. Dar o asemenea definiţie, care pare un loc comun, trebuie explicată. Există o mulţime de discipline care se ocupă cu cîte un aspect al \ieţi: sociale: economic, politic, juridic, religios etc. Ele nu consideră decit o singură parte a vieţii sociale.

O societate omenească prezintă însă o viaţă cu mult trai complexă. Dovadă că mistui* nu poate renunţa la luminile juristului, acesta la acelea ale ştiinţei moravurilor, religiei etc. Intre toate funcţiunile sociale există o strictă interdependenţă. Nu se poate modifica o serie de fenomene juridice, fără să nu se modifice în acelaşi timp fenomenele economice, morale, religioase corespunzătoate. Istoria şi etnografia ne arată aceasta. Solidaritatea factorilor sociali ne impune atunci un punct dc vedere *general,* care să se folosească de rezultatele ştiinţelor sociale particulare, întregindu-le unele pe altele, utilizînd datele lor, pentru ca în dosul lor să degajeze un *spirit social general,* care influenţează într-un moment dat toate manifestaţiile vieţii colective.

Viaţa socială, prinsă în unitatea, generalitatea şi individualitatea ei, poate fi considerată integral. în fond, orice aspect al vieţii sociale, de la relaţiile juridice ori politice pînă la cele economice, nu e acelaşi în orice grup omenesc. Din contra, el a color.it în mod specific de mentalitatea grupului în care se manifestă. Astfel, un raport juridic ori politic nu poate fi despărţit de viaţa totală a societăţii. După cum psihologia structurală a dovedit că orice act sufletesc c determinat de totalitatea personalităţii, tot aşa societatea în integralitatea ci influenţează orice manifestaţie specială. De aici necesitatea de a studia fenomenul *societate* în înfăţişarea lui generală, abstractă — totuşi sprijinită pe fapte — pe deasupra contingenţelor de timp ori de loc. Societăţile omeneşti sînt multiple : o clasificare a lor se impune. Iată un grup de probleme. După aceea, fiecare din aceste societăţi trăieşte, funcţionează după o serie de norme. Fiecare din ele e formată din o mulţime de organe, al căror ro] trebuie precis determinat. Iată un alt grup de probleme, în fine, aceste societăţi se transformă, adesea dispar. Evoluţia lor poate forma o altă seric de studii. Legitimitatea unui punct de vedere general, care să fie altceva decît o enciclopedie a ştiinţelor sociale particulare, se evidenţiază. Aşadar *sociologia e studiul comparativ al societăţilor :* comparaţie în timp între societăţile antice şi cele contemporane cu ajutorul metodei istorice, comparaţie în spaţiu, între societăţile primitive şi cele complexe cu

* Greşeală evidentă. Probabil : economistul.

ajuLorui metodei etnografice. Din comparaţia instituţiilor diverselor societăţi se pot scoate tipuri comune, legi de formaţiune, legi de evoluţie. Mai departe, vom analiza aceste probleme.

Pentru moment, sîntem datori să clarificăm obiectul principal al sociologiei : fenomenul social şi noţiunea de societate. De el depind destinul sociologiei şi constituirea ei definitivă ca ştiinţă.

Capitolul II

DflKTXÎ'j'IA SOC:FT.\Ţ;I

Acum patru decenii era foarte la modă un anumit scepticism sociologic. Se spunea, cu pretenţii de spirit fin, că sociologia ca ştiinţă are toate calităţile, dar are un singur defect : acela că nu există. Cercetători mai serioşi încercau să formuleze obiecţiuni rezonabile contra posibilităţii pentru sociologie de a deveni o disciplină pozitivă. Din moment ce totul e social, din moment ce societatea încadrează toate gesturile şi gîndurile noastre, toate ştiinţele, de la matematică la morală, sînt sociale. Nu mai c nevoie atunci de o ştiinţă specială a societăţii.

Totuşi la o analiză mai atentă se poate uşor observa că există fapte sociale şi fapte nesociale. E adevărat că mentalitatea noastră se plămădeşte în mediul social, dar organismul nostru fiziologic, de pildă, nu are absolut nimic social în el. Ce e social şi ce nu e social atunci ? Care e caracteristica unei societăţi, sau, cu alte cuvinte, din ce moment, o asociaţie de indivizi devine societate ? Sau. pentru a face întrebarea şi mai clară, e orice reunire de indivizi o societate ?

Un exemplu ne va lămuri. în compartimentul unui vagon călătoresc mai multe persoane. Fiecare are altă ocupaţie, s-au suit în gări diferite, nu se cunosc una pe alta, fiindcă n-au nici un fel de relaţie între ele. Deşi aceste persoane stau la un loc într-un spaţiu foarte restrîns, ele nu formează o societate. Să admitem însă, că într-o gară trenul are un accident şi de aici o întîrziere de cîteva ore. Cum pe fiecare din călători, întîrzierea îl

va stînjeni de la interesele lui, se va stabili între ei un interes comun, o discuţie, o protestare. Cei cîţiva indivizi din vagon vor forma o mică societate cu interese, cu aspiraţii comune şi, dacă se poate spune, cu un ideal comun : acela de a pleca mai repede din gară.

Formaţiunea acestui suflet colectiv într-o diligentă a fost studiat de minune într-un roman, *La mort de quelqu'un,* de către Jules Romains, care era şi el adept al lui Durkheim.

Iată deci un exemplu, cum ar zice Bacon, crucial, din care se poate vedea că nu orice asociaţie e o societate.

Să aplicăm acum la acest exemplu metoda preconizată de şcoala germană a lui „Beziehungslehre" şi care vrea să facă din sociologie o ştiinţă a raporturilor reciproce dintre indivizi. Să admitem deci, că între călătorii din compartiment, luaţi doi cite doi sau trei cîte trei, există raporturi sociale ; între doi, un bărbat şi o femeie există raporturi de căsătorie, între alţi doi sînt relaţii de prietenie, alţii sînt membri ai aceluiaşi partid politic, alţi doi vor să încheie o afacere comercială. Adunaţi acum toate aceste raporturi la un loc. Cu toate acestea, o societate nu se va naşte.

O serie de relaţii sociale adunate intre ele nu pot da o societate. Indivizii, deşi juxtapuşi, rămîn totuşi izolaţi, cum ar zice Karl Marx, ca şi cartofii dintr-un sac. Aşadar, ca să existe o societate, trebuie un proces de unificare cu mult mai profund decît relaţiunilo pe grupuri de doi sau trei indivizi. Asemenea raporturi pot constitui o asociaţie do asociaţii mai mici, dar în nici un caz o societate. Să vedem atunci care sînt adevăratele elemente ale unei societăţi.

Am văzut în exemplul de mai sus că indivizii din vagon nu reuşesc să formeze o societate decît cînd un interes comun îi leagă, cînd trenul nu mai pleacă din staţie. Atunci fiecare individ, printr-un fel de amnezie subită, uită tot ce îl preocupa pe el individual, cu cîteva minute mai înainte, ca să trăiască mental numai ceea ce îi interesează pe toţi. Din tot conţinutul său sufletesc nu rămîne decît porţiunea care reprezintă obiectul preocupării generale. Asistăm astfel la o împuţinare, la o *diminuare o. i:ieţii mentale* a fiecăruia. Indivizii din vagon suprimă din atenţiunea lor tot ce nu priveşte interesul general. Aşadar o primă constatare : starea sufle-

tească a fiecărui individ în stare de societate e mai săracă ca *complexitate,* fiindcă se produce un fenomen de unilateralizare foarte analog cu obsesiunea. Fiecare uită tot ce-l priveşte personal, pentru ca să fie preocupat numai de ceea ce e la nivelul tuturor.

Dar dacă fiecare individ pierde din complexitatea sufletească fiindcă îşi concentrează atenţia numai la un singur scop, el cîştigă în intensitate, adică preocuparea comună cu ceilalţi, care-i rămîne în minte, e mult mai puternică decît un simplu fenomen de atenţie obişnuită. Orice comunicare socială e însoţită de o forţă stimulentă, excitantă, în ce priveşte obiectul preocupării comune. în societate, dorinţa ca trenul să plece devine cu mult mai puternică decît dacă individul ar fi singur. Grupul e totdeauna un excitant. întîi. din cauza imitaţiei. Fiecare, reproducînd ceea ce vede la tovarăş, adaugă la starea lui sufletească, prin sugestie, o alta alăturată. Pe urmă, privind pe un al treilea, al patrulea etc, îşi multiplică stările sufleteşti cu atîtea sugestiuni cu cite atitudini priveşte în jurul său. Omul în societate e şi mai vesel şi mai comunicativ. în grup e capabil să facă lucruri pe care niciodată nu le-ar face singur. Acte de curaj, de pasiune, de entuziasm sînt mult mai frecvente la omul în societate decît la omul izolat.

O asemenea mentalitate specială, în care sub influenţa grupului înconjurător, individul îşi micşorează bogăţia sufletească, dar îşi stimulează o singură tendinţă, aceea comună cu a celorlalţi, a fost botezată psihologia mulţimii.

Studiul a fost întreprins de autori ca Taine, Sighele, Tarde, Gustave le Bon. Psihologia mulţimii, în care individul conştient, cu personalitatea lui, dispare, a apărut acestor autori ca un subiect de patologie socială. Ei 3e gîndeau la mulţimile inconştiente, instinctive din zile revoluţionare, la mulţimile care ridică baricade, care sfîşie pe nevinovaţi, care distrug printr-un fel de furie oarbă toată creaţiunea conştienta din zile liniştite. Sau atunci mulţimile religioase, la zile de sărbătoare, procesiunile delirante la triburile sălbatice, cînd beţia colectivă, suprimînd individul, se dedă la toate excesele şi la toate ororile.

Dacă reflectăm mai bine însă, ne putem da seama că ceea ce se numeşte *starea de mulţime* (etat de foule)

ii"

constituie aspectul normal al oricărei societăţi. Intre o societate constituită şi o mulţime delirantă deosebirea e numai de grad, deosebirea e cantitativă, nu calitativă, în cazul unei mulţimi, anihilarea individuală e extremă şi excitaţia socială la fel. in cazul unei societăţi, scăderea conştiinţei individuale ca şi excitaţia socială sînt ceva mai mici.

O societate însă presupune în orice caz, în primul rînd, o *stare de mulţime.* Ca să fiu cetăţeanul unei patrii, ca să mă reprezint mental ca atare, trebuie întîi ca toate interesele mele care nu coincid cu acelea ale patriei să fie uitate şi, în al doilea rînd, ca sentimentul naţional comun cu toţi ceilalţi să fie stimulat prin sugestia oferită de mediu, de acţiunile celorlalţi. Numai că, în cazul unei societăţi, starea de mulţime [nu e] acută, cu caracter exagerat, patologic, ca cele descrise de Gustave le Bon, Taine ori Tarde. Şi aşa cum le vedem în stare de război ori de revoluţie.

Caracterele stării de mulţime şi în faza de societate şi în faza de mulţime propriu-zisă sint aceleaşi : îngustarea cercului conştiinţei pînă la obsesie şi intensificarea acestei obsesii prin imitaţie şi sugestie socială. La acestea se mai adaugă încă un element. Unificarea în sentimente devine aşa de puternică încît indivizii nu numai că se simt legaţi unii de alţii, dar, acţionind la fel în împrejurări similare, se simt asemenea unii altora, se simt înrudiţi, de aceeaşi specie. E ceea ce sociologul american Giddings a numit „conştiinţa speţei" şi care trebuie privită nu ca un instinct biologic, sădit ancestral în om, ci ca un efect al stării de mulţime. în aceste circumstanţe apare ceea ce se cheamă conştiinţa socială.

Iată deci un prim element al definiţiei societăţii. Starea de mulţime însă singură nu e de ajuns. O societate mai conţine şi altceva.

Viaţa socială e compusă dintr-o serie dc activităţi, unele economice, altele politice, altele juridice ori familiare, în fiecare din aceste manifestaţii ale vieţii colective, fie că e vorba de economie ori de drept, se formează asentimente colective sub formă de stări de mulţime. Starea de mulţime se poate manifesta fie în domeniul politic, fie in cel juridic, fie in cel moral ori religios.

O manifestaţie de stradă în favoarea unui regim e o stare de mulţime politică ; un miting în favoarea liberului schimb e o stare de mulţime economică ; o procesiune la o sărbătoare e o stare de mulţime religioasă etc.

în fiecare din aceste domenii, se pot produce însă *tendinţe constante* în stările de mulţime. Acestea se pot repeta sistematic într-un anumit sens. Stările de mulţime pot lua diferite forme cristalizate. Cînd devin conştiente ele se pot numi stări de opinie. Modele ca şi curentele au o viaţă scurtă : apar şi dispar adesea fără urme. Din ele o parte pot avea o viaţă mai lungă. Existenţa lor poate fi mai durabilă. De la o vreme, repetiţia constantă a unui curent în aceeaşi direcţie aduce o *tipizare* a acesteia şi in acelaşi timp o stabilitate, o condensare. Această manifestaţie tipică a stării de mulţime se cheamă o *instituţie.*

Fixarea funcţiunilor economice, politico, religioase. în moravuri aduce un fel de osificare a vieţii sociale, exprimată în aceste centre solidificate, menite să conserve repetiţia aceloraşi afirmaţii de voinţă colectivă.

Odată formate, instituţiile îşi creează o viaţă proprie, în primul rînd, menirea lor e conservatoare. Ele caută să se menţină. Din ele emană norme, reguli care caută să canalizeze toată viaţa socială, după modelul dictat de ele. Această acţiune nu e posibilă însă fără o serie de *sancţiuni,* emanate din aceste instituţii şi menite să le păstreze prin presiune existenţa. Cînd o societate s-a fixat economiceşte în regimul monedei, care devine instituţia tip, e greu ca regimul de troc să mai poată dăinui. Cînd într-o societate s-a impus, ca instituţie matrimonială, familia patriarhală monogamă, poligamia este aspru sancţionată de reguli coercitive. Tot aşa în materie religioasă, politică etc. Caracteristica oricărei instituţii e că se impune indivizilor printr-o constrîngere exterioară, printr-o serie de sancţiuni care reprimă orice abatere a acţiunii individuale.

Sociologul francez E. Durkheim a insistat în special asupra acestui aspect al vieţii sociale, asupra a ceea ce numea el „le cote institutionnel des chosos''. :-' arătat că ceea ce caracterizează un fapt social e că acesta se impune prin constrîngere, din afară, individului. Dacă trăim într-o societate nu putem să nu-i admitem instituţiik. Orice opoziţie e pedepsită. Sistemul acesta de

sancţiuni se produce mai ales în faza instituţională a societăţii. Desigur că şi starea de mulţime sub forma de curent, de opinie, de modă ori de simplă manifestaţie publică se impune individului şi adesea pot urma sancţiuni. Dar acestea sînt de cele mai multe ori difuze, ele constau în oprobriul public, în excludere, dispreţ etc. Abaterile de la regulile instituţionale sînt de obicei precis codificate. Ele fac posibil un drept penal.

O societate se defineşte astfel, nu atît prin voinţa sa vagă, obscură, manifestată în stările de mulţime, cît mai ales prin condensarea şi clarificarea acestora în instituţii. Acestea, fiind rezultatul unor repetiţii sistematice, indică o directivă constantă, fixă, a voinţei colective. Ele înseamnă şi stadiul sau forma în care o societate înţelege să le menţină şi prin aceasta să se conserve. Impunîndu-se indivizilor, ele asigură conformismul, fără de care viaţa socială nu e posibilă. Influenţa instituţiilor se exercită asupra indivizilor de la exterior, Ea nu e un fapt subiectiv de conştiinţă, ci unul de realitate obiectivă, Dar tocmai aceasta indică rolul ei social. Societatea cu instituţiile ei nu izvorăşte din noi, ci ne vine ca o presiune externă pe care nu o putem evita. Suportăm influenţa limbajului, a instituţiilor religioase, matrimoniale, juridice, a momentului istoric în care trăim. Şi nu avem un drept de opţiune. Trebuie să le acceptăm ca atare. E, deci, social tot ce ni se impune din afară. Natural că această constrîngere se reflectează psihic în noi sub forma unor reprezentări sau stări de conştiinţă. Originea ei însă e externă. Dacă ar fi interioară, subiectivă, ea ar purta semnul specificităţii noastre individuale, ar fi poate rezultatul unei deliberări interne, firesc variabilă de la individ la individ. Dar atunci unificarea, conformismul n-ar mai fi posibile şi n-ar fi posibilă nici viaţa socială. Constrîngerea externă indicată de E. Durkheim ca semnul caracteristic al faptului social ni se pare astfel justificată. Ea indică necesitatea de a stabili sancţiuni inerente oricărei faze instituţionale a societăţii.

Dar sociologia durkheimistă a fost acuzată că se reduce la un fel de poliţism inchizitorial al societăţii asupra individului.

După astfel de concepţie — s-a zis — societatea e un fel de jandarm pus să reprime peste tot orice veleităţi de independenţă ale membrilor grupului. Către

sfîrşitul carierei sale, Durkheim şî-a explicat punctul său de vedere. El a arătat că o societate nu se defineşte numai prin acţiunea ei de constrîngere. ?vlai există şi altceva in viaţa socială. Anume, există scopuri, există tendinţe. Nu e vorba de scopurile individuale pe care le urmăreşte fiecare în interesul pur personal. E vorba de comuniunea de scopuri, de grupuri do valori — juridice, politice, religioase, — pe care le respectă fiecare societate. Orice grup işi alege un ideal în care crede şi pe care îl urmăreşte. Există, după caracteristica grupului, idealuri naţionale, de clasă, de partid. Fiecare colectivitate e, oarecum, proiectată înainte, către realizarea dorinţelor ei.

Dar dacă aceste constatări sînt adevărate, prin valorile pe care i le pune înainte, societatea ajută, stimulează individul. Arătîndu-i scopurile pe care trebuie să le urmărească, valori născute la rîndul lor din repetirea tipică a dorinţelor individuale, grupul social serveşte de sprijin .şovăitoareler scopuri şi acţiunii întreprinse de un singur individ. Alături de tendinţele noastre slabe prin izolarea lor vine societatea cu ajutorul ei, ne încurajează, ne îndeamnă, prin acţiunea atrăgătoare, excitantă a valorilor sociale.

Astfel influenţa grupului asupra individului nu e numai constrîngere, sancţiune, reprimare faţă de ceea ce *nu* trebuie să facem, ci şi încurajare faţă de ceea ce ar trebui să producem pentru că viaţa socială să înainteze.

Alături de *sancţiunile penale,* coercitive, emanate de la regula instituţională, trebuie să alăturăm *sancţiunile premiale,* recompetisatorii, pe care le acordă societatea acelora care îi indică valori fecunde, utile, pentru consolidarea vieţii colective.

De acvea ştiinţa sociologică, rămasă prin opera lui Durkheim numai ia studiul *pedepsei* (e foarte caracteristică partea enormă pe care o joacă în acest sistem dreptul penal), trebuie întregită cu studiul *succesului,* adică al felului cum societatea recompensează indivizii merituoşi.

O „sociologie a succesului" —- studiu pe ca/e îl vom întreprinde într-o lucrare viitoare • -, ni se pare complementul necesar al cercetărilor sociologice actuali'.

După această enumerare a elementelor esenţiale a oricărei vieţi sociale, ne putem permite o recapitulare rezumativă. Ne putem permite chiar o definiţie a societăţii, bineînţeles încă provizorie, şi care s-ar putea formula cam în felul următor : o *societate e o stare de mul-(iinc, tipizată prin repetiţie în instituţiuni, sancţionată prin reguli de constringe.re si condusă de valori comune.*

l'unctul de greutate al acestei definiţiuni cade astfel pe următoarele elemente : 1) stare de mulţime, 2) instituţie, 3) valoare. \

Primul element ne indică oarecum inconştientul social, acea stare de efervescenţă psihică anonimă care unifică într-un moment dat indivizii în grup. Cel de al doilea element reprezintă consolidarea în puncte fixe a unor stări fugitive, constituind, prin constrîngerea pe care o exercită, forţe de conservare, de viaţă a societăţii. Cel de al treilea, în fine, constituie, prin acţiunea fecundă a indivizilor creatori-soeiali, încurajaţi de succes, — fermentul de evoluţie si progres al vieţii colective. In rezumat ; o stare de formaţii?, una de conservare şi una îndreptată deja către viitor, de schimbare, de evoluţie, reprezentînd fazele prin care trece orice fiinţă care trăieşte. O observaţie superficială a oricărei societăţi va deosebi. în orice moment urme de origine, forţe de conservare si tendinţe abia schiţate de transformare.

Capitolul III

METODA

In ştiinţele recente, tinere, preocupările de metodă trebuiesc să fie pe primul plan. în fizică ori în biologie metoda s-a fixat, s-a dovedit fecundă şi nimănui nu-i vine în cap s-o modifice în fiecare an. Acolo nu există nici polemici din acest punct de vedere. în sociologie însă, de felul cum vom proceda metodologic vor depinde şi rezultatele pe care le vom căpăta. în tot secolul al XlX-Iea s-a lucrat mult în ştiinţa noastră : dovadă enormele contribuţii ale lui Spencer printre alţii. To-

tuşi, fiindcă metoda a fost viţioasă, trebuie reluată din nou, cu prudenţă, pas cu pas.

înainte de a vorbi de metodele concrete aplicate in investigaţia sociologică, sîntem datori să elucidăm un punct de vedere preliminar care ţine oarecum de metoda filosofică, de concepţia generală sub care se poate privi acest studiu in momentul de faţă. Nu e indiferent, pentru procedarea metodologic-practică. perspectiva de la care se pleacă în însăşi definiţia societăţii.

Un grup social poate fi privit din două puncte de vedere. Unul e cel psihologic. Societatea ne apare ca un fel de psihologie socială, cum s-a zis de către O. Tarde ca o *Interpsihologie,* ProcesuL social e, atunci, interior, e un simplu caz de conştiinţă. Sociabilitatea, solidaritatea, instinctul social, care ne împinge să trăim în comun cu alţii, se rezumă la o anumită stare sufletească. E un proces *subiectiv.* Societatea e în noi. în structura sufletului nostru şi nu o realitate obiectivă în afară de noi. De conduita şi intenţiile noastre vor depinde si vicisitudinile societăţii în care trăim.

Aceasta n-ar fi atunci decît suma ori diferenţa unor psihologii individuale juxtapuse. Grupul s-ar reduce la o serie de raporturi între indivizi, raporturi convergente ori diferenţiale şi sociologia n-ar avea altă misiune decît să le clasifice, să le observe, să le studieze în variaţiunile lor. Sociologia ar fi astfel, cum roiesc G. Simmei, Vierkandt ori Oppenheimer, reprezentanţi ai curentului numit „Beziehungslehro", o ştiinţă a formelor generale de raporturi interindividuale. De pildă. între membrii aceluiaşi grup, s-ar stabili raporturi de alianţă, de opoziţie, dc subordonare, de ierarhie etc. Aceste raporturi de la om la om, multiplicate cu toate variaţiunile şi speţele lor, s-ar putea studia, stabilind tipuri generale de sociabilitate (Vcrgosellschaftung).

Sociologia ar trebui să fie astfel o ştiinţă abstractă a *formelor,* un fel de geometrie socială, care se ocupă numai dc aspectul exterior al fenomenelor sociale. Dc conţinutul, de *materia* vieţii colective nu se vor ocupa decît ştiinţele sociale particulare: dreptul, economia politică, ştiinţa comparată a religiei etc. sociologia rămînînd o ştiinţă a morfologiei exterioare.

O astfel' de concepţie sociologică se caracterizează, aşadar, în mod dublu, prin individualismul si prin formalismul ei. Individul ne apare, din această perspectiva, ci liind cauza societăţii. El preexistă grupului, acesta leducindu-se la o asociaţie de voinţe individuale şi la modificările reciproce produse intre indivizi prin faptul asociativi. Societatea n-ar reprezenta nimic mai mult docil colecţia indivizilor adunaţi.

in acelaşi timp, fiindcă psihologia individuală e baza societăţii, ori dc cîte ori vom studia viaţa socială, va trebui să avem înainte un punct de vedere finalist.

Lumea sufletească, spre deosebire de cea fizică, se (unducc după scopuri. Voinţa autonomă nu t unuaşte ciu/.e. \r fi dar o greşeală să întrebuinţăm metoda d'o-I.Tminista acolo unde domneşte scopul şi noţiunea de valoaiv. Daca in fizică o concepţie mecanistă e permisă, în psihologia socială, care? e sociologia, nu e permis decît finalismul, adică relaţia de la mijloc la scop şi nu aceea de ia cauză la efect.

A judeca aşa înseamnă aproape o întoarcere ia punclul de vedere naiv rou-^eauist. Individul nu e cauza souetaţii. Ne naştem în cadrul eî, cum zise Leon Hourgeois, deja debitori. Prin educaţie primim de-a gata limbajul, moravurile, religia etc, \aiori ia care n-am contribuit şi care ni se impun ca ceva exterior şi anterior nouă. individul e astfel modelat încetul cu încetul de mediul social. El e un produs al ambianţei. E eu mult mai logic atunci să pornim în sociologie, nu de la individ ca o cauză a societăţii, ci de la grupul social el însuşi, luat ca i calitate dată. anterioară individului. I Vocedînd astfel, societatea capătă o realitate obiectivă, deosebită de psihologia individuală, ferită de capriciile unei conştiinţe subiecti\e. Societatea nu e în noi. ci în afară, ne rămîne exterioară şi se impune ca atare.

însemnate obiecţiuni trebuie-e formulate de asemenea si în ce priveşte *caracterul formali <t* al sociologiei individualiste. Societatea nu e un cadru gol, o colecţie de l'irme lipsite de miez, de viaţă. E o simplă abstracţiune lipsită de realitate disiincţiunea între formă şi materie. De fapt. în societate, aceste două aspecte nu se pot despărţi unul de altul. Forma relaţiilor sociale e determinată de conţinutul lor. Sociologia trebuie să fie o ştiinţă \ie a tuturor manifestărilor vieţii sociale şi nu o geometrie abstractă lipsită de vigoare, anemiată pînă la un simplu schematism.

Legile generale ale sociologiei sînt un reflex ai funcţiunilor sociale care consltituiesc existenţa unei societăţi : funcţiuni juridice, economice, religioase. Eliminaţi-le pe acestea şi întreaga societate se năruieşte, Forma socială fără conţinut social nu poate exista.

(n faţa acestei concepţiuni individualiste a ştiinţei sociale, aşa de susceptibilă de obiecţiuni după cum se vede, se ridica o alta, de esenţă pur sociologică. întrezărită de Hegel, formulată mai clar de Karl Marx, această concepţie a fost desăvirşită de Emile Durkheim si elevii săi.

Societatea, după aceştia, nu e o simplă sumă de indivizi, ci ceva mai mult. Din reuniunea lor reiese o *sinteză sui generis,* cuprinzînd încă ceva în plus faţă de toate elementele ei adunate la un loc. Realitatea aceasta sintetica, obţinută prin faptul asociaţiei, işi creează o viaţă proprie, pe deasupra şi independentă de indivizii componenţi.

Ea li se impune ca o realitate exterioară. Individul e prefăcut, modelat de ea. Influenţa societăţii cieează individul.

Urmează din această concepţie mai multe corolare. In primul rînd, în explicaţia fenomenelor sociale, omul de ştiinţă trebuie să se îndepărteze de la orice observaţie asupra subiectivităţii indivizilor. Stările sufleteşti sînt specifice unui individ. Apoi sînt variabile şi trecătoare. Se pot găsi însă în societate fenomene fixate, durabile care pot atrage atenţia sociologului.

„în afară de actele individuale, obiceiurile colective se exprimă sub forme definite, sub forme de reguli juridice, morale, dictoane populare, fapte de structură etc. Cum aceste fenomene există în mod permanent şi nu se schimbă la fiecare aplicaţie, ele constituiesc un obiect fix, un etalon constant, care se găseşte întotdeauna la îndcmîna observatorului şi care nu dă loc la impresii subiective sau la observaţii personale a două interpretări ciiferite. Cum pe de altă parte aceste practici nu sînt altceva decît viaţă socială consolidată, e legitim ca s-o studiem pe aceasta prin acestea." (E. Durkheim, *Les regies de la methode sociologique,* p. 56).

Explicaţia unei stări sociale trebuie luată dintr-o altă stare sociologică anterioară. Astfel sociologul nu va ieşi din domeniul său. *Fenomenele sociale trebuiesc considerate* — cum se exprimă Durkheim, — *ca lucruri.* Adică atitudinea sociologului va fi aceeaşi ea si a unui naturalei in faţa naturii neînsufleţite. Lumea socială ca si * .IZRIfl ^ conduce după legi fixe. Metoda întrebuinţata \a trebui să fie atunci aceea a determinismului mecanicist. Cum psihologismul nu poate fi fecund, tot aşa motoda sa proprie, finalismul. trebuie înlăturată. Scopurile urmărite de indivizi nu devin interesante pentru sociologie decît atunci cînd sînt comune intre ele. Dar in arest caz ele formează valori social recunoscute, obiective, susceptibile de a fi tratate sub principiul cauzalităţii.

Aceasta nu trebuie să însemne însă că Durkheim elimină cu totul psihologia din sistemul >-ău. Din contra, <l recunoaşte că mentalitatea socială e compusă din credinţi!, din reprezentări etc. adică din stări sufleteşti. Dar nu din orice stări sufleteşti. Ca o reprezentare să intereseze sociologia ca trebuie să fie colectivă, adică să existe în afară de individ, să i se impună din afara. Nnlural, reflectindu-se în conştiinţa individului, ea va con- ' 1'tui un act psihologic Durkheim se opune însă melodei care caută realitatea sociologică in structura psihică a indivizilor în loc s-o caute în afară, in mediul colectiv Societatea se compune din stări de conştiinţă, e adevărat, *însă şi acestea se pot privi obiectiv, ca lucruri.* Nu *v* nevoie de o analiză subiectivă care ne-ar duce pre;i departe, în afară de orice metodă riguros ştiinţifică. Ştiinţa n-are dreptul să ia în consideraţie decît ceea ce o palpabil, ceea ce e controlabil obiectiv.

O a doua consecinţă a acestei metodr e că societatea fiind o realitate sui generis, deosebită de individ, ea are o viaţă complexă care nu poate fi separată de formele exterioare de sociabilitate, cum fac formaliştii. în adîncimile acestei vieţi, în conţinutul bogat al funcţiunilor sociale, trebuie să se studieze comparat instituţiile diferitelor societăţi actuale; din comparaţia instituţiilor juridice, economice, politice se vor pntoa stabili tipuri generale sociale, filiaţiuni între ele, tipuri de evoluţie '•te. Şi aceste rezultate nu vor fi simple speculaţii filosofice, fiindcă au un echivalent în realitate, ele pot fi orioînd obiectiv verificate.

Mult mai ştiinţifică decît cea analizată mai sus, metoda sociologismului propriu-zis prezintă totuşi şi ea o •<Tio de lacune şi o serie de exagerări. Psihologismul

adepţilor iui „Beziehungslehre" păcătui a prinlr-un exces de individualism. In al doilea rind, el nu putea oferi observaţiei ştiinţifice decît realităţi fugitive, instabile, subiective. Sociologismul durkheimist, din contra, se caracterizează printr-o totală anihilare a individului. Cele două metode îşi pot completa rezultatele. încercarea a fost făcută în Franţa de H. R-err, *La synthe.se en hisioire* şi la noi de P. Andrei, *Problema metodei in sociologie. Arhiva pentru ştiinţa sociala,* nr. 3—4, 1924.

Iată cum credem şi noi că se poate pune problema contribuţiei individuale la viaţa socială.

F, Durkheim a arătat în lucrarea sa La *Division du lr,,Viiil social* (ia acelaşi rezultat au ajuns pe alte căi F. < uddmgs. *Principe* dc Sociologie* şi F. Tonnies, *(>e-mei.n\chaft und (rescllschaft),* că există două feluri do societăţi. Una e cea primitivă şi se caracterizează printr-o perfectă similitudine între membri. Cum toţi indivizii sint la fel, cum cel mai desăvîrşit conformism domneşte, cum sancţiunile penale pentru orice abatere suit teribile, nu poate fi vorba, în astfel de societăţi, de o realitate a individului.

încetul cu încetul însă, din diferite motive, indivizii încep să se desprindă din omogenitatea mediului. Societatea nu mai *o.* bazată pe asemănări-, ci tocmai pe diferenţele dintre indivizi. Fiecare avind o altă specialitate e silit să recurgă la serviciile semenului său si astfel se stabileşte o interdependenţă. Sancţiunile sînt mai puţin severe. Abaterile, invenţiile personale, actele individuale sînt mai frecvente. Societăţile se îndreaptă, astfel, către o diferenţiere mereu creseîndă, al cărei ultim rezultat e degajarea completă a persoanei. în acest stadiu, acţiunea individului asupra societăţii poate fi posibilă. Personalitatea poate avea contribuţia sa în determinismul socia.l. Avînd în vedere mai mult societăţile? primitive, cu mult mai Comode pentru observaţia sociologului, Durkheim a neglijat determinismul individual în viaţa socială a societăţilor superioare. Desigur, aceasta nu înseamnă, cum susţine Carlylo pentru „eroii" săi, ori Nietzsche pentru „supra-om", că individualităţile superioare n-au nimic comun cu societatea, că sînt ereaţiuni spontane, „ex nihilo", independente de orice educaţie ori influenţă a mediului. Omul superior poate influenţa mersul grupului din care face parte. De cele mai multe ori însă, el

i numai ou tip reprezentativ ai nevoilor timpului, al nc-WMUM ei.uuute. anonime, din masa populară şi exprimabile doar prin talentul său.

hm punct de vedere al rolului său în determinismul •e. ial, se pot deosebi, după H. 13err, mai multe calităţi de mdivid. Sint in primul rînd „elementele*' sociale, membrii ordinari, confornuşti care asigură coeziunea so-iial.i. Alai bU'-.. vin „agenţii" sociali, indivizi prin care • urentui vieţii sociale trece? mai intens, cetăţeni mai me-! o Moşi *caro* exprimă mai bine ca alţii caracterul grupului in care trăiesc.

ba urmă, in fino, trebuie deosi •biţ: . iru. curatorii" so-ei.iji, aceia cari' oferă med.ului vc'on 'ui, ii...roman şi perspectiv o nebănuite. Aceştia fac penibil progresiii, .ircştia intervin cu maximum de întcn-iLate in evoluţia so; îala.

Aşadar, cel puţin în societăţile superioare, individul trebuie eon-ailorat ca un factor de (voluţie, ca un element serios în cauzalitatea vieţii 'ici.le. Sociologia lui Tarde, care conţine pagini ivniarcabile despre invenţiunca socială, despre rolul individului superior (a se vedea paginile asupra „gloriei" ca fenomen social din Lo-*(jique soc/ele),* trebuie considerată ca un complement întregitor a! operei lui Durkheim. lude încetează aceasta uin urmă, trebuii' alăturata cealaltă.

Totuşi, pentru ca prcLauţiunoa de metodă să rămînă încă severă, cu: 11 e nveosar într-• - <-tiintă în formaţiune cum e sociologia, trebuie să adăugăm că, *di iar alunei cînd constatăm influenţa individului asupra societăţii, nu trebuie să ne 'îndepărtăm de la niclodn obiectivă.* Adică nr.asi *actiiiintca individuală tre.bnie privită din afară, ca un fenomen exterior şi nu subiectiv, iu ecoul său psihic.* .Activitatea individului superior trebuie privită ca orice fenomen natural : înregistrată, clasificată, explicată, a>a cum procedează, de pildă în Psihologie, curentul comportist, behaviorist, considerînd viaţa socială ca o serie de ..conduite*.

Aceste consideraţii nu se pot face decît relativ la so-eivtulilc superioare unde a apărut deja personalitatea eminentă aceea care modifica sensul vieţii colective.

Indivizii obişnuiţi, „elementele" sociale cum lc* numeşte H. Rerr. nu au şi ei un rol în determinismul social ? Credem că da şi iată cum.

Instituţiile sociale, consolidate, fixate formează nu-
< ieurile solide ale vieţii sociale. Cu toate acestea, chiar şi ele sint într-o perpetuă schimbare. Eroziuni lente, ana-.uago cu acelea alo straturilor geologice le macină inc"-iul cu încetul. Cum e posibilă aceasta transformare şi care iaclori o efectuează ? Iii al doilea rind. aceste instituţii n-au apărut gata formate. Ele s-au închegat cu încetul, si luat o forma solidificata după multe dibuiri.

Atunci cum se explică originea instituţiilor?

Mai sus, cînd vorbeam de difiniţia societăţii, spuneam că o instituţie o repetirea sistematica, într-un sens confrunt a unei serii de raporturi sociale. Pentru ca să se ajungă la o consolidări? tipică, trebuiesc mai întîi un număr de relaţii socialo întîmplătoare. dc raporturi interii'divid uale. Dacă aceste raporturi se determină înt r-o anumită direcţiune, dacă ele se efectuează constant într-un anumit fel sint posibilităţi ca să se ajungă la o uT-titutie, Ca să se formeze instituţia căsătoriei, trebuie ;na; intii o serie de raporturi sexuale, La început acestea -int sporadice sau efemere. Mai pe urmă ele se determină, se canalizează într-un anumit fel. Se stabileşte la Lin moment dat al relaţiilor interindividuale o anumită *fhişnuinţd.* Aceasta creează instituţia. N-avcrn decît să privim cum se întîmplă lucrurile in zilele noastre. Ca să apară o lege care să reglementeze ceva, trebuie mai întîi o mulţime de cazuri izolate, de tranzacţii individuale făcute la întîmplare, după voinţa pârtilor, atîta \ rome cit nu există o lege care să le sancţioneze. Fără raporturi sociale dc faliment, de pildă, o lege care să pedepsească falimentul n-ar avea sens. O ţară în care nu s-ar întîm-;ila niciodată crime n-ar avea tribunale.

Aşadar, orice instituţie o precedată de o serie de raporturi interindividuale. Există, sub fiinţa clară şi obiectivă a fiecărei instituţii, o cantitate de raporturi anonim-, minuscule, imponderabile, un fel de *inconştient sncioL* făcut din totalitatea imperceptibilă a relaţiilor buc dintre indivizi. Aceste acte interindividuale imperceptibile modifică cu încetul o instituţie, după cum [.•sătura în mii de ani poate găuri stînca.

Analogia dintre conştiinţă şi inconştient ni se pare foarte utilă pentru a lămuri cele spuse mai sus. Nu orice fapt sufletesc se ridică pină la lumina conştiinţei. Multe «lin ele sint înregistrate surd de inconştient şi abia de •" ol<., din adincimi necunoscute, influenţează datele coti-şi i niţei.

f) instituţie socială, care e condensarea a mii de raporturi sociale, e ceea ce e conştiinţa pentru sufletul nostru. Trebuie o enormă cantitate de relaţii mărunte în-Ire membrii grupului ca să se schimbe natura unei astfel de instituţii. Ca să se treacă de la căsătoria poligamă la cea monogamă, a trebuit ca mii şi mii dc persoane •a calce regula primitivă şi s-o devieze pe nesimţite în altă direcţie, a trebuit ca mii şi mii de bărbaţi să se mulţumească în loc de harem cu o singură soţie, pentru va forma de căsătorie, aceea pe care o practicăm astăzi, popoarele europene, să devie cea oficială.

Nu e mai puţin adevărat deci că raporturile interindividuale şi ştiinţa lor, „Bcziehungslehro", au o anumită importanţă în sociologie.

Individul, chiar ca simplu „element" social, intervine in determinismul social. Un capitol al sociologiei generale va trebui aşadar consacrat formelor generale de relaţii intri indivizi, independente dc orice altă influentă a mediului, a instituţiilor ori a sancţiunilor care emană din ele.

Să trecem acum de la aceste consideraţii generale de ordin filosofic, la ceea ce se intîmplă concret, în metodologia ştiinţei sociale.

Care va fi metoda întrebuinţată ? înrudită de aproape ou ştiinţele naturale, unde observaţia, constatarea şi generalizarea rezultatelor constituiesc procedeele principale de investigaţie ştiinţifică, sociologia va fi o ştiinţă do fapte înainte de toate. Inspirîndu-se de la realitate în mod direct, empiric, ea va observa, va culege fapte elare, cruciale — cum zicea Bacon. între aceste serii de fenomene cu îngrijire observate, discernate de aparenţe înşelătoare, discutate ca orice document istoric în autenticitatea sau sinceritatea lor, evitînd orice idee preconeepula, orice „prenoţiune", sociologul va căuta să stabilească eorolaţiuni. Odată corelaţiunile stabilite, se va proceda cu aceeaşi prudenţa în generalizare la inducţiilor. Şi aici, iarăşi, sociologul va evita deprinderi meniul" cununii-, dar totuşi false. Se va feri ca să explice euliiiv corelaţiilor sub punctul de vedere finalist, ori

ceea ce o mai rău încă *utilitar ist,* aşa cum obişnuia un A. Comte ori H. Spencer. „Arâtînd întrucât un fapt social e utii. nu se arată nici cum s-a născut, nici cum funcționează" (Durkheim, *op. cit.,* p. 112). Fatala întrebare : „ia ce serveşte ?" trebuit? evitată. „Nu e de ajuns după cum se exprimă M. Deat *(Sociologic,* p. 37). rezumând pe Durkheim, — buri a voință, nici măcar colectivă, pentru ca o instituție să se transforme".

Aşadar înlăturarea oricărui utilitarism. Observația şi explicația faptelor va evita cu desăvârşire orice idee preconceptă. Faptele vor fi adunate şi criticate după metoda pe care o întrebuințează şi istoricul în critica textelor.

Ca ştiințe auxiliare, care îşi pot oferi materialul lor investigației sociologice, trebuie să punem în primul rînd istoria şi etnografia.

Am scris mai sus că sociologia e ştiința comparată a societăților. Lărgind perspectiva în timp cu ajutorul istoriei, putem compara nu numai diferite tipuri de societăți luate în întregime, dar şi diferite instituții juridice, politice, religioase, economice, putem stabili curba lor de evoluție. Cum istoria, ea însăşi, îşi îndreaptă de o bucata de vreme predilecțiile către aspectul social şi economie, părăsind caracterul descriptiv al luptelor militare, va fi foarte uşor sociologului să utilizeze faptele adunate de istorician, pentru a fixa concluziuni mai generale asupra mersului societăților omeneşti. Istoricul, fatal nu poate studia decît fenomene locale — situate într-o singură societate — şi fenomene dintr-o singură epocă, iu urmă \ ine sociologul care colectează de la diferiți istorici rezultatele anchetei lor, deschide orizonturile şi aruncă priviri peste toate societățile din toate timpuri le.

Aceleaşi prețioase servicii le poate aduce şi *etnografia.* Ea ne permite să vedem ce e deosebit şi ce e comun intre societăți aşa de deosebite, ca de pildă un trib australian şi o națiune europeană. Datele etnografiei ca şi acelea ah' istoriei trebuiesc supuse unei severe critici. S-a uzat atît în secolul trecut de o etnografie romantică, s-a abuzat atît de morav urile sălbatecilor, încît astăzi orice relatare din acest punct de vedere trebuie supusă unei severe cenzuri.

Islnria ,a şi etnografia ne oferă materialul de obscr-Wte. '"ordonare şi de explicare. Poate fi vorba în gfiHolofjir dr *experiență ?* Se poate verifica aici. se poate gțjținr i-otilrolul acela provocat în condițiuni tot aşa de îl^fr i .1 m ştiințele experimentale?

Av.ni in sociologie o materie de experiență : e legî-§țpar**a lo-zultatele unei legi ne pot întări într-o con-yțHM**'" Numai că factorii care ajută sau opresc reuşita yfieî legi sint extrem de complecşi. Determinarea lor' va forin.i obiectul unei operații foarte delicate.

Ni- i.-imîne însă experiența prin *statistică.* Se pot Ifbire ace viei metode? toate obiecțiunile care' se aduc de ©blrei stabilirii unei medii. Realitatea nu poate fi rc-iusa lofdeauna la o mijlocire, care ne oferă numai as->pdn| cantitativ, nu şi calitativ al. fenomenelor. Abateri .{Rari către extreme se pot produce orieînd. Afară de llWn'.la, un enorm număr de erori inconştiente se pot Siffeura în orice aspect statistic (vezi detalii în această priviiila în : A. Liesse, *La statistique,* Paris, ed. Alean, îl L Kimiand, *Statislapic* c! *e.Yperieucc.* ed. Riviere.' jM'-'.i). Cu toate acestea, verificarea, prin statistică poate mluee rezultate fecunde. Prin ea se poate vedea întin-Hriea sau descreşterea, propagarea sau tendința unui fenomen. Cu ajutorul ei putem avea indicații sigure daeâ un fenomen e superficial ori în adevăr real. Deosebirea fli*IN* normal şi patologic in materie ᶜocialn tot stabiliră ne-o poate revela. în dreptul penal si comercial, în m.ilerie de crimă, sinucidere, căsătorie, prostituție, cultura, salariu, preț etc, etc. această metodă a adus sociologiei serioase contribuții. E, Durkheim, aşa dc riguros în metodă, a întrebuințat-o în monografia ^a *Le suicide *}i* elevul său F. Sirniand, în monografiile de sociologie er<niomică asupra prețurilor.

!poteia ponte juca în sociologie acelaşi rol ca şi în luate ştiințele morale. Ea trebuie să fie verificată însă, fie do fapte istorice ori etnografici' — si aceste fapte trebuiesc să fie cruciale, reprezentativa' — fie de rczul-tnli'le statisticii.

Asupra legilor sociologice avem puțin de spus. Legea iun, in atVră de caracterul ci de aproximație, nu e decît *'• n-liralir'i şi nu prerhibiln, c* valabilă pentru trecut nu penhu viitor. Cînd o vorba de psihologie, de caracter omenesc complex şi variabil, nu se poate presupune ac^l

substrat omogen, care face posibilă repetiția exactă a unui fenomen în științele exacte. Cu atît mai mult, această constatare e adevărată pentru sociologie, știință încă în epoca de formațiune.

Capitolul IV

CLASIFICAREA SOCIKTAȚILOR

Materialul sociologic c enorm. De la datele statisticii. la monografiile istoriei, la documentele etnografice, o colosală cantitate de fapt*.' vine să ofere cercetătorului matorie pontru ooueluziuni. Observațiile provin din societățile cele mai diferite : clanuri australiene, triburi iroeheze, imperiile antichității asiatice, societățile germanice, celtice, latine, națiunile moderne etc. în haosul acesta trebuie introdusă oarecare ordine.

In metodologia contemporană, clasificația, ca operație logică, pare atinsă de oarecare discredit. Unele științe o evită ca pe o procedare sterilă, pedantă, scolastică. De la compartimentele ei, de cele mai multe ori arbitrar împărțite, nu se mai așteaptă nici o lumină.

în dezordinea diferitelor contribuții sociologice, operația clasificării e indispensabilă. Ca să putem ști unde mergem, trebuie mai intîi să știm pe ce ne sprijinim, care sînt punctele clare de bază. Ne trebuie in specia! o clasificare a fenomenului sociologic fundamenal. o clasificare a tipurilor de societate. întrucît se deosebește un trib dc o națiune, aceasta de un stat, de o clasă socială sau de o societate comercială ?

S-au făcut diferite încercări și s-au propus diferite criterii. Toate aceste încercări aveau un defect comun : nu erau clasificări *științifice,* ci clasificări *filosofice.* Deosebirea de procedeu între punctul de vedere filosofic și științific e clară. Filosofia e de obicei deductivă. Ea pleacă de la un caracter „a priori" pe care caută să-l evidențieze în orice fenomen. De aici o nevoie de universalizare, de reducere la unitate, de explicare unilaterală, cu ajutorul unui singur aspect. Lumea pentru Spinoza e substanța, pentru Leibnitz : morala, pentru Schopenhauer : voința.

Tot ce ne apare în realitatea exterioară, în infinita ei varietate, trebuie redus la o singură noțiune, explicat printr-o cauză unică.

Știința insă procedează altfel. Ea nu e așa de geloasa dc unitate ; ea nu reduce variația la uniformitate, multiplicitatea la unitate. Știința se mulțumește să găsească mai multe cauze la apariția unui fenomen. Le analizează pe fiecare in parte și arată contribuția fiecăreia la determinarea efectului. Știința nu are punct de vedere „a priori". Din contra, pleacă fără nici o idee preconcepută si numai după observarea și cercetarea faptelor își formează o concluzie, Ea nu le bagă cu dc-a sila într-o idee preconcepută, ca s-o ilustreze doar. Metoda ei e inductivă.

Clasificările oferite pînă acum sînt. mai toate, filosofice.

Așa dc pildă, prima propusă, aceea a lui Auguste Comte, care împarte varietatea imensă a tipurilor sociale în trei : religios, metafizic, pozitiv, pleacă de la punctul de \ederc ideologic. în mod impresionant, distinge trei etape și pe urmă forțează toate societățile să intre în această clasificație. Evoluția omenirii s-ar fi făcut prin schimbarea punctului de vedere intelectual. La început mentalitatea umană e *religioasa,* pe urmă ea devine *metafizică.* Abia în timpurile moderne devine *pozitivă.* Judecind așa, Auguste Comic se trădează un discipol ai secolului al XVJIl-lea raționalist si ateu. E inutil să adăugăm că faimoasa sa clasificație nu pleacă de la nici uri fapt. Ea e clădită pe un sistem filosofic, pe o analogie, pe o credință. în aceasta, fondatorul pozitivismului nu era deloc pozitivist.

O altă împărțire a tipurilor sociale o datorim lui Herbert Spencer. Ea distinge : a) *societăți militariste,* bazate pe violență, pe cucerire, pe raporturi de dominație și sclavaj si b) *societăți industriale,* bazate pe libertate, pe raporturi de cooperație, de liber contractualism, de colaborare între oameni. Dar Spencer avea și el o idee politică „a priori", care trebuia demonstrată : aceea a individualismului creseînd. Atunci, a silit datele istoriei să-i furnizeze o clasificație, a cărei valoare am văzut-o mai sus

Autorii mai moderni au perfecționat punctul de vedere al lui Spencer. Și ci au luat ca criteriu diferențierea

socială. La început societăţile sînt omogene. Ele nu cunosc organe diferenţiate în sinul lor, cu atît mai puţin indivizi liberi. Abia societăţile înaintate cunosc libertatea, independenţa membrilor care le compun. Primele societăţi au fost botezate de Tb'nnies : *Gemeinichaft* (comunitate), de Durkheim : *societăţi, cu solidaritate mecanică,* de Giddings : -societăţi compuse ; cele de al doilea, au fost botezate de aceiaşi autori : *Gesellschaft* (societate), *societăţi cu solidaritate organică, societăţi conslituite.* Sub aceste nume variate, toţi aceşti autori înţeleg acelaşi tip social.

îu ajutorul acestor din urmă clasificaţii vin, desigur, o 'orie de fapte. Ele sînt însă prea generale, prea schematice, sacrifică în totul nuanţele, tipurile intermediare. S-au propus încă o mulţime de alte clasificări. Nu le mai trecem pe toate' în revistă. Aceste cîteva ne sînt de-ajuns pentru a caracteriza metoda care le inspiră. Cu un ctivint putem spune că *majoritatea clasificărilor societăţilor propuse sînt. prea filosofice si* prea *puţin ştiinţifice.* Aproape toate pleacă de la puncte' de vedere preconcepute, căutînd în realitatea socială doar exemplificări pentru teoria susţinută ; aproape toate caută să reducă, după procedeul filosofic, varietatea infinită a vieţii sociale la un singur caracter, la un sistem monist. Dar ştiinţa e pluralistă si respectă toate aspectele realităţii.

Pentru a călca pe teren sigur în aceasta materie dificilă, trebuie să plecăm de la clasificările oferite de ştiinţele sociale particulare. Acestea au fost edificate pe fapte, stabilite cu grijă şi prudenţă de către specialişti.

Ei au studiat, de pildă, istoria vieţii economice din trecutul cel mai îndepărtat pînă azi si au deosebit diferite tipuri dc evoluţie economică. Tot aşa au procedat acei care s-au ocupat cu etnografia religioasă, cu etnografia juridică. Economiştii au căpătat astfel tipuri de economie familiară, de economie urbana, naţională şi internaţională ; religia comparată deosebeşte : religii totemice, religii cu cultul strămoşilor, religii cu eroi şi zei, religii universaliste si monoteiste ; etnologia juridica a ajuns şi ea Ja următoarele tipuri : sistem juridic cu bază de clan, cu bază *de.* trib, sistem juridic naţional etc, ; celelalte cercetări asupra familiei, moralei, politicii etc. au ajuns şi ele la clasificări analoage.

Dar toate aceste împărţiri nu sînt sociologice. Ele sînt ale ştiinţelor sociale particulare, inspirate de puncte de vedere prea speciale. O clasificare cu adevărat sociologică trebuie să privească viaţa *integrală* a societăţii, nu diferitele ei aspecte. Pentru a obţine o astfel de diviziune, nu avem decît să confruntăm între ele clasificările' obţinute deja de ştiinţele sociale particulare. Să vedem dacă nu cumva anume tipuri din diferitele serii nu coincid între ele.

Rezultatul no apare foarte fecund.

Aşa, de pildă, prima formă religioasă : totemismul, corespunde primei forme familiare : clanul, primei forme economice : cea familiară, primei forme politice : tribul, lată dar primele momente, primele tipuri din fiecare clasificare parţială acordîndu-se între ele. în adevăr, etnografia ne arată că societatea a început de la clanul totemic, avînd ca formă politică tribul şi ca activitate economică economia aşa-nurnilă familiară. în lucrarea mai dezvoltată, asupra „Clasificării societăţilor", reprodusă mai departe, am avut ocazia să arăt, prin diferitele tablouri, că şi etapele posterioare deosebite de diferitele clasificări particulare se acordă între ele. Pe acest sistem de coincidenţe, bineînţeles încă nu perfect, fiindcă înseşi ştiinţele sociale speciale nu şi-au adunat tot materialul şi nu şi-au spus ultimul cuvînt, se poate obţine, o clasificare sociologică cu adevărat ştiinţifică. Căpătăm astfel în prima fază următoarea seric : clan-totemism-economie familiară (clanică), sistem juridic clanic — trib (ca formă politică). Societăţile care conţin toate aceste aspecte sînt cele cu bază de clan totemic din Australia centrală, triburile arunias, kamilaroi, kurnai, waramunga etc. In aceste tipuri sociale, domină ca valoare cvasi-unică religia, iar organul care îi asigură funcţionarea o familia. Vom numi deci aceste societăţi : *domestico-religioase,*

In a doua fază, avem următoarea serie de coincidenţe : religie bazată pe cultul strămoşilor (cu resturi de tote-:isr.i '-î -începuturi de eroi şi zei), — familie patriar-hsi.i sistem juridic tribal, economie familiară (restrînsă ia i.nmlL; patriarhală, nu clanică ca în faza anterioară), - - formă politică de^ trib. Acest acord logic între toate form-.-ie menţionate îl găsim, in realitate, la triburile

nord-americano Tlinkit, Kwakiutl etc. şi probabil în ve- , triburi germane şi apoi în cele greceşti şi romane primitive, anterioare fundării Romei şi Atenei. în aceste societăţi, religia nu o valoarea unică. Ea nu e, alături (ie familie, nici singura instituţie. Din ea s-au 'desprins reguli coercitive, sancţiuni penale. Statul a luat locul familiei ca organ. Raporturile juridice nu sint simple „vendette", răzbunări între familii. Alături de religie, apare dreptul obiectiv exercitat dc stat. Raporturile nu mai sint pur şi simplu patriarhale. Vom numi aceste societăţi : *juridico-religioase,* fiindcă religia, desi în uşoară decadenţă, dă totuşi tonul vieţii.

Mai tîrziu, în a treia fază. dacă urmăm fidel metoda acordurilor între tipurile seriilor de fenomene sociale particulare, ajungem la *societăţile politice.* Statul a înlocuit complet familia. El a secularizat religia.. Luptele intre clasele sociale, apărute din diferenţierea socială, regimul la care se ajunge prin aceste clase, fie el feudalism, sclavaj, patriciat etc, caracterizează viaţa socială. Economia se mai păstrează familiară, dar se transformă in economie urbană, bazată pe relaţiile dintre oraşe şi sate. Dreptul sancţionează statul, adică raportul de clase si avem atunci un sistem juridic naţional. Aceste societăţi corespund cu faza istorică a marilor imperii orientale din antichitate, cu aceea a municipiilor greco-romane (cu aceeaşi structură imperialistă), cu statele evului mediu.

în fine, societăţile moderne, a căror formă politică e naţiunea, sistemul juridic naţional, forma economică e cea naţională, ne arată ca dominantă a vieţii sociale in general : economia. Luptele dintre grupuri sînt cele pentru repartiţia avuţiilor. Preocupările generale sînt ameliorarea, stimularea tehnică a producţiei. Afară de acestea, o mulţime de sisteme de accelerare a circulaţiei, fenomene de credit în special, dau o anumită tonalitate vieţii colective. Vom numi aceste grupuri : *societăţi ecoyimicc.*

Societăţi domestico-religioase, societăţi juridico-religioase, societăţi politice, societăţi economice, iată cele patru tipuri principale ale evoluţiei sociale. Această clasificaţie.', aproximativă desigur prin însăşi imperfecţiunea cunoştinţelor sociologice de detaliu, poate fi luată însă, după' părerea noastră, ca bază provizorie a clasificărilor ulterioare. Ea satisface în acelaşi timp faptele, şi ne dă punctele rezumative ale evoluţiei sociale : evoluţia organelor — trecerea de la familie la stat, de la forma domestică la cea politică, dar şi evoluţia valorilor, de la religie, la început funcţiunea socială unică, la drept, la politică, la economie, fiecare din aceste funcţiuni despriuzîndu-se succesiv din funcţiunea omogenă primitivă, care le cuprindea pe toate şi care era religia.

Capitolul V

STRUCTURA ŞI FUNCŢIUNILE VIEŢII SOCIALE

Pentru orice observator al fenomenelor complexe care constituiesc viaţa unui grup social se impune o distincţiune, care nu e o simplă abstracţie comodă, fiindcă îşi găseşte o bază solidă în realitate.

Anume, fiecare din noi poate observa în primul rind o seric de organe, sub formă de grupuri mai mici : clase, partide, aglomerări urbane, rurale, cluburi etc. Toate acestea la un loc formează oarecum *structura,* corpul societăţii cu organele sale. Dar aceste organe nu le percepem în repaus, ci, dimpotrivă, într-o continuă funcţionare. Se cuvine astfel. în al doilea rînd, să deosebim *funcţiunile,* adică tipurile caracteristice ale activităţii colective.

în studiul vieţii sociale se impun aşadar două scrii de fenomene. Unele se raportează la organizaţie. în societate, prin analogia cu organismele, deosebim un punct dc vedere *anatomic.* Acesta trebuie să fie înainte dc toate descriptiv. După aceea, trebuie să fim atenţi şi la funcţionarea unor organe, să observăm adică *fiziologia* lor. Auguste Comte împărţise deja studiul sociologic în două părţi : în acela al *staticii sociale* şi în acela al *dinamicii sociale.* împărţirea aceasta ni se pare nu numai comodă, dar reală. Vom ţine seamă şi noi de dinsa în raporturile care urmează.

o) Structura (morfologia socială)

„Mai întîi, scrie Durkheim, trebuie să studiem societatea în aspectul său exterior. Considerată astfel ea ne apare ca o masă de populaţie de o anumită densitate, aşezată pe pămînt într-un anumit fel, împrăştiată în sate sau concentrată în oraşe, ocupînd un teritoriu mai mie ori mai mare, aşezată într-un anumit fel în raport cu marea ori cu ţările vecine, parcursă di' cursuri de apă sau dc căi de comunicaţie care ţin locuitorii in legaturi mai mult ori mai puţin strînse. Acest teritoriu, aceste dimensiuni, configuraţia, compoziţia populaţiei care se mişcă pe suprafaţa teritoriului, ce constituie substratul ei. Şi după cum la individ, viaţa psihică variază după compoziţia anatomică a creierului, tot astfel fenomenele colective variază după substratul social. F Ioc astfel pentru o ştiinţă socială, care să facă anatomia societăţii şi fiindcă o astfel de ştiinţă are ca obiect forma exterioară a societăţii, propunem să se numească morfologia socială. Morfologia socia.lă nu trebuie de altfel să se oprească la o analiză descriptivă: ea trebuie să şi explice. Ea trebuie să arate din ce cauză populaţia sc aglonr-rează pe anumite puncte mai mult decît pe altele, din ce cauză e mai ales urbană ori mai ales rurală, care sînt cauzele care determină ori opresc apariţia marilor oraşe etc. Se vede astfel că această ştiinţă are o mulţime de probleme ele tratat.' (Durkheim, De *la met/iode dans Ies sciences,* voi. T, p. 320). Aşadar un grup de probleme le vom lua în primul rînd, din ceea ce Ratze] numen geografia socială. Vom studia influenţa climatului, a aşezării (situaţia maritimă ori fluvială ;i determinat o mulţime de popoare la viaţa comercială) ; a fertilităţii ori sărăciei solului. O atenţie specială trebuie dată *problemei drumurilor.* Ele determină curentele comerciale, cum au fost în evul mediu acelea către Amsterdam, către Veneţia ori către Cenua, ele aduc prosperitatea ori decadenţa unui popor ; mlâuntrul unui popor, ele pot modifica forma politică, hvurajînd ori impiedicînd concentrarea deci puterea een-*h-* iă a statului ; pot transforma economia urbană (Stadtuârtschaft) in economie naţională (Nationalwirtschaft) ; pot determina apariţionea anumitor oraşe etc. etc. (Vezi : E. Desmolins, *Comment la route cree le* np.v vel. IVi alt grup de probleme îl constituie studiul *migraţiunilor,*

IE. că e vorba *de* popoare instabile, sălbatece a oimr formă e veşnic mobilă, fie că e vorba de simple emigra ţiuni sociale: ca cele moderne clin Germania ori italia i ătre colonii sau America. în ultimul timp, încercări le acestea de geografie socială sau de geografie a istoriei s-au înmulţit. H de ajuns să semnalăm pe acelea ale lui Vida! de la Blache, Rrunhes şi Vallaux, sau L. Lefebre in. franţa, alături de cele clasice ale lui Ratzel şi Ritter in Germania. Ele arată cum in istoria constituţiei societăţilor, factorii fizici pomeniţi mai sus au avut un rol dotărilor.

De piIdă *mărimea teritoriului.* Ea poate? decide asupra caracterului politic al unei ţări, Un imperiu ca cel roman. ^ ,u acela al lui Gengis-han nu va avea aceeaşi politic"i ca un mic stat grecesc,

Frontierele naturale ori convenţionale determină de asomei-i; caracterul popoarelor. E de ajuns ?ă amintim ele politica Rusiei, de aceea a Franţei in chestia Alsaciei si a Lorenеî etc, etc.

lata un grup de probleme asupra cadrului fizic al societăţii, asupra enndiţiunilor naturale care determină viaţa ei.

După mediul geografic, trebuie să trecem la studiul *populaţiei.* Vom studia în primul rînd problema omogenităţii ori heterogenit;iţii ei. E compusă ea din elemente ;'si'menea, dintr-o singură naţionalitate ori din naţionalităţi diferite ? Va veni rîndul după aceea cercetării felului ei *de.* grupare. Originea şi evoluţia oraşelor ne va preocupa în special. Care e natura unui oraş, de cîte feluri sînt ele 7 Natural, e \orba de o altă realitate sociala, cînd pjomenim de municipiu în antichitate, care era mai ales un centru politic, locul unde se găsea autoritatea supremă, sau cînd pomenim de oraşele medievale, centre mai a'.c economice, purtătoare ale economiei urbane bazata pe csiem corporativ sau, în fine, cînd e vorba de oraşele moderne, americane ori engleze, apărute ca uriaşe aglomeraţii în jurul unei mine, ori unui centru industrial. Studiul formei sociologice, numită oraş, a făcut în ultimul timp progrese remarcabile, daca n-ar fi să citam decît studiul lui K. Bticher asupra oraşului Frankfurt am Main, model de monografie cu aplicaţii mult mai vaste, sau studiile despre oraşe in general ale: unui G. von Below, Eirenne, Max Weber etc.

Nici originea ori natura satelor n-a rămas mai neglijată. Ele au o importanţă deosebită fiindcă, detovminînd economia unei ţări. modifică şi viaţa ei politică. Feudalitatea a fost determinată de lumea satelor. Studii ca ale lui Moitzen, Inama Sternegg, Biieher no-au arătat aceasta.

Demografia poate oferi morfologiei sociale şi concluziuni mai largi asupra mişcării populaţiei. O societate variază în general atunci cînd se schimbă *cantitatea* populaţiei ei. Alta e natura şi forma unui grup restrîns şi alta c aceea a unuia mai mare. în al doilea rînd. o serie de modificări *pot* interveni în sinul unei societăţi, atunci cînd se schimba *dens/lalea* ei. Alta e viaţa socială la un popor a carul populaţie e ramificată astfel încît indivizii se întilnesc greu, si alta acolo unde în pieţele publice indivizu 'e unuiese zilnic, schimbă părerile, fac proiecte, pun la calc' rozoluţiuni. Viaţa oraşelor cu densitate e cu totul diferită de aceea a satelor. în fine, *mobilitatea* populaţiei are şi ea o deosebită importanţă. Oamenii care circulă văd deosebite mentalităţi, le compară şi din aceasta capătă o mentalitate mai înaintată, pe cînd populaţiile prea stabile, înţepenite în aceleaşi principii ori credinţe, sînt de obicei retrograde. E. Durkheim a arătat cum cantitatea şi densitatea populaţiei duc * libertatea individului, dezrobirea lui de mediul social, substituirea sistemului juridic restitutiv la ce] represiv, înlocuirea solidarităţii mecanice prin asemănare cu aceea organică bazată pe deosebirea dintre indivizi, pe intcrde]X^ndenţa lor tocmai din cauza acestei deosebiri. C. Bougle, *Les idees egalitaires* (ed. II, Paris, 1924) a arătat că progresul ideilor egalitare e datorit măririi densităţii, cantităţii şi mobilităţii grupului. (Vezi şi alte efecte ale factorilor cantitativ'! in G. Simmel, *Soziologie,* cap. „Die quantitative Bostimthcit cler Gruppe").

Alte capitole ale morfologiei sociale ar trebui să se ocupe cu determinarea grupurilor mai mici, care apar în sinul unui grup mai mare prin diferenţiere. Aceste: organe, cum sînt de pildă clasele sociale, castele, diferitele societăţi comerciale, culturale etc, le vom studia cînd va fi vorba dc funcţiunile lor, fiindcă dc fapt între organ.

*' Probabil : produc.

si funcţiune' e o slrinsă legătură. buni e rezultatul coleiIalte si reciproc.

Aşadar morfologia socială trebuie concepută ca studiul .structurii sociale, ca descrierea şi explicarea organelor grupului. în nici un caz, ea nu poate fi ceea ce voieşte sociologul german G. Simmel, care prin morfologie înţelege studiul formelor de raporturi între indivizi. Aceasta geometrie formalistă a societăţii îşi are locul cel mult in sociologia generală, după cum am văzut mai sus. După studiul organelor, putem trece la acela al funcţiunilor.

b) *Funcţiunile*

Observaţi \iaia unei naţiuni moderne. Ritmul ei de toate zileie e făcut dintr-o mulţime de raporturi între indivizi, raporturi regulaţi:- de o instituţie oarecare. Funcţiunile sociale sînt acelea care nu se menţin decît mtr-i.m cadru colectiv, care dispar îndată ce e vorb.i do indivizi izolaţi. Iată, de pildă, viaţa religioasă. Ea presupune desigur o credinţă şi o conştiinţă care' sînt fenomene psihice individuale. Dar ea mai presupune şi un cult care e un fenomen obiectiv, colectiv şi mai presupune, mai ales. o biserică care e o societate de credincioşi.

lata \iaia economică: e greu de conceput asemenea relaţii fără un schimb interindividual, fără o producţie sancţionată şi protejată de legi sociale, fără o consumaţie, care presupune preferinţe colective. Dacă analizăm bine aceleaşi constatări se impun pentru politică, viaţa juridică, raporturile familiare. Să vedem mai de aproape care sînt rezultatele la care a ajuns sociologia modernă, în raport cu fiecare' din aceste funcţiuni.

1) *Funcţiunile religioase.* Prima sarcină impusă sociologului e definiţia socială a fenomenului religios, fiindcă exista si un aspect psihologic al aceluiaşi fenomen. Natural, i> as>'menea definiţie va trebui să înglobeze într-însa fenomenele cele' mai elementare, fiindcă după o bună metoda trebuie să procedăm de la simplu la complex. Dacă definiţia se potriveşte faptelor religioase rudimentare, ea se va potrivi şî celor mai evoluate, care nu sint decît complicaţii ale celor dinţii. Studiind totemismul, cea mai primitivă religie, E. Durkheim ajunge la următoarea definiţie : „O religie este un sistem so-

lidar de credințe și de practici relative la lucruri sacre, adică separate, interzise, credințe și practici care unesc in aceeași comunitate sufletească, numită biserică, pe toți cei care aderă la ele" (Fonnes *element dires de la vie religioase,* p. 613). O religie e un fenomen eminamente social şl aceasta tocmai fiindcă presupune o biserică. Fără acest organ, un sistem de credințe nu poate fi decît o practică. Aceasta singură e individuală. De îndată ce apar curca aderenți, credințele din personale se transformă în socialo și religia c realizată. Dar lucrul devine evident dc îmi atu ce examinăm realitatea etnografică uri istorică. Toteinisniul, adică credința că un grup de oameni se trag cu toții. în comun, clintr-tin anumit animal, numit totem, se confundă la popoarele primitive cu însăși constituția for socială. în adevăr, aceste două populații, trăiesc în cunmmtați familiare numite elanuri. Dar coeziunea acestor ele.uun nu e bazată pe nimic altceva dorii pe credința originei comune a tuturor membrilor scoborîți din acelaşi stramoş animal. Totemul e semnul, emblema, simbiilul care face posibilă solidarizarea socială a clanului. FI o drapelul, semnul caracteristic după care un grup din acestea sc deosebeşte de un altul. Oamenii care poartă ca totem şarpele au o personalitate, o caracteristică comuna, deosebită de a celor care au, de pildă, ca totem ursul. Religia şi societatea în această fază e unul şi acelaşi lucru.

FSL'nța religiei, în această treaptă, e anonimă și colectiva. Nu se poate vorbi încă de un Dumnezeu, fiindcă acesta e ceva specializat, personificat, diferențiat. Forța religioasă, în perioada totemismului. e principiul, oșanumita „mana", forță anonimă, energic care sc poate întrupa oricând în fel de fel de forme, virtualitate care se poate realiza în diferite chipuri. „Mana" e ceea ce dă curaj războinicului, e ceea ce paralizează pe duşman, e ceea ce acordă succesul etc. Totemul e simbol, iar „mana" realitatea religioasă.

încetul cu încetul însă, valoarea religioasă primitivă omogenă și anonimă sc individualizează. Totemul, care la început e un simplu simbol, se transformă în spirit sau in demon.

Religia ia forma *cubului strămoşilor.* Din moment ce există suflete, spirite, ele trebuie să fie ale morților care ne-au precedat. Acest tip de religie, al zeilor mani ori lari. a fost descris cu toate formele sale in mod magistral de către Fuste] de Ceuiangcs în a sa *Cile anlique,* care e înainte de toate o excelentă lucrare de sociologie. Transformarea totemismului în cultul strămoşilor provoacă o întreagă revoluție socială. Familia, din matriarhală, devine patriarhala, fiindcă fibatlunea din uterină se schimbă in masculină. Proprietatea se restrînge la familia patriarhală şi succesiunea e de obicei majoritară, pentru ca fiul cel marc să aibă mai multă grijă la întreținerea altarului familiar, -ă aducă fa timp sacrificiile zeilor mani. Căsătoria ia forma lui „eonforeatio". In fine, întreaga organizație socială e bazată pe această schimbare a religiei. Romanii şi grecii antici mai ales au cunoscut acest tip de organizație religioasă.

Al treilea tip al evoluției îl constituie perioada zeilor şi a eroilor. Strămoşii comuni mai multor familii devin zeii gmtei, ai tribului, iar zeii comuni mai multor ginți devin zeii cetății. Se intimplă un fel de simplificare, de fuziune şi de generalizare religioasă. Fiecare familie renunță la cultul său particular și respectă numai zeii cetății ori ai tribului. Aceştia sint împodobiți cu o întreagă mitologie, cu un cult public al cetății la care iau parte toți cetățenii,

în fine, fuziunea religioasă merge mai departe. Multiplicitatea zeilor face loc religiei *monoteiste.* Un singur Dumnezeu monopolzieazâ pentru el toate atributele supranaturale. Cultul său nu sc mărgineşte la hotarele unei țări ; el trece dincolo ca să recolteze noi prozeliți. Religia devine universalistă într-un ultim timp dc evoluție.

în tot timpul transformării sale, ea antrenează şi influențează toate celelalte funcțiuni sociale.

La început, în prima fază ea determină economia și dreptul. Formele magice şi religioase determină prin riturile vegetației felul agriculturii. S. Reinach pretinde chiar ea însăşi cultura griului are o origine religioasă. Scfii tribului cînd se ingropau, li se punea pe morrnint un pumn dc; semințe. Constatind că in primăvară ele încolțesc, sălbaticii le-au privit ca un cadou trimis de către eol mort. Pe urmă au continuat însămînțările şi alături de morminte Proprietatea la început nu o altceva decît „tabu", interdiețiunea de a călca un hotar sacru, întii în jurul moi nuntelor, pe urmă şi în jurul ogoarelor profane țve/.i Frazor, *La tuclw dc* PM/C/IC, Paris, 1f)24).

Formele juridice sacramentale : mancipatio, contractul „litteris"*, jurărnîntul, nexul etc., toate au apărut ca formule magico-religîoase (vezi Iluvelin. Li? *âroit et la vioaie, Annee sociologique.* voi. UT). Influenta sociala a religiei e astfel universală. Ea e la început funcţiunea colectivă prin excelenţă.

2) Funcţiunile domestice (familiare). In legătură foarte striusă cu religia, se dezvoltă si evoluţia familiei. Primul tip e acela al *clanului cu filiaţie uterină.* Pe acesta îl găsim la cele mai primitive populaţii, la acelea ale Australiei centrale. Faptul că filiaţiunea a fost la început matriarhală, adică faptul după caro copilul urma calitatea mamei, a dat naştere, într-o perioadă romantică a etnografiei (vezi lucrările lui Bachofen, Morgan, Mac Leniiau etc.). la o serie de exagerări S-a crezut mai întii ca matriarhatul presupune gmeocraţia adică dominaţiunea femeilor, S-a crezut anume că au existat societăţi în care elementul masculin era pe planul al doilea al puterii şi al conducerii sociale, în timp ce femeile administrau şi dirijau familia şi societatea Bachofen lua mitul amazoanelor drept o realitate istorică dispărută. Dar acest mod dc a vedea nu avea la bază nici un fapt. Nici un trib cît de primitiv nu prezintă astfel de moravuri, opuse biologiei. Interpretarea aceasta, de origine filofogică, e pur şi simplu gratuită. Chiar in societăţile, unde autoritatea tatălui e scăzută, familia e condusă de unchiul matern, care e şeful familiei.

Alţi etnografi au confundat matriarhatul cu promiscu.latea primitivă. Fiindcă la început n-a existat familie patriarhală, ar urma că moravurile sexuale erau foarte puţin severe, că polîandria era un sistem. Un examen mai riguros al documentelor etnografice ne arată însă că si aceasta concepţie e datorită unei simple iluziuni sau unor interpretări greşite.

Ce trebuie să înţelegem atunci prin regimul matriarhal ?

Pur şi simplu un anumit regim juridic, după care legătura de rudenie se face după mamă. Ea e aceea care serveşte de criteriu filiaţiunii. De altfel, clanul totemic nu leagă pe diferiţi membri între dînşii după consanguiuitate. Rudenia de'la tată la fiu nu e o legătură de sînge. Primitivii nu cunosc motivele fiziologice ale naşterii unui copil. Pentru dînşii. o femeie e fecundată numai de către un demon care se întrupează într-insa. N-arc atunci nici un rost să se stabilească vreo legătură intre tată şi copii. Mama are însă rolul de a-i proteja pînă la o anumită vîrstă. Ea e punctul fix al familiei.

Dacă membrii clanului nu se simt legaţi prin consanguinitate, atunci care e natura relaţiilor familiare dintre ei 7 Aceasta e bazată pe conştiinţa că se trag cu toţii omtr-un totem comun. Căsătoria intre membrii aceluiaşi elan, adică *endogamia,* e interzisă. Fiecare bărbat îşi ia soţia din alt clan după regulile *exogamie.i.* Urmează de aici că mama are un totem şi tatăl altul. Copilul moşteneşte totemul mamei. El are deci acelaşi totem cu un£ hiul său matern. Acesta c de fapt, in "multe societăţi australiene, şeful familiei.

Cum filiaţiunea c uterină, şi *sistemul succesoral* nu urmează de la tată la fiu, ci de la unchi la nepot. Tata moşteneşte şi el de la fratele mamei sale din clanul de unde a venit. Cîteodată el locuieşte împreună cu femeia sa pe teritoriul acesteia", alte **dați** insă se mulţumeşte să-i tacă vizite foarte dese. dar să locuiască pe teritoriul clanului sau.

în unele triburi din America do Nord. bărbatul obligă pe femeie să vie să locuiască cu cl, în clanul său. Raportul de autoritate se schimbă şi filiaţiunea se schimbă şi ea, devenind *masculină.* Avem astfel unele clanuri ceva mai înaintate în care rudenia se socoteşte după tată.

în afară de transmisiunea totemului, clanul primitiv mai are şi alte funcţiuni juridice. De exemplu, solidaritate şi apărare comună între toţi membrii purtători ai aceluiaşi totem, care îşi datoresc reciproc datorii de răzbunare : „vondetta", sau egale contribuţiuni pentru răscumpărarea unui membru căzut în puterea inamicului prin sistemul „compoziţiilor" voluntare (Vezi mai ales detalii în Starcke, *La fipnille dans Ies differc.ntes socieles,* Paris, 1898 ; dc asemeni in G. Richard, *La femme dans Vhistoire,* Paris, 1908).

Al doilea tip prin care trece evoluţia familiei e acela pe care-1 găsim la popoarele germanice şi probabil la toate cele indoeuropene. Clanul devine consaguin. Astfel el se micşorează, se contractă. Nu mai fac parte din familie toţi acei care poartă un totem comun, ci fiindcă rudenia e de sînge, familia se compune din bunici cu flU M nurorile lor. cu copiii acestora si copiii copiilor dacă

sint. Ei trăiesc grupaţi in comunităţi familiare de 5—6 case, foarte asemănătoare zadrugii de la slavii balcanici. Filiaţia e masculină şi autoritatea o are cel mai bâtrîn din familie. Durkheim numeşte această formă, care urmează imediat elanului totemic, *familie, paternelă,* vezi : E. Durkheim, *La familie conjugale, Revue philosophique,* Janvier, 1921).

După această formă, urmărind evoluţia istorică întîlnim o alta, a treia, *familia patriarhală,* pe care au cunoseut-o greco-romanii, evreii antici, arabii etc. şi pe <are a descris-o aşa de bine Fustei de Coulanges. Ea *e* o comunitate consanguină, cu funcţiuni economice şi religioase, bazată pe autoritatea nediscutată a tatălui. Prin acest din urmă caracter, ea sc deosebeşte de tipul de *familie paternelă, descris mai sus.*

Principiul suprem al acestui fel de familie e cultul strămoşilor, ideea că cei bătrîni din familie, după ce mor, continuă să se amestece în ,viaţa fami l iară. Filiaţiunea masculină e în floare şi bărbaţii au o importanţă cu mult mai mare decît femeile. Soţia are acelaşi rol ca şi fiicele, un rol subordonat. Eărbatul are putere discreţionară — manus —- asupra ei. In unele societăţi, el îşi cumpără nevasta, plătind socrilor săi un anumit preţ. Aceasta îi permite însă să exercite o autoritate despotică asupra ei. Femeia e considerată ca un minor : ca nu poate testa, dispune de averea ei, nu poate fi emancipată. în legislaţia romanii clasică şi la unele popoare germanice, obiceiul ca bărbatul să-şi cumpere nevasta se transformă cu timpul în obiceiul de a primi din partea socrilor un « Iar — Morgcngabe --, ca să se poarte mai bine cu ea. Acest „Morgengabe" se transformă mai în urmă în dotă, regim care oferă femeii oarecare libertate.

Copiii sint şi ei subordonaţi în totul tatălui. într-o anumită epocă a dreptului roman*, el are dreptul — c drept, numai teoretic — de viaţă si de moarte asupra lor. IM n-au nici o independenţă economică. Abia mai tîrziu capătă dreptul de a-şi administra singuri averea provenită din război, „peculium castrense", sau pe aceea provenită din daruri, „peculium profectîtium".

Astfel unitatea familiei patriarhale e strictă. Ea se sprijină pe ideea dreptului absolut al tatălui. Nevoia de unit;, te îşi are originea în cealaltă necesitate de a îngriji

cultul strămoşilor, în credinţa că generaţiile se succed iritr-o perfectă continuitate, într-o sfîntă tradiţie care Irebuie veşnic păstrată.

De aici instituţii ca aceea a *„leviratului"* la evrei ori la greci, care obligau văduva să se recăsătorească cu cumnatul său, pentru ea să nu se introducă în familie elemente străine.

Acest tip familiar a lăsat cîteva urme şi în dreptul feudal. O dată cu timpurile moderne, familia patriarhală decade. Ea face loc unui grup mai mic, bazat pe concepţii strict individualiste. E *familia conjugală,* aceea sub imperiul căreia trăim şi astăzi. Ea nu *e.* compusă decît din bărbat, soţie şi copii. între dînşii nu mai există principii autoritare juridice. Singura legătură e aceea a afecţiunii reciproce. Autoritatea părinţilor e numai morală. Libertatea soţiei şi a copiilor după majorat e aproape deplină. Copiii scapă de fapt de sub tutela părintească — mai ales în menajele muncitoreşti - - cu mult înainte, prin faptul că-şi cîştigă independenţa materială. Familia conjugală nu mai are nici o funcţiune economică : ea nu mai produce, ca în timpurile patriarhale, toate obiectele pe care le consumă. E tributară, din contra, economici capitaliste.

Care va fi forma familiară pe viitor, sociologia nu poate însă şti. Prevederi, fundate pe ideea căsătoriei libere; şi dreptului femeilor, permit ca să întrezărim o accentuare; a individualismului.

Degajînd diferitele tipuri de transformare ale familiei, sociologia poate degaja pentru trecut o lege : *Evoluţia doineşti că* x-a *efectuat printr-o contracţiune permanentă a grupului familiar.* Clanul totemic nu numai că număra de obicei 40--50 de membri, dar forma însăşi ba/a societăţii. Pe' urmă familia paternelă e mai redusa, cea patriarhală încă si mai mult, în fine, cea conjugală e micşorată de tot. Aşadar, din această excursie de 'istorie comparată, se impune concluzia că *decadenţa cantitativă a familiei* a mers mereu creseînd. Dar şi importanţa ei a scăzut. La început, familia e organul social prin excelenţă. Ea are funcţiuni religioase : transmiterea totomulm ; funcţiuni economice : producţia ; funcţiuni juridice : \endotia. Cu timpul, statul, puterea centrală, confiscă si monopolizează în mîna lui şi religia şi dreptul şi economia. Zeii devin publici, vondetta decade, fiindcă

nimeni n-are voie să-şi facă dreptate singur, tribunale oficiale sint instituite pentru aceasta, economia familiară dispare in faţa capitalismului, a comerţului naţional şi internaţional.

Iată un bilanţ, pe care numai sociologia ni-1 poate da.

3) *Funcţiunile juridice şi morale.* Nu găsim fenomene juridice propriu-zise, autonome in clanul primitiv. Există fără îndoială penalităţi şi încă foarte aspre în această fază. Dar crima-tip e aceea a infracţiunii religioase : călcări de tabu, nerespectarea regulilor, ceremoniilor etc. Dreptul e contopit în religie. Cu timpul, el se desprinde însă din aceasta şi—si creează fenomene proprii, am zice fenomene laice. Dar coloritul acestor fenomene e întotdeauna in funcţie de mentalitatea grupului social într-un moment dat, dc aspiraţiile către care tinde, de reprezentările colective, de credinţe, de idealurile sociale[1].

La început, crima prin excelenţa e neconformismul.

Orice abatere, orice veleitate de independenţă, de libertate e aspru pedepsită. Viaţa tribului nu cunoaşte libertatea. Totul e supus colectivităţii. Sancţiunile care asigură această uniformitate a grupului sînt extrem de severe. Prima formă a dreptului e. aceea represivă, a dreptului penal. Cînd începe diferenţierea, ipar grupuri mai mici, societăţi secrete, în fine, apare si individul ca o realitate socială. Dreptul se schimbă şi el atunci si tinde să de\ ină un sistem contractual ele libere convonţiuni intre indivizi. Cum zice Sumner Mâine, contractul se substituie statutului. Dreptul civil şi comercial capătă preponderenţa în daunn celui penal. După expresivi lui Durkheim, sancţiunile *restituiive.* — înapoierea lucrului, restabilirea statului-quo, — se substituiesc celor represive (pedepse).

Fie sub prima formă, fie sub cea de a doua. dreptul e o funcţiune eminamente socială. El caută să menţină printr-un' sistem de sancţiuni unitatea grupului social. Crima, adică infracţiunea, **a** fost definită sociologic ca o tentativă individuală ori minoritară care ameninţă dizolvarea solidarităţii colective. **Ea** nu trebuie privită ea un fenomen moral, măsurat după un criteriu ideal de justiţie. Ceea ce numim crimă, intr-o societate, poate fi privit ca act licit în -iha.

Un fenomen social nu e anormal decît atunci cînd încetează de a fi general. Dacă într-o societate furtul ar i i un act legal.

Prin urmare, fiecare tip social are crimele lui, -idică 0 numite fenomene specifice unui grup, care, Înfăptuite, pot duce la disoluţia lui. Dreptul nu poate fi decit parti- l ular fiecărei societăţi. El e păzitorul, conservatorul acesteia.

Însăşi responsabilitatea e un fenomen obiectiv, so- (ial, şi nu unul moral, psihic, după cum a arătat P. Fauconnet. Moţiunea de răspundere nu e decît foarte tîrziu accesoriu un fenomen de conştiinţă. Nu sîntem responsabili fiindcă am comis un act reprobabil, ci fiindcă sm comis o panică socială care trebuie potolită. Trebuie ou orice chip o pedeapsă care să readucă calmul. Pentru .ceasta nu o nevoie ca pedepsitul să fie însuşi agentul i aptei. De mul le ori e de ajuns un ţap ispăşitor. Odată aplicată pedeapsa — cui, puţin importă, - societatea îşi . estabileste coeziunea amen'i nlată. Aşa se explică cum -au pedepsit de utîiea ori copii, animale, cadavre, neouni, adică factori iresponsabili. Antichitatea ca si evul mediu cunoaşte nenumărate condamnări de acest fel. Important e ca o pedeapsă să se producă, pentru ca cei alarmaţi să se liniştească. Contra cui se produce pedeapsa, '' de multe ori accesoriu.

Aşadar, dreptul o o funcţiune socială conservatoare. • Ie natură absolut specifică, particulară societăţii in care -pare. Astfel el se transformă odată cu forma grupului întreg (vezi R. Slammler. *Wirtschaft und Reckt;* E. Ehrlich, *Soziologie des Rechts).*

S-a căutat, in repetate rinduri, să se stabilească tipurile evoluţiei juridice. Printre primele încercări, trenuie menţionată aceea ă curentului numit „Eînologisehe lurisprudenz" şi inaugurată de Post. Acesta a adunat ia uitimplaro, fără metodă, o cantitate remarcabilă de fapte din toate societăţile omeneşti, căutînd sa ne dea o serie de tipuri juridice : unul patriarhal anterior apurţiunil -laşelor sociale, celălalt feudal, posterior diferenţierii în clase. Perfecţîonă-'ile aduse de elevul său, italianul Mazza- •ella *{Les tupes ^ociau.v et le droit,* Paris, 1901) nu sal- e-i/ă sistemul.

Ni se pare mult mai justificată si mai în acord cu latura socială specifică a dreptului clasificarea şcolii so-

ciologice franceze, bazata pe forma grupului în caro apare sistemul juridic. Putem deosebi aşadar : 1) sistem juridic tribal (cu baza de clanuri nediierenţiate) ; 2) sistem juridic tribal (cu bază de clanur'i diferenţiate); 3) sistem juridic naţional (cu baza de municipii ca la greco-romani ; 4) sistem juridic naţional (cu baza de imperii centralizate; ; 5) sistem juridic individualist (tel contemporan). L'rmînd mai mult ori mai puţin această clasificare, savantul englez Vinogradoff ne-a dat o excelentă incrare la care trimitem pentru mai multe detaiii (Vinogradoff, *Tribal Law,* t.I, tradus in franţuzeşte cu titlul *Principes iiistoriqu.es du droit,* 1924).

Din punct de vedere sociologie, adică făcînd abstracţie de conţinutul subiectiv al conştiinţei, *fenomenele morale* sint foarte înrudite cu cele juridice.

Privite obiectiv, moravurile constituiesc şi ele o serve de credinţe, de \aluri colective care se impun membrilor unui grup social prin sancţiuni exterioare. Numai că aceste sancţiuni sînt de altă natură decît cele juridice. Pe cînd acestea din urmă sint organizate prin coduri şi organe dc coerciţiune, celelalte nu sint asigurate decît de *sancţiuni difuze ;* reprobarea opiniei publice, izolare morală etc.

Aşadar, primul caracter al moravurilor e că se impun. Regula morală e obligatorie ca şi imperativul categorial lui Kant, Dar atît nu e de-ajuns ca să avem un fapt mural. Mai trebuie un scop liber ales de noi. *„A* urmări un scop care să ne lase reci, care sa nu ne pară bun, care -a nu ne atingă sensibilitatea, e un lucru psihologic irn- ,„riibii. Trebuie deci ca, alături de taraclerul său obligator, scopul moral să fie dorit : această atracţie e al doilea caracter al oricărui act moral" (E. Durkheim, *La detenninalion du jait moral* in *ihdletin de la societe iraw.aise de Pkilosophie,* Avrii 190G). E greu de găsit un •ilt aci cu adevărat moral decît in acte de sacrificiu liber, de devotament voit, de uitare de sine. Iată dar că scopul moral, si prin celalalt caracter al său, revine tot ia societate pe calea altruismului.

La început, morala ca şi dreptul se confundă cu religia. Cu încetul, ea se desprinde din aceasta şi constituie o serie de valori autonome;. Ca şi dreptul, ea e specifica fiecărei societăţi. Fiecare colectivitate are o mentalitate specială si în acelaşi timp o morală specială. Studiul comparat al diferitelor morale constituie după expresia lui Levy-Bruhl, „Ştiinţa moravurilor**. Ea e o parte a sociologiei şi, ca şi aceasta, e o ştiinţă empirică inductivă. Fenomenul moral e reflecţia omului de ştiinţă asupra stării moravurilor. El nu e creat de morala individuală sau filosofică, ci există de la sine în moravurile fiecărui grup.

4) *funcţiunile politice.* Societatea primitivă e un grup patriarhal în care nu există diferenţe sociale. Clanul, perfect omogen, nu are şefi în sensul politic al cuvîntului. Toţi membrii sînt pe acelaşi plan de importanţă. Cum nu există indivizi, nu pot exista nici conducători. Evoluînd clanul se diferenţiază întîi în grupuri mai mici : sînt acele fajmoasc; „confrerii", secte secrete, prezente în multe societăţi primitive. Odată cu ele apar şi individualităţile pontice. Funcţiunea acestora la început e mixtă : politică şi religioasă. Originea magico-religioasâ a puterii politice ni se pare azi evidentă. Lucrul e clar pentru primii regi ai Romei care monopolpau în mîna lor toate funcţiunile sacre. Pînă tîrziu, monarhia absolută s-a prezentat ca de drept divin. Faraonii Egiptului ca şi regii romani, ca şi ţarii Rusiei concentrau în mina lor puterea religioasă şi pe cea politică (vezi în această privinţă J. C. Frazer, *Les origines magiques de la royaute,* Paris, 1920 şi G. Davy et A. Moret, *Des Clans aux empires.* Paris, 1923).

Apariţia dominaţiei politice a unui singur individ ori a ynei dinastii nu e posibilă fără o diferenţiere prealabila a societăţii în clase şi caste.

Castele pe care le găsim încă în India si pe care le-a cunoscut şi Egiptul sînt comunităţi complexe, în acelaşi timp profesionale, familiare, economice şt politice. Ele reprezintă cercuri închise la orice fel de ascensiune socială, însufleţite, de principii foarte severe. Funcţionarea lor exercită profunde influenţe juridice, economice şi morale asupra statului (C. Bougle, *Essai sur le regime des castes,* Paris, 1908).

Clasele sociale, din contra, sînt grupuri deschise atît ascensiunii cît şi decadenţei sociale : ele primesc în sinul lor şi ..arivişti" şi „declasaţi". Funcţiunea lor e în acelaşi timp politică şi economică. Schmoller *(Principes d*economie politique,* voi. I) susţine că natura lor e mai ales politică, bazată pe diviziunea muncii sociale, pe cînd

K. Bucher *(Entstehung der Volkswirtschaft,* cap. V) le prezintă ca grupări diferenţiate mai ales pe gradul de avere. M. Halbwachs *(La classe ouvriere et les niveaux de la vie,* Paris, 1914) caută să concilieze aceste două puncte de vedere, definind clasa socială în acelaşi timp economic şi politic. Adevărul e că nu avem incă o definiţie satisfăcătoare a claselor sociale. Importanţa lor în viaţa modernă, animată de problemele de repartiţie economică e, însă, foimidabilă. (Vezi mai jos studiul *Sociologia claselor).*

Marxismul ne-a arătat rolul lor în istoria statului. însăşi originea acestuia trebuie privită ca dominaţia unor clase asupra celorlalte. Succesiunea diferitelor clase la conducerea statului, cu tot cortegiul de noi valori pe care-1 presupune această transformare, constituie însăşi problema revoluţiilor şi a progresului social. Clasele sociale sînt organele politice cu ajutorul cărora e posibilă în acelaşi timp conservarea şi evoluţia societăţilor. Fără ele e greu de conceput realitatea statului. Un capitol special trebuie consacrat în Sociologia politică şi partidelor politice, de o aşa de impunătoare realitate astăzi.

Statul, aşadar, trebuie definit ca un raport de clase. După aceste schimbări de relaţii, adică după cum se trece de la sclavaj, la servaj, ori la salariat, avem diferite tipuri de stat.

Fireşte o clasificare a statului trebuie să ţină seama şi de alte criterii, nu numai de balanţa claselor. Oppenheimer (Der *Staat,* 1907) a încercat o clasificare a statelor bazată pe natura lor economică (state maritime, teritoriale, feudale etc).

Determinarea tipurilor de evoluţie trebuie să ţină seamă însă de gradul de complexitate şi de dezvoltare al puterii politice. Din acest punct de vedere, prima formă e fără îndoială *tribul.* Aici diferenţierea in clase aproape nu există.

Forţa e deţinută de un şef care e în acelaşi timp războinic de frunte şi mare preot. Cînd devine mai complicat prin apariţia claselor, puterea politică se centralizează în jurul unui grup dominant, care domneşte despotic pe baza unor privilegii. Atunci avem *statul* propriu-zis. Suveranitatea e în mîna unei clase, care consideră restul poporului sau ai popoarelor anexate ca o simplă proprietate. Ideea puterii absolute e prezentată ca

de drept divin. Tribul ia, fie forma imperiului, cum au fost cele orientale în antichitate, cele medievale, acela rusesc, turcesc etc. pînă astăzi, fie forma municipiilor greco-romane.

în fine, într-o ultimă fază, statul tinde să se transforme în *naţiune.* între membrii unei societăţi apare, alături de legătura juridică a dependenţei de acelaşi guvern, ideea unei comunităţi sufleteşti, mai adînci, a unei identităţi de origină, a unor afinităţi variate. ,

Limba şi religia nu contribuiesc atît la acest sentiment, cît conştiinţa unui trai istoric comun, dar mai ales a unei comunităţi culturale, a unor aspiraţii asemănătoare în viitor. Aşadar, trecut **şi** viitor comun. Ideea **de** naţionalitate e ultima formă politică. Apărută întîia oară pe timpul revoluţiei franceze, ea inspiră azi politica tuturor statelor. Ele tind să realizeze pe cît posibil acest principiu.

5) *Funcţiunile economice.* Definiţia sociologică **a fe**nomenului economic trebuie căutată încă. Ne dăm cu toţii seama că relaţiile economice de schimb **ori de pro**ducţie sint imposibile între indivizi izolaţi. Cu toate acestea, e greu de arătat întrucît funcţiunea economică e eminamente socială.

în lipsa altei determinări moi precise, **să** utilizăm **teo**ria oferită de F. Sîmiand, teoria aşa numită a *cantificării sociale a valorilor.* Iată în ce constă aceasta. Pentru **o** apreciere individuală, subiectivă, o valoare e o problemă de calitate. Preţul unui lucru variază extrem de **la** individ la individ. Unul poate găsi ca cel mai preţios lucru florile, altul cărţile, un al treilea pietrele scumpe. Capriciul subiectiv poate găsi valoare acolo unde un altul nu găseşte nimic.

Dar valoarea economică nu e dintre acestea. Ea e mai întîi comună la toţi membrii societăţii. în al doilea rînd, fiindcă asupra ei există asentimentul general — fie **el** măcar convenţional — valoarea economică poate **fi** măsurată obiectiv, i se pot indica anumite grade, anumite cote. Măsurătoarea nu se poate face *calitativ* însă. Aceasta ar însemna să cădem din nou în capriciul **şi** în anarhia aprecierilor subiective ; măsurătoarea nu poate fi deci decît *cantitativă.* Generalizarea, socializarea valorii aduce materializarea, cantificarea ei. **(F.** Simiand, *De*

ia methode positive en science economique, Paris, 1912. De asemeni şi G. Simmel, *Philosophie des Geldes).*

Greşeala cea mare a economiei clasice, aceea care pleacă de la concepţia unui „homo oeconomicus", acelaşi in toate timpurile şi în toate ţările, era aceea de a considera economia ca o funcţiune eternă, independentă de tipurile sociale in care apare. Dar şcoala istorică, după cercetările unui Schmoller, Biîcher, Sombart etc, ne-a arătat că fiecare societate are un alt sistem de economie şi că „homo oeconomicus" e o pură abstracţie. Relaţiile economice variază în strînsă legătură cu toate celelalte funcţiuni sociale. Ele sînt opera societăţii întregi, a cărei stampilă o poartă pe toate manifestările lor.

Funcţiunea economică nu e totdeauna o funcţiune pur materială. Mobilul ei nu e, cum se crede, numai interesul. O mulţime de alte mobile pot determina acţiuni economice. A. Wagner numără diferite altele. Aşa de pildă : căutarea recompensei, a onoarei, satisfacţiunilc conştiinţei. Aşadar, valori morale. De multe; ori, influenţe sociale determina evident producţia şi consumaţia : printre acestea trebuie să cităm 77ioda şi obiceiul (cutuma). Prescriind anumite consumaţii, interzicînd altele, aceste două curente sociale deviază regulat balanţa vieţii economice. Putem merge şi mai departe. Valorile economice, e adevărat, nu variază după capriciile individuale, dar pot varia după *stările de opinie* într-un moment dat.

Dorinţa, care e creatoare de fenomene de producţie ori de consumaţie, se modelează, se regulează după criteriile oferite de opinia publică într-un moment dat. Un curent social, o stare de mulţime pot opri, stimula o activitate economică.

Mai mult decît atît. Funcţiunea economică presupune o organizaţie juridică ce o protejează si o sancţionează. F/a intră in categoria actelor licite. Fără acest substrat, ea nu poate exista, după cum a arătat Rud. Stammler *(Wirtschaft und Recht nach der materialistischen Geschichtsauffaftsung,* ed. a III-a, Leipzig. 1921).

Interesele politice, de pildă cele naţionale, joacă şi ele un rol remarcabil în organizarea economică. Conceptul de „National-oekonomie", elaborat de Fr. List, pleacă de la ideea creatoare de naţiune. Fiecare popor îşi întocmeşte o economie complectă ca să scape de subjugarea, de subordonarea la interese străine. Alteori, interese in-n mici, de grup secundar, pot influenţa şi chiar pro- \oea anumite aspecte ale vieţii economice. De multe ori, acestea sînt determinate de mentalitatea de *clasă* (gre- \cl<\ iock-out etc), sau de castă (fiecare castă are interdicte de alimentaţie, de îmbrăcăminte etc).

Prin urmare, fenomenul economic e, în mod esenţial, social. Determinarea lui sociologică ni se pare evidentă. Să cercetăm acum, cum am făcut şi pentru celelalte funcţiuni sociale, care a fost evoluţia lui de la tipurile sociale primitive pînă astăzi.

în această privinţă, şcoala istorică germană a adus eminente servirii sociologiei. Lăsăm la *o* parte diferite clasificaţi! ca aceea a lui Hildebrand, care deosebeşte tipuri economice fără monedă, cu monedă, cu credit şi care reduce toată realitatea, economică numai la fenomene monetare, pentru a ne ocupa de aceea oferită de K. mkher şi care se menţine încă in stima oamenilor de ştiinţă (Vezi : *Enlstehung der Volkswirtschaft,* voi. I, Tubingen, 1922).

El deosebeşte o primă fază pe care o intitulează *economia* familiară *.„Hausivirtschaft").* Aceasta poate fi economia, adică formele de producţie şi consumaţie, — cele de circulaţie si repartiţie, după cum vom vedea, lipsesc — fie ale clanului totemic, fie ale familiei mai restrinse, patriarhale.

Familia lucrează în comun, împreună cu sclavii, ser- \ itoriî oii clienţii eî, pe ogorul ori atelierul casnic. Acolo se produc toate bunurile de consumaţie. Fiecare familie produce numai ceea ce consumă, fiindcă nu există piaţă de schimb in sensul comercial. (Schimbul pur şi simplu, fãra intenţie de speculaţie, probabil că funcţionează după cum a arătat G. Davy în curioasa instituţie primitivă „potlatch"). Cum nu se găsesc pieţe de desfacere, nu se găseşte nici monedă, nu există nici repartiţie a avuţiilor, fiindcă nu există clase sociale sub sau suprapuse. Proprietatea e ori colectivă a clanului (membrii muncesc egal si împart produsele) ori păşunatul e în comun şi agricultura individuală, pe loturi familiare. Nu există fabrici ori ateliere publice, fiindcă nu există vînzare. Toate pro-

dusele manufacturate — instrumente de lucru, îmbrăcăminte etc. — sînt lucrate in casă de fiecare locuitor.

Al doilea tip îl constituise *economia urbariă {„Stadtwirtschaft").* Aceasta presupune apariția orașelor. Schimbul apare, insă nu complet liber. El e strict reglementar și se face în anumite condiții : între anumite persoane și cu un anumit preț. Fiecare oraș are un număr fix dc corporații și în acestea un număr fix de membri. Ei produc toate obiectele manufacturate, pe care le schimbă contra produselor agricole ale țăranilor din zona împrejmuitoare a orașului, în anumite zile fixate pe săptămînă, în bîlciuri. Corporațiile nu pot vinde altcuiva decit țăranilor, iar țăranii nu pot merge să desfacă marfa lor decît în orașul apropiat. Pentru fiecare obiect, exista un preț, cum se zicea, „just". Reclama și concurenta sînt interzise. Moneda are deci o slabă funcțiune de schimb. Teritoriul unei țări e împărțit în mici zone economice, fiecare în preajma unui oraș sau tutelate de un feudal. Fiecare zonă e închisă în bariere, care înlătură libertatea comerțului. Aceasta a fost economia evului mediu pinâ la apariția capitalismului.

Al treilea moment al evoluției economice, „economia națională" *(Nationalivirtschaft),* rupe toate barierele feudale sau comunale. Schimbul ia un deosebit avînt. El se poate face între orice fel de persoane și de la im capăt la altul al teritoriului unei națiuni. Libertatea comercială devine totală. Mercantilismul cu prețurile lui maximale decade.

Decad și corporațiile și toate organele rigide care împiedică liberul schimb. Regula economică a fiziocraților „laisser faine, laisser passer" devine o deviză, un ideal de morală economică. Capitalismul apare și odată cu dînsul fenomenele de credit, de acumulare, de speculație.

Despre forma economică viitoare, sociologia științifică se poate pronunța în sensul unei colectivizări crescîndc. Semne mai mult ori mai puțin precise indică o acumulare și proletarizare creseîndă. Consecințele pot varia ori intîrzia după diferite tipuri sociale.

6) *Alte funcțiuni sociale.* Alături de fenomene religioase, morale, juridice, politice, domestice și economice, există în societatea o mulțime de funcțiuni mai restrînse si mai trecătoare. Așa sînt dc pildă modele ale căror leg*

au fost bine studiate de Tarde, Simmel, Baldwin, stările *de mulțime, opinia publică* etc. Ele trebuiesc de asemeni studiate în manifestările lor tipice, degajîndu-le legile și variațiunile. Acestea nu presupun însă instituții.

Sînt curente trecătoare, apărute ici ori colo, apariţiuni efemere, care trec fără a lăsa urme. Trebuie să menționăm aici însă alte cîteva funcțiuni, nu lipsite de importanță.

In primul rînd, *funcțimiea logică* a societății.

Alături de reprezentările noastre individuale, există, după cum a arătat E. Durkheim, *reprezentări colective,* concepte sociale, fixate, pe care le primim din afară, de-^j gata, fără să fi participat la ele. Ele ni sc impun ca realități obiective. Cu cît o societate e mai primitivă cu atît ea nu întrebuințează decit astfel de reprezentări. Levyliriihl a arătat că sălbaticii au o mentalitate cu mult mai socială decît a noastră. Ei nu gfndesc decît prin mulajele pe care le oferă societatea.

Grupul ne oferă astfel o teorie a cunoașterii elaborată in afară de noi, un fel de ochelari prin care ni se poruncește să privim lumea. (Vezi mai departe : *Sociologia și teoria cunoașterii).*

Ceea ce s-a evidențiat prin studiile sociologice asupra cunoașterii e faptul că există mentalități diferite, logici multiple și că principiul lor de variațiune e influența socială.

Se poate vorbi și de *știință* ca de o funcțiune socială, jn adevăr, oricât ar fi dc individuală, de intim legată de persoana cercetătorului, reflecția științifică are un caracter social întîi prin *originea* ei ; trebuie să respecte o tradiție, un șir de cercetări făcute înaintea ei. în al doilea rînd, destinația ei : ea sc adresează unui anumit public de o anumită mentalitate. Apoi ea se elaborează într-un mediu de discuții, de rectificări, de critici. Toate acestea presupun societatea.

Se poate concepe Ia fel o *sociologie estetică.* Există un aspect psihic al artei. E procesul creațiunii artistice, e psihologia specifică a creatorului ori a actului de contemplație. Dar și acest artist e mai întîi un produs al mediului. Opera sa suferă influența unei tradiții, se adresează unui public, căruia, inconștient, îi face concesii. E **greu**

L

de separat arta unei ţări de mentalitate naţională a porului. Fiecare manifestare estetică poartă semnul ţăriicare a produs-o. Mai trebuie să adăugăm şi *idealul* **artistic** al fiecărei generaţii care intră şi el în balanţă. Există într-un moment dat o şcoală, un curent, o tehnică ce trebuiesc respectate. Ea se impune din afară, din societatea individului. Arta se poate studia astfel în funcţie de colectivitate. Se pot examina produsele obiective ale artei populare în diferite timpuri şi ţări cu ajutorul etnografiei comparate. încercări de acestea au făcut Wundt *(Wolker-psychnlogie,* voi. ITI) si E. Grosse *(Anfange der Kunst,* 1896).

în fine, limbajul, nu numai că are o origine socială, dar fenomenele sale, semantice ori fonetice se schimbă sub influenţa grupului. Lingvistica comparată e greu de conceput astăzi fără ajutorul sociologiei.

Se cuvine, după acest rapid examen al funcţiunilor sociale, să amintim că între ele există o strînsă legătură. De fapt, o societate ca şi o conştiinţă individuală formează un tot inseparabil.

Izolăm, mai mult prin abstracţie, diferitele procese sociale unul de altul. în realitate, ele se condiţionează reciproc. Numim acest fenomen în sociologic *legea inter-dependenţei factorilor sociali.* Aceasta înseamnă că o schimbare produsă într-o funcţiune socială, de pildă în viaţa religioasă ori în cea juridică, presupune sau c urmată de schimbări analoage în toate celelalte funcţiuni. Toţi factorii sociali sînt solidari între ei. Astfel e greu de Închipuit o schimbare a felului de producţie, fără să urmeze o schimbare a condiţiilor juridice, a raporturilor politice între clase, a mentalităţii generale, a moralei. Şi invers, o revoluţie religioasă, cum a fost de pildă adoptarea protestantismului de către unele popoare, aduce cu ea nu numai o schimbare a moralei şi a politicii, dar chiar, cum susţine Max Weber, a formelor economice; care din medievale s-au transformat în capitaliste. Nu există ierarhie în societate. Viaţa colectivă e un şir de fenomene inextricabile, împletite din influenţe reciproce. Orice schimbare într-un domeniu e urmată imediat de efecte generale. E legea biologică a oricărui organism, e în acelaşi timp legea supremă a vieţii sociale.

Capitolul VI

EVOLUŢIA SOCIETĂŢILOR

Transformarea societăţilor s-a pus ca problemă cu nnill înaintea sociologiei ştiinţifice.

Vechea filosofie a istoriei s-a preocupat mult de atvastă problemă. Un Vico sau un Herder au arătat că există un ritm după care se schimbă societăţile ca şi oamenii. Hegel a descris o întreagă dialectică a'transformării bazată pe opoziţia contrariilor şi apoi pe fuziunea lor. IVoblcma a fost strînsă mai de aproape in secolul al XV'IU-lea de toţi aceia care credeau în „ideea de progres", în perfectibilitatea continuă a genului omenesc. Im Hehetius, un D'Hoibach. un Condorcet erau convinşi ea omenirea e menită să cunoască îmbunătăţiri veşnice, în sec;. XIX. socialiştii au aplicat la economie aceste speranţe progresiste. .Evoluţionismul cu Darwin şi Spencer Ie-a aplicat în biologie. Cel din urmă a încercat însă să schiţeze o lege generală a evoluţiei, aplicabilă în toate domeniile. E vorba de faimoasa convingere că evoluţia se efectuează prin *trecerea de la omogen la eterogen'*

Formulată astfel, această afirmaţie se reduce la aceea a diferenţierii eresemde. Desigur, constatarea lui H. Spencer are multiple aplicări în diferite domenii, chiar şi în «ceiea ale ştiinţelor morale. Ea suferă însă si multe' excepţiuni, după cum a arătat A. Lalande în celebra sa teză : *La dissolution opposee ă Vevolution.*

Chestiunea evoluţiei societăţii presupune o altă problemă foarte discutată încă, aceea a *progresului.* Problemă foarte controversată, fiindcă factorii de determinare ai progresului sint greu de găsit. Se afirmă el prin creşterea culturii, a tehnicii, a moralităţii, a populaţiei ? Care e criteriul general faţă de care toate celelalte sînt subordonate ? Răspunsul e greu de dat încă, deoarece evaluarea e foarte delicată. Şi apoi toate societăţile progresează cu adevărat ? Nu sînt atîtea care înregistrează mai de grabă o curbă decadentă ?

E mai prudent astfel să constatăm o transformare permanentă a grupului social, fără să ne întrebăm dacă transformarea e sau nu ameliorată. Evoluţia societăţii, ca să întrebuinţăm o comparaţie luată din biologie, poate

să se efectueze fie printr-o transformare lentă, fie printr-o mutaţie, adică fie printr-o *evoluţie propriu-zisă,* fie printr-**o** *revoluţie.*

Evoluţia e **o** transformare invizibilă, inconştientă, datoriţi acţiunii permanente a unei cantităţi de factori mici» imponderabili. Revoluţia e o schimbare mai. mult ori mai puţin bruscă pe care o întreprinde, la un moment de criza, **o** clasă socială care n-a mai avut pînă atunci puterea, cu scopul conservator do a salva coeziunea socială ameninţată. Revoluţia e un transfer de putere, de autoritate în favoarea unui grup secundar. Acesta oferă o nouă formulă de solidaritate, un nou program de valori, în jurul căruia e posibilă o nouă grupare a forţelor. Evoluţia se face fără ruperea echilibrului de clase, fără a schimba natura Statului, prin colaborarea tuturor claselor. Revoluţia se face de către o singura clasă, eare-şi asumă responsabilitatea unei alte constituţii sociale (vezi M. Ralea, *Idee de revolution dans ies doctrînes socialisies.* Paris, 1923).

Prin termenul evoluţie vom înţelege aici transformarea socială în sens larg, fie în mod lent, fie cu ajutorul revoluţiei. Această transformare se realizează sau prin schimbarea structurii, a clementelor cantitative, sau prin. aceea a funcţiunilor, a \alorilor sociale. Fireşte schimbarea c mai mult sau mai puţin simultană în ambele cazuri. Schimbarea unui organ presupune şi schimbarea unei funcţiuni, cu toate că în sociologie se poate închipui o instituţie nouă, păstrînd încă o bucată de vreme funcţiunile vechi. Acest fenomen se observă dc foarte multe ori în perioada revoluţiilor. Cu atît mai mult, pentru comoditatea expunerii, vom disocia evoluţia structurii de evoluţia valorilor sau a funcţiunilor. Vom avea astfel o transformare cantitativă şi una calitativă, spirituală.

în ce priveşte prima, am vorbit de ea. cînd ne-am ocupat de morfologia socială. Orice schimbare a cantităţii, densităţii ori mobilităţii grupului aduce după ea o transformare în viaţa sufletească a societăţii şi, după cum am văzui, modifică condiţiile ei morale şi politice.

Acelaşi lucru trebuie constatat cînd e vorba ca omogenitatea populaţiei să se transforme într-o eterogenitate **de** elemente. O societate compusă din elemente diverse variază, are o tendinţă mai progresistă, mai puţin conservatoare.

Trebuie să fim mai atenţi asupra unui alt fenomen **de** modificare a structurii, acela care constă în înmulţirea grupurilor mai mici, a grupurilor sociale secundare în sinul unei societăţi mai mari. Cînd diferenţierea provoacă upariţiunea unor cercuri mai mici, urmează între **ele** o interacţiune, o serie de influenţe reciproce. G. Simmel numeşte acest fenomen *încrucişarea cercurilor sociale (Vmkreuzung sozialer Kreise).* Din această concurenţă a grupurilor sociale, reiese pentru individ o libertate mai mare. L'n om care face parte dintr-un club, dintr-o societate sportivă, din una comercială etc, acordă fiecăreia clte puţin din activitatea sa, pe cînd unul care face parte dintr-o singură societate acordă acesteia, în mod unic, toată atenţia sa. Primul e mai liber decît al doilea, fiindcă au e subordonat exclusiv unui singur mediu social. (Vezi G. Smirnei, t.'cber *soziale Differenzierung,* Leip/ig, 1899).

Daca trecem de la structură la viaţa psihică a societăţii lor, la funcţiunile lor, la valorile pe care le respectă, constatăm ş' acolo, la prima vedere, *o* lege de *diferenţiere a miorilor.* După cum am văzut în decursul acestei expuneri, la început, în clanurile primitive, există o singură valoare ; aceea religioasă. Ea ţine loc de tot. Dintrii>.a '.e diferenţiază cu timpul celelalte. întîi .se desprind .a anterioare valorile juridice : „jus" se separă de „fas". Apoi cele politice : şeful religios nu mai e lot aceeaşi persoană cu cel politic. Morala devine şi ea o funcţiune independentă, laică. Rinele şi sacrul nu mai sint acelaşi lucru. Economia se deosebeşte şi ea ca o activitate specifică, deosebită de riturile magice care o inspirau la început. Mai tîrziu, arta se separă de morală, morala de drept, aceasta de economie. însăşi logica, mentalitatea generală, facultăţile de cunoaştere nu mai sînt aşa de sociale, dc comuni', mai tîrziu. Reprezentările colective fac loc celor individuale. Din toate acestea rezultă ca o lege ; dezrobirea *indh:ididui de* mediu, Din aceste constatări, reiese că legea indicată de Spencer, a trecerii de la omogen la eterogen, e verificată în sociologie.

Nu trebuie să credem însă că diferenţierea funcţiunilor, a valorilor e completă vreodată. Anumite relaţiuni sc menţin totdeauna. Există veşnic legături destul de strînse între valori. Evoluţia nu se face numai prin separarea lor. Ea se poate efectua şi prin coaliţiunea, prin alianţa lor. Iată cîteva cazuri.

In primul rînd, prin ceea ce Wundt numeşte *heterogenia scopurilor (Ethik,* Stuttgart, 1890). După această lege, acelaşi mijloc poate servi succesiv la mai multe scopuri. Instrumentul se menţine acelaşi, dar după nevoile epocilor se pot obţine de la el diferite întrebuinţări. De pildă, riturile şi culturile religioase, care au fost inventate pentru alte scopuri, îşi pierd cu timpul utilitatea primară şi servesc la altceva. Prinsurile după inmormîntare sint astăzi obiceiuri de pură datorie socială ori de obligaţie civilă : aceea de a servi prietenilor o compensaţie pentru deranjamentul de a fi venit la înniormîntare. Altă dată, ele aveau semnificaţia unei mese la care se credea că ia parte şi mortul. Bacşişul, la început, e un mijloc de caritate, astăzi unul de grandomanie. Educaţia greco-latînă are azi cu totul altă menire decît aceea pe care o a\ea în ev ul mediu etc.

„O instituţie, un rit, o metodă pot pierde primul lor obicei : dacă le atribuim azi un altul le dăm şi o raţiune mai lungă de viaţă" (C. Bougle, *Evolution des valeurs,* p. 87). Etcrogenia permite o întreagă economie : utilizarea în timpul evoluţiei a vechilor mijloace pentru alte scopuri. Ea ajută la noi adaptări în cursul transformărilor sociale. Prin aceasta, valorile se leagă solidar între ele, într-un fel de continuitate istorică.

Se poate concepe însă, alături de o pluralitate de scopuri care uzează succesiv acelaşi mijloc, aceeaşi pluralitate de scopuri care utilizează *simultan* un singur instrument. E ceea ce sociologul francez C. Bougle numeşte *politelism.* Acest fenomen e foarte asemănător cu acela pe care lingviştii îl numesc polisemie, adică multiplicitate de sensuri, într-un singur euvînt. Cuvintul rădăcină înseamnă, în acelaşi timp, partea de jos a copacului şi c entitate matematică ; cuvîritul bază serveşte chimiei şl arhitecturii etc. La fel în societate;. Există mijloace care servesc mai multe scopuri. De pildă, îmbrăcămintea serveşte la scopuri estetice (decoraţie), igienice, pudice ele. De asemeni, o locuinţă satisface nevoi economice, estetice, igienice etc. O mulţime *dc* instituţii întrunesc scopuri, nevoi multiple şi diverse. Astfel prin intermediul heterogeniei scopuz'ilor şi prin acela al politelismului, valorile diferenţiate se reunesc din nou.

De altfel, o tendinţă de asociaţie se poate constata în acelaşi timp cu aceea de diferenţiere. Valorile economice, cu ajutorul socialismului. îşi aliază astăzi pe cele morale. Se pare neomenesc să tratezi pe lucrător numai din punctul ele vedere strict economic. Atitudinea morala îşi aliază pentru mai multă perfecţiune pe cea estetică. Şi aşa mai departe.

In evoluţia societăţii, trebuie să constatăm aşadar, alături de o separare intre scopuri, o *conjuncţiune a valorilor.* Asociaţie şi disociaţie : iată ritmul transferării sociale.

L'n capitol final al sociologiei ar trebui să se ocupe cu decadenţa, cu degenerarea, cu regresul societăţilor. Trebuie studiată patologia socială. Trebuie găsite criterii şi legi, după care o societate pierde din vitalitatea ei. Dar aceasta, de asemeni, rămînc încă de făcut, După cum medicina nu se poate constitui fără o biologie deja constituită, u patologie socială nu va lua fiinţă decit atunci cînd -exiologia va fi definitiv închegată.

DIN „CONTRIBUȚII LA ȘTIINȚA SOCIETĂȚII

(1927)

EMILE DURKHEIM

Mentalitatea brutală a anilor de război cu gustul ei pronunțat pentru aspectul practic și imediat al vieții, după ce a monopolizat despotic mințile în zilele groaznicului incediu, n-a dispărut cu desăvîrșire. Cercetătorul imparțial și indiferent e angrenat peste tot în atitudini militante. Gîndirea nu se mai poate desfăta îndrăzneață, fără ipocrizie, în solitudinea blîndă a repausului moral. Astfel dispariția covîrșitoarei personalități științifice a lui E. Durkheim a trecut tăcută, timidă, ca toate evenimentele care nu se trec in comunicatul vreunui caracter general dinainte sau de după război. Motivul e că E. Durkheim a fost exclusiv un om de știință ca și Helmholtz, ca si Pasteur, ca și W. Wundt. în fața încăierării mondiale, el n-a combătut ca cetățean, nici măcar semnînd un manifest ca acela al celor 93. înfășurați în flacăra patimii șoviniste, oamenii nu pot ierta acelora care-și permit un calm sufletesc, o judecată intactă, care nu-și părăsesc delicioasele manii ale investigației științifice, — cohortă glorioasă care amintește de Pliniu îndărătnicit să-și termine ultimele pagini ale'*Geograjiei* sale sub groaznica amenințare a lavei Vezuviului.

Cu toate acestea, Durkheim trebuie înțeles și discutat. Dacă Claude Bernard spune cuvîntul hotărîtor într-o știință care datează de la Harwey, dacă Pasteur dă strălucire unor ipoteze timide înainte de el, Durkheim reușește să salveze o tînără știință, înăbușită de încercări rătăcite, inundată de toate „sans patrie" — urile celorlalte științe, dîndu-i un obiect clar și o metodologie precisă și fecundă.

Toți secolii culturali au coloritul lor. Știința din timpul lui Descartes era știința matematic-mecanică. Mai tîrziu, a dominat aspectul biologic. Peste tot auzeai de „adaptare

la mediu", „selecții" ori „evoluție". Azi, de la politicianul empiric pînă la literatura indulgentă a tuturor gazetelor, Știința e înainte de toate sociologică. Niciodată problemele n-au fost puse mai cu predilecție în mediul social, niciodată misticismul prestigiului societar n-a fost mai imperios. Ori, nici o noțiune nu e mai puțin clară decît aceea de „sociologic". Dacă limitele bine precizate ale celorlalte științe refuză să primească un fenomen hibrid prin natura lui, el va găsi desigur un adăpost primitor în imensa latifundie ștințifică a științelor sociale. încetul cu încetul, Sociologia s-a colonizat cu atîția necunoscuți încît s-a internaționalizat, devenind un fel' de Americă a științei. Statisticianul german Von Ruemelin spunea că dificultatea confirmării acestei discipline ca știință nu e că n-are un obiect, dar că le are pe toate.

O muncă de curățire a terenului, dc critică, de precizare, o muncă de construcție mai ales era necesară. O producție briliantă de intuițiuni fine, de scăpări diletante nu era tocmai aceea ce-i lipsea mai mult științei noastre. Un G. Tardc sau G. Simmel o împodobiseră cu toată strălucirea exterioară. Un efort serios, puritan pînă la jansenism, intolerant pentru tot ce era „alături" de știință, *\c r a l n a i necesar. E. Durkheim a îndeplinit aceasta. Covîrșit de dificultăți insurmontabile, caracteristice tuturor începuturilor, ei a realizat cu o consecvență intransigentă un program bine definit. Ajutat de o pleiadă, a reușit să faca școală, mai mult, să consacre un succes puternic după atîtea obstacole.

Care e partea caracteristică, „la faculte maîtresse", a acestui sistem și care e valoarea lui ? Vom încerca să o degajăm.

A iiidepârta tot ce e străin unei științe, a indica metodele generale de critică, a curați terenul pentru o sinteză viitoare nu e deajuns. Pentru a ajuta o știință să se formeze, e necesar în primul rind să-i definești obiectul. Definiția fenomenului social esențial e prima sarcină a sociologului.

încercările anterioare plecau de la individ. Concepția atomistică care crede că societatea e o colecție, o sumă de indivizi, că viața ei e o valoare diferențială algebrică, căpătată prin aceea ce râmîne comun la urma urmei din atîtea psihologii particulare, arată, ca fenomen ultim, individul, în sentimentele sale sociale, în raporturile pe

care le leagă cu semenii săi, în scopurile pe care le urmăreşte, stă definiţia societăţii. De la contractualismul naiv,al lui Rousseau la asociaţionismul idilic al lui Fourier şi pînă la Gabriel Tarde ori G. Simmel, sociologii au întrebuinţat aceeaşi metodă. Se priveau aglomeraţiile sociale subiectiv, pe dinăuntru, căutînd în elastica stare sufletească a individului relaţiile care-l legau de ceilalţi. Concepţia naivă a lui Rousseau despre geneza societăţii dispăruse doar ca formă. Ca şi înaintaşul lor, unii sociologi moderni explică originea grupului social prin aderarea mai multor indivizi la un gen de viaţă comună. Numai că acolo unde filosoful francez vedea un acord conştient, voit, oamenii de ştiinţă mai noi au admis şi un factor inconştient de legătură. Sub numele de „imitaţie", de „raport social", de „sociabilitate", vechiul contractualtsm continuă să supravieţuiască şi astăzi.

Această metodă, privită strict ştiinţificeşte, e infecundă. Observaţia pozitivă nu poate urmări instinctele intime ale psihologiei individuale, decît ea un capitol al psihologiei în genere. Niciodată sociologia nu se poate constitui autonom pe această cale : ea va continua o existenţă subordonată, va fi o pagină parazitară a psihologiei colective,

Cercetările asupra genezei societăţii, infructuoase cum s-au dovedit, trebuie să înceteze. E indiferent pentru ştiinţă felul cum s-a constituit fenomenul primitiv. Ceea ce o interesează în primul rînd e că acest fenomen există. Dacă există, care e caracteristica lui principală ? Preocupările genetice trebuie să facă loc unor preocupări empirice, realiste. Societatea c un fenomen dat. Aceasta e ipoteza de la care trebuie să pornim.

Cu drept cuvînt, Durkheim rupe brusc cu pornirile sociologice care; cauză * originea societăţii. Se întreabă fizicianul care e originea atomului sau matematicianul — procesul de formare al noţiunii de cantitate ? Desigur că nu. Comoditatea metodologică — termenul e la modă de la Poincare încoace — îţi indică să faci abstracţie de ceea ce Comte încă numea „le pourquoi des choses", Empiric desăvîrşit — aşa cum e necesar să fii în ştiinţele

* La ultima reeditare a textului de faţă, în **1958.** acest **cuvînt** a fost înlocuit cu : discută.

|x> cale de constituire — Durkheim se întreabă care e fenomenul esenţial, exterior individului, prin care acesta se simte că trăieşte în societate — cu alţi termeni, care e definiţia societăţii. Ceea ce surprinde la prima vedere • •faptul că găsim forţat \ fără voia noastră. Copii, acceptam un limbaj la a cărui creaţiune n-am participat. In limitele lui strimte, în armura lui de fier, trebuie să ne închegăm gîndirea. Mai tîrziu, trebuie să primim o morală, o educaţie care ni se impune. De cîte ori încercăm să ieşim din hotarele ei, un sistem de represiune organizată juridic, ori numai sub forma de reprobare morală, ne readuce în albia trasă de mediul social. Membri ai unei biserici, primim o religie făurită de alţii, pe care mai degrabă ori mai tîrziu trebuie să o adoptăm. Piua şi moda care ne indică cutare haină, ori cutare gest ne e indicată din afară dc noi.

En sistem întreg de forme sociale ne impune o conduită dată. Traiul în societate e *supunerea la o aulorifaie,* e acceptarea unei *reguli de eoerciţiune.* „lată deci un ordin de fapte care preziată caractere foarte speciale : ele consistă într-un mod de a gîndi exterior individului şi aparţin unei puteri de consirîngere in virtutea căreia i se impun"[1] Sau mai departe : „Un fapt social st' recunoaşte după *puterea de cemstriugere* externa pe care o exercită sau e susceptibil de a o exercita asupra indivizilor, iar prezenţa acestei puteri se recunoaşte la rîndul ei după o sancţiune determinată sau după rezistenţa, pe care faptul o opune oricărei întreprinderi individuale ce ar încerca să-l contrazică"[2],

Aşadar aceea ce defineşti' în primul rînd societatea e existenţa unei reguli de eoerciţiune externă individului. Dar nu e numai atît. Individul nu e numai apăsat de societate. Activitatea sa nu consistă numai în acte de inhibiţiune, numai în reţineri pasive. O activitate stimulentă, excitanţii e fa\orizată do asemenea de mediul social. Acolo unde forţele individuale sînt lipsite de energia necesară unei acţiuni complete, societatea, printr-o colaborare efectivă, îl susţine. Sistemele generale de gîndire şi

* In 19o8 : ne găsim obligaţi de reguli.
[1] E. Durkheim, *Les regles de la methode socîologiqite,* pag. 8.
[2] E. Durkheim, *op. cit.,* pag. 15.

acţiune pe care oricine le împrumută de-a gata de la mediul său social sînt un puternic sprijin în viaţa zilnică.

Astfel societatea se defineşte mai cu seamă prin două caractere : constrîngere si colaborare cu individul. Asistenţa pe care societatea o acordă individului e rezultatul general al solidarităţii sociale. Ceea ce ţine strins legaţi între ei indivizii e diviziunea travaliului social. în faza primitivă a grupului social, solidaritatea reiese din asemănările, din similitudinile comune pe care indivizii le nu între ei.

în această fază, solidaritatea o un produs *mecanic al asemănării.* Mai tîrziu însă, cînd complexitatea grupului creşte, îndeplinirea diferitelor funcţiuni sociale e divizată. Indivizii nu se mai aseamănă, din contră, se deosebesc. Din faptul că un acelaşi om nu poate îndeplini toate atribuţiunile, el se găseşte paralizat in activitatea sa. Sub acest nou aspect, solidaritatea reiese mai mult clin *deosebiri,* din dependenţe mutuale ; t*a devine o solidaritate *organică.* Sub noţiunea de diviziune a travaliului, muncii sociale, nu trebuie să înţelegem conceptul strict economic dat de Adam Smith. Munca socială nu cuprinde numai factori economici, ci toate aspectele, toate rolurile pe care le poate avea individul în complexitatea grupului social[1].

Prin coerciţiune, jucăm un rol pasiv în care societatea are ultimul cuvint ; prin fenomenul diviziunii muncii sociale, colaborăm activ Ia viaţa şi evoluţia grupului[2].

Definiţia aceasta generală şi abstractă trebuia ilustrată prin studiul amănunţit al unei instituţii sociale, astfel ca din ilustrarea datelor concrete să reiasă fundamentul afirmărilor de mai sus. Ce instituţie putea să aleagă Durkheim ca mai reprezentativă pentru sistemul său ? Ceea ce îl caracteriza era ideea de autoritate. Instituţii) care conţine în gradul cel mai dezvoltat acest principiu va fi aceea care va opri atenţia sociologului nostru. La prima vedere, s-ar părea că organizaţia politică a statului încarnează cel mai mult principiul de autoritate. Cu toate acestea, impresia aceasta e numai aparentă. Chiar statele' cele mai despotice — nu mai vorbim de viaţa frămîntată si contradictorie a democraţilor — sînt supuse revoluţiilor şi conspiraţiunilor. Morala ? Dar cine s-a înţeles vreodată in mod unanim asupra unor reguli etice ? Cînd constrîngerea morală a fost eficace şi definitivă ? De la Pascal, care ne spunea că morala e o chestiune de latitudine, pînă la etnografii moderni, care arată diversitatea infinită a capriciilor etice, se poate constata ce platonic rol joacă în viaţa societăţilor sancţiunea etică. Constrîngeroa juridică ? Dar codul penal prin însuşi existenţa lui arata cît se calcă de des în toate grupurile sociale prescripţiunile codurilor.

O singură instituţie oferă gradul cel mai înalt de prestigiu. Prescripţiile oi sînt considerate a priori sacrosancte ; adesea organizaţia juridică şi politică îi oferă necondiţionat tot ajutorul, în plus forţa magică de teroare supranaturală face pe individ s-o accepte fără cea mai mică opoziţie, printr-un fel de asentiment de la sine înţeles. Aceasta nu poate fi decit religia. Tată pentru ce o regulă elementară di' consecvenţă 1-a împins pe Durkheim să ia ca studiu principal al cercetărilor sale fenomenele religioase. Odată admis că principiul autoritar e acela caro defineşte un fenomen social, ilustrarea cea mai elocventă a acestei afirmări nu se putea găsi decit într-o anumită teorie a religiei.

Pentru Durkheim, religia e fenomenul cel mai primitiv al unei societăţi. Totcmismul australian, pe care 1-a luat el drept bază a studiilor sale religioase, ţine în clanul primitiv rolul tuturor manifestărilor sociale. El constituie morala, dreptul, estetica primitivă a oricărei societăţi, el lămureşte o mulţime de bizarerii neînţelese din viaţa sălbaticilor. Mai tîrziu, printr-un proces de diferenţiere, dreptul şi morala se vor desprinde din religie, noţiunea lui „jus" se va constitui independent alături de noţiunea lui „Se poate spune în rezumat că aproape toate instituţiile sociale sînt născute din religie. O singură formă a activităţii sociale n-a fost alipită încă în mod expres de religie ; activitatea economică. Valoarea economică e totuşi o «putere». Ştim originile religioase ale ideii de putere. Bogăţia poate conferi *«mana-.* Prin aceasta, se poate vedea

[1] E. Durkheim, *De la division du travail social,* p.)—30 <! ..Ounclusion'".

[2] Durkheim a protestat adeseori contra concepţiei exclusiv autoritare a societăţii, pe care unii critici i-au imputat-o pe nedrept : „Societatea mai prezintă şi un caracter de colaborare asislenţâ fală de individ. Pe Ungă imperativă, ea ne apare ca buna ţi binevoitoare. *K;* ne domină şi ne asistă în acelaşi timp. Dacă am insistat asupra primului aspect, e fiindcă e mai vizibil, nu ne-am gîndit însă niciodată să negăm existenţa celui de-al doilea". *Les iormes âlcmantaires de la vie religieuse,* p. 303 nota.

că \aloarca religioasă şi valoarea, economică trebuie să fie iu legătura. Chestiunea aceasta însă n-a fost încă ne deplin studiată"[1]. Astfel Durkheim ajunge la un fel de panreligionism.

Dilema lui Voltairc, după care religia nu poate fi decit ori prostie, ori şariatanism inventat tîrziu de clerici, constituie tocmai contrarul acestei doctrine. Indirect şi cu alte scopuri, Durkheim -erveşte marea mişcare de. renaştere religioasă, reprezentată prin James, Routroux sau Hdffding.

Definiția pe care o dă el religiei are ca prim element distincţiunea intre lucrurile *sacre* şi *profane*. Orice sistem religios, primitiv ori complex, are la bază un sistem de interdicte, de „tabu"-iiri caro feresc obiectele sacre de atingerea neinițiaților. Lucrurile sfinți de\in o lume aparte, pe care numai unii dintre muritori o pot atinge.

Se va zice însă că şi magia, care nu e incă o religie, ***conține*** această clasificare in lucruri sacre şi profane. F adevărat. însă magia nu conţine al doilea element pe eare-l conține religia : noţiunea socială dc biserică. Nu s-a auzit niciodată de o biserică magică, pe cînd nu o cult cit de mic care să nu-şi adune credincioşii într-o grupare comunăAstfel definită, religia devine un fenomen MH iul prin excelență,

Ca să se vadă si mai bine rolul de „factotum" social pe care-l joacă religia în societăţile primitive, Durkheim studiază mai de-aproape, într-o vastă lucrare, religia totemistă.

Frazer, Andrew Lang şi alţii au crezut că totemismul e o transformare a cultului strămoşilor. Cu drept cuvînt, această definiție nu se poate susţine, căci cultul strămoşilor e o apariție foarte tîrzie, care nu se poate găsi in nici un caz în societăţile rudimentare ale triburilor australiene. Principiul Iui „mana", adică al unei substanţe continue, care s-ar încorpora în animale şi pe urmă s-ar întinde pînă la oameni, e fenomenul cel mai esenţial al totemismului. Or? Durkheim crede că această noţiune de „mana" e tocmai simbolul societății şi al puterii de constrîngere pe care o are aceasta asupra individului.

în adevăr, nimic nu poate fi mai analog cu această continuitate, cu această conservare de forţe decît societatea, *eternă* față de indivizii *trecători*. Pe de altă parte, nimic nu poate inspira un prestigiu mai justificat decit Ierta colectivităţii.

Nu putem discuta aici intrueit e de potrivită interpre-1 irea sociologului francez din punctul de vedere strict a! etnografiei religioase. Fapt [ej însă că, dacă acceptăm această interpretare, religia devine sistemul de coeziune, de conservare al societăţilor primitive. Acolo unde sistemele politice, juridice ori morale lipsesc, religia le substituie fie toate. Puterea ei de autoritate o imensă. Lucrurile sacre exercită o teroare paralizantă asupra celor care le privesc. Miturile religioase care sărbătoresc totemul sînt accese de del,r colectiv. Invers, riturile negative, cure dau saix-țiune unei greşeli contra totemului, sînt îngrozitoare : ele extermină cu desăvirşire pe delincvent.

Inițialii, care sînt indicaţi sâ intre în relaţiuni cu lu-» rurile interzise, trebuie să se antreneze la aceasta prin lungi practici de ascetism. Riturile sacrificiale, piaculure (de doliu), mimetUe, toate se fac în colectivităţi de sute oe persoane. Toate se fac pentru ca r.oţiunea societăţii pe care o reprezintă să reînvie şi să se menţină veşnic P'i'oaspătă în mintea indiv izilor b

„Pentru ca principalele aspecte ale \ ieţii colective să fi început prin a fi religioase, trebuie, evident, ca viaţa religioasă să fie forma eminentă şi oarecum ea o expresie rezumativă a vieţii colective întregi. Dacă tot ce e esenţial in societate s-a născut din religie, lucrul se datoreşte faptului că ideea de societate e inima religiei"-.

Teroarea religioasă e primul fel de despotism. Prin ea. individul c ataşat societăţii în acelaşi timp printr-un respect profund şi printr-o frică mistică. încetul cu înc aiul. insă, formele mai complexe ale vieţii sociale încep a se desprinde din religie. Fvoluţia si formaţiunea dreptului penal ne arată că el e continuarea religioasă a noțiunii antoni ire ele sacrosanct.

in adevăr, două mari legi domnesc evoluția penală : a) severitatea sancţiunilor penale merge direct proporţional cu gradul de despotism al guvernării politice, şi h) pedepsele penale tind către privaţiunea de libertate

[1] r,. Purkheim, *Les ţonnes clerrientaires de la vie rrliyieuse,* no'. > 'J ; *p.* •'• '>'*o.*

[1] L Dlli kheim, *op. cit.,* p tîl M Urm.

[1] E. Dui'khejm, *op. cit.,* pag. 57;'

2 *V.*. DurktL-.'n. *op. cit.,* put> 5<-'iJ—

caro devine pedeapsa tip[1].

în ce priveşte prima lege, se observă că, cu cit guvernul politic e mai aspru, monarhia mai absolută, cu atît severitatea pedepselor e mai inare. Imperiile asiatice din antichitate cunoşteau torturi mai grozave decît republicile romane ori greceşti Se poate observa de asemeni că imperiul ţarilor era muit deosebit de regatul Britaniei din acest punct de vedere. Care e explicaţia ?

Monarhia sau guvernul e o transformare a puterii religioaso. Orice atingere adusă acesteia pare tot atU de odioasă ca şi insultele aduse divinităţii. Şi cu atît oprobriul public devine mai puternic. Prima crimă penală e crima de „leso-majestnto". Crimele contra particularilor nu se pedepsesc. Ele sînt lăsate pe seama răzbunării'individuale, pe cînd crimele *politice* sînt susceptibile de o reglementare penală publică.

Cu cît însă democraţia creşte, adică cu cit monarhia îşi analizează un clement profan, îşi pierde' din caracterul sacru, crima politică nu mai e aşa de odioasă, fiindcă opinia publică nu o mai consideră ca pe o insultă adusă divinităţii. în faţa laicizării puterii politice prin democraţie, indignarea în faţa insultelor primite de aceasta e mai mică.

A doua]ege are aceeaşi explicaţie. Cu cit caracterul antireligioas al crimei dispare, cruzimea descreşte şi ea, pînă nu se întrebuinţează din pedeapsă decît just atît cît trebuie ca să facă pe delincvent inofenMv.

Desprins din religie, ca o apariţie inai tîrzîe, dreptul e impregnat de severitate, atîta timp cît păstrează încă caracterele infailibile ale religiei.

Morala păstrează şi ea. încă şi astăzi, înrudirea cu religia. Adevărurile etice ne par indiscutabile, aprioric sacre şi, prin urmare, intangibile. De cîte ori stupiditatea unei prescripţiuni morale nu s-a conservat numai datorită faptului că. fiind considerată ca infailibilă, oricine simţea o puternică repulsie să o atace ?

Principiul autorităţii nu s-a mulţumit însă <ă. se încarneze in religie, drept şi morală. El s-a coborît în intimitatea sufletească a fiecăruia. Psihologia oricăruia dintre noi conţine o mulţime de elemente furnizate de-a gata de mediu, ca nişte tipare fixe, în limitele cărora numai

[1] E. Durkheim, ***DP.ILX*** *lois de Vevalution penale,* în *Anriee svcialagiqvc.* IV, pag- 65—95.

ne e permis să percepem lumea exterioară. !n primul rind, categoriile mentale.

Mulţi gînditori continuă să le considere sub forma lor rigidă, osificată in care le prezentase Kant. Tipare imuabile în care realitatea e mutilată, categoriile rămîn formele eterne in care mintea omenească îşi exprima gîndîrea. Totuşi, un început de reformă se poate întrezări. Cuiva filosofi — şi nu dintre empirica — au formulat părerea că evoluţia categoriilor — e vorba de o *evoluţie '.* — urmează pasul ştiinţei fiecărei epoci. Viaţa lor prezintă curba transformistă a tuturor realităţilor

Punctul de \edere sociologie a rămas străin însă teoriei cunoştinţei. Dacă facem abstracţie de cîteva încercări in treacăt ale şcolii reprezentate de ,,Vo]kerpsiehologie", -ierenul râmine virgin.

Printre primii, E. Durkheim a arătat cum viaţa socială cLi conflictele şi acordurile ei se coboară pînă în facultâlile perceptive ale individului. Adevărul, ca nuanţă medie, ar fi rezultatul nivelării logice, căpătată prin frecarea socială. Acolo unde printr-un cousensus general se cade' de acord asupra unui adevăr, stabilitate,i lui este fixată şi impusă individului. Societatea se angajează să ofere pînă M reprezentările generale, conceptele fixe de la care porneşte orice gîndirc. Lucrul in sine, ^numenul" filosofici • ritîciste kantiene, se găseşte ***in*** judecata socială, fatal judecata individuală a unui singur om răminind parţială, unilaterală.

Conceptele' sociale închid în ele soluţia celor mai grave probleme ale teoriei cunoaşterii.

Dar nu numai atît. Religia, reprezentanta generală a mentalitații sociale în faza primitivă a **SOL**ietăţii, ajută l.i formaţiunea genetică a tuturor categoriilor generale[3].

Noţiunea de cauzalitate reiese din riturile mimetice ale totcmismului, care reprezintă credinţa că o imitaţie a unui fenomen il poate; produce ; noţiunea de timp e o rezultantă a calendarului ritual care împarte în zile, sâptămini, luni, anumite date ale riturilor ; noţiunea de gen

[1] Vezi II. HoffiHng, *La pensec humauie* — ca cea mai reprezentativă în această privinţă.

[2] V. Windelband, *D'm erkentnnslchre. unter dem Wolkerpsiilmiogischen. Gexii htspunvte.* in *Zvitschrift fur Wnlkn'usicholuiiie,* VIII, p. HUi.

E. Durkheim, *Represcntations individuelles ct rc.presentaf/cff.v coUect/;.es,* în *Revue de metaph, et dc morale,* mai 1398.

şi prima clasificare logică o găsim în împărţirea teritoriilor şi a indivizilor după totem[1]; în fine, noţiunea de subsanţă sau de forţă e o derivaţiune a conceptului totemic de „mana". Există un imens sistem de categorii care au jucat un rol considerabil în istoria ideilor : sînt *mitologiile,* de la cele mai rudimentare pînă la cele mai savante. E vorba tot timpul de fiinţe care au atributele cele mai logice. Aceste variaţiuni prin care a trecut logica actuală, departe de a fi înscrise în constituţia noastră mentală, depind, cel puţin în parte, de factori istorici, prin urmare sociabili[2].

Dacă avem în vedere constituţia socială a categoriilor, avem în acelaşi timp şi soluţia eternei discuţiuni dintre apriorişti şi empirişti. Punctul de vedere social ne ajută să punem punct unor polemici care se întind de secole.

„Propoziţia fundamentală a apriorismului e că cunoştinţa e formată din două feluri de elemente ireductibile si oarecum din două straturi distincte şi suprapuse. Ipoteza noastră menţine în mod integral acest principiu. în adevăr, cunoştinţele pe care le numim empirice, singurele de caro teoreticienii empirismului s-au servit pentru a construi raţiunea, sînt acelea pe care acţiunea directă a obiectelor le trezeşte în sufletul nostru.

Sînt deci stări individuale care se explică exclusiv, prin natura psihică a individului. Din contră, dacă, după cum gîndim, categoriile sînt reprezentări esenţiale colective, ele traduc înainte de toate stări colective, ele depind de felul cum aceasta e organizată, de morfologia ei, de instituţiile religioase, morale, economice etc. Este deci, între aceste două feluri de reprezentări, toată distanţa care separă individualul de social şi nu putem deriva primele din cele de al doilea, după cum nu putem deduce societatea din individ •— totul din parte, complexul din simplu. Societatea e o realitate -«sui generis», ea are caracterele ei speciale, care nu se pot găsi în restul universului"[3].

Astfel societatea îşi coboară forţa de impunere, prestigiul autoritar chiar pînă la intimitatea vieţii sufleteşti, cttiar pînă în cadrul facultăţilor de cunoaştere. Legătura

[1] E. Durkheim et Mauss, *Dc quclques form.es primitives de classijications* în *Annee soc,* VI, pag. 47 şi urm.
[2] E. Durkheim, *Les formes elem. de la vie religieuse,* p. 1.
[3] E. Durkheim, *op. cit.,* p. 25.

individului cu societatea, dependenţa sa de aceasta e înainte de toate sufletească. Originea socială a logicii completează alături de religie, morală, drept şi celelalte instituţii, coeziunea perfectă a grupului social.

Ne mai rămîn de adăugat cîteva cuvinte asupra metodei care e la baza sistemului expus mai sus. Durkheim se ridică în primul rînd contra sociologilor filosofi care îşi încep studiul de la noţiuni preconcepute, noţiuni care n-au la bază nici o cercetare amănunţită, nici o concluzie inductivă. Ca şi Racon altădată, el combate în primul rînd preferinţele pentru acele „idola" nejustificate.

Sociologul trebuie să se ferească dc a accepta gratuit orice prenoţiune.

Cercetarea sa trebuie să pornească dc la o descriere amănunţită şi conştiincioasă a realităţii. Studiul detaliat al tipurilor sociale primitive trebuie să preceadă orice concluzie. Atunci cînd priveşte un fenomen social, atitudinea sa ştiinţifică trebuie să fie ca aceea a unui fizician care studiază un lucru inanimat. Punctul de plecare trebuie să fie pur obiectiv în sensul că fenomenele sociale trebuie privite numai in aspectul lor *exterior,* palpabil, adică numai într-atît întrucât se prezintă ca *instituţiuni* formate. Punctul de vedere *subiectiv,* care priveşte un fenomen pe dinăuntru, nu poate duce la nici o rigurozitate de control ştiinţific. Aceasta tocmai fiindcă senzaţia şi observaţia ştiinţifică sînt variabile de la un moment la altul.

Acolo unde fizicianul îşi poate controla senzaţia prin instrumente, prin termometru ori barometru, sociologul e lipsit de astfel de mijloace de control. De aceea, prima lui datorie e ca, atunci cînd explorează un domeniu de fapte, să se silească a le considera prin o latură a lor unde se găsesc izolate de manifestările lor individuale. Căci manifestările individuale sînt fugitive şi ar rătăci fixitatea observaţiei[1].

Cu toate acestea, nu acesta a fost punctul de vedere metodologic al sociologilor. Ei au pornit totdeauna de la definiţiuni prestabile pe care le-au admis „a priori". Iată moraliştii de exemplu. Majoritatea lor pleacă de la ideea de „bine" în sine, pe care o admit ca dată, fără să caute

[1] E. Durkheim, *Les r'cgles de la methode sociologique,* p. 57.

a o studia empiric de-a lungul istoriei societăţilor. De asemeni, economiştii construiesc noţiunea de valoare, care e la baza economiei politice, din elemente abstracte, fără să îşi dea osteneala de a observa cum se formează acest concept etnograficeşte ori istoriceşte.

După ce a observat un număr de fapte concludente între ele, sociologul trebuie să-şi restrîngă cercetarea printr-o definiţie. Pentru ca să-şi indice punctul de vedere către care se îndreaptă, pentru ca să-şi limiteze materialul, această definiţie c indispensabilă. Ea pune claritate în lucruri şi curăţă terenul de excrescenţe auxiliare. Toate acestea îndeplinite, sociologul nu se poate rezuma la o muncă exclusiv descriptivă. El trebuie să explice. Aici sociologii au întrebuinţat iarăşi o mulţime de căi străine. Pentru unii, a explica înseamnă a căuta utilitatea unui fenomen. Dar una e *cauza eficientă* a unui fenomen şi alta o *funcţia* ce-o îndeplineşte. Afară de aceasta, se mai poate întîmpla ca un lucru să fie perfect inutil. Cîtc instituţii n-au nici o utilitate şi totuşi continuă să trăiască ! Pentru alţii, explicaţia se găseşte în psihologia individului.

„Toată viaţa economică aşa cum o explică economiştii ortodoxi se reduce la factorul pur individual al dorinţei. E vorba de morală ? Se face din datoriile individului faţă de el însuşi baza eticii. E vorba de religie ? Se constată că aceasta e un produs al impresiilor pe care marile forţe ale naturii le trezeşte în om. Dar o astfel de metodă e aplicabilă sociologiei, căci aceasta nu e un corolar al psihologiei" V Atunci care e explicaţia care convine mai bine sociologiei ? „Cauza determinantă a unui fapt social trebuie căutată printre faptele sociale antecedente şi nu printre stările conştiinţei individuale"[2]. Astfel vom explica filiaţia paternă prin cea matriarhală, care c anterioară, cultul strămoşilor prin totemism, care e mai primitiv.

In rezumat, năzuinţa lui Durkheim e pozitivă şi empirică. El vrea să îndrepte sociologia pe calea ştiinţelor exacte, pe calea palpabilă a metodelor inductive, care deschid ipoteze verificabile şi concluziuni fecunde.

[1] E. Durkheim, *I.es regies de la mâthode sociologique,* p. 124.
[2] E. Durkheim, *op. cit.,* p. 135,

II.

Rindurile precedente au expus în linii succinte şi rezumative punctele esenţiale şi fizionomia generală a sistemului sociologic al lui E, Durkheim. Cele care vor urma îşi propun : în primul rînd, sa arate printr-o formulă generală care e caracteristica acestui sistem, de la ce influenţe de idei s-a adăpat şi care e valoarea lui ; în al doiîea rînd, unde e insuficienţa lui şi cum s-ar putea completa.

a) Dacă am putea închide într-o formulă generală infinitatea nuanţelor, complexitatea demonstraţiilor operei sociologului francez, am putea-o numi o *sociologie u autorităţii.*

în adevăr, dacă parcurgem toate laturile gîndirii sale, de la sociologia religiei la teoria sociologică a cunoştinţei şi pînă la definiţia societăţii, ceea ce ne apare izbitor e preocuparea sa de a evidenţia existenţa unei forţe speciale, autocrate şi apriorice, care înăbuşă peste tot activitatea individului. în afară de el, există veşnic prezentă un fel de divinitate cu un prestigiu special, o pub.re fatală, infailibilă, care taie individului orice aspiraţie către libertate. Gesturile cele mai mici, atitudinile cele mai neglijabile sînt reglementate minuţios de această putere, cînd sub forma interdictelor religioase, cînd sub forma prescripţiilor juridice. Noţiunea de *sacru,* cu tot cortegiu] ei de caractere : *infailibilitatea, absolutismul* ote. constituie o obsesie pentru Durkheim. Morala, dreptul, pînă şi cutuma, sînt transformări ale noţiunii de *sacru.* Am văzut afinitatea care l-a împins să găsească în despotismul religios reprezentarea cea mai caracteristică a definiţiei sale despre societate. Autoritară şi despotică, religia — citeşte societatea — e la baza vieţii sociale. Evoluţiile de mai tîrziu sînt transformări ale idolilor primitivi, combinaţii mai mult sau mai puţin complexe ale respectului pentru *„tabu".* Să citească oricine sălbăticia mistica a absolutismului ritual, descrisă în paginile uriaşei sale opere asupra religiei, în care individul plin de teroare acceptă umil şi resemnat absurditatea lumii sfinte, şi va avea aceeaşi impresie.

Pentru Durkheim, societatea e o biserică, iar viaţa socială un ritual. Respectul profund pe care-l au pînă şi astăzi unii indivizi pentru personalităţile publice, pentru

forța guvernelor și a monarhiilor e o transformare a respectului pentru lucrurile sfinte.

Ca să înțelegem această caracteristică, trebuie să ne gîndim la utilitatea pe care o prezintă pentru o doctrină sociologică in general. Nici o disciplină socială nu se poate închega decît în marginile acestui adevăr : că societatea e ceva mai mult decît suma indivizilor ce-o compun. Or, afirmînd aceasta, afirmi implicit in același timp o *superioritate* și o *exterioritate* a societății față de individ. Asociația trebuie să iasă dintr-un compromis, dinlr-o renunțare a asperităților individuale, din o contopire a diferențelor, dintr-o depozitare a valorii fiecăruia In mina unui terț imparțial, sau, dacă vreți, egal de parțial, care nu poate fi decît societatea. Cînd se formează o societate pe acțiuni, un club sau o asociație comercială, statutele sînt mai presus de fiecare și toți se angajează să le respecte. O societate naturală nu-și poate asigura o existență liniștită, o forță de conservare imuabilă, decît deptmîndu-și pretențiile și aspirațiile în credința intr-un simbol. Natural că, pentru ca să se impună tuturor, acest simbol nu poate fi lipsit nici de prestigiu, nici de autoritate. Orice doctrină solidaristă ori socialistă, în alți termeni orice doctrină care are in vedere un consensus social, nu poate face abstracție de această noțiune [1].

lată cum însăși *natura* disciplinei indică această atitudine. O altă explicație o vom avea în *originea* sistemului.

Desigur că cercetările sociologice ale lui Durkheim au pornit in primul rînd de la preocupări de știință pură. In mare parte, fenomenele sociale îi apăreau cu aceeași obiectivitate cum apare chimistului cutare reacțiune. Cu toate acestea, științele sociale nu se pot izola in mod absolut de luptele și năzuințele politice practice ale epocii. Fără luptele socialiste care i-au dat conținut, dacă nu metodă, problemele sociologice, lipsite de substratul de clase care le-a condiționat, poate nici nu s-ar fi pus.

Sociologia e fiica socialismului în multe privințe și mai ales într-aceasta întrucît știința nu apare decit ca o teoretizare a necesităților practice. Fără mișcări sau re-

[1] E. Durkheim et Fauconnet, *Sociologie et Sciences Socictles,* în *Hevue philosophique,* mai 1903.

vendicâri sociale, nu e cu putință nici știință socială, prin lipsă de obiect.

Dacă e așa, atunci Durkheim n-a putut rămîne complet străin de jîOlitica din timpul său. Contribuția polemică pe care a adus-o marxismul științei sociale nu i a rămas străină. Printre primele sale lucrări, întîlnîm un studiu asupra socialismului [1]. Concepția solidaristă din *La dirision du travail social* l-a apropiat și mai mult de aceștia.

Ca să înțelegem însă și mai bine cum se explică «iceastă fizionomie a sistemului Durkheim, trebuit să-l plasăm în cadrul științei sociale din sec. XIX, căci continuitatea spirituală a evoluției sistemelor nu lasă izolată nici <i apariție. Către începutul veacului trecut, două mari tendințe filosofice domină știința socială. De-o parte Kant. îmbuibat de individualismul lui RousseaU, tinde către o filosofie a autonomiei personalității, către o doctrină liberală. Individul e un scop în sine și trebuie tratat ca atare. Fiehte, care îi urmează, cu toate ca ni aJ său „geschlossene Staat" dădea mai multă importanță puterii societății, totuși nu permite acesteia să se extindă, decît intr-atît întrucît favorizează și expansiunea individului.

în fața acestei tendințe, se ridică hegelianismul. *VA* nu se împacă cu doctrina autonomiei. Hegel pune la îndoială distincțiunea făcută de Kant între *moralitate* și *legalitate.* Fără îndoială, analiza filosofică distinge în mod legitim legalitatea sau conformitatea cu o formulă externa, dar în realitate moralitatea si legalitatea sînt imite într-un al treilea termen „Sittlichkcit" sau ,,bunele moravuri". Bunele moravuri exprimă conștiința colectivă căreia se supune conștiința personală a omului normal. Se întimplă fără îndoială ca conștiința individuală să se ••.ipună celei colective, ca în cazul lui Socrate, iar această pretenție a conștiinței dc a se individualiza fără să țină •-camă de .,bunele moravuri" caracterizează o stare do discuție a societății. Xu pe o anomalie se poate funda societatea -.

[1] E. Durkheim, *La drfinitinn du socialism?. Revue nhilosovhique, IV03.*

-' îlegcl, *Grundiin/en der Philosophie de$ Rerhtes,* **p, 17,** Of. G. Kichard, *La question sociale et Ic mouveinevt tihilOMr>h:que au XIXe siecle,* p. 57.

Pentru Hegel, societatea e totul şi individul n-are altceva de făcut decît sâ primească arbitrariul ei. „Nimeni n-a profesat mai mult ca Hegel această idolatrie a universalului, pe care W. James o găsea inexplicabilă. Ceea ce respinge Hegel e ideea că individul ar putea opune scopurile sale proprii acelora ale societăţii, căci el observă aci aceeaşi deosebire ca între universal şi particular. De aceea, dreptul statului trebuia să absoarbă pe acela al individului, după cum universalul absoarbe particularul. Se văd consecinţele acestei doctrine : de cîte ori *atul va intra în conflict cu individul, cel dintîi va învinge" b

Pe cînd doctrina kantiană se stinge chiar la începutul secolului, ca să renască abia către sfîrşitul lui, hegelianismul domină întreg sec. XIX. El se transformă şi supravieţuieşte prin Aug. Comte, Spencer, socialişti şi prin şcoala istorică.

Durkheim, care începe a scrie către 1889, e influenţat în special dc două idei hegeliene, întîi, de diviziunea muncii sociale. Se ştie că Hegel făcea distincţia între stat şi societatea civilă. Aceste două diviziuni apar atunci cînd familia nu mai poate satisface toate nevoile sociale. Această idee adoptată de şcoala istorică (Roscher, Sehmoller) e inspirată de aceştia şi lui Durkheim în celebra sa teză[2].

Al doilea, ideea predominanţei societăţii şi autorităţii acesteia c luată de Durkheim de la Hegel prin socialişti. Se poate ca la această idee să fi colaborat şi influenţa directă a lui Comte, care ajunsese pînă la un fel de idolatrie religioasă a societăţii : „le grand etre" al său *(Sisteme de palitique positive).*

Dacă Durkheim a adoptat sistemul hegelian în ceea ce priveşte autoritatea societăţii, ca şi în concepţia mecanică a studiului ei, vine un moment cînd îl părăseşte,, şi aceasta face originalitatea sa, în ce priveşte concepţia materialistă. Dacă neohegelienii devin materialişti ca Feuerbach. Marx sau Moleschot, — Durkheim rămîne un *idealist* puternic, după cum vom vedea mai departe.

Pe lingă toate acestea, concepţia autoritară îşi mai găseşte o explicaţie în faptul că a apărut ca o reacţiune

[1] G. 'RirharM, *op. cit.,* pag. 178.
[2] G. Sehmoller, *Principes d'economie politique,* voi. 2, p. 248.

<ytntra doctrinelor individualiste. Individul a fost multă vreme punctul de plecare al tuturor cercetărilor. Mijloacele sale inventive, apărute printr-o generaţie spontanee, se transmiteau celorlalte exemplare omeneşti prin panaceul *imitaţiei.* Se ştie că G. Tarde şi-a legat numele de acest sistem, de acest mod de a vedea societatea[1].

Mai tîrziu, Dilthey si neokantienii au găsit explicaţia in modalităţile voinţei individuale, adoptînd o finalitate socială. Simmel, cu multe aplecări către sociologia obiectivă, cade totuşi în grcşala de a identifica societatea cu un raport social între doi indivizi.

Reacţia lui Durkheim era necesară, Concepţia atomisiică, individualistă, duce la negarea oricărei societăţi. A pleca de la individ ca element ireductibil, aşa cum se pleacă in fizică de la atom ori în biologie de' la celulă, înseamnă a arăta esenţa societăţii exact în limitele indivizilor ce-o compun, Caracterul „sui generis" al ideii de societate dispare. Noţiunea de *totalitate organică* se înlocuieşte cu noţiunea de *colecţie*[2].

Noţiunea de autoritate şi-a adus astfel serviciile ei ! Ea s-a închegat odată cu ştiinţa sociologiei şi în acelaşi timp cu necesităţile ei. Putem spune că această ipoteză a făcut posibilă existenţa noii discipline.

b) O altă caracteristică importantă a sociologiei lui Durkheim e *caracterul ei idealist.*

Materialismul istoric nc indică factorii economici ca determinaţi exclusivi ai evoluţiei sociale. Sistemele de producţie, care atrag după ele sistemele de repartiţie, decid fără apel despre transformările grupului. De la cruciade şi pînă la reforma lui Luther, obiectivele economice au tras în culise sforile scenei istorice. Alături de marxişti, geografii şi antropologii căutau în noţiunea mediului cosmic şi geografic raţiunea ultimă a ştiinţei sociale.

Nu aceasta e concepţia lui Durkheim. Pentru el, legătura socială, sistemul de relaţii strinse care face coeziunea dintre indivizi e de natură mentală. în primul rînd,

[1] Mihai D. Ralea, *Importanţa sociologică a lui Gabr, Tarde,* in *Convorbiri literare,* mai *1916,* conţine, pe lîngă păreri re azi ni se par exagerate, şi o critică a insuficienţei sistemului.
Vezi Dilthey, *Finlcitung in die Geisteswissenschaften;* Tiirinics, *Gemem schaft und Gesselschaft* si G. Simmel, *Sozioloqie, Studien iiber die Formen der Vergeselschaftung,* p. 1—30,

în societăţile primitive, găsim religia ca substitut universal al vieţii colective. Mai tîrziu, ideea de valoare, reprezentarea colectivă a unei valori comune, ţine grupaţi într-n naţiune, clan. sectă, mai mulţi indivizi. Cîteodată \aloarea comună e idealul naţional, altădată e idealul religios. Conceptul de ideal e cheia conglomeratului social.

Nimeni n-a negat mai sistematic ca Durkheim eficacitatea determinismului economic. Tn toate recenziile publicate **în** *Aiinee sociologique* despre lucrări de istorie economică, ounctul de vedere strict economic e înlăturat. Cînd discută cu F. Grosse originea economică a familiei, cu *Ci.* Sehmoller originea economică a diviziunii travaliului social, pesie tot concepţia idealistă predomină. în aceasta latură numai, sistemul său se apropie de al adversarului său G. Tarde. Însăşi explicaţia utilitaristă nu-i spune mare lucru. Durkheim crede, cu multă dreptate, în existenţa şi în realitatea lucrurilor inutile. „Un fenomen poate exista fără să servească la nimic, fie că n-a fost ajustat niciodată la nici un scop vital — fie că, după ce a. fost. util o bucată de vreme, şi-a pierdut orice utilitate, **fi**/ntinuind să existe numai prin forţa obişnuinţei. Se găsesc supravieţuiri **în** societate, ca şi în organisme. Sînt chiar cazuri cînd o instituţie îşi poate schimba funcţiunea, fără să-şi schimbe pentru aceasta natura. Uegula •<is pater «st quem justae nuptiae declarant" a rămas in codul iiustni ceea ce era şi în dreptul roman. Dar pe cmcl atunci proteja drepturile tatălui, azi din contră ea protejează drepturile copilului"[1]. Factorii cantitativi: mase. densitatea, homogeneitatea grupului social, de care s-a făcut atîta caz, pentru Durkheim, se pot rezuma la un aspect moral. In ultimă instanţă, ele se repercuta în conştiinţă sub formă de obiceiuri.

Cind cineva pleacă de la noţiunea de autoritate, cînd face din religie piatra de încercare a doctrinei sale, el nu se poate feri de concluziile; idealiste. Astfel Durkheim a trebuit să cadă în exagerări inerente unor atari afirmaţii. De pildă, nu numai că dreptul, morala şi estetica se trag din religie, dar însăşi viaţa economică, care îşi are un atribut **în** conceptul de putere, de „mana", e derivată tot

[1] E. Durkheim, *Les regles de la meth. soc,* p. 112.

de acolo b Or, sub această formă, lucrul e greu de afirmat, în unanimitate, toţi etnografii ne-au mărturisit, chiar si acei pe care Durkheim îi ia drept mărturie afirmaţiilor sale, că pînă în cele mai primitive societăţi nevoia economică subsistă cel puţin tot aşa de puternică, ca determinant al vieţii sociale, ca şi viaţa religioasă şi că deci prima nu poate fi un derivat al celei de a doua. Tot aşa şi cu monopolizarea puterii politice. Departe de a avea o origine strict religioasă, eroii epici, regii de mai tîrziu nu sînt numai magicieni isteţi ori preoţi misterioşi : forţa şi abilitatea militară intră cu un larg coeficient. Aceasta nu înseamnă însă că punctul de vedere idealist nu e justificat atunci cînd îndepărtează explicaţia economică, utilitaristă, ca o explicaţie cauzal sociologică. Viaţa economică e mai degrabă un *efect* decît o *cauza* a vieţii sociale. Fără o organizaţie socială presupusă, nc—ar fi greu să ne închipuim fenomenele de schimb, de circulaţie ori de repartiţie a avuţiilor. însăşi noţiunea de valoare e efectul unui consensus. Ceea ce rămîne strict sociologic din tot ţesutul societăţii e un sistem sufletesc de reprezentări şi sentimente, adică de „reprezentări de realitate şi de reprezentări de valoare", lnsistînd asupra acestui adevăr, Durkheim aducea multe servicii tinerei ştiinţe.

c) în fine, un al treilea caracter : *aspectul empiric.* Citind micul catehism sociologic care se numeşte *Les regles de la methode sociologique,* ai impresia că Durkheim a plagiat pe Stuart Mi11. Aceeaşi mentalitate inductivă, acelaşi entuziasm pentru metodologia ştiinţelor exacte. Metodele concordanţei, a reziduriîor, a variaţiilor concomitente joacă rolul principal. Durkheim reproşează pînă şi lui Locke şi Condillac că n-au fost destul de empirişti. Reproşul ar trebui adresat însă în primul rînd tocmai sociologului francez. Enunţarea strictă de principii din broşura sa metodologică a fost de multe ori călcată. Ipoteza şi raţionamentul prin analogie, metode pe care nu le-a enunţat nici un empirist, au fost de multe ori întrebuinţate de Durkheim în sistemul său. Adevărul e că, de la Stuart Mill, metodologia ştiinţelor s-a schimbat mult. Partea de ghicire, de arbitrar, de inspiraţie proprie pe care o întrebuinţează ipotezele şti-

[1] E. Durkheim, *Les formes elem de la vie religieuse.*

ințelor contemporane n-a fost măcar menționată de epoca clasică a regimului inductiv. Din contră, faimoasele reguli ale concordanței, variațiunilor concomitente ni se par azi caduce și sînt rar întrebuințate. Nu cunoștea Durkheim această transformare sau o preferință justificată l-a împins către inducția clasică ? Răspunsul îl vom avea dacă ne vom gindi că orice știință are o fază a dezvoltării ei, care e strict empirică. înainte de a emite îndrăznețele ipoteze asupra conservării energiei, asupra eterului, fizica se rezuma la experimentare prudentă, controlabilă în laborator, — și atîta tot. Sociologia trebuie să treacă și ea prin această fază. Unei științe tinere, îngustimea principiului inductiv îi e indispensabilă. Acolo unde fluiditatea obiectului domnește, rigurozitatea metodei e un puternic corectiv.

Astfel predilecția lui Durkheim către empirism trebuie interpretată ca o interpretare voită, conștientă și justificată.

Tendința empirică l-a împins să conceapă sociologia ca o știință generală care se încheagă deasupra științelor particular sociale[1]. Se știe că Simmel respinge acest mod de a vedea. Pentru el, societatea prezintă două aspecte : întîi *forme generale* de asociație (Vergesellschaftung) de exemplu : sub și supraordonare, imitație, concurență etc, și apoi *un conținut* (Inhalt) de exemplu : dreptul, politica, morala etc. Pc cînd sociologia s-ar ocupa cu cele dintîi în formele generale, științele trebuie să se ocupe numai cu conținutul,

Felul de a vedea al lui Ci. Simmel ni se pare greșit, întîi, toate aspectele conținutului (Inhalt), adică politica, dreptul etc. au, pe lîngă aspectul lor empiric, propriu investigației strict particulare, un aspect general, formal. De pildă, unul e punctul de vedere juridic al familiei și altul e punctul de vedere al legilor generale, sociologice, după care a evoluat aceasta, Așa cu proprietatea, statul etc.

Al doilea. Dacă sociologia s-ar menține la indicațiile lui Simmel, ea ar rămîne un cadru gol, o cazuistică scolastică, deșartă de conținut, abstractă, de neînțeles. Sociologia ar sucomba prin inaniție, fiind lipsită de obiect, ori ar deveni un exercițiu abstract, care ar ieși din știință, fiindcă ar neglija legile observației realității.

[1] E. Durkhpim, *Sociologie et Sciences Sociales,* în *Revue de metaphysique et de morale,* 1904.

Din contră, concepția lui Durkheim e justificată. Ea menține punctul de vedere general, formal, însă ține seamă și de realitatea vie și de conținutul intrinsec al vieții sociale.

O sociologie idealistă a autorității clădită după un principiu empiric, acesta e sistemul sociologului francez. Din analiza făcută, s-a putut vedea cum necesitățile formațiunii acestei științe coincideau cu această concepție. Valoarea ei stă tocmai în faptul de a fi oferit unei discipline șovăitoare punctele de sprijin care îi erau indispensabile. Coeficientul personal al doctrinei aducea însă cîteodată exagerări, care trebuie puse pe seama convingerilor intime ale autorului. Reușind să devină un *hegelian empiric,* el a rezolvat cea mai contradictorie dintre fuziuni într-o fericită armonie. împrumutînd de la filosoful german și de la socialiști ideea de autoritate și principiul idealist și îmbrăcîndu-le cu forma riguroasă necesară unei științe moderne, el a utilizat partea de adevăr a unei doctrine îmbătrînite, întinerind-o printr-o metoda modernă.

Și totuși, la urma urmei, nu te poți despărți de acest sistem fără să ai sentimentul că prezintă un gol însemnat. Lăsînd la o parte judecățile de valoare asupra naturii societății, considerînd doar realitatea din punct de vedere strict științific, constatarea că sistemul sociologic al lui Durkheim sacrifică cu desăvîrșire individul apare foarte firească. Reacțiunea sociologică a fost necesară ; e de recunoscut. Exagerațiile individualiste trebuiau îndepărtate ; iar prccauțiunile metodologice, care ne indicau că în nici un caz individul nu poate fi punctul de plecare al explicației sociologice, au fost foarte firești, în cele din urmă, admițînd că societatea, ca fenomen dat, ca realitate „sui generis", e o achiziție definitivă a științei, rolul individului în determinismul social nu poate fi complet îndepărtat.

De la activitatea banală de toate zilele pînă la descoperirile geniale ale marilor personalități, acțiunea individului nu e indiferentă și nu e lipsită de influență asupra grupului. Sociologii individualiști greșeau cînd o luau ca punct de plecare, cînd o studiau *genetic* : pentru

aceasta însă, ea nu trebuie complet înlăturata. Din punctul de vedere al lui Durkheim însuşi, rolul determinismului individual s-ar putea studia privit pe *dinafară, obiectiv* ca **o** serie de cauze auxiliare, care aduc anumite derivaţiuni tipului social dat. Combinaţiile şi disociaţiile de scopuri, aşa cum le-a privit **W.** Wundt, ori sociologul belgian Dupreel [1], se pot privi şi după metoda obiectivă. Voinţa particulară e oricum un ferment care poate schimba citeodată chiar etalonul de valoare al societăţii într-un moment dat, indicând un altul.

Cu toate acestea, Durkheim a neglijat intenţionat aceste consideraţiuni. Motivul e că, atunci cînd vrei să insişti asupra unor adevăruri, trebuie să ascunzi altele care le tulbură. Tăinuirea unor aspecte ale realităţii e o necinste inocentă şi de multe **ori** necesară. Pentru stadiul anemic al sociologiei din timpul lui Durkheim, dozele tari ar fi putut fi fatale, căci sînt afirmaţîuni care înăbuşă **o** ştiinţă. Mai e adevărat si faptul că Durkheim a studiat de preferinţă tipuri primitive de societate, unde rolul individului e, în adevăr, nul. In orice caz, cei care vor veni după el vor trebui să-şi îndrepte investigaţiile si pe această cale,

Antiindividualismul, neglijarea coeficientului personalităţilor, e indicat şi chiar necesar, cînd e vorba de definiţia societăţii, adică de aspectul ei *static* ; el nu se poate neglija totuşi atunci cînd se are în vedere *evoluţia* societăţilor. în acest caz, urmărirea conştientă a scopurilor individuale e indispensabilă [2].

Neokantîenii germani, pe care Durkheim i-a neglijat, fiindcă-i tulburau doctrina, au insistat asupra libertăţii individuale [3]. Cu toate acestea, sociologul francez are ceva comun cu neokantîenii : autonomia sufletescului, ideea că conştiinţa nu e un epifenomen.

Astfel originalitatea lui Durkheim e de a fi conciliat **o** antinomie ireductibilă pînă la el : Kant şi Hegel. Se-

[1] Dupreel, *Le rapport social, essai d'une sociologie,* Alean, 1912, c o merituoasă încercare de conciliere între punctul de vedere pur sociologic .şi cel individualist.

[2] Othrnar Span, *Kurzgefastes system der Geselschaftslehre,* 1914, unul din ultimele tratate de ansamblu ale sociologiei, continuă să clasifice pe Durkheim, cu tot caracterul său idealist, printre mecanicist!, p. 7.

[3] R. Stammler, *Wirtschalt und Recht,* p. 14, 25, 27 $i urm.

)ectînd din acesta din urmă ceea c^ e absolut indispensabil ştiinţei sociale, el a ştiut să se oprească acolo unde socialiştii şi materialiştiî n-au ştiut. în Hegel, existau reprezentate deopotrivă idealismul şi materialismul. El **a** ales pe cel dinţii, fiindcă i se părea mai justificat şi mai fecund, şi prin aceasta s-a apropiat oarecum de Kant, în orice caz de neokantieni. Evoluţia începută, dacă ar continua, ar putea completa şi alte goluri ale sistemului său;

Dacă mai amintim şi celelalte calităţi secundare **ale** activităţii sale ştiinţifice, aceea de profund erudit, **de** gînditor subtil ele detaliu, de organizator practic, sociologul francez apare ca una din marile personalităţi ştiinţifice ale ultimelor decenii. Cîndva, cînd noua ştiinţă îşi va încheia bilanţul, contribuţia sa va fi aceea a unui iniţiator care a arătat calea definitivă a evoluţiilor **ul**terioare

SOCIOLOGIA CLASELOR

Transformările politice subite pe care bătrînul nostru continent le realizează de la un capăt la celălalt aduc iarăşi în discuţie, pretutindeni, problema luptei de clasă.

Prăbuşiri violente ale unor privilegii seculare, perindări de o clipă la scaunul puterii ale unor clase proaspete, dizolvări şi organizări înjghebate în graba unui moment dau problemei o importanţă şi o solicitudine imperioasă.

[De cite ori discuţia se leagă din acest punct de vedere, un singur nume se pomeneşte veşnic : Kari Marx.

Prinosul contemporanilor noştri e unanim în această privinţă ; astfel fundatorul socialismului ştiinţific ia proporţii profetice.

Aceste păreri, oricît de exagerate pot părea, sînt pînă la un punct, îndreptăţite.] * Pînă la Marx problema s-**a** agitat puţin [1].

* Acest pasaj lipseşte în ediţia din 1944.

[1] Se pot totuşi cita ca precursori : Marat, Saint-Simon. Aug. Thierry *(Lssai sur l'histoire de. la formation et des progres du Tiers-Etat,* Paris, 1853) ; Cf. H. Cunow : *Die Marxsche Geschichte, Gesellschajts und Staatstheoric,* v, II, p. 50 şi urm.

Ideea luptei de clasă, întrezărită de Auguste Comte, a stîmit întîi surisul scepticilor, ca apoi să ademenească gustul amatorilor **de erudiţie detaliată, în felul lui Herbert Spencer. Mişcarea** socialistă, **încă** de **la Proudhon, i-a** mărit popularitatea. **Critica adusă de socialişti orga**nizării sociale, polemicile **izvorîte cu această** ocazie **au atras atenţia** asupra problemei. Şi **i-au adus şi cîteva** contribuţii.* Urmaşilor lui K. **Marx** le **revine meritul de a fi** adus, alături de soluţii **prea** abstracte, constatări **de fapt urile** şi adevărate. Toţi ştiau **înainte** că în sinul societăţii există inegalităţi şi lupte, nimeni **nu** ştia pînă **la Marx** cum se organizează şi cum se susţine lupta **de** clasă.

[Cu toate acestea, astăzi, se vede uşor că problemele puse de socialişti erau inspirate de o atitudine politică militantă, că le lipsea caracterul strict obiectiv, că soluţiile lor prea unilaterale erau cînd văzute de un ochi subiectiv, cînd clădite pe o logică hegeliană, pedantă, osificată, plină de o falsă rigoare. Pe **de** altă parte, soluţiile utopice ale unui Fourier sau Proudhon, acele idile graţioase ale sociologiei idealiste, nu puteau nici ele satisface punctul de vedere strict ştiinţific, astfel că sociologia claselor îşi pierdea graniţele în infinit, sub influenţa utopiştilor, sau se înăbuşea sub apăsarea greoaie **a** socialismului ştiinţific] * '

Sociologia modernă a reuşit să aducă peste vederile socialiştilor mijloace mai variate de investigaţie, demonstraţii'mai riguroase. Totuşi, problema rămîne aproape intactă pînă în prezent. Rougle, Sighele ne-au dat studii interesante asupra castelor sau sectelor, formaţiuni sociale foarte înrudite cu clasele ; asupra acestor din urmă însă, chestiunea n-a fost amintită decît în tangentă, ori neglijată cu desăvîrşirc.

Astfel încercarea noastră e plină **de** dificultăţi : **adu**narea materialului aşa de disparat prin natura lui, critica acestuia şi, pe cît permite metodologia sociologică, încercările de sinteză generală ce se pot face.

Fără a considera clasa socială ca un organism, aşa cum, cu toate criticile aduse, unele metode sociologice continuă a o face, am împărţit studiul nostru în cercetarea a trei etape distincte din viaţa oricărei societăţi : originea grupului, conservarea lui şi transformarea sau moartea acestuia. Fără a utiliza vreo analogie biologică, împărţirea aceasta ni s-a părut mai comodă în ce priveşte claritatea expunerii ca şi în înţelegerea deplină **a** legilor ce conduc o clasă socială.

Paragrarul lipseşte în ediţia clin 1944.

I.

ORIGINEA CLASELOR

Toate studiile care studiază originea unui fenomen întrunesc un inconvenient comun : oricit s-ar indica o origine, e greu de afirmat că aceea e cea mai îndepărtată în timp şi că nu se găsesc altele anterior, măcar sub forma embrionară. Din prudenţă, cercetătorii au împins investigaţiile lor pînă la faza primitivă a societăţii, acolo unde hotarele dintre sociologie şi antropologie nu sînt încă delimitate. Soluţia pe care **o** dă *Gumplovicz* * **for**maţiunii claselor e din cele mai prudente în această privinţă. Cercetările sale lunecă adesea în domeniul antropologiei.

Punctul său iniţial de plecare, care îi permite inducţiile posterioare e postulatul *eterogeniei raselor:* nu există nicăieri rasă pură, amestecurile şi combinaţiile diferite, consecinţe ale migraliei hoardelor în căutarea alimentării facile, sînt singurele realităţi etnologice. Preistoria mărturiseşte pretutindeni că, la o anumită epocă, obiceiul migraţiunilor era condiţia esenţială a alimentaţiei naturale. Atunci cînd **o** regiune era consumată, grupul social pleca mai departe în căutarea unui alt mediu alimentar. Alături de preistorie, antropologia comparată ne arată peste tot amestecuri de însuşiri anatomice şi fiziologice suprapuse, care nu pot arăta altceva decît eterogenitatea raselor primitive. în căutarea hranei, hoardele se întîlneau. O luptă pe viaţă şi pe moarte se încingea, iar de rezultatul ei depindea supremaţia locului. Hoarda învingătoare domina : aceasta însemna că hoarda învinsă

' Gumplovicz. *Grundriss der Soziolagie,* 1899.

în Ioc să fie distrusă **era** întrebuinţată în sclavie **la diferite** munci. învingătorii, care constituiau clasa aristocrată^! trăiau din munca învinşilor — clasa de jos. Statul, **cart*** constă în dominaţia unei clase asupra alteia, îşi are **originea** tocmai în această suprapunere de învingători **peste** învinşi. Situaţia ar fi fost oricum precară, dacă s-**ar fi** rezumat numai **la** această stare de lucruri. Alţi factori **au** întărit-o. Clasa aristocrată, care avea tot interesul **ca** această situaţie favorabilă ei să dăinuiască, a alergat **la** ajutorul dogmelor religioase mai întîi, la acela al dogmelor juridice mai pe urmă, eternizînd raporturile de **la** sclav la stăpîn în legi scrise sau în obiceiuri pe care forţa tradiţiei le-a sancţionat Acolo unde forţa reală nu era suficientă, clasa învingătoare şi-a atras de partea ei elementul psihologic al autorităţii sau prestigiului, simbolizat în dogme relig»oase sau cutume juridice. A trebuit pe urmă ca aceste consacrări religioase să dispară sub influenţa unui factor oarecare, ca diviziunea în clase.

în India propagarea religiilor noi, a budismului şi islamismului, a dizlovat regimul castelor, în civilizaţia greco-romană barierele dintre patricieni şi plebei au dispărut abia cu disoluţia distincţiei între ingenui şi libertăţi. Astfel, deşi conţinute înăuntrul aceluiaşi grup social, clasele sînt de neamuri deosebite, diferite ca rasă una de alta, căci la originea lor stă contopirea dc grupuri străine. în Galia, celţii au format multă vreme o aristocraţie, iar ligurii clasa de jos ; în Anglia nobilimea (nobility) ar descinde din normanzii cuceritori, iar populaţia de jos (gentry) din saxoni şi bretoni ; în Rusia, în fine, varegii scandinavi ar fi fost pătura dominantă, iar slavii pătura supusă. în felul acesta *lupta de clasă* n-ar fi decît continuarea *luptei de rasă.*

în faţa teoriei lui Gumplovicz, se ridică o altă teorie susţinută de *Durkheim* şi care pleacă tocmai de la principiul contrar luptei, de la principiul solidarităţii sociale b

Departe de a fi străine ca neam, clasele sociale izvorăsc din sinul aceluiaşi grup, prin diferenţiere, pe baza principiului diviziunii muncii. De unde mai înainte munca

[1] E. Durkheim, *La division du travail social* Alean, Paris. La acelaşi punct de vedere trebuie amintit : Sehmoller, *Grundriss der allgemeinen Volkswirtshaftslehre,* voi. I, p. 428 şi urm.

?J(dă se făcea de către acelaşi organ, cu timpul fieifc şi-a luat partea sa de travaliu. Comunismul prijltlv al societăţilor inferioare, relatat de etnografi, exijcă ţ>orfect această stare rudimentară a grupului social jirdiferenţiat. Civilizaţia a adus cu dînsa şi nevoia diferenţierii, o clasă a acaparat o specie de ocupaţiuni, altă elnsa alta si din această specializare a travaliului social Vedem dcsenîndu-se în cadrul vieţii sociale formarea dalelor. Cu cît însă specializarea creşte, cu atît dependenţa Unui organ de altul se măreşte şi ea. Căci cineva, fiind Îngrădit să efectueze numai un fel de muncă, implicit va avea nevoie în fiecare moment de tovarăşul său, care, singur, prin specialitatea sa, poate să-i satisfacă trebuinţele. Astfel diferenţierea e în acelaşi timp şi originea claselor şi prin aceasta şi izvorul solidarităţii sociale.

Acestea sînt cele două explicări ce stau în faţă la lămurirea formaţiunii şi originei claselor.

Să vedem intrucit sînt justificate şi una şi cealaltă.

în ce priveşte teoria lui Durkheim, ni se pare că ea suferă de o eroare esenţială : indicarea diviziunii muncii rare e un fenomen *tîr-iu, posterior* apariţiunei claselor, »a factor determinant al apariţiei acestora. E aşa de adevărat că diviziunea travaliului social n-are nici o legătură cu diviziunea în clase, încît abia tîrziu o clasă înseamnă şi un fel de a munci special, pe cînd se găsesc clase care ori nu sînt specializate, făcînd mai multe feluri de travaliu deodată, ori n-au nici un fel de ocupaţiune, trăind din munca depusă de alte clase.

în biologie, funcţia creează organul şi deci nu există organ fără funcţiune specială şi adecvată ; în sociologie însă, instituţiunea poate să existe fără o funcţie, sau chiar să o procedeze : crearea unei case de credit fără clienţi, multă vreme după înfiinţare, fundarea unei biserici care n-are credincioşi decît după un interval de Ia creare[1]. Prejudecata biologică nu trebuie să turbure judecata sociologică. Aşa a trebuit să fie şi cu clasele sociale, create printr-o suprapunere antropologică, abia cu timpul şi-au însuşit ocupaţiuni deosebite, fiecare după situaţia economică şi nevoia de a-şi cîştiga existenţa.

[1] ,Vezi în sens contrar : G. de Greef, *Precis de Sociologie,* Bruxelles, 1899.

Diviziunea muncii n-a creat clasele sociale, ci le-a găsit create şi s-a adaptat după situaţia materială a acestora. De altfel, mărturiile istorice sînt şi ele contra lui Durkheim. La multe popoare, în faza primitivă, o clasă nu reprezintă un singur fel de muncă, din contra, fiecare clasă avea mai multe ocupaţii în acelaşi timp. Aproape toţi eroii lui Homer erau universali în' ocupaţiile lor şi cu toate acestea nu făceau parte decît dintr-o singură clasă : cea aristocrată. Gîndească-se oricine la Ulisse, care juca în acelaşi timp rolul de sfetnic, diriguitor intelectual, arcaş — caracteristice a claselor înalte, — dar şi meşteşugar manual, — caracteristică a claselor de jos. Aşa şi Hector şi Achille[1].

Acelaşi iucru se poate observa şi în Egiptul antic, unde nobilii se confundau cu clasa 'sarcedotală si clasa mandarinatului intelectual. Alături de treburile conducerii, şefii grupurilor sociale primitive făceau şi munca rezervată clasei de jos.

Abia civilizaţia greco-romană a adus o specializare mai pronunţată a ocupaţiunilor.

Dar nu numai acest fenomen, anume acela că o singură clasă avea mai multe ocupaţiuni e în contra teoriei lui Durkheim ; ci faptul că există tipuri sociale unde clasa dominantă n-are absolut nici o ocupaţie, nici o funcţie socială, se poate înscrie de asemenea în fals contra aceleiaşi teorii.

La unele triburi australiene, clasa dominantă trăieşte într-un fel de „dolce-farnientism" molatec, iar clasele supuse o întreţin pe baza unui privilegiu mitologic, după cum la curtea unui Ludovic XIV sau la curtea cutărui sultan, nobilimea nu îndeplinea nici o funcţie socială, ci trăia din munca celorlalte clase.

Explicaţia lui Durkheim e *insuficientă mai ales in sensul că nu poate explica lupta de clase şi inegalitatea acestora.* Căci, dacă admitem că clasele îşi au originea în diviziunea travaliului social, astfel ca solidaritatea totului să se menţină, fiecare completînd prin specialitatea sa viaţa integrală, cum se poate explica inegalitatea între clase şi lupta lor seculară ? Diviziunea muncii bazată pe solidaritate poate da naştere la dezbinări ? Este în lupta de clasă numai fenomenul diviziunii travaliului social

[1] M. Breal, *Pour mieux connaître Homere,* passim.

care formează obiectul discordiei ? **E** greu de răspuns la aceste întrebări adoptînd soluţia lui Durkheim.

Cheia problemei originii claselor nu ne-o poate da principiul diviziunii muncii care explică tocmai unirea, solidaritatea între clase, nu discordia sau lupta dintre ele. E de remarcat chiar că contopirile şi relaţiile de la clasă la clasă nu apar decît îndulcite prin diviziunea ocupaţiilor. încrucişarea claselor de jos cu nobilimea nu are loc decît atunci cînd elemente plebeiene viguroase se ridică pînă la clasa de sus, în baza meritelor căpătate pe urma muncii sociale.

în acest sens s-a putut spune că „istoria nobleţei şi a raporturilor sale cu clasele inferioare ne arată că ierarhia socială nu numai că nu e formată de diviziunea travaliului social, dar e învinsă şi eliminată de acesta" \

Viţiul fundamental al teoriei lui Durkheim stă deci în ignorarea elementului caracteristic care defineşte o clasă. Se caută a se avea în vedere instrumentele secundare, felul de ocupaţiune al unei clase, în loc să se considere trăsătura fundamentală a acestei formaţiuni sociale. O clasă are caracteristic nu faptul că reprezintă un fel special de muncă — fiindcă atunci s-ar confunda cu o *breaslă,* care *nu e încă* o clasă, sau cu *o castă* care *e mai mult* decît o clasă — ci situaţia ei economică, gradul de putere politică ce-l deţine în stat şi mai ales un început de organizare în vederea luptei pentru putere şi care presupune numaidecît o *conştiinţă de clasă.* Celelalte definiliuni, care vor neglija acest punct de vedere, nu vor putea fi decît ori prea strimte, ori prea largi.

în sociologia contemporană principiul de la care pleacă Durkheim nu e izolat : **G.** Richard[2] ne dă şi el o definiţiune tot aşa de îngustă. După el o clasă are caracteristic :

a) o grupare profesională ;

b) ereditatea ;

c) localizarea funcţiunii.

însă aproape nici una din aceste caracteristice nu formează apanajul exclusiv al claselor moderne.

[1] G. Richard, *La sociologie generale et Ies lois sociologiques,* p. 329.

[2] Richard, *op. cit.,* p. 330.

Nu toți minerii moderni vor urma, prin ereditate, meseria tatălui lor, după cum nu puțini sînt acei care au mai multe profesiuni, sau oare le schimbă de mai multe ori de-a lungul unei vieți, iar in ce priveşte localizarea funcțiunii se pare că aceasta e mai mult decît platonică, întrucît exodul de la oraş la sat sau mobilitatea poporației în statuie moderne, favorizată de rapiditatea căilor de comunicație, o înlătură cu dcsăvîrşire. De aci Richard trage concluzia că clasele sociale sînt menite să dispară. Vom vedea mai departe întrucît această afirmare e justificată. în orice caz, definițiunile care n-au în vedere decît natura ocupației sociale a unei clase nu pot explica inegalitățile inerente diviziunii în clase şi lupta interminabilă dintre ele.

In ce priveşte însă soluția lui Gumplovicz, ea se poate concilia mult mai bine cu criteriul pe care l-am ales noi în definiția unei clase. Ea reuşeşte să explice originea acestora, insă o explică numai *parțial.* Acesta e singurul său inconvenient.

Nu se poate susține că in toate societățile omeneşti clasele s-au născut numai în urma luptelor între grupuri sociale eterogene. Au fost desigur societăți, care prin situația lor geografică sau prin lipsa vecinătății unui alt grup mai apropiat, n-au fost expuse la lupte continui. Acolo cel puțin, geneza claselor nu se poate explica prin cucerirea unui grup de către altul ; în asemenea cazuri, soluția lui Gumplovicz ne apare exclusivistă şi unilaterală.

Mai mult : ea nu poate explica *nici formațiunile Urzii de clase posterioare, formațiunile de clase noi in sinul unei societăți unde existau mai de midt clase mai vechi.*

Cum s-ar putea lămuri, adoptînd criteriul lui Gumplovicz, geneza burgheziei în sinul societății feudale, sau puterea tot mai creseîndă a celei dinții în sînul unei societăți formate ?

Incontestabil că teoria lui Gumplovicz trebuie întregită.

O mişcare de luptă, asemănătoare acelei exterioare tribului, a trebuit să aibă loc şi înlăuntrul lui, chiar între indivizii înrudiți. Lupta pentru viață s-a desfăşurat şi în sînul grupului, ca şi în afară, între triburi duşmane.

Pămînturile mai fertile, instrumentele de muncă mai perfecționate au căzut în mina celor mai bine înzestrați.

înmulțirea poporației a dat o valoare tot mai ridicată unor bunuri, în comparație cu altele. Numai prin trecerea timpului, o clasă de oameni s-au găsit îmbogățiți, prin darul acela fatal pe care-1 are capitalul de a se multiplica de la sine ; încetul cu încetul producția trebuie să devină mai activă, poporația erescînd cererile devin mai imperioase ; pentru a o spori, comunismul patriarhal ori sclavajul sînt insuficiente, aşa că epoca salariatului începe. Pentru ca armata muncitorilor să crească, aceea a proprietarilor mici trebuie să descrească. Atunci ei sînt expropriați prin diferite mijloace. Astfel avem față în față două clase, în lupta cărora va învinge aceea care va şti să se organizeze. Explicația aceasta pe care o oferă unii din socialiştii contemporani[1] se poate concilia foarte bine cu soluția lui Gumplovicz — una servind de corectiv celeilalte —• căci teoria sociologului austriac cît şi critica socialiştilor sînt fiecare necomplete în parte, nu-şi pot servi decît ca „pendant" una alteia, numai sinteza lor e acceptabilă.

Formate fie prin cucerirea unui grup de către altul, cum arată Gumplovicz, fie prin acapararea valorilor economice celor mai bune, cum susțin socialiştii, clasele sociale nu s-au putut naşte decît prin consacrarea unei inegalități. Dacă n-ar fi fost această inegalitate care să le distingă unele de altele, am fi revenit la comunismul primitiv ; dacă n-ar fi fost această inegalitate care **sa** arunce sămînța luptei, comunismul primitiv, cu toate neajunsurile lui, ar fi durat pînă astăzi. Această inegalitate a stabilit granițe acolo unde nu erau, a stabilit **di**ferențe şi niveluri şi prin ele o activitate înăuntrul grupului, care i-a dat toată forța lui de organizare. Astfel s-a creat balanța socială, pe a cărei platformă apar **şi** dispar clasele, astfel s-a creat acea mişcare de rotație prin care toate clasele trec la conducerea grupului **şi** apoi, obosite, se regenerează cu elemente din clasele inferioare. Orice încercare de a arăta originea claselor, care va ignora această consacrare de inegalități, nu va putea explica nimic. Viața claselor se aseamănă în această privință cu teoria energetică ; energiile nu-şi pot exercita

[1] La punctul de vedere care consta în a considera clasa o diferență de avere se ralizâ şi K. Bucher, *Kntstehung der Volkswirtschait,* t. 1, p. 335 şi urm.

influenţa unele asupra celorlalte fără o deosebire de **po**tenţial ; clasele sociale nu pot exista fără **o** inegalitate în puterea ce deţin[1]. Orice stare de neutralizare, de echilibru stabil, tinde către comunismul primitiv nediferenţiat, către repausul universal din energetică şi, prin aceasta, la osificarea şi moartea integrală a însuşi totului social.

Că astfel cu timpul fiecare clasă şi-a ales un mod de ocupaţie special, conform cu situaţia sa economică, aşa ca diviziunea muncii să se confunde cu diviziunea în clase, nu e imposibil. Ceva rămâne însă sigur : diviziunea travaliului social şi diviziunea muncii nu sînt unul şi acelaşi fenomen ; ele s-au întîlnit mai tîrziu.

Cu aceasta, legenda sociologică care susţine că fiecare clasă reprezintă un organ cu o funcţie deosebită îşi va fi trăit traiul, ca şi teoria „societăţii-organism" de care a fost inspirată.

n.

CONSERVAREA CLASELOR

Ca orice forme de viaţă, clasele arată o tendinţă spre conservare. Opera timpului e neutralizată, formele vechi capătă o rigiditate care singură le dă forţa de a rezista. Morala claselor sociale e aceeaşi ca şi a tuturor societăţilor : noutatea e un pericol, un hazard care conţine prea mult risc, ca să fie folositor ; novatorii sînt, implicit, duşmanii cei maî periculoşi ai societăţii. Forţele perturbatoare, izvoarele de schimbare nu lipsesc claselor, cum nu lipsesc niciunei forme de societate. Puterea ei conservatoare însă stă în faptul de a le înfrunta printr-un mecanism eficace. Schimbarea e totdeauna o loterie ; repaosul asigură cel puţin starea actuală şi deci comoditatea. Ea întrebuinţează pentru aceasta procedee aşa de diferite,.

[1] Cu toată importanţa ce dăm aici claselor sociale în grupul social, nu putem să ne aliem la părerea lui A, Bauer, *Les classes sociale*s, în care diviziunea in clase e indicată ca metoda general sociologica, aplicabilă la orice grup social.

încît [între] o schimbare spre o stare mai favorabilă, cu mulţi sorţi de izbîndă, dar făcută cu multă sforţare, şi <> stare mediocră de repaos, dar sigură şi comodă, societăţile omeneşti au ales întotdeauna pe cea din urmă.

,,In fiecare societate, zice Simmel[1], se produce un fenomen care caracterizează de altfel şi viaţa individuală : in fiecare moment, forţe perturbatoare, externe sau nu, se agaţă de grupul social şi, dacă ar fi supus la această singură influenţă, viaţa totului ar fi dizolvată. Dar acestor cauze de destrucţiune li se opun forţe conservatoare care menţin viaţa totului, asigură coeziunea lui şi garantează unitatea sa, pînă în momentul in care, ca în toate lucrurile pămînteşti, forţele dizolvante înving şi cuceresc viaţa întregului. Cu această ocazie, se poate vedea cit e de drept de a opune societatea ca unitate «sui generis», distinctă de elementele sale individuale, căci energiile pe care le pune ea în joc ca să se conserve n-au nimic comun cu instinctul de conservare al indivizilor. Ea întrebuinţează pentru aceasta procedee aşa de diferite, încît adeseori viaţa indivizilor rămîne intactă şi prosperă, în timp ce viaţa grupului se slăbeşte."

Mecanismul pe carc-1 întrebuinţează clasele sociale la conservarea lor e complicat şi nu se poate reduce la o lege unică şi generală. Aci sub forma prejudecăţilor de clase, aci sub forme de obiceiuri, de legislaţie scrisă, de precepte morale, el se revarsă în nenumărate tipare. O fizionomie comună se poate totuşi desprinde din variatele manifestări de conservare socială : prima grijă veşnic trează în mentalitatea unei clase sociale e *nevoia de continuitate.* Clasele au şi ele de întreţinut un foc sacru ; orice stingere de o clipă înseamnă moartea clasei. Toate oscilările care se întîlnesc in viaţa lor zbuciumată sînt grade în care această continuitate e mai mult ori mai puţin zdruncinată. „Sînt momente critice, cum remarcă Simmel, în care toată continuitatea socială se reduce de la continuitatea psihologică a comunităţii de aspiraţii la comunitatea fiziologică a rudeniei şi atunci avem faimosul fenomen de -nepotism^, aşa de frecvent în unele clase." Nepotismul e, totdeauna, semnul slăbirii unei clase. El constituie ultimul raport de coeziune între

[1] G. Simmel, *Comment les formes sociales se niairttiennent,* în *Annee sociologique,* t. I.

membri, ultima legătură care nu se poate rupe aşa de uşor şi care **e** mai mult suportată decît întreţinută. De aceea acest fenomen se întâlneşte în istoria claselor alăturat cu o mare criză în viaţa lor. Din contră : tăria şi complexitatea legăturilor psihologice e un semn de maturitate şi de forţă. Atunci cînd înaintea unei rude se preferă un străin, însă un străin fidel aspiraţiilor clasei, forţa ei de rezistenţă este încă vie.

Revoluţia franceză e bogată în astfel de exemple. Sentimentul care despărţea pe burghezi de nobili era aşa de puternic încît niciodată nu s-ar fi putut prefera de către un burghez o rudă nobilă, înaintea unui partizan credincios. Totuşi fenomenul contrar se putea întîmpla : o rudă era trimisă la eşafod pentru cauza clasei, pentru **apărarea** unui partizan credincios. în epoca aceea de exaltare mistică, cînd pretenţiile raţiunii abstracte găseau pretutindeni aprobare, cînd se trimiteau la eşafod fraţii între ei şi părinţii cu copiii, conştiinţa de clasă şi de continuitatea ei erau mai presus de orice. Cu astfel de sacrificii, burghezia franceză a dominat tot secolul XTX. în risipa [pe] care a făcut-o cu cele mai elementare sentimente omeneşti, burghezia şi-a asigurat viaţa şî succesul. Tot pentru menţinerea continuităţii, clasele sociale aleargă şi la un alt mijloc : menţin totdeauna un grup de membri mai bătrîni care să transmită celor tineri mentalitatea generaţiilor dispărute, care să facă legătura de unire între membrii răposaţi şi cei actuali, Altfel evoluţia claselor ar prezenta goluri în drumul ei, istoria lor ar fi presărată cu lacune.

Partidele politice, care adeseori sînt reflexul unei clase, prezintă acest fenomen în abundenţă. Orirind şi în orice partid politic vor fi două curente opuse : unul progresist, al tinerilor, altul mai retrograd, al bătrinilor. Istoria luptelor politice şi constituţionale de pretutindeni e elocventă în această privinţă. Cu toate protestările ce se aduc în contra elementelor din sînul lor, niciodată partidele politice nu şi-au eliminat bătrînii lor decit atunci cînd au trebuit să se segmenteze definitiv în două partide mari. Sînt chiar momente cînd viaţa claselor **e** ameninţată fără intervenţia elementului vechi care aduce cu el forţa tradiţiei, şi atunci consideraţia bătrinilor creste în sînul clasei. E caracteristic faptul că în crizele de dizolvare ale unei clase, cînd însăşi naţiunea întreagă **e** ameninţată, guvernează bătrîni. La 1789 roialismul ameninţat a apelat la Necker, la 1870 burghezia ameninţată de proletariat şi-a pus încrederea în octogenarul Thiers, iar în 1917 ultimul efort al Franţei a fost cristalizat in persoana bătrînului Clemenceau. Aceste două fenomene : *al îndepărtării nepotismului* şi *al menţinerii elementelor vechi,* după cercetările făcute de-a lungul istoriei claselor, ni se par cele mai eficace mijloace, care menţin continuitatea lor. Fără întreţinerea acestora, sau cu o conduită lăsătoare *, clasele s"' transformă, îşi pierd firul conducător. I.a acestea putem adăuga însă şi un al treilea mijloc prin care clasele îşi asigură viaţa : *presîighd conformismxdui.* O clasă nu poate trăi fără o uniformitate cart? să-î menţină unitatea în interior. Această unitate nu se poate susţine decît pe o armonie perfectă a indivizilor componenţi, care trebuie să simtă şi să gîndească la unison. Alături de mimetismul biologic, există desigur şi un mimetism sociologic. Toţi membrii trebuie să capete culoarea morală a mediului.

Originea persecuţiilor de clasă aici îşi are obirşia. Toleranţa faţă de atitudinile independente .nu există în clasele puternice. Pretutindeni, în toate clasele sociale, individualităţile care au avut ceva prea nou de spus au fost îndepărtate. Un Rohespicrre, un Danton, numai fiindcă ameninţau cu o mică divergenţă unitatea clasei lor, au fost sacrificaţi. în luptele politice ale Angliei modeme, s-au putut vedea multiple cazuri cînd un şef de partid a fost înlăturat, fiindcă „cocheta" cu şefii celorlalte partide [1].

Viaţa de toate zilele ne aduce multiple pilde r)e acelaşi fel ; cît de ignorat şi evitat c membrul unei clase care comite o „mezalianţă" ! Nicăieri însă nu se poate constata mai bine această nevoie de conformism şi de eliminare a non-eonformiştilor ca în literatură.

Un Rizescu din *hi lumea dreptăţii* nu putea fi plăcut clasei burgheze a unui oraşel de provincie, fiindcă îşi manifesta o individualitate aparte, nu se putea mlădia la toate compromisurile lor morale, fiindcă citea... pe

* In prima ediţie : neglijenta.

[1] TOnnies, *Die Entwit klung der sozialen Frage,* Leipziji. p 43 şi urm.

Nietzsche şi cînla Beethoven. Ibsen, caro a excelat şi el în pictura învinşilor sociali, a întrupat în figura d-rului Stockmann, simbolul aceluiaşi fenomen.

însuşi actul credinţei la indivizi e transformat şi adaptat la cerinţele de conservare într-un moment dat. Experienţa şi raţionamentul logic sînt trecute pe planul al doilea, cînd nu sînt declarate de-a dreptul periculoase. în schimb, se recomandă mult *„credinţa de autoritate",* prestigiul succesului consacrat, iar prestigiul autorităţilor recunoscute ia proporţii de fetise. Se citează datini sau cuvinte din bătrîni, se invită la convingerea apriorică prin cele ce-a afirmat cutare sau cutare, credinţa nu se mai formează prin controlul personal, nu mai are elasticitatea de a se îndoi dc sine sau de alţii, căci sugestia autorităţilor oferă de-a gata o mentalitate. *Credinţa de autoritate* e prin ea însăşi formată şi încheiată, ea nu pune semne de întrebare, căci nu admite Ungă dînsa verificarea prin experienţă ori prin raţionament.

Forma vie în care si[1] manifestă acest conformism, se poate vedea destul de bine şi în formalismul cu care îşi îmbracă clasele orice măsură dc ordine sau represiune. Formalismul e instrumentul cel mai rigid prin care se poate opri orice intrare şi orice emigraţie din sînul unei clase. Forma a fost totdeauna mai conservatoare decît fondul, căci bazată pe obişnuinţă, care e un fenomen psihologic pe cît de puternic, pe atît de tenace, a rezistat totdeauna mai mult operei timpului decît fondul, care, întemeiat pe jocurile raţiunii, a constituit obiectul tuturor utopiilor în toate momentele istoriei.

O mulţime de superstiţii populare pe care sc bazează ritualul anumitor sărbători, ca dc pildă Irozii de Crăciun, ouăle roşii de Paşte etc, au încetat ca superstiţii şi se mai întrebuinţează încă numai ca formă. Puţini din cei ce petrec sărbătorile cunosc semnificaţia mitologică a acestora sau motivul pentru care petrec. Dreptul antic al tuturor popoarelor oglindeşte şi mai bine cît preţ au pus clasele dominante pe utilitatea formalismului. Aproape nu există drept primitiv fără forme rigide[1].

Dreptul roman care ne e bine cunoscut, deşi apărut în mijlocul unei civilizaţii mai evoluate şi într-o epocă mai înaintată, manifestă aceleaşi caractere. Epoca primitivă, a lui „legis actio" în procedură, a lui „confareatio", a dreptului rigid de proprietate, cerea peste tot formule sacramentale. în dreptul vechi indogerman, evreesc, indian, peste tot acelaşi lucru. Cu timpul formalismul a căzut, atrăgînd după el şi limitele severe ce despărţeau clasele. Filosofia raţionalistă greacă a transformat, cum se exprimă Ihering, dreptul în morală.

[1] H. Sumner Mâine, *Etudes sur l'ancien droit* — Vezi, in sens contrar, G. Tarde. *Les Transformations du droit.*

Pe dc altă parte, încă mai localizată la nevoia de clasă, eticheta aceea severă, codificată sau nu în regulele dc „savoir vivre", riturile snobismului ultim pornesc din acelaşi formalism.

„Dacă cineva", spune Paiante, „ar încerca să degajeze; filozofia vreunui cod al manierelor elegante, desigur că ar găsi în el zelos conservatism dc clasă''[1].

Dar tactica cavalerismului medieval, care impunea membrilor săi atîtea regule de conduită, nu era oare expresia aceluiaşi formalism ?

Toată societatea monarhilor absoluţi a nutrit pentru Napoleon dispreţul datorit unui parvenit. La deschiderea „statelor generale", în 1789, nobleţea şi curtea ofensau încă starea a treia prin obstinaţia lor in a menţine semnele inferioare distinctive ale acesteia[2].

Izolate şi apărate din afară de grămada formalităţilor puţin accesibile oricui, chisele şi-au menţinut puritatea şi, prin aceasta, individualitatea lor.

Cu toate acestea, o renunţare îndărătnică la orice fel de variaţie poate greşi contra celei mai elementare nevoi vitale : adaptarea la mediu şi împrejurări.

Exagerarea formalismului şi a conformismului pot strica conservării claselor sociale. Clasele, geloase de tre-

[1] G. Paiante, *Precis de sociologie,* p. 95.

[2] Asupra conformismului burghez a se citi : Geblat, *La barriere et le niveau,* Paris, 1924 şi Sombart, *Le. Bourgeois,* Pans, 1926. [Sociologul francez M. Halbwaehs *(La classe ouvriere et leu niveaux de la vie)* încearcă să concilieze punctul de vedere reprezentat de Durkheim şi Sehmoller, după rare o clasă are ca origine diviziunea muncii, cu ucuis al lui K. Bticher, după care diferenţele de clasă sînt rezultate ale inegalităţii avuţiilor. După el, o clasa se deîinc.şte în mori dublu : prin ceea *ce produce* in societate si aici diviziunea muncii are un rol considerabil, dar şi prin ceea ce *consumă* şi aceasta depinde de mijloacele, de averea de care dispune.] *

* Pasaj lipsă în ediţia din 1944.

cuiul lor, trebuie totuşi să nu nesocotească spiritul timpului. Comte observase încă pe timpul său că starea detestabilă a societăţii de pe atunci se datoreşte lipsei unei adaptări interne între ideile religioase, metafizice şi pozitiviste. O îndărătnicie în conservatism ar putea aduce moartea, unei clase. Nobleţea engleză s-a adaptat mereu timpului, făcînd la nevoie şi negustorie. De aceea, ea nu şi-a pierdut rolul în societate, *hi* schimb, nobilimea noastră s-a dizolvat in decursul sec. al XlX-iea, sub influenţa economici capitaliste apusene, tocmai fiindcă nu s-a adaptat noilor nevoi economice.

Cile aspecte n-a luat burghezia franceză de la Revoluţie pînă acum ? Cite forme n-a îmbrăcat socialismul şi organizarea proletarilor, de la *Manifestul comunist* pînă azi ? Istoria socialismului e tot aşa de capricioasă pe cît sînt de distanţate părerile unui Proudhon, Marx şi Bernstein. în Grecia antică, clasa eupatrizilor de la aristocratism intrasigent a făcut concesiuni pînă la o democraţie egalitară. Istoria politică a Angliei în secolul trecut e elocventă iarăşi in această privinţă. Curba evoluţiunh politice •de la un Gladstone la Robert Peel şi pînă la Salysbury arată cît ştie logica de conservare a unei clase să acorde concesii la timp. Această adaptare a claselor la cerinţele timpului se impune pretutindeni ; *mimai că acest fenomen de adaptare nu se face în toate clasele cu aceeaşi iuţeală.* Aristocraţiile au tendinţa mult mai micşorată către mobilitate, pe cînd clasele inferioare au tendinţa de a schimba cît mai iute. Această elasticitate in variaţie se mai întîlneşte în clasele care se formează în mod secret şi au deci existenţa abia tolerată într-un grup mai mare [1]. Numai graţie unei mobilităţi extreme, aceste societăţi pot trăi într-o consistenţă oarecare, veşnic în luptă, în defensivă, sau, după ocazie, în ofensivă. Trebuie să alunece pe toate terenurile, să se contracte ca şi fluidele, să ia toate formele posibile, ca să poată trăi.

Imobilizată uneori in forme moarte, variind alte daţi după necesităţi, o clasă trebuie să satisfacă în mod egal aceste contrarii, împlinind astfel nevoia indispensabilă de adaptare.

în viaţa lor zbuciumată, clasele au găsit încă un mijloc de conservare, care de altfel e foarte frecvent în isto-

[1] Simmel, *Soziologie,* p. 337 (Die geheime Gesellschaft).

ria societăţilor omeneşti : e vorba de legătura ce o creează o clasă cu alta si în care găseşte totdeauna un sprijin social şi o forţă economică.

Dacă se poate vorbi de legi în sociologie, noi am numi acest fenomen : legea *claselor complimentare.* Lupta pe care o dau clasele sociale între ele, reflect al luptei universale pentru existenţă, se întemeiază pe aceleaşi puncte : îndepărtarea celor slabi şi asociaţia pentru luptă. Indivizii slabi formează grupe între ei, pentru ca forţa colectivă să fie mai rezistentă. Solidaritatea în luptă *e* tot aşa de admisibilă ca si concurenţa, căci şi ea nu e altceva decît un „egoi'sme ă plusieurs".

în trecut, burghezimea se uneşte uneori cu nobilii contra monarhiei, ca în Anglia, alteori ca monarhia contra nobleţei, ca în Franţa. Pe lingă aceste asociaţiuni trecătoare, spiritul de conservare al claselor a alergat la fenomenul pe care l-am numit mai sus al claselor complimentare. Ideea aceasta, a întregirii unei clase prin semiîncorporurea alteia, se poate desprinde foarte uşor din capitolul pe care-l consacră Mommsen originii clienţilor la Roma.

Mai mult decit un fenomen individual, istoric, nouă ni s-a părut că apariţia clasei clienţilor la Roma este ilustrarea *unui fenomen care se repetă tipic in taaie societăţile, indi)erent de condiţiile locale de spaţiu şi timp, anume :* puterea de atracţie pe care o exercită o clasă tare asupra unei clase mai slabe, semiînglobarea acesteia din urmă la cea tare şi de aci sprijinul ce-l oferă cea dintîi celei de a doua.

O clasă superioară a simţit totdeauna necesitatea unei clase inferioare devotate, care să-i întărească mijloacele de luptă şi de rezistenţă. Alegînd drept tovarăşă o clasă inferioară, aristocraţiile capătă următoarele prezumţii şi avantaje :

1} Micşorează din forţa cantitativă a claselor adversare, a opoziţiei.

2) O clasă inferioară care simpatizează cu clasa aristocrată stabileşte prezumţia că restul claselor inferioare sînt pătimaşe în duşmănia lor, că starea lor nu e insuportabilă din moment ce o parte din ele se împacă cu clasa dominantă, că deci pînă la un punct cei de sus sînt buni şi merituoşi, deoarece îşi găsesc prieteni printre cei de jos.

3) Atunci cînd victoria a fost de partea plebei, clasa inferioară devotată celei superioare serveşte ca element de negociere, în scopul ca cei de sus să acorde minimul de concesii. Astfel, „clasa complimentară" joacă rolul de amortizor.

Pentru aceste avantaje, clasele aristocratice dau complimentelor lor o mai bună stare economică, le admit adeseori în familia lor, înlesnind căsătorii între membrii respectivi, în fine îi asimilează pe jumătate, le sugerează şi le impun atitudini, le subordonează individualitatea de clasă aparte, reducîndu-le un un simplu instrument, [E cazul astăzi al intelectualilor salariaţi faţă de clasa burgheză.] *

Totuşi puterea lor de iniţiativă nu dispare cu desăvîrşire, ceea ce le dă coloritul unor clase mixte. Cu timpul puterea clasei dominante descreşte, trindăvîa sau luxul o slăbeşte şi atunci clasa complimentară, întărită cu economii de veacuri, cu energii agonisite în răbdare, se emancipează şi formează o clasă aparte. Aproape toate nobleţele au o preistorie de clientelă.

Nu se poate spune că apariţia acestor clase e un fenomen individual, cu caractere locale, care n-au putut să apară decît în împrejurări hotărîte şi speciale. Generalitatea lui la majoritatea popoarelor, în timpuri şi locuri diferite, ne face să credem că avem de-a face cu un fenomen sociologic regulat, *reprezentînd o formă sub care se organizează în mod sistematic acţiunea de conservare şi de luptă a claselor.*

Pentru timpurile greco-romane găsim clienţi, pentru timpurile medievale vasalii feudalilor, pentru timpurile moderne arendaşii la ţară, care, deşi cu caractere puţin cam speciale din cauza intervenţiei altor factori, constituie reprezentanţii claselor complimentare, în zilele noastre. E destul să ne gîndim la solidaritatea nediscutată a proprietarilor cu arendaşii în faţa problemei exproprierii, ca să pricepem uşor acest lucru. Cine urmăreşte mişcarea uvrieră din marile state industriale, poate vedea că aproape în toate marile stabilimente există lucrători mai înaintaţi care depind de patron, întrucît nu fac parte din nici un sindicat, n-au leafă, ci remize la sută din cîştig.

» Precizare adăugată în ediţia din 1944.

Tn aceştia mişcarea sindicală, în timpuri dc grevă sau revoltă, are un serios element de opoziţie.

în ce priveşte luptele regulate dintre patroni şi uvrieri, cei **dintîi** au reuşit **să-şi** cîştige aliaţi, după cum spuneam, chiar din sînul clasei proletare. **Ei** îi găsesc în acei. numiţi în Franţa *„sfărîmatori de grevă"* (briseurs de greves), în Italia *^Kroumirs",* în Anglia *„blacklegV,* în America *„scabs".* Chiar şefii sindicatelor, dc origine proletară, s-au arătat peste tot nedemni de misiunea ce li s-a încredinţat : experienţa ne arată că în aproape toate ţările şeful lucrătorilor de origine proletară e capricios şi despotic. El suportă cu greutate contradicţiile camarazilor — aceasta din cauza caracterului său de parvenit. Se ştie de altfel că parvenitul e gelos de autoritatea sa şi vede în orice critică care i se adresează o tentativă de a-l umili, de a-l înjosi sau o aluzie intenţionată la trecutul său. Ca şi evreul convertit, lor nu le place să li se aducă aminte trecutul lor b

Engels spune, într-o scrisoare către? Sorge, despre şefii proletarilor din Anglia : „Ceea ce e mai revoltător e că acea **«respectability»*** a pătruns în sîngele uvrierilor înşişi. Diviziunea societăţii în mai multe pături ierarhice, avînd fiecare respectul înnăscut pentru superiori (betters) are rădăcini aşa de profunde încît burghezia reuşeşti! încă în zilele noastre să seducă prin linguşire sau laude pe acei de sub ea. Nu sînt sigur de ex. dacă John Burns n-ar fi mai flatat să fie în bunele graţii ale cardinalului Maning şi ale burgheziei în general decît să se bucure de consideraţia clasei sale. Thom Mann, pe care-1 consider ca pe cel mai bun şef dc origine uvriera, se complace a povesti că a fost invitat la o petrecere la cutare lord."

în America de Nord. tendinţa către îmburghezirc a şefilor uvrieri c şi mai accentuată : „America de nord este ţara unde tendinţele aristocratice ale şefilor muncitorimii, favorizate de un mediu pătruns de un materialism grosolan şi inestetic, s-au dezvoltat în plină libertate şi pe cea mai vastă scară. După ce-au dezbătut tarife de salarii şi alte avantaje analoage, oficialii sindicatelor se întrunesc **în** «evening dress» (ţinută de scară) cu patroni la somptuoase banchete. Este de notorietate publică că şefii muncitoreşti nu văd în funcţiunile lor decît o treaptă spre ridicarea lor

' K. Michels, *I.es partis politiquer,-,* p. 219.

personală !« Sau şi mai clar : *„adeseori ei joacă pur şi simplu rolul de servitori ai capitalului. Şeful sindicatelor devine atunci un satelit, «boss», al adversarului celor pe care-i conduce, un «scab»* (sfărîmător de grevă) *sau, spre a 'mtrebuința un termen şi mai semnificativ, un labor leutnant of the capitalist class, un inspector de lucru al clasei capitaliste."* [1] •*

Se vede uşor din citaţiile de mai sus că clasele capitaliste ale timpurilor noastre îşi au şi ele clasele complimentare, aliaţi în lupta socială.

Toate măsurile de conservare enumerate pînă acum ar fi ele puţin folos, cu toată importanţa lor, dacă principala cauză de existenţă, starea economică, ar fi slăbită. Căci aici stă fenomenul cel mai general care conduce o clasă. Ea primează orice. De aceea acapararea instrumentelor de muncă şi a capitalului dă puterea de dominaţie a unei clase. Toata lupta de clasă se dă pe teren economic. De-o parte, forţa invicibilă a capitalului marc, care posedă pînă la un punct formidabila proprietate de a-şi aservi capitalul mic, de cealaltă parte acesta slab, neputincios, închis in lanţurile unui determinism social riguros, în plus forţa numerică a mulţimilor lipsite de siguranţa zilei de miine. Ca să se menţină, fiecare clasă înţelege că forţa ei nu poate sta decit în puterea economică care are dreptul de veto în lupta pentru existenţă. Iată de ce burghezia şi-a elaborat aşa de lent şi aşa de răbdător procesul ei de îmbogăţire. I-a trebuit cîteva sute de ani ca să-şi afirme întîietatca ei de clasă importantă. Şi istoria, in această privinţă, n-a făcut decît să repete cazuri tipice.

[Cu toate acestea, punctul de vedere al socialismului ştiinţific, care explică^ forţa clasei dominante prin procesul formării capitalului, instrument care-i permite conservarea, e exagerat şi prea simplist.

Sociologia obiectivă, care nu poate fi suspectată de parţialitate, nu poate primi forma precis matematică pe care socialismul voieşte să o dea formării capitalului şi rolului pe care acesta îl joacă în lupta de clasă [2].]*

[1] R. Michels, *loc. cit.,* p. 227.

[2] C. Bougle, *Sociologic et marxisme* in *Revue de metaphysique et de morale,* 190B.

* Text lipsă în ediţia din 1944. Omiterea lui poale fi considerată ca o dovadă a renunţării la această rezervă care, oricum,

Ca să explice că şi capitalul e „supra-muncă acumulată", Marx întrebuinţează două feluri de probe : unele istorice, prin care arată că salariatul e inferior servajului (si prin aceasta se arată că nevoia supra-produeţiei prin multiplicarea orelor de muncă, directă de poporaţia erescindă, a fost un prilej de spoliare mai puternic decît servajul. Numai din diferenţa orelor suplimentare între cele două regimuri a fost posibil capitalul) ; altele logice, prin care cearcă să dovedească că noţiunea de valoare nu se poate determina decît prin munca ce o produce.

In ce priveşte afirmaţiunea iui Marx, că istoriceşte starea salariaţilor e inferioară servajului, iată cum argumentează el : „Să «comparăm supra-travaliul din fabricile englezeşti cu supratravaliul din cimpiile danubiene, unde servajui îi dă forma mai independentă. Fiind admis că ziua de lucru e de 6 ore de lucru necesar şi *ti* ore de lucru extraordinar, lucrătorul liber oferă capitalistului 6x6 sau 36 ore de supra-travaliu pe săptămînă. Este acelaşi lucru ca şi cum ar lucra trei zile pentru el şi trei zile pentru capitalist. Dar aceasta încă nu sare în ochi, travaliu şi supra-travaliu se confundă. Am putea exprima acelaşi raport, zicînd de ex. că lucrătorul lucrează şi in fiecare minute 30 de secunde pentru capitalist 30 de secunde jientru el. E altfel insă cu corvada. Spaţiul separă munca necesară pe care ţăranul valah o execută pentru propria sa întreţinere, de lucrul făcut pentru boier. Cele două părţi do timp există astfel una lingă alta independente. Această diferenţă de formă nu modifică în nimic raportul cantitativ al celor două munci. La capitalist însă, lăcomia de supra-muncă se manifestă prin sălbateca sa pasiune de a prelungi peste măsură ziua de lucru ; la boier cel mult o goană în a înmulţi zilele de corvoadă." [1] Astfel epoca salariatului e mult inferioară epocii servajului. De aci posibilitatea formării capitalului, exact de la trecerea din una în alta.

[Cercetările istorice şi economice însă se înscriu în fals contra unor astfel de informaţiuni [2]. „De la servaj la corporaţie şi pînă la salariatul caracteristic fazei capita-

fiind eronată, e inacceptabilă din perspectiva concepţiei marxiste despre istoricul constituirii capitalului.

[1] K. Marx, *Das Kapital,* Sccţ. 6.

[2] Karl Bucher, op. *cit.*

liste, succesiunea lor corespunde unei reale ascensiuni **în** libertatea personală"[1].]*

Tabloul pe care ni-1 dă Fustei de Coulanges bunăoară, asupra muncii sclavilor la sfîrşitul imperiului roman, **nu** arată în aceeaşi măsură deosebirea, în sensul lui Marx, între servaj şi salariat. Trecerea de la atelierul domestic al epocii servajului la corporaţiile medievale se face şi ea printr-o creştere a libertăţii individuale. **în** fine, caracterele antreprizei capitaliste care urmează regimului corporaţiilor evidenţiază şi mai mult dezrobirea uvrierului. Pentru regimul capitalist trebuia : 1) ca munca industrială să înceteze de a fi o concesiune a autorităţii şi deci un monopol ; 2) ca autoritatea să înceteze de a-şi atribui grija de a proteja pe consumatori contra falsificărilor, lăsîndu-le facultatea de a-şi alege singuri furnizorii ; 3) ca stăpînii, deveniţi simpli antrepenori, să înceteze de a avea asupra lucrătorilor o autoritate paternă şi discreţionară, să fie legali între ei doar printr-un contract reciproc.

Astfel maxima prin care Sumner Mâine exprimă evoluţia raporturilor juridice : „trecerea de la statut la contract", de la constrîngere la libertate, e oarecum justificată în unde ţări şi în raporturile de la patron la uvrier"[2].

[în ce priveşte argumentul logic al lui Marx, anume că valoarea se poate măsura în ore de muncă, iar că orice oră în plus înseamnă şi o cantitate de valoare mai mult, economia politică contemporană a dovedit, că nici el nu e mai justificat. Noţiunea de valoare nu poate depinde exclusiv de travaliu, căci la munci egale nu corespund valori egale, iar lucruri care nu presupun nici o muncă au totuşi o valoare. Şi apoi cum s-ar putea echivala, cum s-ar putea măsura muncile între ele ? După cantitate ? După calitate ? Aceste obiecţiuni au devenit aproape banalităţi, aşa că ne scutim de a insista mai mult.] **

Astfel teoria lui Marx prin care explică precis lupta şi conservarea claselor prin procesul formării capitalului [e exagerată şi nu rămîne într-însa decît] *** afirmaţia generală, că forţa economică e un puternic element de

[1] Rjrhard, *Socialisme et science sociale,* p. 96.
* Pasaj lipsă în ediţia din 1944,
[3] nichard, *Le socialisme et !a science sociale,* p. 97 si urm.
** Paragraf anulat în ediţia din 1944.
*** Omisiune în ediţia din 1944.

luptă şi de conservare. Dar numai atît. Explicările detaliate şi precizările matematice sînt [alături de adevăr] * şi trebuiesc primite cu rezervele făcute.

înainte de a închide acest capitol al conservării claselor, în care lupta şi perindarea la putere joacă un rol decisiv, se cuvine să îndepărtăm o prejudecată comună, **i** are ar putea să strice înţelesul unor fenomene amintite mai sus. Nu sînt puţini acei care identifică o clasă cu un partid ; de aci ideea că lupta între partide e unul şi acelaşi lucru cu lupta între clase.

Rodbertus observă, cu drept cuvînt, că un partid care reprezintă o clasă poate fi cucerit tocmai de adversarii ei. în partid însă nu e nici o unitate socială, nici o unitate economică. Baza sa e formată de un program. Acesta poate foarte bine să fie expresia teoretică a intereselor unei clase determinate. Dar în practică oricine poate adera la un partid, fie că interesele sale coincid sau nu cu principiile enunţate în program. Astfel partidul socialist este reprezentantul social al proletariatului dar nu e pentru aceasta un organism de clasă : e mai degrabă, din punct de vedere social, un amestec de clase b Mai putem observa că de multe ori aceeaşi clasă poate fi reprezentată de mai multe partide : burghezimea — de radicali, liberali, democraţi etc.

Dacă un partid nu se poate confunda cu o clasă, nici mijloacele lor de luptă nu se întîlnesc totdeauna. De aci necesitatea unor legi speciale pentru fiecare.

Din cele precedente, se poate vedea care sînt cele cîteva procedee pe care le întrebuinţează clasele la conservarea lor.

Lupta lor nu e logică, nici consecventă. în plus e amorală, ca orice ciocnire oarbă de forţe. Compromisurile logice sau morale nu le intimidează. Mai presus de consecvenţă şi de frumuseţe morală ele vor viaţa. înarmate cu două-trei mijloace pe care le dictează instinctul de conservare, clasele dau lupte neobosite. Din aplicarea lor mai strictă ori mai neglijabilă reiese victoria ori ruina lor. Aci mobile, elastice, în adaptarea la idei noi, aci formaliste şi retrograde, ele nu fac altceva decît să cerce

* Omisiune în ediţia din 1944.
[1] R, Michels, *op. cit,*

pulsul timpului şi în arta cu **care ştiu să se mlădieze** după **împrejurări** şi **care revine** la o **chestiune de tact** stă forţa lor.

III

TRANSFORMAREA CLASELOR

Cu toate procedeele lor de conservare, cu toată aplicarea lor conştiincioasă, clasele nu pot scăpa fenomenului universal de transformare şi de moarte. Viaţa persistă, tocmai fiindcă constă dintr-o veşnică schimbare. Pentru o clasă, grup social mai puţin mobil ca altele, cu o tendinţă spre conservare mult mai accentuată, o transformare oportună oferă de cele mai multe ori o reînsufleţire a principiului ei vital. Alteori însă, transformările pot fi fatale. O clasă care se schimbă forţat, în urma unei dezagregări interne sau a unui factor nociv extern, poate juca, în această transformare ultima ei carte. Caracterele sociologice ale vieţii de clasă n-au nici o rigiditate imperturbabilă. Ele nu pot fi aşa de profunde încît să se fixeze in „engrame" adinei, pînă în fiziologia membrilor chiar. Grup social puţin expus la variaţiuni tocmai din cauza logicei de conservare, clasele nu pot determina totuşi prin influenţa lor or organizare antropologică caracteristică, imuabilă, aşa cum de pildă rasa, după unii, reuşeşte să imprime cîteodată membrilor ei. S-a vorbit astfel de o antropologie a claselor sociale. Cercetările s-au făcut la clasele sărace b S-au găsit date statistice ce par elocvente în a arăta cutare sau evitare diferenţă între perimetrul trunchiului la un sărac şi la un bogat, între indicele cefalic sau între gradul de tensiune musculară. Dacă cercetările ar fi fost uniforme şi concludente între ele, s-ar fi putut susţine ca urmare că fixitatea claselor nu e relativă, că ele reuşesc să imprime chiar urme materiale în structura indivizilor. Observaţiile lui Niceforo însă sînt aci prea limitate, aci contradictorii. Ele nu sînt îndreptate decît asupra claselor sărace ; asupra celor bogate nu sînt valabile.

[1] A. Niceforo, *Antropologie des elasses pauvres.* Bînet si-a întins cercetările la copiii claselor de jos, *Idees modernei sur les eniants,* Paris, 1903.

Dacă acolo unde viaţa aproape de natură e de o simplitate aproape completă, distincţiunile bazate pe anatomie, deşi şi acolo discutabile, tot pot avea loc, în clasele ridicate, unde relaţiunile mai complexe ale vieţii sufleteşti, motivele superioare ale'cooperaţiunii şi solidarităţii înlocuiesc viaţa naturală, primitivă a claselor de jos, acolo nu poate fi vorba, în nici un caz, de caractere antropologice. Caracterul de rasă dispare din ce în ce la popoarele civilizate. Viaţa socială înaintată îndepărtează încetul cu încetul rudimentul vieţii naturale. *Peste tot astfel, sociologia exclude antropologia.*

Prin aceasta fixitatea claselor devine relativă. Mentalităţi de o zi, ele nu pot rezista dintelui vremii, nu pot dispreţui puterea de eroziune a timpului, căci ar rămme singure într-un mediu schimbat, sedimente fosile ale unei vieţi ce-a fost de mult. Cauze mici, adesea neobservate, au puteri nebănuite de transformare. Astfel înainte de toate, numai faptul că o clasă *se măreşte,* că işi multiplică numărul membrilor, o obligă implicit să-şi modifice şi mentalitatea.

Cantitatea, numărul sînt puternice stimulente de variaţie. Stuart Mill observase de mult că mentalitatea sectelor mici e mult mai fanatică, pe cînd aceea a sectelor mari e mult mai liberală. Acelaşi fenomen se poate observa şi în clasele sociale al căror număr e în creştere. Egoismul de clasă şi mentalitatea strimta se lărgeşte. Viaţa individului nu mai e aşa de înăbuşită de duritatea condiţiilor impuse de mediul social.

Domnia liberei raţiuni e admisă chiar acolo unde simpla credinţă ajungea pînă atunci. Viaţa claselor restrinse manifestă însă tocmai caracterele contrarii. Sub aspectul ei primitiv o clasă se aseamănă mult cu o sectă. Aşa au fost primele organizări ale proletarilor, care elaborau în misterul conspiraţiilor ideile ce mai tîrziu deveniră realităţi admise de toată lumea. Aşa au fost primele comunităţi ale burgheziei, care în evul mediu constituiau primele protestări contra nobilimii sau regalităţii.

în această fază restrînsă de cvasi-sectă, o clasă e mult mai acerbă în pretenţiuni, mult mai îndărătnică în idealuri, mult mai romantică in programe. Dc îndată însă

ce ea devine o realitate majoritară, ardoarea încetează, ca să se transforme într-un clasicism satisfăcut de sine **şi** tolerant. O clasă socială se poate defini o sectă ajunsă la putere, după cum cineva definea clasicismul un romantism ajuns. *Numărul transformă sectele in clase.*

Socialismul utopic de opoziţie şi socialismul oportunist de la guvern prezintă multe diferenţe. Forţa numărului prin parvenire la putere în stat dirijează o clasă de Ia utopie la realitate. Precum în societăţi mai largi, cum observă Rougle[1], tot aşa în sînul claselor, sub influenţa numărului, care aduce cu sine o relaxare a nucleului asociaţiei, o greutate mai mare de control asupra membrilor puţin fideli, mentalitatea îngustă, intransigenţa şi fanatismul descresc, aducînd un liberalism mai pronunţat, într-o mare mulţime, un act de infidelitate e indiferent ; într-un grup mic însă, nu.

Cantitatea creseîndă a unei clase aduce după sine şi nevoia de organizare, deci necesitatea unei *ierarhii* înăuntru, c;>ro nu poate fi decît preludiul unei sciziuni, unei diviziuni a clasei. Ca să poată conţine mulţimea membrilor săi, orice clasă trebuie să se organizeze. Organizarea presupune un fel de birocratism al clasei, care serveşte ca instrument de control. în sînul proletarismului, o dată cu înmulţirea lui au apărut o mulţime de funcţionari : tipografi, casieri, directori de ziare etc. Astfel a trebuit să se recunoască două feluri de elemente în aceeaşi clasă, însuşi Marx distinge pe *„Hoher Klassige"* şi pe simplii *„Arbeiter",* cei dintîi formînd, cum se zice în limbaj sociat-democrat : *„eine gehobene arbeiterexistenz".* Acest fenomen se petrece de multă vreme în sînul proletariatului german sau american. Putem spune că există o *elită urrieră,* care ajunge, în urma selecţiei naturale din sînul partidului social-democrat, să execute funcţiuni diametral opuse ocupaţiunilor lor obişnuite. Spre a ne servi de o expresie uşoară în a face să se înţeleagă evidenţa, vom zice că indivizii care compun această clasă părăsesc lucrul manual pentru cel intelectual[2].

[1] C. Bou^le, *Les idvex egnlit*aires. Alean, Paris, ca vi Simmel in Germania au studiat influenţa factorilor cantitativi : număr, densitate etc. asupra unui grup social. în acest capil.nl, studiem şi noi influenţa aceloraşi factori asupra claselor.

[2] Michols, *op. cit.,* p. 197. Dr. Max Adler : *Der soziotogische Sinn der Lehre von K. Marx,* Wien, 1917.

Astfel creşterea cantităţii tinde să împartă o clasă în două noi formaţiuni • acesta e al doilea efect al creşterii numărului.

De altfel „Hoher Klassige" de care vorbeam mai sus sporesc pretutindeni. în Germania funcţionării sindicatelor erau în 1894 în număr de 104, în 1904 erau 677. [în 1930 erau zece mii] * Asupra mentalităţii lor de nouă clasă „in spe", spune acelaşi cunoscător al organizaţiei social-democrate : „Părăsind lucrul manual pentru cel intelectual, lucrătorul suferă însă o altă transformare care atinge toate mentalitatea sa. El iese puţin cîte puţin din proletariat, pentru ca să se ridice puţin cîte puţin la mentalitatea unui mic burghez". Lucrătorul, care ocupă de acum înainte un nivel mai ridicat, nu va avea totdeauna puterea să reziste la seducţiunile noului mediu în care se găseşte transplantat.

Alături de număr şi în acelaşi timp cu el, densitatea, adică modul de a se găsi al mai multor indivizi mai muiţi pe un teren decît pe altul, joacă un rol hotărîtor în fermentul care alterează fizionomia unei clase.

Anatole France remarcă cu multă fineţe că altfel se iubeşte la oraş, unde populaţia e mai deasă, şi altfel la ţară. La oraşe, desimea populaţiei determină legături mai variabile şi mai superficiale. în acelaşi timp, la sate, sentimentele sînt mai durabile si mai inocente. Prietenia la ţară între rurali, faţă de prietenia la oraş între urbani, e ceea ce e dragostea conjugală faţă de dragostea liberă. La ţară unde vecinii împrăştiaţi ştiu ce nevoie au unii de alţii, ei nu se lasă niciodată determinaţi în alegerea intimilor numai de consideraţia de simpatie pe care o simt la prima vedere, ci că şi atunci trebuie să te însori ai în vedere mai degrabă motive de convenienţă, de solidaritate, de fidelitate. Căci se ştie că aceste intimităţi vor dura mult, că e periculos să le rupi si deci trebuie să te gîndesti mult înainte de a le lega.

în oraşele mari însă, fiecare ştie că poate părăsi aricind un prieten şi că va găsi foarte uşor să-1 înlocuiască cu altul. Acolo n-ai decît greutatea alegerii. Astfel sentimentul e des solicitat şi de aci nevoia de variaţie. Ca şi cum te-ai lega de-o iubită fără s-o iei de nevastă. Con-

Precizare adăugată în ediţia din 1944.

dițiunile vieții rurale forțează astfel prietenia să fie, pe de o parte, mai puțin spontană şi mai puțin sinceră poate, dar mult mai serioasă, mai idealistă şi mai durabilă [1].

în ce priveşte revoluțiile, rolul oraşelor a fost considerabil, în această strînsă dependență, unde contactul de fiecare zi aduce o cunoaştere reciprocă mai solidă şi deci înlătură bănuiala, unde concursul de inteligențe era maî viu, plămădeala ideilor celor noi a fost totdeauna mai ageră. Oraşele au întrebuințat revoluțiile şi prin aceasta au întocmit * clasele de la deținerea puterii una prin alta. Cineva ar putea să întîmpine dîndu-ne ca exemplu revoluțiile agrariene, în special cea de la noi din 1907. La care sc poate răspunde că fermentul revoluției pleacă întotdeauna din oraşe sub forma instigațiilor şi că o criză ageră nu poate servi decît dc fundament, selectînd, ațițînd incendiu! sub imperiul foamei. Tdeea porneşte de la oraşe ; fondul pe care se altoieşte, de la sate. Revoluțiile nu trăiesc decît prin conducători ; însă conducătorii rareori au fo^t săteni puri. Fie că au fost originari direct din mase, fie că au fost dintre aceia asupra cărora influența oraşelor a fost covîrşitoare : soldați întorşi, mici funcționari etc.

Lumea antică şi-a datorit progresul în parte felului fericit do a se organiza în municipii. în cele mai populate cetăți, unde omul liber îşi formula doleanțele şi şi le împărtăşea concetățeanului său pe întinsul forum-ului, s-au plămădit marile izbucniri ale spiritului public contra oligarhiei apăsătoare. Reformele agrare ale fraților Grachi, reforma comițiilor centuriate, tribunalul plebei, împărți rea fondurilor provinciale au fost revendicări, care nu s-au putut naşte decît în amestecul de conştiințe pe care-1 favoriza densitatea clasei urbane, negustoreşti.

Acelaşi factor a favorizat de la un timp şi viața evului mediu. în ziua de duminecă, cînd munca profesională permitea răgaz, breslaşul mergea pe străzile oraşului şi, în grupuri compacte, discuta, se îngrijea, se revolta pe rînd, azi de interesele corporației, mîine de ale clasei întregi şi astfel în atmosfera încărcată a comunelor se prepara puternica conştiință dc clasă a burgheziei. Aci a fost

[1] G. Tarde-, *La logique sociale,* p. 319- -320.
* Probabil : înlocuit.

marea influență a densității indivizilor pentru transformarea claselor.

Mult mai puțin influentă, însă nu lipsită cu desăvîrşire de efecte, a fost acțiunea *mobilității populației.* Dacă n-a putut face altceva, gradul de mobilitate al claselor a dat cel puțin membrilor putința de a se mişca de pe un loc pe altul şi astfel a lărgit contactul social între clase şi cu el puterea de atracție a unor membri noi, care fără contact nu s-ar fi putut convinge de însemnătatea clasei in care au intrat şi n-ar fi aderat la ea. Acum cîteva mii de ani, prozelitismul mergea mult mai greu, fiindcă nici misionarii nu se puteau mişca uşor de pe un loc pe altul ; acolo unde ei nu ajungeau decît după ani de drum, căile noastre de comunicație favorizează *propagandele electorale* la distanțe imense. Facilitatea de a se mişca, pe lingă că a adus noi aderenți în sînul claselor, a ajutat încă să facă cunoscut compatriotului de la nord, nemulțumirile celui de la sud şi astfel să ațițc focul în mai multe puncte. Cei vechi se mişcau cu greu şi de aceea transformările sociale la ei erau lente, aproape imperceptibile. în acest sens, probabil, spunea Thiers (citat de Bouglc) că locomotiva e democrată şi progresistă.

Nu numai factorii cantitativi au ajutat la transformarea claselor. Factorii de altă natură avi fost tot aşa de determinați. Se poate observa astfel că natura unei clase ia altă înfăţişare atunci cînd elementele din alte clase năvălesc în sînul acesteia. De aci formalismul riguros relativ la oprirea căsătoriilor despărțite ca rang, sau la acordarea de drepturi egale, de care vorbeam la capitolul conservării claselor.

Clasele n-au putut însă opri această năvălire a elementelor eterogene. Democrația ar fi foarte puternică dacă cele mai bune elemente din sînul ei n-ar trece de partea aristocrației la cea dintîi ocazie.

Elementele tinere, luminate, din clasele de jos pătrund în clasa de sus şi atunci, prin eterogenitatea care se introduce pe nesimțite în sînul clasei superioare, natura acesteia se transformă.

Principiile vechi ale membrilor autohtoni se neutralizează şi un compromis de atitudini, o mentalitate mai amestecată se întronează. Ajunse aci, clasele trebuie să sc transforme ori să moară. Elementele tinere regenerează principiile vechi obosite din războiul lor cu timpul.

Astfel, după o expresie a lui P. P. Carp, clasele sociale sint asemănătoare norilor : se transformă în ploaie, cad pe pămînt, ca, apoi, să se ridice iarăşi în nouri. Acelaşi „porpetuum mobile" îl fac şi clasele : masele alimentează elitele ; elitele alimentează masele prin regenerarea lor. în această transformare prin introducerea de elemente eterogene c de observat următorul fenomen : cînd elementele tinere pătrund deodată într-o clasă superioară, fără să-şi facă stadiul într-o clasă intermediară, fără să înainteze treptat, evolutiv, atunci mentalitatea clasei se transformă mai brusc decît atunci cînd elementele intrate nu sînt îndepărtate ca mentalitate de clasa în care intră, cînd au făcut parte dintr-o clasă mai apropiată, cînd au suportat un stagiu intermediar sau un lung examen de fidelitate.

în trecut, aproape toate modificările în nobleţă s-au făcut pe calea căsătoriilor. „Mezalianţele" sînt factorii decisivi care i-au schimbat fizionomia. De aceea asistăm încă de timpuriu la legiferări care au ca obiect conservarea caracterului nealterat de clasă : de pildă, ridicarea majoratului la nobili n-are alt scop decît întîrzierea căsătoriei pînă la o vîrstă cînd impulsiunile sentimentale la alianţe mediocre sînt temperate printr-o experienţă suficienta[1].

Mai tîrziu, alături de *„mezalianţe",* trebuie să contăm şi pe îmbogăţirea claselor mijlocii care creează tipul „nobleţei cumpărate", a parveniţilor prin avere. Atunci sciziunea sau amestecul între cele doua nobleţe, de sînge şi de avere, e fapt îndeplinit. La toate popoarele găsim cele două nobleţe în luptă la un moment dat al istoriei. Heterogeneitatea clementelor are aici ca efect sciziunea unei clase unitare în branşe divizionare. De-a lungul istoriei, nu numai nobleţea a încercat vicisitudinile compromisurilor cu elemente străine. Proletariatul, care s-ar părea că nu e invidiat deloc, azi mai mult ca oricînd e grav ameninţat de amestecul elementului burghez în sînul său.

Pericolul a fost semnalat; din toate părţile s-a dat alarma şi necesitatea profilaxiei antiburgheze a devenit un cuvînt de ordine. Lupta însă e grea, căci se pare că elementul burghez devine indispensabil în însăşi lupta contra burghezilor.

•[1] ViollL't, *Precis de l'histoire du droit francais,* Paris, 1898.

Fără intelectuali, sau fără contribuabili importanţi, cum ar fi posibilă organizarea si propaganda, cînd partidul socialist e în parte opera economiştilor, istoricilor şi sociologilor burghezi ? „Burgheziei i-a fost hărăzit rolul tragic de a fi educatoarea duşmanului ei de moarte economic şi social : proletariatul. Neputincioasă de a duce lupta politică pe propriile ei mijloace, ea c veşnic obligată de a face apel la proletariat, de a reclama ajutorul său, de a-l lansa astfel în lupta politică, ceea ce făcînd, burghezia împrumută elementele propriei ei culturi, adică pune în mîna proletariatului o armă cu care el se va servi tocmai contra burgheziei [1].

Astfel burghezia e profesorul de scrima al proletariatului. Mai mult, aproape, toate elementele luminate ale proletariatului sînt recrutate din burghezime. Afară de A. Rebel, B. Malon sau E. Anseele, marii precursori ai socialismului filosofic : Saint-Simon, Fourier, Owen, fundatorii socialismului politic : Louis Blanc, Blanqui, Lassalle ; părinţii socialismului ştiinţific : Marx. Engels, Rodbertus, Jagctzovv, erau cu toţii intelectuali burghezi. Intelectualii oferă mai mult de două treimi din numărul conducătorilor socialişti. Vin, în primul rînd, oamenii de ştiinţă : „capabil de a se sacrifica ştiinţei şi rezultatelor ei, savantul e atras către proletariat prin dragostea a ceea ce el crede a fi adevărul". După savant vine intelectualul în tinereţe, cînd preocupărilor naturale nu opun încă un dig brutal entuziasmului debordant.

în multe cazuri, credinţa socialistă se alimentează do asemenea din sursele unei sensibilităţi estetice sau poetice ; persoane dotate cu o imaginaţie vie şi de un tem' perament vibrant îşi reprezintă într-un mod mult mai concret realitatea suferinţelor omeneşti. în cîteva ţări protestante, în Olanda, Elveţia ori America chiar, se găsesc printre socialişti o mulţime de preoţi. Ei aderă la socialism în baza sentimentului faţă de aproape, dar cîteodată si împinşi de trebuinţa aşa de firească la unii predicatori dc a fi ascultaţi, urmăriţi, admiraţi de mulţime. Vin apoi marea mulţime a intelectualilor evrei, pe care îi împinge spre socialism fanatismul lor sectar aşa de comunicativ pentru mase, nestrămutata credinţă în

[1] Michels, *op. cit.,* p. 164.

ei înşişi, cu corolarul său, profetismul, în fine, nevoia infinită de veşnică adaptare nouă [1].

Cu tot aportul lor considerabil la masa proletarilor, intelectualii sînt suspectaţi şi rău-priviţi în sînul muncitorimii. Li se reproşează cînd lipsa de fidelitate deplină, cînd ardoarea prea exagerată în luptele politice, care strică uneori calculele oportuniste înjghebate în tactica de partid.

Astfel heterogeneitatea elementelor aduce cu sine şi lupta în sînul aceleiaşi clase şi de aci sciziunea şi formarea de noi clase.

Lupta de clasă poate fi şi ea un determinant serios în transformarea claselor. Din frămîntarea continuă, din loviturile reciproce, rezultă eroziuni puternice cu influenţe egale pentru ambele tabere. Cîteodată însă, o clasă puternică, prin loviturile ce dă, poate schimba caracterul clasei inamice. Istoria cunoaşte multe cazuri cînd o clasă a fost *proletarizată* prin confiscare de către alta. La noi, de pildă, oligarhia boierească a expropiat în sec. XVIII pe mulţi răzăsi de proprietăţile lor, reducindu-i la starea de iobăgie [2]. Sc susţine de unii sociologi că însuşi caracterul proprietăţii capitaliste ar consta într-o expropriere forţată, făcută la o anumită epocă a istoriei în favoarea unei clase.

In alte conflicte, lupta de clasă nu distruge capitalul rudimentar al clasei inamice, ci îl întăreşte, sau creează unui grup de proletari un capital începător, care le permite în urmă să devină mici burghezi. Fenomenul acesta a avut loc de multe ori în urma unei greve, după care mulţi instigatori au fost concediaţi şi siliţi să şomeze. Atunci partidul, prin organizaţiile lui locale, le-a pus la dispoziţie mici capitaluri cu care ei au deschis crîşme sau restaurante, unde tovarăşii socialişti erau siliţi să consume şi din care trăiau concediaţii. Sînt cunoscutele „Partei Kneippen" şi din care mulţi proletari s-au îmbogăţit. Aceste victime ale represaliilor patronale au de-

[1] Michels, *op. cit.,* p. 186.
[2] Radu Rosetti, *Pămîntuî, sătenii şi stăpînii în Moldova,* p. *306.*

venit în urmă, în baza admirabilei solidarităţi pe care fraţii lor de clasă le-au arătat-o, capitaliştii de mîine. Căci clientela nu le-a lipsit : în localul lor se reuneşte comitetul executiv al districtului, acolo se întîlnesc muncitorii să discute, să citească jurnale etc. b Statistici amănunţite arată că „Partei Kneippen" au dat rezultate admirabile peste tot. Iată cum lupta de clasă, în cazul acesta, în loc să distrugă existenţa unei clase, reuşeşte din contră să creeze o formaţie socială capitalistă.

Cauzele menţionate pînă acum au de obiect transformarea societăţilor în structura lor generală. Cea mai mare parte din ele aduc în urma lor o ameliorare a situaţiei lor.

Clasele pot avea însă, pe lingă *crize,* şi *maladii* care le rod încet, încet. Majoritatea lor constituie contrariul principiilor de conservare enunţate mai sus, aşa că vom întrebuinţa puţine cuvinte ca să le descriem.

Parazitismul de clasă e din cele mai importante. O clasă care nu mai reprezintă nimic, nici o idee, nici un ideal, nici măcar o diviziune a muncii, înseamnă, în scara evoluţiei, o treaptă apropiată de sfîrşit. Aristocraţia romană a sfîrşitului de imperiu ne-a dat acest exemplu. Corupţia şi luxul sau slabe consolaţii de a fi fost odată ceva nu puteau s-o mai susţină. Neadaptarea la mediul social duce la acelaşi rezultat. O clasă trebuie să ştie să evolueze. Exagerarea formalismului şi conformismului de clasă se poate schimba dintr-o lege de conservare într-una de degenerare, cînd e excesivă. A se înconjura cu un zid chinezesc şi a împiedica orice contact cu prezentul înseamnă a-şi voi singură deziiodămîntul. în asemenea ocazii, o societate se află la o răscruce a viitorului ei : ori face concesii, ori renunţă la viaţă. E cunoscută tuturor lupta fatală între camera comunelor şi a lorzilor, în care cea din urmă a trebuit să cedeze.

Clasele, odată moarte, dispar cu desăvîrşire din cadrul vieţii sociale ? Se pare că nu. *Regula evoluţiei lor e trecerea de la efectiv la onorific.* O clasă moartă păstrează totuşi o consolaţie onorifică, un rol platonic între organele vii ale societăţii. Fără nici un amestec în fondul

[1] A. Loria, *Analyse de la propriete capitaliste.*

lucrurilor, ele mai păstrează încă o strălucire formală. jjChateaubriand scrie undeva ; „orice clasă are trei vîrste : aceea a utilității, aceea a privilegiilor si aceea a vanității".] *

Aşa e în epoca noastră mercantilizată cu soarta nobleței de sînge, etichetă ce nu consolează totuşi de durerea de a nu însemna nimic. Aşa va fi poate mîine cu burghezia, cu proletariatul...

Vietăți de o clipă, clasele sociale ca şi toate grupările omeneşti, ca şi oamenii însăşi, nu se pot eterniza în formule imuabile.

Fiecare epocă înseamnă o altă mentalitate, şi clasele care ajung să creadă că există forme fixe şi statice arată prin însăşi aceasta simptomele degenerării lor.

IV.

REGIMUL CLASELOR SI INFLUENȚA LUI ASUI'RA GRUPULUI SOCIAL ÎNTREG

Viața claselor, cu toate vicisitudinile ei, cu naşterea ei, cu conservarea, cu transformarea ei, nu e un fenomen izolat înlăuntrul unei societăți. Împletită cu toate celelalte fenomene sociale, viața claselor determină si e determinată de acestea. Efectele regimului claselor sînt vizibile asupra tuturor fenomenelor sociale. S-ar putea totuşi obiecta că ceea ce e un efect al altor factori sociali se indică aci drept cauza lor. Astfel nu deosebirea in clase ar determina un fel de producție economică sau o anumită concepție juridică, ci factorii economici şi politici determină deosebirea în clase. Cînd se raționează astfel, se uită ca determinismul sociologic e, prin excelență, într-o perfectă continuitate, că firul roşu al vieții societăților nu poate fi obținut decît prin această lege a transformării cauzei în efect şi a efectului în cauză, a mijlocului în scop şi a scopului în mijloc.

Societatea primitivă comunistă înfățişa fără îndoială cu totul alte aspecte. Diferențierea în clase a adus cu dînsa anumite efecte speciale asupra vieții sociale în general.

Frază adăugată în ediția din 1944.

Plecînd de la fenomenele cele mai generale, cum sînt de pildă fenomenele economice, şi pînă la cele mai speciale, cum sînt cele estetice, regimul de clasă n-a rămas fără influență.

în primul rînd, viața economică. Felul de producție şi consumație, ca şi ideea de valoare au fost radical schimbate în urma diviziunii societății în clase. Aci favorizata, aci diminuată, viața economică a fost pe rînd trecută de la anumite avantaje la anumite inconveniente. Producția a cîştigat, fiindcă în locul lipsei de specializare primitivă regimul claselor a adus cu timpul diviziunea muncii. De la producția feudală, universală prin natura ei, în care pe aceeaşi moşie se găseau şi fabricant şi debuşeu, pînă Ia producția capitalistă prin schimb şi intermediari, regimul claselor a modificat o mulțime de detalii prețioase pentru evoluția economică în genere.

Burghezia a fost produsă de o anumită economie, dar şi moravurile acesteia au modificat posterior, după legea reciprocii ații factorilor, directivele producției. Circulația avuțiilor a avut încă şi un mai mare avantaj : prin crearea de clase noi care să facă mult mai uşor aportul mărfurilor de la un loc la altul. în toate societățile, do îndată ce s-a făcut deosebirea fundamentală în două clase : a guvernaților şi a guvernanților, a apărut şi clasa mercantilă, antemergâtoare clasei burgheze, ca să facă tranziția, punctul de contact intre cele două clase. Negustorii vechi erau vagabonzi, percgrinînd în toate oraşele principale unde desfăceau produsele mai rafinate aduse din țările calde. Astfel schimbul de mărfuri se făceau prin intermediul acestei clase.

Bougle[1] găseşte că consumația avuțiilor a fost funest influențată de regimul castelor în India, fiindcă anumite prescripții religioase opreau pe unele din ele să consume anume alimente, să îmbrace anumite haine.

Nu se poate constata acelaşi lucru în ce priveşte clasele, întîi, fiindcă lipsesc dogmele religioase care să prohibeze unele lucruri, apoi fiindcă mentalitatea claselor e alta decît a castelor. Totuşi în oarecare măsură şi dogmele sociale opresc consumarea anumitor lucruri. Se ştie cum clasa nobilă nu se îmbracă decit cu anumite costume, cum altele sînt tratate de inferioare, ordinare şi

[1] Bougle, *)?ssai *sur le regime des castes.*

deci înlăturate. Sînt obiecte care-i repugnă şi pe care nu le atinge niciodată. Aceeaşi atitudine o menţine şi faţă de materiile prime. Din contră, cizelarea, prefacerea le convine mult mai mult.

Originea luxului porneşte "desigur tot de aici. Ideea de lux a apărut mai cu seamă atunci cînd clasa dominantă, din dorinţa veşnic trează de a se deosebi măcar prin forma hainelor, a felului de viaţă, a început să se îmbrace altfel, să trăiască altfel, încît clasele sărace, din lipsă de mijloace, să nu-i poată imita niciodată şi în felul acesta deosebirea între ei să fie şi mai marc.

In special femeile au insistat asupra acestui caracter distinctiv al luxului, ca să se poată izola şi mai bine în viaţa lor de clasă, ca să înfăţişeze încă un zid de netrecut celor ce aveau aspiraţia de a se apropia de clasa lor. Luxul e încă o măsură de conservare a clasei şi într-aceasta stă adevărata sa semnificaţie sociologică.

Alături de viaţa economică, viaţa politică putem zice că n-a existat înainte ca clasele să fi apărut.

E o idee scumpă socialiştilor că statul e o emanaţie a clasei dominante. Cu puţine corective aduse exclusivismului socialist, sociologia modernă nu poate tăgădui că, de la oligarhia despotică a orientului pînă la democraţiile moderne, clasele dau tonalitatea regimului politic. Oricît de rudimentar ar fi el, statul nu e posibil fără monopolizarea puterii de constrîngere în mîna unor guvernanţi şi în dauna unor guvernaţi. Lupta de clasă cu tot cortegiul ei de urmări, marile prefaceri care s-au efectuat în dreptul constituţional au determinat transformările politice.

Mai mult decît atît, existenţa claselor sociale a produs şi apariţia primelor norme juridice. Dacă familia patriarhală a putut să indice doar cîteva rudimente juridice păstrate prin obicei, diferenţierea în clase a adus cu sine şi consacrarea definitiva a celui mai tare în legi scrise. „Le droit c'est la force" se spune pretutindeni şi probabil că la început aşa a fost. Consacrarea aceasta pe care clasa superioară s-a grăbit s-o fixeze în scris a început prin a fi foarte riguroasă. în această epocă, mecanismul de conservare a claselor se confundă cu înseşi normele formaliste ale dreptului. Evoluţia dreptului roman, a dreptului vechi german au mers în aceeaşi direcţie.

Clanurile primitive, comunitare n-au drept propriu-zis. Acesta apare, după cum a arătat Post şi, după el, Mazzarelîa, în urma diferenţierii în clase.

Aproape peste tot lupta şi revendicările claselor au creat şi au transformat dreptul E Codurile nu sînt decît programul de tiranie al claselor conducătoare. Nu dogmele dreptului natura] au consacrat şi mai mult vechea concepţie romană, individualistă, asupra inviolabilităţii dreptului de proprietate ?

Astfel s-a zis cu drept cuvînt că codul civil e codul bogaţilor. El păstrează ceea ce este, e un cod conservator de stări câştigate, de privilegii, nu un cod echitabil, creator de noi datorii sociale,

Prin el burghezia capitalistă îşi poate păstra toate privilegiile, consacrate ca imuabile de doctrina ipocrită a dreptului natural. în el săracul nu poate căpăta o protecţie fiindcă nici nu e vorba de el, fiindcă săracul, oricum, nu poate fi subiect de drept. Codul civil e un cod capitalist -'.

De aceea, azi, cînd proletariatul cîştigă o importanţă specială, o mişcare pornită din Germania tinde să schimbe după glasul vremii şi revendicarea drepturilor. în locul doctrinei individualiste, doctrina solidaristă, în locul dogmei intangibile [elasticitatea adaptărilor jurisprudenţiale, în locul speculaţiei]''' capitaliste asistenţa la accidentele muncii, la asigurări, la [reglementarea orelor de muncă. Şi ca fundament la atîtea măsuri] * noi : teoria riscurilor, teoria proprietăţii ca funcţie sociala, caracterul colectiv [3],

Viaţa spirituală a fost şi ea mult influenţată de regimul claselor. în primul rind, morala. Nimic n-a fost mai inspirat de egoismul de clasă ca normele etice. într-acestea, moravurile sc confundă cu tactica de conservare a claselor. Dreptul a organizat constrîngerea materială a renegaţilor de clasă, morala a organizat dispreţul şi oprobriul public : toată cohorta conştiinţei sociale şi

[1] **Ihermgr.** *Der Zweck im Recht.*

[1] Ant Mcnger, *Dat biiryerUche Rcvht unde die bezitzlosen Volks'.hissen.*

"• Fragmente nb;f"tr> n ''u<- | IOJ4 urile al •ioilc" o în-loruU cu un s'ng ir <-uvînt : regiile

! Charmont, **Les** *t'ansfnrrnntinris du droit civil,*

obiceiurilor conservatoare ale claselor. Creştinismului, care debutase prin a fi morala celor slabi şi obijduiţi, i s-a substituit în urmă o altă semnificaţie. El a devenit morala clasei dominante care invita sărăcimea la resemnare şi abstinenţă în vederea vieţii viitoare, pe cînd bogaţii uzau din belşug de plăcerile lumii acesteia.

înseşi artele şi literatura păstrează o urmă a influenţei acestui regim. Arta e un rezultat al regimului de clasă. E aşa de adevărat acest principiu încît nu se poate concepe artă fără inegalităţi sociale, căci arta e lux şi luxul e totdeauna apanajul claselor care trăiesc din munca altora. în mijlocul despoţiilor celor mai feroce, arta a înflorit mai splendidă ca oriunde : de pildă literatura rusă în mijlocul regimului ţarist şi, invers, în sînul democraţiilor egalitare, arta e sfioasă, mediocră si asfixiată. Exemplu : America.

în trecut, fiecare clasă avea literatura ei aparte. Poezia lirică trubadurească a veacului de mijloc a fost creaţia clasei superioare, lirismul exaltat, lipsit de preocuparea casnică a zilei de mîine, aventurile? idilice şi galante cîntate de poeţii medievali înfăţişează de minune mentalitatea nobilimii feudale. Din contră, atitudinea satirică şi moralizatoare, aceea care presupune o nemulţumire, ascunde o mentalitate de clasă necăjită care-şi ascunde doleanţele în haina literaturii. *Le roman du Renard,* fabulele evului mediu au fost creaţia clasei burgheze, nemulţumită în expansiunea ei de altă putere, de 'forţa nobilimii ce se împotrivea. Mai tîrziu, cînd' revoluţia franceză a dat lovitura de graţie aristocraţiei, romantismul german, produs al clasei de sus, refugiat în trecut, pesimist şi conservator n-a făcut altceva decît să plîngă vechile privilegii ale claselor înalte, formele fericite ale unei vieţi dispărute. Lenau, Tieck, Novalis au cîntat pierderea credinţelor religioase, a privilegiilor feudale şi situaţia nefastă pe care a adus-o întronarea ştiinţei *K* Antichitatea greacă e, de asemenea, caracteristică în această privinţă. Povestea epică a claselor înalte, aventurile unor cavaleri nobili, cărora le plăcea să-şi audă cîntate isprăvile de vechii aezi, toate se cuprind în poemele homerice.

G. Brandes : *Deutsche romantische Schule.*

Acestea sînt, în linii cam schematice poate, cîteva din efectele pe care diferenţierea în clase le-a adus asupra vieţii grupului social întreg.

Dacă clasele sociale n-ar fi existat sau ar fi luat o altă direcţie, toate aceste fenomene ar fi căpătat cu totul altă fizionomie.

Poate literatura ar fi cîntat alte teme, formele juridice n-ar fi fost aşa de formaliste, morala aşa de îngustă şi plină de prejudecăţi, iar viaţa economică mai sobră în lupte şi mai indulgentă în victime. Astăzi cînd clasele sociale îşi estompează graniţele, cel puţin în formă, se va putea judeca dacă toate aceste fenomene au avut de suferit sau nu de pe urma acţiunii claselor.

V.

CONCLUZII

Ne-am deprins cu toţii, pe urma unei prejudecăţi comune, să privim sub un ochi pesimist lupta de clasă şi întreaga ei evoluţie. Au fost unanimi şi oamenii de ştiinţă şi politicienii de toate felurile în a susţine că ea n-a fost decît o calamitate în istoria omenirii. Această apreciere pripită îşi are originea într-o critică impresionistă a fenomenelor sociale. Pe lîngă acestea, critica pe care socialiştii au adus-o organizării sociale, adesea de un patetic melodramatic, a contribuit mult să strecoare în mentalitatea celor mai mulţi ideea că lupta de clasă si existenţa claselor sociale a fost nefastă pentru progresul civilizaţiei. Pe de altă parte, umanitarismul modern, principiile egalitare admise oficial în cofluri au făcut procesul claselor. Distincţiunca în clasă a încetat cel puţin ca formă şi ca argument. Nimeni nu mai poate invoca privilegii şi drepturi în numele clasei din care face parte.

Se ştie totuşi cît pot face legile abstracte contra moravurilor şi obiceiurilor înăscute. în dosul articolelor legii, forţa lor trăieşte nebănuîtă. Că deosebirile economice, că felul muncii ce-o exercită fiecare clasă formează hotare peste care nu se poate trece, acesta rămîne fondul intim al lucrurilor ; forma poate fi alta.

Cu toate prccauţiunile legii, cu toate utopiile visătorilor, lupta de clasă a rămas o realitate. Singurul lucru care s-a putut face a fost înlesnirea ce s-a dat tuturor claselor de a participa la viaţa socială. Nu mai există deci din punctul de vedere public o clasă mai merituoasă decît alta. Au dispărut privilegiile, preferinţele arbitrare ; distincţiunile, hotarele între clase au rămas. Intervenţia statului şi a puterii publice în raporturile dintre clase a trebuit să aibă o limită fatală : forţa economică a unora, slăbiciunea celorlalţi.

Cu toate acestea, sistemul care a adus pentru prima oară în discuţie lupta de clasă, sistemul socialist, printr-o coincidenţă logică de altfel, şterge din organizaţia lui viitoare demarcările dintre clase. în sistemul socializării instrumentelor de producţie, capitalul dispărut va atrage după sine şi hotarele dintre clase. E natural să se ajungă la o astfel de previziune cînd criteriul după care se disting clasele e cel economic ; dispar factorii determinanţi, dispar şi efectele lor : clasele.

Alături de socialişti, marea mulţime a sufletelor sentimentale, înduioşate de cruzimea neiertătoare a luptei de clasă, o condamnă în baza unui optimism social trandafiriu, care prevede realizarea fraternizării universale. Ceea ce e mai interesant e că în categoria celor care prevăd dispariţia claselor se pot alătura şi unele încercări de sociologic ştiinţifică. G. Richard de exemplu, plecînd de la o definiţie îngustă a noţiunii de clasă, crede că acestea sînt menite să dispară. Cum s-a arătat mai sus, pentru el, elementele esenţiale ale unei clase sînt următoarele ; 1) o grupare profesională, 2) ereditatea, 3) localizarea funcţiunii. însă în societatea contemporană toate aceste caractere sînt menite să dispară. Atunci cum se persistă în ideea existenţei claselor ?

După Richard, aceasta are loc in urma confuziunii care se face între cele două sensuri diferite ale noţiunii de clasă, între *clasijicaţia şi sensul logic* al cuvîntului : muncitori — capitalişti — amploiaţi etc. — si *clasificarea sau sensul propriu-zis sociologic,* care indică'ereditatea şi localizarea profesiei, nu ideea de opoziţie, ca cea logică': ţărani, pescari, negustori. Ovreiul şi capitalistul pot avea interese contrare, cum au proprietarul şi chiriaşul, dar ei nu formează două clase distincte sociologic, comparabile stărilor (etats) vechiului regim.

Cineva poate fi proletar prima parte a vieţii sale şi capitalist în a doua : astfel e proprietarul funciar în Limousin vara şi uvrier la Paris iarna. Clasificaţia socială nu cunoaşte astfel de opoziţiuni. Dacă considerăm din acest din urmă punct de vedere şi nu din cel logic, atunci constatăm că pretutindeni clasele sînt în dispariţie şi că vechea democraţie de clasă va fi în curînd un anacronism istoric *K*

Dacă voim să înlăturăm aceste argumente aduse în favorul dispariţiei claselor, vom răspunde întîi socialiştilor că criteriul economic în distincţiunea claselor nu e unicul, că noţiunea de clasă se poate deosebi şi după criterii politice, juridice, morale etc, că, chiar dacă celelalte clase vor dispărea, două din ele vor rămînea totdeauna : aceea *a guvernanţilor* şi aceea a *guvernaţilor* — după expresia lui Duguit, sau aceea a *intelectualilor* şi a *manualilor,* pe care o propune Paulsen si care se poate identifica cu cea dintîi.

în ce priveşte pe Richard, i se poate răspunde că definiţia dată de el claselor c prea strimtă. O clasă nu e numai o grupare profesională întărită de ereditate şi de localizarea funcţiune! căci atunci s-ar confunda cu o breaslă sau cu o castă. Ea *are în plus şi un pronunţat caracter politic.* Deosebirea pe care o face sociologul francez între clase logice (bazate pe opozîţiunea de interese) şi clase sociologice (bazate pe caracterele enumerate mai sus) e gratuită, căci clasele avînd fiecare de apărat un drept sau un privilegiu vor avea totdeauna de luptat pe teren politic cu alte clase şi vor fi fatal opuse în interese acestora.

Astfel caracterele claselor sociologice *conţin implicit* în ele caracterele claselor logice. Acestea din urmă însă nu numai că nu par a dispărea din societăţile moderne, ci din contră se accentuează din ce în ce.

Nimic nu întăreşte dar afirmaţia că clasele sînt aproape de apusul lor. Din contră, din studiul făcut de noi mai sus, s-a văzut cum, chiar în sînul celei mai înaintate democraţii, nevoia organizaţiei şi natura psihologică a indivizilor tind veşnic către ierarhie. Fenomenul

J Richard, ***op. cit.,*** p. 330 şi urm.

oligarhic care se produce găseşte astfel în parte o explicaţie psihologică ce decurge din transformările psihice şi din mentalitatea specială a diferitelor persoane şi altă explicaţie în psihologia organizaţiei, adică în necesitatea de ordin tehnic şi tactic care decurge din consolidarea unui agregat politic. Cdci *cine zice organizaţie zice ierarhie.*

Vilfredo Pareto a recomandat socialismul ca un mijloc favorabil do creaţie a unei elite în sînul clasei muncitoreşti. Căci pentru el elitele nu dispar, ci numai îşi cedează locul din cînd în cînd. Teoria *„circulaţiei elitelor",* formulată de el, ne arată un amestec nesf'îrşit al claselor nobile ; vechile elemente atrăgînd şi absorbind pe cele noi. Se pare că înşişi teoreticienii socialismului n-au susţinut vreodată dispariţia elitelor. Saint-Simon nu-şi închipuia un viitor fără clase. El visa la creaţia unei noi ierarhii, fondată însă nu pe privilegii de naştere, ci pe inteligenţă şi merit. Sistemul său e autoritar de la un capăt la altul. Fourier, cu mai mult pedantism, nu era nici el prea departe de aceeaşi credinţă : imagina.se o ierarhie „de miile degres", cuprinzînd toate guvernările posibile de la „anarhie" la „omniarhie". Marxismul însuşi se vede silit să recunoască imaginaţia unei clase comuniste. După expresia neomarxistă modernă, statul nu e decît un sindicat format pentru apărarea puterii existente b Pretutindeni astfel, în chiar planurile socialiste, nevoia existenţei elitelor pare inexorabilă. Numai aşa un temperament ca Cîladstone a putut zice cu drept cuvînt : „că dragostea pentru libertate a unui popor nu are egal, decit dragostea pentru aristocraţia sa".

Şi la urma urmei de ce atîta dispreţ pentru existenţa claselor ? Ne arată experienţa trecutului că au avut o influenţă nefastă ? Au fost ele utile ?

Din acest punct de vedere, o cercetare obiectivă nu poate condamna apariţia claselor. în primul rînd, diferenţierea în clase a fost forma necesară prin care societatea a trebuit să treacă.

Fără regimul claselor care să fi făcut tranziţia de la comunism la stat organizat, drumul societăţii spre progres ar fi fost mai lung şi mai anevoios. Clasele au corespuns unei necesităţi şi unei adaptări indispensabile. Fără ele n-am fi avut raporturile juridice consolidate în sisteme coerente, n-am fi avut originea statului. Fără să creeze diviziunea travaliului social, clasele l-au favorizat. Redusă la puterile fiecăruia, munca a căpătat o nouă impulsiune : plăcerea specialităţii. Dar nu numai atît. Dacă războiul extern a făcut popoarele să se îngrijească cu cele mai bune mijloace de rezistenţă, dacă el a stîrnit prima săm'mţă a progresului, clasele sociale cu lupta lor au făcut în interior un şi mai mare serviciu statului, creind prin acţiune emulaţia socială. Oprind curentul de tiranie al claselor dominante, muncindu-se să ajungă ele înseşi la putere, clasele au dat o luptă din care au învăţat, şi prin ele au învăţat şi indivizii componenţi, că *. spre a învinge, trebuie să te cultivi, să rabzi, sa speri şi să munceşti. Lupta de clasă a stîrnit fermentul tuturor progreselor colective.

Şi dacă cultura sufletească a unui individ stă într-un individualism moderat, diferenţierea în clase a ajutat şi aci culturii omeneşti, ajutînd individului la procesul de individualizare. Ideea de clasă a localizat, a canalizat sentimentul omenesc la un cerc determinat de persoane, i-a dat o intimitate mai profundă. în comunismul primitiv, unde promiscuitatea generală domnea, unde funcţiunea de simpatie era difuză, fiindcă se întindea peste tot grupul fără preferinţe, sentimentul social îşi pierdea limitele, devenea vag. Conştiinţa de clasă a lucrat aici alături de familie şi, redueîndu-i arcul simpatiilor exterioare, l-a întremat.

[Desigur că mentalitatea de clasă a avut şi urmările ei rele asupra vieţii individuale : spiritul sectar, prejudecăţi etc. Toate acestea, privite de un ochi care ştie să stabilească echilibrul, sînt neutralizate din belşug de calităţile menţionate mai sus. Corespunzătoare unei utilităţi indispensabile, clasele sociale vor conduce încă multă vreme paşii şovăitori ai bietei omeniri către seînteia tremurătoare a viitorului întrezărit.] E

[1] Michels, *op. cit.,* p. 286.

Paragraf anulat în ediţia din 1944.

DEMOCRAȚIE ŞI CREAȚIE

Discuția asupra legitimității şi limitelor democrației, pe care un val de modă a făcut-o actuală şi prin gazetele noastre, nu e aşa de nouă cum cred cei mai mulți. Ea nu e nici invenția lui Lenin, care, în a sa *Stat şi revoluție,* a repetat vechi obiecțiuni şi nu o nici a lui Mussolini sau a doctrinelor pe care şi le-a inventat din ordin.

Chiar sub forma aceasta, problema e cu mult mai veche. înainte, s-a discutat mai mult asupra valorii filosofice a democrației. S-a combătut concepția egalitară, care n-ar fi existînd nicăieri in natură, s-a combătut, în numele darwinismului, noțiunea de fraternitate, iar sub egida socialismului pe aceea de libertate.

Toate argumentele aduse pe vremuri contra guvernării democratice se grupau în jurul ideii că aceasta ar fi în contradicție cu ştiința. Era pe vremea lui Guizot, Taine sau Tocqueville[1]. Astăzi democrația e acuzată de alte grave păcate. Euînd mai ales de exemplu parlamentul francez, i se impută *o* totală neputință de organizare şi guvernare. Prin importanța excesivă dată politicii, încurajată mai ales de democrație, celelalte funcțiuni ale societății, economia ori administrația, sufăr. Şi aceasta fiindcă selecțiunea valorilor nu se face după competență, ci după popularitate, ceea ce e altceva. Politica, apanajul regimurilor egalitare, paralizează, în lupte sterile, forțele de progres ale națiunilor. Democrația, prin incompetență, pun rivalitate, instabilitate şi lipsă de continuitate, suprimă creația. Ea nu produce, ci, prin luptă stearpă, uzează.

Toate aceste constatări pe care le găsim astăzi în doctrina lui Ch. Maurras şi de care publiciştii noştri iau cunoştință tardiv, dar cu atît mai fervent, nu sînt sugerate, după cum s-ar crede, de desfăşurarea recentă a faptelor. Ele existau, — Maurras le-a formulat el însuşi acum treizeci de ani, — chiar pe vremea cînd, departe de a fi în declin, cum se pretinde, democrația era în floare, în deplină prosperitate a forțelor sale. Mai mult, ele existau încă pe vremea cînd democrația nu era încă

[1] C. Bougle, *I-a Democrație devant Ja science,* Paris, 1905.

bine stabilită, ceea ce dovedeşte că neajunsurile care i se impută nu sînt legate de însăşi ființa acesteia.

Toată semnificația operei lui Saint-Simon, dar mai ales a discipolilor săi Bazard, Enfantin, Pcreire, Michel Chevalier etc, se reduce la o vie protestare contra politicii şi acțiunii ei sterile. în mare parte politehnicieni, aceşti utopici practici \i.sau la o societate pur economică, care să fie administrată de un consiliu tehnic, in felul cum sînt administrate azi unele societăți industriale. Era epoca entuziasmului pozitivist față de cuceririle maşinismului şi ale finanței. Se spera într-o armonizare a intereselor în fața progresului tehnic, producției mereu cresеîndc. Fireşte că atunci politica, cu luptele şi dezbinările ei, nu mai avea nici un drept şi, mai ales, nici o utilitate. Colectivitatea putea fi condusă cum sînt conduse societățile pe acțiuni ; de un consiliu de administrație. Guvernul şi parlamentul deveneau, evident, inutile.

Proudhon, care nu era nici inginer, nici bancher, dar care, pe lingă că avea ceva dintr-o anumită psihologie țărănească, de bănuială față de şiretenia urbanului, a avocatului şi a politicianului mai ales, ca autodidact, se „epatase" de economie politică, de îndată ce i-a cunoscut la o vîrsta tîrzie, farmecele şi misterele Ruralul dezadaptat şi sociologul novice a susținut ca şi saint-simnnienii preponderența economiei asupra politicii. A voit si el desființarea guvernelor şi a parlamentelor, pentru ca să fie înlocuite de acea faimoasă bancă de schimb mutual, după statutele căreia, dacă crai ciubotar, dădeai ghete şi căpătai legume (Proudhon era vegetarian) !

Pe urmă democrația şi instrumentele ei, guvernul şi parlamentul, s-au dovedit, pe măsura ce înainta secolul XIX, ca realități indiscutabile. Criticilc s-au rărit. K. Marx a dat şi el un drept de întîietate economiei, dar n-a cerut desființarea politicii. S-a mulțumit numai să demonstreze subordonarea ci la interese materiale ale claselor,

[1] Autodidacții cînd descopăr America la o vîrstă înaintată, devin imediat sclavii noii .ştiințe, ca si acei care S-Î nmorezează la bătrînete. Inginerul de poduri şi şosele, G. Sorel, trăit 30 ani în provincie, a descoperit ca şi Proudohn cînd s-a retras la pensie în Paris, economia politică. Dar atunci a devenit din birocrat paşnic, revoluționar fanatic.

Către sfârşitul secolului, politica mistică de absolut, in genul lui „tot sau nimic", a şefilor socialişti dusese proletariatul, din punct de vedere al nevoilor imediate, la un impas. Contra politicianilor socialişti, impregnaţi de utopie intelectuală, spiritele modeste si practice din sînul muncitorimii au admis compromisul. în locul lui „tot", ei au preferat pentru moment „ceva".

Aşa s-a înjghebat in Anglia si Franţa politica realistă şi eminamente practică a sindicalismului. Sindicaliştii dezgustaţi de disensiunile interminabile dintre socialişti către sfîrşitul secolului trecut, cînd alemanisti, broussişti şi geusdisti se divizase şi subdivizase la infinit, au cerut o organizare pur profesională a proletarilor, în afară de politica democratică a timpului. Candidatul sindicalist la alegerile din 1H81, Joiffi'iri scrie : „Voim sa lăsăm la o parte această veche politică burgheză, care constă în a vota pentru avocaţi, medici, literaţi, rentieri".

Teoreticianul, Ia început, a fost F. Pelloutier cu ale sale Boitr.bc.s- dc *Trnrail,*

Ideile sale au fost reluate de un Hubert de Eagardefle, de Pouget, de un Ed. Berth, în general de grupul de la revista *Maucement socialiste* şi care au opus în teorie două noţiuni, după ei antîpodice : „le citoyen" şi „le producteur"

Un pensionar, intelectual autodidact. Georges Sorel, apucat de un brusc „regain de jeunesse", a exagerat c-norm aceste idei, construind o întragă filosofic antidemocratică şi antipolitică, bazată pe violenţă, pe organizare profesională şi pe desfiinţarea statului. Câţiva tineri entuziaşti, decepţionaţi în idealismul lor de felul cum a degenerat în politicianism vulgar dreyfusismul integral, au format în jurul lui Ch. Peguy (Daniel Halevy, Fraţii Tharaud, J. Benda etc.) un cenaclu care susţinea idei mai mult ori mai puţin înrudite în această privinţă cu acelea ale lui G. Sorel[2].

[1] Ve2i lucrarea mea. *Idee. de rorolution* dans *les doctrines socialistei,* capitolul uium, rare conţine şi o bibliograiie completă a chestiei ; *cf. C.* Bougle, *Entre citoyens et producteurs. Kw. dc Metapliysique.,* 1920; Pouget, *Les bases du syndicalisme,* p. i(); Maxime l.croy. *Sindicat* et services publics,* p. **28,** 29, 79.

[2] Pentru cercul Peguy, vezi J. et J. Tharaud, *Notre. cher l'(")uy, 2* voi., Paris, 1926.

Toate aceste idei, la care trebuie să mai adăugăm şi doctrinele de circumstanţe, improvizate tocmai ca să scuzeze anumite evenimente, ale lui Lenin şi Trotzki, veneau de la extrema stingă.

Influenţat de grupul de la *Cakiers de la quinzalne,* găsind o bază în organizarea acelor „Etats generaux" dinaintea lui Ludovic al XVI-lea, voind să dea o temelie regalismului său prin critica regimului republican si democratic, poetul Ch. Maurras a confecţionat o întreagă doctrină, foarte înrudită cu a sindicalistului revoluţionar Ci. Sorel. Se denunţa anume impotenţa funciară a democratismului, bazată pe ideea lipsei lui dc continuitate şi competenţă.

Aceste idei au fost vulgarizate apoi de publicişti ca Jncques Bainville, de economişti ca Georges Valois sau de pamfletarul Econ Daudet, toţi adepţi ai naţionalismului integral. Un ziar, *Aciion jraacaise,* serveşte aceasta idee. Fără ‚şă cunoască subtilităţile literare ale maunsssismuluî, conduşi mai ales de evenimente, ajungînd la fermele politice practice complect opuse. Lenin şi Mussolim" au Îmbrăţişat şi ei atitudinea antidemocratica şi antiparlamentară. *

Tuturor acestor doctrine şi atitudini antipolitice, totuşi aşa de politice, le trebuia o justificare mai largă, o concepţie filosofică care să le susţină. Aceasta a venit din America.

Se ştie că raţionalismul ca şi pozitivismul sînt strîns legate de victoria democraţiei. Cu ajutorul ştiinţei care stabileşte fenomene medii, generale, cu ajutorul maşinismului care e o aplicaţie a acesteia, plecind de la ideea că superiorul se explică prin inferior, s-a înfăptuit sociologia democratică ***în*** secolul trecut.

Raţiunea a fost valoarea supremă pentru toţi cei care au pregătit marea revoluţie dc la Rousseau şi Mably la Condorcet, iar marea revoluţie prin Robcspiere i-a insti-

* O asemenea apropiere excesivă *si* inacceptabila avea iu vedere sensul antiburghez al menţionatei atitudini, lăsind din păcate în umbră tocmai esenţialul şi anume opoziţia radicala a celor două ideologa politice. Istoria a demonstrat ca frazeologia antiburgheză a fascismului n-a putut ascunde pîna Ia sfirşit adevărata sa orientare : anticomunismul agresiv si organic.

tuit un cult suprem. Acest idol trebuia mai întîi dărîmat ca să se surpe în urmă însăşi doctrina egalitară.

într-o ţară de „brasseuri" de afaceri, de realizări, de comercializare permanentă, unde oamenii de acţiune n-au timp pentru speculaţie ori contemplaţie, era firesc ca acţiunea să fie dispreţuită ca o valoare caducă. Lumea americană de la sfîrşitul secolului XIX a produs ca o legitimare, teoretică pragmatismul. Intelectualismul şi raţionalismul erau despreţuite. Omul e înainte de toate un animal practic, activ. Voinţa, acţiunea trebuie să treacă înaintea cugetării dezinteresate. Ştiinţa nu e decît un instrument de adaptare. Abstracţia teoretică e o absurditate. Adevărul, el însuşi, nu e altceva decit o încoronare prin succes a unei ipoteze fecunde.

Aplicaţiile politice ale acestei filosofii se ghicesc foarte uşor. „Productorul", adică omul practic e opus „cetăţeanului" care apără himere ori abstracţii ca libertatea ori egalitatea[1]. Pe de altă parte, democraţia se sprijinea pe o sociologie deterministă. Acest regim de guvernare nu putea să apară decît datorită anumitor legi de structură socială. Voluntarismul pragmatist, după care acţiunea e creatoare de evenimente, permitea orice aventură dictatorială. Era de ajuns să vrei ca să poţi. Oricine îndrăzneşte reuşeşte. Iată învăţămintele sociale ale filosofici americane. Georges Sorel şi, după dînsul, fascismul le-au acaparat ca să dea sistemului lor un fundament teoretic.

După cum se vede, izvoarele criticii antidemocratice sînt pe cît de multiple pe atît de disparate. Legendele îşi împrumută de unde pot elementele. Legenda după care democraţia e un regim steril, lipsit de suflul creator a împrumutat elemente de la saint-simonieni, de la sindicalişti, de la pragmatisti, regalişti, drcyfusarzi integrali, bolşevici şi fascişti. Toate aceste doctrine aşa de duşmănoase între ele se împacă de minune cînd e vorba să condamne regimul democratic.

Vom vedea îndată întrucît criticile aduse sînt fundate.

Mai înainte ne trebuie însă o clarificare prejudicială. Ce trebuie să înţelegem prin democraţie ? Cînd condamni un regim în mod loial, nu ai dreptul să-i pui în sarcină

[1] „Cetăţeanul ca cetăţean e indiferent prin natură faţă de problemele economice fiindcă el a fost format de politică pentru putere", Leroy, *op, cit.,* p. 29.

decît propriile lui defecte, dar nu şi acelea ale regimurilor înrudite.

De aci necesitatea unor definiţii şi delimitări. Cu siguranţă că astăzi, după o experienţă de mai bine de un secol, nimeni nu mai împărtăşeşte entuziasmul naiv al primilor teoreticieni democraţi. Nimeni nu mai crede ca Rousseau că acest regim coincide cu idealul însuşi. Mulţi nu mai înţeleg astăzi martiriul unui Barbes ori Blanqui, convingerile simpliste şi dîrze ale republicanilor in felul lui Raspail ; puţini mai împărtăşesc elanurile mistice de adoraţie a democraţiei ale unui Seyes ori Robespicrre. O lungă practică ne permite să fim mai circumspecţi, mai critici, mai rezonabili. Acum putem încheia un bilanţ pozitiv, cu profituri şi pierderi. în locul admiraţiei pure şi simple trebuie să facem loc unei constatări ştiinţifice mai ponderate.

Ştim în zilele noastre că regimul democratic modern se identifică cu desfiinţarea unui regim economic şi cu înlocuirea lui prin altul. Această operaţie e datorită victoriei în stat a unei clase. în locul producţiei locale, fărâmiţată de bariere feudale, în locul economiei urbane şi feudale strict limitată la un schimb între ţăranii învecinaţi unui oraş şi corporaţiile acestuia, producţie comprimată de preţuri maximale şi de interdicte de tot felul, se formează încetul cu încetul economia naţională şi internaţională.

Aceasta e opera capitalismului, care, sub forma comercială si bancară, se încheagă în unele tări chiar din secolul al'XIII-lea[1].

Economia naţională şi internaţionala, din ce în ce mai puternice sub influenţa capitalismului, elimină peste tot vămile feudale şi urbane şi lasă o libertate totală comerţului nu numai pe toată întinderea unei ţări, dar leagă prin tratate de comerţ înseşi ţările între ele. Doctrina libertară „laisser faire, laisser passer", libera concurenţă, desfiinţarea corporaţiilor cu regimul lor de fier de către Turgot, abrogarea îndatoririlor feudale prin marea revoluţie, desfiinţarea titlurilor de nobleţe sînt simple corolare ale triumfului economiei naţionale, aceasta, ea însăşi o consecinţă a expansiunii capitalismului. De această structură economică şi de victoria ei şi-a legat destinul

[1] Vezi W. Sombart, *Der moderne Kapitalismus,* voi. I.

o clasă socială, burghezimea. Regimul politic şi juridic care consacră revoluţia burgheză contra nobleţei feudale şi municipale e democraţia.

Principiul cardinal după care se conduce această formă de guvernămînt e libertatea. Libera circulaţie a avuţiilor, degajate de frinele feudale şi etatiste, libera dezvoltare a oricărei persoane, indiferent de clasa din care face parte, iată revendicarea *pur* burgheză satisfăcută prin revoluţia din 1789. Dar la răsturnarea vechiului regim au luat parte mai multe clase. Burghezia opoziţionista a utilizat forţele poporului, ale ţăranilor şi proletarilor. Ca să-i ademenească, din demagogic şi constrîngere, burghezia a înscris în programul ei, alături de cuvîntul libertate, care o interesa în primul rînd, şi pe acelea de egalitate şi fraternitate, care satisfăceau mai ales pe aliaţii de luptă. Compoziţia partidelor în timpul marii revoluţii şi istoricul luptelor de clasă arată clar aceasta \

De-a hingul secolului al nouăsprezecelea, alianţa s-a desfăcut încetul cu încetul. Burghezia bine consolidată era destul de tare ca să dispenseze de concursul muncitorilor.

Revoluţia din iulie 1830, care a răsturnat autocratismul lui Carol X şi ultimele veleităţi de restaurare ale nobleţei, a fost făcută şi aceea cu concursul proletariatului. Dar acesta a căpătat atunci o primă deziluzie. Din victoria comună n-a profitat pentru el nimic. Revoluţia din februarie 1848 a rupt complect relaţiile între burghezimea democratică şi lucrători, care, de aici înainte, se constituiesc în partid aparte. Cu ajutorul *Manifastului comunist,* îşi constituiesc şi un program separat. Pe viitor, formulele egalitate şi fraternitate sînt monopolizate de socialişti. Ele se desprind din idealul democratic şi se opun din ce în ce mai mult acestuia. Democraţia burgheză le mai întrebuinţează şi ea din cînd în cînd, dar pe nedrept. Adevăratul punct cardinal, în adevăr realizat de toate instituţiile democratice, e acela de libertate. în jurul acestei noţiuni trebuie definită democraţia. Programul politic al acestui regim a evoluat tot timpul de-a lungul sec. XIX. Amorf şi neclar la început, el s-a diferenţiat încetul cu încetul, ajungind în adevăr precis abia către sfîrşitul secolului. Contribuţia adevărată adusă de democraţie la istoria politică e ideea de libertate. Pentru aceasta, s-a lucrat efectiv mai bine de un secol. Ce va da realizarea ideii de egalitate ori fraternitate, ne va spune viitorul, cînd se vor înfăptui aspiraţiile comuniste.

[1] A. LichtonborKfT, *hc Socialisme et la Rcvolutinn /roncaise,* Paris, UJ99 M A. Aulnnl, *Wstn'/re palitique de la Revolution tranctusc.* Paris, 190!).

Aceste două idei n-au fost îmbrăţişate de democraţie decît „ă contre coeur", din cauza alianţei ei cu proletariatul. De aceea, ele au fost vizibil şi intenţionat neglijate ori chiar sabotate de-a dreptul. Măsurile de politică socială, de legislaţie uvrieră, de asistenţă, au fost zmulse guvernelor democratice de puterea mereu creseîndă a socialismului.

Dar ele le-au concediat forţat şi nicidecum benevol.

Cînd idealul democratic era încă confuz, nediferenţiat si cuprindea în el şi elementele străine de care e vorbii, ol era aspru criticat tocmai datorită înglobării şi acceptării lor. Se făcea o vină democraţiei din imposibilitatea teoretică a egalităţii ori a fraternităţii (Filosofii sociali conservatori triumfau uşor, arăţind că nicăieri in natură nu există egalitate ori fraternitate). Şi democraţia înghiţea pe nedrept aceste reproşuri, fiindcă avea încă interesul să menţină alianţa cu clasa muncitoare. I se imputa apoi falimentul în fapt al măsurilor luate în vederea egalizării economice şi a înfrăţirii claselor. Dar democraţia nici nu voia aceasta, iar cînd ceda insistenţelor aliatului (pînă la 1848) sau inamicului politic (după 1870) o făcea de nevoie.

N-avem dreptul să imputăm unui regim altceva decît ceea ce a voit să facă. Nu poţi acuza pe cineva de alte defecte decît de acelea care-i aparţin, nu poţi să-i discuţi, fără să te abaţi de la corectitudinea ştiinţifică ori bună credinţă, alte principii decît acelea în care crede.

Ideea centrală, postulatul vital al democraţiei e ideea de libertate. în jurul şi pe baza ei, trebuie limitată şi definiţia acestui regim.

Pe lîngă triumful economiei capitaliste, care nu se putea înfăptui altfel decit fără piedici şi restricţii, ideea de libertate s-a format încetul cu încetul prin degajarea individului de mediu, prin apariţia personalităţii. După cum se ştie, societăţile primitive prezintă o perfectă omogenitate. Conformismul sever nu permite ca individul să se degajeze din masa comună a colectivităţii. Toţi membrii grupului sînt la fel. Ei nu au nici măcar nume deosebit.

Cu creşterea volumului, a densităţii (prin apariţia oraşelor), a mobilităţii (prin activarea transporturilor), a eterogeneitalii (prin imixtiunea străinilor), individul se degajă încet-încet ca o valoare autonomă din eonfuziunea mediului. Difuzarea culturii în masele largi a ajutat mult la aceasta. Societatea medievală a secolului al VUI-lea ori al lX-lca, din punct de vedere al structurii era identică cu orice trib primitiv. Patru sau cinci secole de transformări în genul celor indicate mai sus au adus apariţia conştiinţei individuale. Punctul culminant al formării personalităţii îl atinge revoluţia franceză şi ecoul său etic, morala kantiană. Voinţa autonomă şi libertatea stau la baza acestei morale. Individul, după cum se exprimă filosoful de la Konigsberg, ajunge un scop în sine şî nimănui nu-i e permis să-1 întrebuinţeze ca instrument, să facă dintr-însul un simplu mijloc.

Suveranitatea şî libertatea absolută a individului, iată morala democratică supremă. Se înţelege de la sin'' că odată ajuns la conştiinţa de sine, la lumină şi la nevoia de libertate, individul nu mai poate suporta tirania absolutistă a unui Cezar sau a unei clase. El îşi cere drepturile la viaţă. Dacă. după cum spune Ea Bruyere, pe timpul lui Ludovic al XlV-lea, ţăranii francezi nu se revoltau, e că nu simţeau nevoia libertăţii, nefiind încă individualităţi degajate de masa colectivă. Dar pe de altă parte, istoria nu cunoaşte tiranie suportată benevol de indivizi conştienţi. Pe măsură ce numărul oamenilor luminaţi creşte, regimurile autocratice devin fatal imposibile.

Dacă egalitatea ori fraternitatea sînt străine mai mult ori mai puţin democraţiei, ideea de libertate constituie însăşi raţiunea de viaţă a acestui regim. Democraţia nu e, aşadar, decît forma de guvernămînt care asigură autonomia şi conservarea ca atare a individului. Dar chiar şi această definiţie, cu caracterul ei general şi vag, trebuie precizată încă. Spuneam că la începuturile ei democraţia era ambiţioasă. Afişa idealuri orgolioase şi principii absolute, După un secol de funcţionare, puţin relativism trebuie introdus. O definiţie mai modestă e mai potrivită cu posibilităţile si ambiţiile actuale ale acestei politici E

[1] *De aceeaşi* părere, H. Kelsen, *Won Wesen und Wert der l)emo< raţie,* p. 26.

Democraţia nu e altceva decît un artificiu de guvernămînt care controlează şi opreşte abuzurile, care opreşte pe cei care conduc să nu înlăture libera expansiune a conduşilor. Cu o formulă mai clară, am defini acest regim astfel : *democraţia e regimul politic care oferă minimum de libertate permisă guvernanţilor şi maximum de libertate permisă guvernaţilor* [1].

Garanţiile constituţionale, principiul separaţiei puterilor, sistemul bicameral, toate acestea la un loc tind să satisfacă definiţia de mai sus.

lată-ne lămuriţi asupra a ceea ce avem dreptul să cerem de la democraţie. în limitele acestei definiţii, să studiem problema care ne preocupă şi anume dacă acest regim este compatibil cu creaţia, cu producţia de care mai ales astăzi, orice societate are nevoie, sau dacă nu cumva democraţia paralizează prin luptele ei intestine, prin disoluţia şi anarhia din sînul ei orice principiu organizator şi productiv. Mai ales că, oricare ar fi rezultatul acestei anchete, oricare ar fi ideea pe care ne vom face-o despre posibilităţile viitoare ale democraţiei, acest regim *existti,* se impune cu necesitatea unui fapt, peste care, fie că-1 iubeşti sau nu, nu se poate trece.

în adevăr, iată ce ne spune în această privinţă imul din cei mai eminenţi şi în acelaşi timp mai ponderaţi (deci mai puţin suspecţi în ochii antidemocraţilor) din constituţionaliştii francezi : „în rezumat, adeziunea la democraţie e o afacere de sentiment, Ea nu se impune. Dar fie că iubeşti, fie că nu iubeşti democraţia, nu există decît un singur mod rezonabil de a o considera : este de a-ţi da seamă bine că ea e un fapt, un fapt necesar, ineluctabil, ca alternanţa anotimpurilor sau ca revoluţiunile astrelor : toţi indivizii majori care compun o societate pretind să exercite o influenţă asupra conducerii ei : e o tendinţă ireversibilă, aş zice chiar fizică, ca şi tendinţa corpurilor de a cădea către centrul pămintului, de pildă. Democraţia e un fapt. Ea poate zice : *«sum quia sum...»".* Năzuinţa' democratică e generală, e irezistibilă. Poţi s-o regreţi, după cum negreţi reîntoarcerea iernii şi cu aceeaşi

[1] Pentru alte definiţii ale democraţiei : W. Hasbach, *Die moderne Democraţie,* p. 133 ; James Br\<.:e, *Les democratic* modernes,* 1. I, p. 33; Steffen, *Dos Problem der Democraţie,* 1917.

inutilitate. Este absolut în zadar să ne dedăm în legătură cu aceasta la o lilosoîie de oftaturi. Mai bine e să te adaptezi, să te acomodezi, să'perfecţionezi, pe cît posibil instituţiile, astfel ca să tragem din ele cel mai mare bine, sau, cel puţin, cel mai mic rău posibil"[1].

Perfect de acord cu acest mod de a vedea, studiul de faţă nu va face decît să constate, să explice sau să elimine obiecţii nefundate, ireale.

II.

Imposibilitatea de creaţie a democraţiei se reduce la următoarele două puncte : a) Sistemul reprezentativ al democraţiei, bazat pe criterii pur politice, nu numai că *nu incurajază competenţa,* dar o sabotează ; b) chiar dacă parlamentele democratice ar selecta oameni competenţi, ele n-ar putea produce nimic din cauza *individualismului* lor excesiv, din cauza disensiunilor dintre grupuri, care întreţin o permanentă *instabilitate* a ministerelor şi prin urmare o lipsă totală de *continuitate* in legiferare si administraţie[2].

Să examinăm pe rînd aceste două acuzaţiuni, aduse democraţiei.

Acum vreo cincisprezece ani, criticul literar E. Faguet scrisese o broşură plină de spirit, *Le culte de Vincompetenct;,* prin care dăduse alarma asupra unuia din cele mai fundamentale vicii ale democraţiei. De atunci încoace, cei cîţiva publicişti adunaţi în jurul lui Ch. Maurras şi al ziarului *Action jrancaise* repetă, sub o formă sau alta, in toate articolele lor aceste critici. Dar nu numai din rîndurile partidelor din dreapta se ridică obiecţii în această privinţă. Profesorul L. Duguit şi-a însuşit în unele privinţe acest mod de a vedea. Cu o formulă deosebit de pregnantă, publicistul şi parlamentarul francez Ch. Benoist a rezumat astfel tendinţa democraţiei de a încuraja

[1] Barthelemy, *Le probleme de la competence dam la Democraţie,* Paris, 1918, p. 20.

[2] Aceste idei formează mai ales obiectul doctrinei Iui Oh, Maurras. în afară de operele acestuia, v<?zi : A- Thibaudet, *Lcs ittccs de Charles Maurras,* ej. Nouvelle Revue Francaise.

incompetenţa : „N'importe qui etant bon â n'importe quoi, on peut n'importe quand le mettre n'importe ou"[1].

Propaganda politică urmăreşte înainte de toate popularitatea. Un politician care reuşeşte să devină cunoscut în circumscripţia sa, indiferent de priceperea ori calităţile pe care le are, va intra în parlament. Cutare tehnician, specialist, ori măcar om de cultură generală, inapt însă la demagogie va rămîne pe dinafară. Astfel parlamentele — şi din ele se recrutează şi ministerele — ajung să nu mai reprezinte expresia culturii şi capacităţii unei ţări. ^Fic că e exact sau nu că în ţările europene nivelul intelectual al parlamentelor a scăzut, aşa cum se spune in mod general, e totuşi adevărat, fără îndoială, că tot ceea ce e mai bine ca inteligenţă şi talent printre cetăţeni nu se găseşte nicăieri în aceste adunări"[2].

Dar un regim incompetent nu poate produce şi nu poate remedia nimic. în faţa celor mai urgente şi grave probleme, el se mulţumeşte să pronunţe discursuri răsunătoare sau să răspundă cu legi rău făcute. Incapacitatea lui e evidentă. Dar selecljunea făcută prin politică, adică prin popularitate demagogică, nu poate fi alta. Aşadar, răul e profund. El are oarecum trei etaje, porneşte de jos de îa alegători, se întinde în parlament şi de la aceştia la miniştri.

Aşadar, incompetenţă peste tot. întîi în corpul electoral, care-şi trimite reprezentanţi în parlament, apoi printre parlamentari, în fine printre membrii care compun guvernele. Să analizăm pe rînd adevărul acestor afirmaţii.

Incompetenţa alegătorilor constituie una din cele mai obişnuite obiecţiuni contra votului universal. Taine, un adversar hotărît aj acestui mod de a vota, îl compară cu,., „un ehancre toujours coulant". Montesquieu, din contra, crede că nimeni nu o mai bine indicat să aleagă mai bine ca poporul. „Poporul e admirabil în a alege pe acei cărora trebuie să le încredinţeze o parte din autoritatea sa"[3].

Rousseau e de aceeaşi părere : „Poporul se insală mult mai puţin asupra alegerii decît un prinţ. Un om de mc-

[1] Citat de J. Barthelemv. *op. cit.,* p. 4.

[2] J. Bryce, *Les ăemocraties modernes,* l. II, p. 377.

[3] Montesquieu, *Esprit des lois.* Cartea II, Cap. II.

rit e tot aşa de rar într-un guvern absolutist ca un prost într-un minister republican"[1]

Majoritatea teoreticianilor democraţi identifică de obicei o naţiune care-şi alege reprezentanţii cu o familie care într-un proces îşi alege cel mai bun avocat (Faguet).

^ Cu toate acestea, în realitate, lucrurile nu se petrec chiar aşa. Alegerile se fac de obicei în baza unui program. Dar cîţi din masa mare a alegătorilor pricep sau pot judeca acest program ? Difuziunea presei cotidiane în adîncurile poporului remediază de o bucată de vreme acest inconvenient. Dar cîţi cetăţeni citesc ? E drept mult mai mult astăzi ca acum patruzeci ori cincizeci de ani. Totuşi numărul lor e încă insuficient. Şi se mai pune şi chestiunea peste ce fel dc presă cad.

Tinînd seamă de toate aceste rezerve, în parte fundate, trebuie să observăm totuşi că progresele culturii, cel puţin în ţările civilizate, sînt din ce în ce mai mari. Lucrurile au ajuns aşa, încît un profesor ca J. Barthelcmy, care nu poate fi acuzat de prea multe înclinaţii către stînga, constată : „La moyenne intellectuelle des chauffeurs de taxis n'est peut-etre pas plus basse que celle d'une bonne moitie des electeurs censitaires de la monarchie de Juillet"[2].

Aceste observaţii făcute, nu rămînc mai puţin adevărat că, în limitele regimului democratic şi în interesul bunei sale funcţionări, se impun anumite puncte de reorganizare a sufragiului universal.

Legiuitorul a indicat în unele ţări diferite măsuri, diferite bariere, după care s-ar putea face oarecare selecţiuni mai competente de către corpul electoral. Care sînt acelea ?

După cum se ştie s-a propus cenzul.

Constituţiile din 1791 şi aceea din anul III, cu toate că erau aşa de înaintate, au pus principiul cenzului. Boissy d'Anglas în raportul său la Constituţia votată de Convenţiune susţinea că datoria unei democraţii e să fie bine reprezentată. Dar aceasta nu se poate decît dacă se trimit în parlament persoanele cele mai instruite, mai cultivate dintr-o ţară.

[1] *Contrat social,* Cartea TV, Cap. VI.
[2] *Op. cit., p.* 35.

La rîndul lor, acestea nu se pot recruta decît din clasa oamenilor avuţi, care şi-au putut plăti o lungă instrucţie, care, după expresia lui Aristot, „au avut timpul să fie virtuoşi".

Trebuie de recunoscut cel puţin după unii autori, că parlamentele cenzitare se prezintă, din punctul de vedere al competenţei tehnice, cu mult mai bine : dezbaterile conservă o anumită ţinută, discursurile sînt scrise şi bine compuse, ignoranţa nu se etalează, procesele-verbale pot fi consultate şi azi cu oarecare profit[1]

La toate acestea, se opune însă o întreagă situaţie de fapt.

O Cameră cenzitară nu mai poate satisface astăzi starea de spirit publică. Spirite eminente şi perfect competente ar rămîne pe din afara parlamentului, fiindcă sînt lipsite cu totul de avere. Astăzi, contrar celor afirmate de Boissy d'Anglas, există o mulţime de intelectuali şi poate din cei mai excelenţi care sunt recrutaţi din clasele cele mai paupere. în afară de aceasta, un parlament bazat pe cenz n-ar putea satisface marea masă a poporului, care doreşte să fie direct şi nu indirect reprezentată. .Şi istoria nu cunoaşte precedente după care un drept istoric cîştigat să fie retrocedat. Şi după cum am văzut mai sus, democraţia e un fapt de care nu putem să nu ţinem seamă. Cenzuî trebuie astfel înlăturat dintre soluţii.

Unele ţări au pus ca condiţie a dreptului de vot minimum de instrucţie. Constituţia anului III îl cerea. La fel, unele ţări din Statele Unite ale Americei sau pentru alegerile administrative, Belgia.

Se cere acolo posesiunea cetitului şi a scrisului pentru a avea dreptul de vot. Această limitare aduce, fără îndoială, oarecare foloase. Sînt şanse ca deputaţii să fie ceva mai bine aleşi.

Dar oare simpla cunoaştere a cetitului şi a scrisului e suficientă în a selecta talentele şi competenţa ? Dar dacă ridicăm cererile, dacă pretindem o instrucţie superioară „se ajunge ia un regim pedantocratic, la un mandarinat detestabil : nimic nu probează că purtătorul unei diplome ştiinţifice are mai mult bun simţ, judecată, experienţă

[1] /bici., p. 39.

practică a oamenilor şi a lucrurilor decît ansamblul cetățenilor care n-o au" \

E mai ingenios poate de a introduce pe ici şi colo unele din experiențele belgiene asupra votului plural. Acolo, se menține votul universal pentru totalitatea cetățenilor, se dă însă prioritate acordîndu-le mai multe voturi celor care au anumite merite. Aşa, de pildă, tatăl de familie sau proprietarul (pentru aceştia sînt valabile obiecțiile aduse cenzulni) au cîte un vot în plus. Intelectualul, care posedă diplome superioare, are două voturi. Nimeni nu poate cumula însă mai mult decit trei voturi. S-ar putea modifica criteriile după care se acordă, aceste voturi în plus. S-ar putea alătura competența profesională şi desființa, de pildă, voiul acordat proprietarilor. Cu anumite modificări, principiul e, oricum, interesant. El poate sugera unele corective neajunsurilor de astăzi.

La aceste mijloace de ameliorare ale votului universal către un regim de mai bună selecționare a competinței, trebuie să mai adăugăm organizarea opiniei publice. în Ua'iie de mare civilizație libertară, curentele ieşite din masele publice corectează şi îndreaptă in diferite ocazii \oinla corpului electoral [2]. Cu cit această opinie e mai conştientă, cu cît indicațiile ei sînt mai sigure, cu atîta rezultatul votului e mai plin de calități. Ca cineva să se bucure de asentimentul mulțimii, trebuie să fie cunoscut şi să se bucure de o anumită reputație, să fie oarecum lansat si în aprobarea opiniei publice. De aceea, scrutinul de arondisment, ca în Franța, nu va duce la un parlament competent. Cu cît circumscripția electorală e mai mare (eîteodată nu e de ajuns nici un singur județ), cu atît şansele unui personaj mediocru sînt mai mici. Un altul capabil şi reputat e cunoscut însă de o provincie întreagă.

Problema alegerii competente nu va putea fi rezolvată complect însă decît printr-o reformă în moravuri, printr-o educație politică. Dar aceasta nu poate fi decît tot opera democrației. Educația politică se face printr-o lungă învățare a libertății şi demnității politice. Ca să poți vota bine, trebuie să fi avut multă vreme libertatea de a decide cum vrei de votul tău. Ca să ştii să înoți, trebuie să

[1] Barthelemy, op. *cit.,* p. 41.

[2] Tonnies, *Kritik der dtfentlichen Meinung,* Berlin, 1922. Cf. K. Wieser, *Das Gcsetz der Macht,* 1926.

te scalzi des. Dar aceasta nu se întîmplă decît numai în regimurile democratice. „Din nenorocire, democrația este în general condamnată să-şi facă ea singură propria ei educație. Guvernele despotice au foarte rar voința sinceră do a prepara guvernanții pentru o colaborare viitoare" \

Adversarii democrației, acei care găsesc că excesul de politică care n-are în vedere decît popularitatea prin demagogic viciază pînă a-l face imposibil regimul parlamentar, cred că un sistem bazat pe reprezentarea profesională ar întrona în locul vorbăriei politice competența tehnică [2]. Sismondi, încă din 1819, ajunsese la următoarea constatare care îi apărea ca un fel de lege : „Cînd o corporație trebuie să aleagă unul din membrii săi ea s-o reprezinte, ea nu alege niciodată pe cel mai rău".

Avocații nu-şi aleg niciodată pe cel mai mediocru dintre ei ea decan ; senatorii inamovibili, aleşi tot de senat în Franța, sînt de cele mai multe ori parlamentari excelenți ; la fel, rectorii şi decanii facultăților.

Pentru a soluționa problema competenței corpului electoral, grav atinsă de votul universal, n-avem decît să punem pe fiecare să voteze în breasla lui : acolo, va vota bine şi conştient, fiindcă, întîi, ne pricepe şi, al doilea, e interesul lui în joc ca să fie bine reprezentat. Avocații, medicii, croitorii, agricultorii, profesorii vor avea fiecare reprezentanții lor autorizați. în locul deputatului enciclofjedic, diletant, care ştie şi face de toate, va apare tehnicianul specialist care va i'i totdeauna competent să soluționeze o chestiune oricît de grea, dacă cade în domeniul sau

Această reformă, aşa de mult trîmbițată de acei care vor să înlocuiască parlamentul politic cu unul tehnic, n-a căpătat pînă acum nicăieri nici o aplicare, decît una foarte

[1] Barthelemy, *op. cit.,* p. 35.

[2] L,a aceştia trebuie să adăugăm şi pe sindicalişti. Vezi : Ca iffuelhcs, *l,'actiun syndicaliste,* 1908, pe profesorul L. iJupuit **M**, pînă la un punct, pe sociologul E. Durkheim : vezi prelata la «d. III a lui *Division dti travail social.*

Vezi în aceasiă privință, afară de opera lui G. Sorei. CU. Maurras şi a sindicaliştilor în general, Ch. Bonoist, *La cr>se* ele *l'ctnt,* Duguit, *Trăite de droit constitutionnel,* 1911, t. I, p. 388. Wnltcr Hathcnau, *Der nene Staat,* 1911 ; Maxime Leroy, *Vers une TQpuUlqne henrcuse.* Paris, 1925 şi Herrfahrdl, *Das Problem des beruîstăndiachen Vertretung,* 1921.

slabă (pentru agricultură, comerț și industrie) în senatul nostru și în cîteva din camerele statelor particulare din Germania. De altfel, e mai mult decît probabil că aplicarea ei nu va aduce rezultatele care se așteaptă și aceasta pentru mai multe motive :

1. Nu e deloc sigur și nu avem nici un motiv să credem că dacă alegătorii vor fi organizați în colegii profesionale, vor vota *tehnic.* Din contră, e sigur că ei vor vota tot *politic.* Se va alege tot cel mai abil, dar nu cel mai *capabil,* sau cel capabil nu se va alege decît într-atît întrucît va fi abil. Popularitatea, afabilitatea și gentilețea candidatului, știința sa *do* a specula simpatia ori interesele camarazilor vor fi acelea care vor decide ca și in regimul politic.

Dovadă e că alegerile de la Camerele de comerț și industrie, de la cele agricole și eparhiale de la care se așteaptă alte criterii de alegere și altă conștiință electorală, dau, la noi, majorități guvernului, mai mult chiar decît votul universal. Dar și în alte părți. De pildă, colegiile municipale din Franța. Se prezumă că un alegător cunoaște, cînd votează pe primarul său, nevoile micii sale comune. Aceasta nu împiedică ca să nu fie aleși cei mai incompetenți primari. Nimeni nu sc' întreabă dacă e bun ori rău gospodar. După cum ne spune Barthelemy, alte considerente importă : dacă c religios ori nu, în care partid politic e înscris, dacă e bogat ori sărac etc. etc.

Psihologia omenească e mult mai complicată decît **se** crede. în unii oameni, ambiția si nevoia de putere sînt mai tari decît interesul, decît profesia, decît instinctul de conservare. Dar acestea sînt aptitudini politice și nu tehnice.

2. Un specialist excelent in meseria lui poate fi mai mult decit mediocru atunci cind trebuie să se pronunțe asupra intereselor publice. Poți să ai talent în profesia pe care o exerciți și să n-ai nici o pricepere în conducerea afacerilor generale.

O cameră compusă din tipografi, profesori, negustori de \Ue, bărbieri și medici va fi inferioară din punctul de vedere al conducerii afacerilor publice parlamentului actual. Talentul politic e altceva decît cel tehnic.

Un profesionist plin de talent din punct de vedere pur tehnic poate foarte bine să nu-și dea seamă care sint măsurile legislative sau administrative cele mai avantajoase pentru profesia sa. „Poți fi capabil să pui la punct [>erfect un cronometru și să nu-ți dai seamă care sînt cele mai favorabile condiții pentru industria ceasornicarilor".

Dar chiar dacă un profesionist și-ar da seamă de interesele breslei lui, e absolut sigur că va ignora care sînt măsurile de ordin social general care trebuie luate în interesul națiunii întregi. E sigur că miopia și egoismul profesiei sale il vor face să ignoreze veleitățile și nevoile celorlalte profesii. „Cînd se va da curs tuturor acestor interese contradictorii, cînd statul va voi să fie protecționist cu producătorii de materii prime, liber-schimbist cu industriașii, cînd se va da satisfacție editorilor care cer un marc impozit asupra cărților străine ca să le vîndă scump pe ale lor, se vor satisface doleanțele sfeclei și recriminările viței de vie, cînd cu un cuvint se vor satisface cel mai mare număr dc interese particulare, atunci țara va fi ruinată și interesul general sacrificat. Trebuie deci ncspccialiști, netehnicieni, pentru a defini interesul general deasupra sumei intereselor particulare, sau mai degrabă trebuii? indivizi a căror specialitate să fie tocmai înțelegerea interesului general : adversarii îi numesc politiciani, amicii oameni de stat" b

3. Anatole France, cu ironia sa obișnuită, ne prezintă undeva un ciubotar care e convins că toate nenorocirile Franței sc datoresc faptului că țara aceasta nu c condusă de ciubotari. Și fiecare profesionist gîndește la fel. închipuiți-vă ce anarhic și ce eterogen ar fi acest faimos parlament de competințe !

Și gîndiți-vă că toate acestea sînt cerute in numele unității organice, a omogenității și a posibilității de creațiunc și producție ! Doar sindicaliștii au inventat reprezentarea profesională tocmai ca să distrugă unitatea juridică și politică a statului pe care-1 vor desființa. în asemenea condiții, dizolvarea statului ar fi, cu siguranță, iminentă. In 1917, s-a adunat la Paris un congres al industriei cărții. După primele contracturi, această adunare s-a despărțit în două tabere. Fabricanții de hîrtie cereau interzicerea importului hîrtiei străine, iar tipografii vroiau liberul import a acestei mărfi.

Aceasta dă o precoce și sumară idee de ceea ce ar fi un parlament profesional.

' Vezi pentru aceste puncte : Barthelcmy, op. cit., p. 47.

Nu mai insistam asupra scăderii nivelului intelectual pe care ar aduce-o aceste Camere de profesionişti competenţi, cind agricultorul va fi reprezentat de agricultor, farmacistul de farmacist, comerciantul de comerciant. Intelectualii vor reprezenta o infimă majoritate şi vor fi desfiinţaţi de puterea meşteşugarilor. Cu drept cuvînt s-a spus că un asemenea sistem n-are altă menire decît să aducă distrugerea inteligenţei. Ştiu, manualii sînt la modă chiar printre intelectuali, dar oricum. Corectivele sufragiului universal nu pot veni decît de la democraţie. O adevărată şi sinceră educaţie politică va aduce si domnia competenţei în corpul electoral. Aceasta e singurul remediu.

După problema competinţej corpului electoral, să examinăm pe aceea a aleşilor, a parlamentarilor.

E un lucru prea cunoscut critica pe care mulţi o aduc parlamentarilor din cele mai multe ţări. Ceea ce li se impută mai ales o vorbăria infinită a discursurilor, care nu numai că împiedică o lucrare să-şi continuie mersul normal, dar reuşeşte de multe ori să paralizeze cu totul o mişcare legislativă.

Nu mai vorbim de Franţa, unde aceste critici se servesc zilnic prin presă. Dar chiar în ţări ca Anglia, compoziţia şi funcţionarea parlamentului e considerată în scădere faţă de ceea ce era acum cinci sau şase decenii.

Discursurile nu numai au aceleaşi calităţi oratorice ori legislative, legile sînt rău studiate, raporturile dintre parlamentari sînt violente ori triviale, nivelul moral şi intelectual cu mult mai jos ca în vremea clasică a parlamentarismului, De aceea, „indiscutabile mărturii indica că, în majoritatea ţărilor popoarele nu admiră aşa dc mult ca altădată guvernul reprezentativ ; ele nu mai au aceeaşi încredere pe care a acordat-o generaţia care, în Anglia bunăoară, îşi constituia o istorie constituţională din învăţăturile Hallam sau Macauiay şi filosofia politică din Stuart Mill şi Bagehot. Acelaşi lucru în Statele-Unite, unde generaţia actuală nu mai împărtăşeşte faţă de instituţiile salo entuziasmul pe care-1 profesau americanii între 1820 şi 1850"b în Germania, de asemeni, sc cere

[1] Bryce, *op. cit., p.* 371—372.

„nu un parlament de vorbă, ci unul de lucru"[1]. Nu mai vorbim de Franţa. în general, se impută acestor parlamente, lipsa de valoare individuală a membrilor lor, Cea mai mare parte dintr-înşii sînt avocaţi. Dar Herbert Spencer susţinea că avocaţii, cînd sînt deputaţi, au tot interesul ca legea să fie neclară, pentru că din obscuritatea ei se nasc procese şi aceasta rentează profesiei lor. Tendinţa către discuţia infinită, către oratoria sterilă apare astfel ca prima consecinţă a acestei structuri parlamentare.

Teancuri de legi stau nevotate fiindcă nu le-a venit rîndul. Altele sînt votate, însă sînt insuficient studiate, rău redactate, contradictorii. Adeseori, un simplu aliat se contrazice cu cel următor. Alteori se creează legi fictive, care nu corespund situaţiilor reale, adevăratelor nevoi ale ţării, Remediul nu corespunde răului, fiindcă deputaţii, lipsiţi de •eompetinţâ, votează gratuit legi inaplicabile, ori o tehnică defectuoasă, de o redacţiune ininteligibilă. Libertatea parlamentară face loc iniţiativei individuale. Un deputat, oricît de puţin e pregătit, dacă găseşte cîţiva colegi cu care face o majoritate relativă, poate depune un proiect de lege. Sistemul retuşărilor permite ca să se legifereze succesiv, dar contradictoriu aceeaşi materie. Unele legi nu pot fi aplicate, fiindcă cuprind pur şi simplu inepţii fără sens -.

Aşadar, cele două mai mari defecte care se impută parlamentului sînt : 1) valoarea individuală a membrilor scăzută pînă la o mare lipsă de competenţă ; 2) elaborarea defectuoasă a legii. Cel de-al doilea punct e un simplu corolar al celui dintîi.

în ce priveşte primul, el conţine o mare doză de exagerare. Sîntem totdeauna înclinaţi să idealizăm trecutul şi să considerăm personalităţile care ne-au precedat ca mult mai mari decît cele contemporane. E o chestie de perspectivă. Cu toate acestea, dacă am face un bilanţ al parlamentarismului celui mai criticat, al celui din Franţa, ne-am da seama că o Cameră care în jumătate de veac a produs pe Gambetta, Jules Grevy, Jules Ferry,

[1] Max Weber, *Parlament und Regierung in neugeordneten,* DeutschlanM, 1918.
[2] Vezi exemple nenumărate **în** Barthelemy, *op. cit.,* p. **71** şi urm.

Freycinet, A. Ribot, Clemenceau, Jaures, Waldeck-Rousseau, Millerand, Briand, Viviani, Leon Bourgeois, R. Poincare, Deschanel, Lcygues, Barthou, Caillaux, Albert do Mun, Herriot etc. etc. nu e deloc inferioară aceleia care a produs pe Thiers, Cuizot, Benjamin Constant. Dezbateri ca acelea asupra asociaţilor, a separaţiei bisericii de stat sînt, după cum se exprimă Barthelemy, din acele care onorează tribuna franceză.

In ce priveşte acuzarea adusă parlamentului că conţine prea mulţi avocaţi, ea ni se pare iarăşi nefundată. Dacă elaborarea legii e una din principalele îndatoriri ale unui parlament, nimeni nu poate fi mai competent în redactarea şi tehnica ei ca un om de drept. Alături de profesorii de la facultatea de Drept, cei mai indicaţi să fie construitorii de legi sînt tocmai avocaţii. Dar aceştia nu sînt utili numai în ce priveşte forma legilor, dar şi în ce priveşte fondul. Chestiunile care se discută mai des în parlament sînt cele sociale şi economice. Cei mai aproape de acestea prin formaţia culturii lor sînt avocaţii. Această campanie contra avocaţilor se termină printr-o campanie contra intelectualilor. Am văzut mai sus inconvenientele pe care le-ar aduce un parlament de specialişti tehnicieni prin îngustimea punctului de vedere din care aceştia s-ar pune. Intelectualul — şi printre aceştia şi avocatul — au o cultură generală cu orizonturi mai vaste şi mai variate decît un industriaş ori meseriaş. Ei stau oarecum la răscrucea din care pleacă mai multe interese. Tendinţa pragmatistă care vrea să dezintelectualizeze parlamentele prin introducerea profesioniştilor ar duce la o dezorganizare şi incompetinţă cu mult mai mare decît aceea la care asistăm astăzi.

Dacă e adevărat că legile sînt rău construite, rău elaborate şi redactate, aceasta nu e fără remediu. Şi acest remediu poate fi luat chiar din procedeele democratice, fără a recurge la dictatură ori la suprimarea parlamentului.

Dacă o instituţie prezintă vicii de funcţionare, nu c nevoie de desfiinţat însăşi instituţia, nu e nevoie să arzi moara ca sa piară şoarecii. E deajuns să suprimăm relele de care suferă.

Pentru a ameliora legiferarea, există un mijloc foarte eficace : reorganizarea şi extinderea puterilor *Consiliului de Stat.* Napoleon crease Consiliul de Stat cu o adunare de jurişti, numiţi de şeful statului pe baza competinţei lor. Această instituţie e aceea care trebuie să alcătuiască legile sau reformele aduse acestora.

Proiectele pot fi modificate de parlament, însă consultarea Consiliului de Stat trebue să fie *obligatorie.* Un proiect de revizuire a Consiliului, depus de guvernul Charles Floquet în 1888, prevedea aceasta.

Dar el n-a trecut. Funcţionarea actuală a Consiliului de Stat în diferite ţări e cu totul insuficientă. Trebuiesc create secţiuni legislative, care să servească nu numai la documentarea materialului legislativ dar chiar la elaborarea lui totală.

Alături de aceasta, ar trebui înfiinţate, pe lîngă fiecare minister, comisiuni de tehnicieni specialişti care să prepare sub direcţia unui jurist profesor materialul unui proiect de lege. Aceste comisiuni ar pune în faţa parlamentului legi bine studiate. în fine, limitarea legilor pe cale de iniţiativă parlamentară, fără consultarea Consiliului de Stat ori a comisiilor de specialişti, se impune iarăşi. Iată cîteva corective. Şi probabil că se pot găsi multe altele. Cu ajutorul lor, tehnica parlamentară ar funcţiona desigur mult mai bine.

în ce priveşte acuzarea de limbuţie adusă parlamentelor în care discursurile bine făcute impun, mi se pare, la fel, puţin fundată. Discuţiunea e absolut necesară oricărei creaţii. Ea constituie operaţia critică de punere la punct, de adaptare a legii la opinia publică, la tradiţie, la moravuri la logică. Cu cît o discuţie e mai amănunţit făcută, ou atît e şi mai fructuoasă. Nu numai din punctul de vedere al calităţii legii, dar şi din acela al intereselor naţiunii. „Cu toate recriminările contra limbuţiei parlamentare, nu încetăm de a repeta : nenorocirile ţărilor în care se tace. Agitaţiile democratice sînt mai salubre decît calmul mlăştinos al despotismului. Vorbăria parlamentară are multe inconveniente desigur. Trebuie s-o preferăm însă conspiraţiilor tăcute din regimurile de tiranie". Această vorbărie aduce la cunoştinţa celui mai umil cetăţean cele ce se pregătesc pentru conducerea ţării lui.

Parlamentele, aşa cum se prezintă astăzi, adeseori sub forma „amatoristă" şi diletantă, pot fi mult ameliorate din punctul de vedere al competinţei. Şi cu toată mania lor de discuţii, ele au creat, după cum vom vedea mai

departe, o legislație mai impunătoare şi mai eficace decît aceea a multor guverne autocrate.

Pentru a termina examenul problemei competinței în democrație, după competința alegătorilor şi a aleşilor, ne rămîne să cercetăm pe aceea a miniştrilor.

Un profesor poate fi ministru de Justiție, iar un avocat — de Lucrări Publice, în fine, un literat ministru de Industrie şi Comerţ. Această aptitudine a omului politic de a trece de la un minister la altul, indiferent de eompetințe (ceea ce s-a numit „la valse des portefeuilles") a fost iarăşi aspru criticată de adversarii regimului democratic. Butada lui Ch. Benoist, citată mai sus : „N'importe qui etant bon ă n'importe quoi, on peut n'importe quand le mettre n'importe oii", a fost pronunțată mai ales relativ la amatorismul ministerial. Pentru ca cineva să ajungă ministru nu e nevoie să fie cine ştie ce specialist : o anumită abilitate, talent de intrigă şi talent oratoric ii ajung.

Aceasta ar fi situația guvernelor democratice. K întemeiată această critică ?

0 comparație cu celelalte regimuri politice ne va edifica. Puține guverne au consacrat mai mult incompetința ca acelea ale Restaurației. Majoritatea miniştrilor erau preoți : Talleyrand fost episcop, Louis fost diacon, Montesquîen, Fouche etc. etc. la fel. în timpul monarhiei din iulie, asistăm mai ales la guverne de militari, foarte frecvente de altfel în toate guvernele autocratice. Dar e oare mai competint ca tehnician un general decit un avocat ?

Sub Ludovic al XVITI-Iea, în plin regim absolutist, prefectul de poliție devine ministru de marină. Un alt prefect sub Carol al X-lca devme iarăşi ministru de Marină. M-r de Chabrol, tot sub Carol X, trece de la direcția înregistrării la ministerul de Război, la cel de Finanțe şi apoi la Justiție. M. Capeile, secretar general la Interne, devine ministru de Lucrări Publice etc. etc. Şî exemplele se pot înmulți la infinit[1].

Dar c oare indispensabil ca un ministru să fie numaidecit un tehnician, un specialist? Care sînt calitățile care se cer unui ministru ?

în orice instituție, în organizarea oricărui serviciu trebuie o colaborare intre competința tehnică şi inteligența generală. în diplomație de pildă, personalul, tehnic de carieră c necesar. Dar afacerile mari sînt totdeauna tratate de un trimis extraordinar, care are inteligența aşa de suplă, încît trece peste anumite protocoluri. Ca să fii secretar de legație trebuie să ai stagiu, ca să fii ministru nu-ți trebuie nici unul. Instituțiile engleze sînt conduse^ de alianța între un grefier care ştie dreptul şi un judecător de pace care e un nobil cu bun simț şi inteligență naturală. Numai simpla inteligență în direcţiunea unei instituții poate duce la incapacitate, dar şi birocrația tehnică duce la formalism şi la rutină b

Mai ales Germania a încercat printre primele țări să cheme la minister oameni de afaceri. Tipul cel mai caracteristic al omului dc afaceri ajuns ministru şi care nu răspunde chemării fiindcă nu are educație politică e Helfferich

Ajuns încă tînăr director la Deutsche Bank, el a fost chemat ministru de Finanțe. Pînă aici, talentele sale tehnice aveau o întrebuințare. Dar ambiția politică l-a făcut să ceară postul de vice-cancelar şi ministru de Interne. Lipsit de supleţe, de tact, autoritar şi violent, el a indispus şi Reichstagul, şi opinia publică.

în timpul războiului, Franța şi Anglia de asemeni au făcut apel la cîțiva oameni de afaceri, încredințindu-le ministere. Dar încercarea nu pare să fi fost nici acolo prea fericită.

întîi, opinia publică a fost foarte des alarmată de legăturile dintre guvem şi lumea afacerilor. Bănuiala unor legături venale n-a întîrziat să se formuleze. Jurnalele englezeşti din perioada războiului se plîngeau că niciodată nu s-a simțit mai tare în sfera guvernamentală „influența sinistră a oamenilor de afaceri". Afară de aceasta, unitatea cabinetului a dispărut. Cînd nu există unitatea politică, fiecare trage într-o parte. Lord Curzon declara că în timpul războiului cea mai mare parte din şedințele Consiliului de Miniştri erau întrebuințate ca să rezolve conflictele şi supărările dintre miniştri pe chestiuni de vanitate. Unii din miniştri, preocupați numai de gestiunea tehnică a departamentului lor, erau incapabili să răspundă la o interpelare referitoare la politica generală

[1] Bnrthrlemy, p.

[1] *Ibid.,* p. 132.

[2] Experiența a fost reu.sită însă cu W. Ratheann. Dar acesta avea şi talent politic.

a guvernului : aceasta le era indiferentă şi complet străină.

Cîțiva publicişti au indicat un alt remediu la incompetința miniştrilor, un remediu în ființă mai ales în țările autocrate dinainte de război, Rusia, Austria, Germania : guvernele de funcționari. Max Weber crede că : „într-un stat modern, adevărata autoritate şi conducere nu stă nici în discursurile parlamentare, nici în ordinele monarhilor, ci în mîinile birocrației.

Ei ii aparține viitorul" De fapt, coincidența regimurilor birocratice cu cele autocrate arată destul' de bine că această ierarhie de birouri constituie o putere abuzivă, de care democrația trebuie să se teamă. Austria veche cunoaştea perfect acest regim. Dar şi Germania, de la căderea lui Bismarck, a fost mereu condusă dc funcționari : Bethman-Holweg de carieră administrativă, Bulow diplomat, llohenlohe la fel. De altfel, în Germania opinia curentă era că guvernarea e exercitată de monarh cu ajutorul funcționarilor şi ofițerilor (H. Delbruck). Felul cum au condus în Germania războiul aceste guverne; de funcționari se vede astăzi : organizație minuțioasă, dar greşeli politice şi diplomatice din cele mai grave. De altfel, unii autori au văzut-o bine. Hugo Preuss *(Das deutscht; VoLk und die Politik,* 191.1) arată clar că inaptitudinea Germaniei de a avea oameni politici se datoreşte recrutării miniştrilor din rîndurile funcționarilor. Lipsa parlamentarismului a fost nefastă Germaniei. Personalități de mina a doua ca Michaelis au putut ajunge cancelari în momente grele numai fiindcă aveau un lung stagiu în birouri. Astfel, unul din cele mai mare defecte ale guvernelor de funcționari e *gerontocrația.* Tinerii capabili şi plini de promisiuni trebuie să-şi piardă cea mai bună parte din energia tinereții în posturi obscure. Dar talentul omului de stat nu se *cîştigă prin vechime.* La vîrsta în care participa cu strălucire la destinele Angliei, Robert Peel ar fi fost în Germania cel mult consilier de prefectură [2].

[1] Max Weber, *Parlament und Regierung im neugeordneten Dvutschland,* p, 14 şi 27 ; c.f. ÎI. Kclsen, *Wesen und Wert der Demnkratie,* p. 23 şi Hasbach, *Die moderne Democrație,* pag. 183.
' lîarlheîemy, p. 172, 174 şi 175.

Domnia birocrației duce la anchilozarea statului, la formalism, stagnare, paperascrie, inerție etc. Lipsit de responsabilitate în fața parlamentului, un guvern de funcționari e pe deasupra incontrolabil şi liber de a comite abuzuri. Activitatea tehnică trebuie controlată de cea politică. Fără de aceasta ea devine ori rutinară, îngustă şi limitată, ori abuzivă şi despotică ca în Rusia.

Trebuie să mai adăugăm că guvernele de funcționari nu păstrează nici ele continuitatea şi competența. Iată de pildă Rusia. în mai puțin de o lună (decembrie 1915—ianuar 1916), ea a văzut succcdîndu-se trei ministere : Galitzin, Sturmer, Trepoff. Sttirrner, care a făcut carieră administrativă, a fost numit la un minister unde ar fi trebuit chemați diplomați, la afacerile străine : Pokrowsky, consilier la Curtea de Conturi, e numit şi el mai tîrziu la Afaceri Străine. în Austro-Ungaria, un diplomat, Gratz e numit la Finanțe etc. etc.

După cum parlamentele de profesionişti inspirau în mod iluzoriu speranțe neîndreptățite de a corija încompetința, la fel guvernele de oameni de afaceri ori do funcționari sînt viciate *do* grave inconveniente, cu mult mai grave desigur decît ministerele parlamentare. Ştiința conducerii formează o ştiință şi un talent special. Un tehnician sau un birocrat nu poate s-o atingă decît foarte rar, fiindcă n-au educația specială care dă comprehensiunea interesului general, echilibrul intereselor, psihologia mulțimii, tactul şi cunoaşterea oamenilor, cu un cuvînt, mînuirea materialului uman în ambițiile sale către putere.

Competința nu e suficient de organizată în democrație, desigur. Dar am văzut că nici remediile reacționare, crezute adevărate panacee, nu sînt în măsură să amelioreze situația. în fiecare instituție, sînt două feluri de vicii : de principiu, organice şi de detaliu. Democrația sufere cel mult de acestea din urmă. După cum am văzut, remedii democratice se găsesc. Cu ajutorul lor, competința va fi mai organizată şi creația mai fecundă. Să regenerăm parlamentele. Sînt o mulțime de mijloace pentru aceasta. Tot ele sînt cele mei bune pepiniere de ales competințele. Acolo se dovedesc talentele omului de stat, care nu trebuie să fie numai un specialist, ci să aibă acel talent de conducere pe care nu-1 poate avea decît el.

III

Nu e de ajuns însă ca parlamentele şi guvernele democratice să soluţioneze problema competinţei. Ajunşi aici, după unii, s-ar deschide un nou impas. Chiar dacă deputaţii şi miniştrii ar fi pricepuţi şi capabili — zic adversarii democraţiei, — ei n-ar putea produce mare lucru fiindcă, din exces di- individualism, din cauza dezbinărilor şi luptelor intestine, a rivalităţilor dintre grupuri şi grupuleţe, din cauza intrigilor şi ambiţiilor pur politice, ministerele ar fi veşnic răsturnate, înainte de a avea timpul să întreprindă ceva serios.

Instabilitatea şi corolarul ei, lipsa de continuitate, apaşii greu asupra democraţiei ca un fel de blestem. Iată bunăoară ce s-a petrecut în Franţa în ultimii ani : nici un minister n-a putut aduce o soluţie financiară nevoilor teribile prin care trecea această ţară, fiindcă ministerele nu durau cîteodată decît cîteva zile (cabinetele Mursal şi Ilcrriot), de cele mai multe ori cel mult câteva luni. Or, ce continuitate se poate înfiripa, ce sistem se poate urmări consecvent în cîteva luni de zile ? Dar nu e numai instabilitatea ministerelor. Ch. Maurras merge mai departe. După el sistemul republican, cu schimbările din şapte în şapte ani, e incapabil să urmărească o politică externă susţinută, fiindcă aceasta e o chestiune dc lungă durată. Chiar dacă democraţia ar rezolva problema competinţei, i-ar mai rămâne un mare viciu : instabilitatea şi lipsa de continuitate.

De fapt, toate aceste afirmaţii sînt bazate pe simple; impresii. Pentru a vedea lipsa lor dc temei, nu avem decît să verificăm faptele. Iată trei instituţii care cer prin excelenţă continuitate : administraţia ţărilor democratice, din punctul de vedere al continuităţii.'

Franţa are prefecţi şi subprefecţi inamovibili. Cei dintîi numiţi în mare parte de guvernul Combes au rămas şi pînă astăzi, după douăzeci şi ceva de ani, aceiaşi. Gospodăria lor merge foarte bine şi dacă se plînge cineva de ceva e de excesul de centralizare. Dar aceasta e încă o rămăşiţă a guvernelor monarhic-absolute şi în orice caz nu democraţia e de vină. în Anglia, judecătorii de pace cure au şi competinţa administrativă constituie gloria acestei ţări : cinste, muncă, dreptate.

Asupra stabilităţii administraţiei, deci asupra posibilităţii lor de creaţie continuă, iată ce ne spune profesorul Bryce, spirit mai de grabă conservator, în orice caz nu prea indulgent cu neajunsurile democraţiei, fost ambasador al Angliei la Washington (se ştie că în diplomaţie se găsesc puţini amici ai democraţiei) şi ministru în guvernul de dreapta : „în cele şase ţâri studiate (Franţa, Canada, Elveţia, Noua-Zelandă, Australia, Statele Unite), personalul care asigură munca departamentelor, prin urmare acel care administrează ţara, e menţinut în afară de politică şi rămîne în funcţiune, (afară decît într-o oarecare măsură în Statele Unite), de-a lungul deplasărilor majorităţii parlamentare şi a schimbărilor de cabinet. în aceste şase state, agenţii civili sînt de o mare competinţa profesională, cinstiţi şi întru nimic inferiori celor care se găsesc în orice monarhie din Europa şi, bineînţeles, superiori funcţionarilor din Rusia ţaristă, unde corupţia domnea de sus pînă jos. Bineînţeles, nicăieri nu sînt aşa de bine dotaţi ca în birocraţia germană (Democraţia germană n-a scăzut deloc aceste calităţi birocratice, n.a.). Democraţia a înzestrat Franţa cu o administraţie superioară — chiar dacă nu e mai puţin costisitoare, — aceleia care servea înainte monarhia, iar Anglia, cu o administraţie cu mult mai bună decît aceea a oligarhiei dinainte de 1832. în slujbele înalte, serviciul britanic numără mulţi funcţionari remarcabili şi, în toate gradele ierarhice, agenţii secundează în mod loial pe şefii lor, indiferent de partidul la care aparţin"[1].

Ceea ce a fost mai ales criticat în guvernarea democraţiilor e politica lor externă. S-a spus că diplomaţia presupune discreţie şi guvernele democratice vor denunţarea si publicarea tratatelor, în orice caz aprobarea lor prin dezbateri parlamentare. Apoi, politica externă cere continuitate şi democraţiile îşi schimbă adeseori capricios dispoziţia. în fine, în ce priveşte selecţiunea personalului diplomatic, un monarh pricepe mai bine capacităţile indicate în această privinţă ca mulţimile care nu cunosc şi nu înţeleg să aprecieze adevăratele calităţi. Ele aleg funcţionarii după talentul lor oratoric ori după abilitatea lor faţă de slăbiciunile populare. Schimbarea ministerelor strică complet continuitatea tratatelor. Am văzut că mo-

[1] J. Bryce, *Les democraties modernes,* f. II, p. 399.

narhiştii francezi sînt convinşi că chiar schimbarea preşedintelui republicii din şapte în şapte ani şi faptul că succesiunea nu e creditară strică constanţei politicii exterioare.

Contra acestor consideraţii teoretice, realitatea faptelor opune o puternică dezminţire, lată pentru Franţa constatările aceluiaşi Brycc ; „Schimbările repetate de ministere n-au afectat in mod serios politica externă. Democraţia s-a arătat în avantajul său, luptînd ferm contra spiritului de partid şi contra inconstanţei cabinetelor în funcţiune. Fireşte, totul nu s-a întîmplat fără ciocniri între miniştri si comisiuni le parlamentare ; în general însă, secretele (diplomatice) erau bine păstrate şi poporul păstra o tăcere pe care o simţea necesară. E de la sine înţeles că din cînd în cînd s-au comis greşeli, dar care, luate în total, au fost cu mult mai puţin grave ca cele două greşeli care au caracterizat sfîrşitul domniei lui Napoleon al 111-lea : expediţia în Mexic şi războiul contra Prusiei.

în fine, dupa cum arată rezultatele, aceste greşeli au fost cu mult mai puţin dezastruoase decît acelea care au cauzat ruina celor trei mari monarhii a căror politică exterioară era în mîinile unei birocraţii milităresti : Germania, Austria şi Rusia"

în Anglia, democraţia, adică opinia maselor, a oprit în trei rînduri tentaţiile guvernelor de a declanşa războaie. Odată, în timpul războiului american de secesiune, a doua oară, in războiul anglo-boer 1901, cînd, trecînd peste sentimentul popular, s-a vărsat atila sînge. A treia oară, în fine, la 1870, cînd Lord Beaconsfeld ar fi vrut să intre în război alături de turci. Dacă n-a făcut-o e fiindcă s-a opus sentimentul maselor. „Mărginindu-ne să rezumăm politica externă urmată in cursul acestor ultimi ani de către cele trei mari naţiuni democratice, vedem, din exemplul Franţei, că e posibil unei ţări democratice să-şi menţină o continuitate de vederi în politica sa externă : s-a lăsat diferiţilor miniştri succesivi sarcina de a urma execuţia detaliilor, fiindcă în substanţă naţiunea întreagă era de acord asupra marilor linii care trebuiau urmate. Cazul Statelor Unite probează că opinia publică, — omnipotentă în această ţară, — are de obicei

[1] Bryce, *op. cit.,* t. II, p. 415.

dreptate in ce priveşte scopurile pe care şi Ie propune şi că tinde din an in an să fie mai cuminte şi mai moderată. Şi, dacă cităm şi cazul Angliei, constatăm că evenimentele au dat de mai multe ori dreptate opiniei masei naţiunii, decît atitudinii clasei relativ restrînse căreia i s-a încredinţat conducerea afacerilor. Putem acum să formulăm o concluzie asupra competinţei democraţiilor în politica externă. Puneţi rezultatele obţinute în cele trei ţări pe care Ze-arn examinat în faţa acelora în care nici o rumoare populară n-a turburat calmul înălţimilor olimpiene pe care stă monarhul, înconjurat de consilierii săi militari şi civili, însărcinaţi cu controlul politicii externe, în Rusia, în Germania şi Austria, împăraţii şi miniştrii lor respectivi se găseau în situaţia de a urmări politica lor cu o îndărătnicie pe care nimic n-ar fi putut-o turbura. Sentimentul popular, opoziţia parlamentară erau, pentru aceşti ţxitenţaţi cantităţi neglijabile. Aceste guverne nu se arătau scrupuloase în alegerea mijloacelor şi nici o consideraţie de morală socială şi naţională nu i-ar fi împiedicat să recurgă Ia metode care păreau că promit succesul.

Luaţi situaţia in care se găsea Rusia în 1917 cînd s-a prăbuşit autocraţia, aceea a Germaniei şi a Austriei în octombrie 1918 şi comparaţi-le cu acelea ale celor trei ţări libere, în aceleaşi momente critice. Tentaţiile şi piedicile caro înconjură şi pervertesc scopurile şi metodele diplomatice în ţările guvernate de despoţi sau de oligarhii diferă adesea de tentaţiile de care trebuie să se ferească guvernele populare. Dar în cazurile de care am vorbit mai sus, ca şi în multe altele, ele se arată cu mult maî periculoase"[1].

Ne mai rămine de examinat legislaţia. Exemplul Franţei ar părea concludent. Trebuie să observăm însă că excesul de individualism, de luptă şi rivalitate parlamentară, de care dă dovadă Franţa, nu e un efect al democraţiei sau al parlamentarismului ca instituţie politică. Aceste aptitudini sînt coeficienţi de rasă. Un parlament are aceeaşi fizionomie şi aceeaşi psihologic ca poporul care-l produce. Franţa e o ţară care iubeşte discuţia şi controversa. Aceasta se manifestă oricînd, în

[1] Bryce, *op. cit.,* p. 420—421.

orice ocazie si nu numai In parlament. Un simplu cetățean se simte dator să discute orice măsură, orice ordin. Ca dovadă că nu instituția e de vină e că ea da alte rezultate în Belgia, Anglia ori Elveția. Şi dacă într-o mică măsură parlamentarismul favorizează aceste trăsături de psihologie etnică, corectivele indicate mai sus pentru perfecționarea regimului parlamentar sint suficiente ca remediu.

îii rezumat, din acest scurt examen al celor trei instituții mai principale din orice țara, administrația, legislația şi politica externă, reiese că acuzarea de lipsă de continuitate şi de individualism excesiv adusă democrației e lipsită de bază. în multe privințe, acest regim a arătat, o continuitate cu mult mai solidă, fiindcă era bazată [ie rațiune, pe bun simț şi pe interesul națiunilor, decît aceea a regimurilor despotice supuse tuturor capriciilor ori proastelor dispoziții ale unui monarh absolut ori ale unui tiran.

IV

Dacă democrația ar fi un regim în adevăr incapabil de producție, ar urma că, după un secol de funcționare, acest regim să fi suprimat orice progres in țările în care s-a realizat, ar urma ca țările democratice sau să se găsească în acelaşi stadiu în care erau în momentul căderii absolutismului, sau chiar să fi decăzut de atunci. Oricine îşi poate da seamă însă printr-o simplă constatare că țările democratice sînt astăzi în fruntea popoarelor, iar țările despotice pe ultima treaptă a ierarhiei.

Determinarea progresului, adică găsirea unui criteriu clar si sigur pentru a indica înaintarea unei societăți, e una din cele mai complicate şi mai dificile probleme ale sociologiei. Cu toate aceste dificultăți, putem să ne dăm samă, măcar empiric, de achizițiile incontestabile făcute du unele societăți actuale față de cele de acum o sută de ani,

în primul rînd, vine, fără îndoială, *cultura,* cel puțin în ce priveşte cantitatea ei ; în ce priveşte difuziunea eî în mase cit mai largi, progresul c incontestabil. Procentul de analfabeți e cu mult mai scăzut. în schimb, absolvenții dc şcoli secundare, de şcoli tehnice, de unîversităţi sînt în număr infinit mai mare. Cultura nu mai un apanaj şi *un* instrument de clasă. Oricine se poate ridica pînă la culmile cele mai înalte. Şcoala primară, obligatorie, liceul facultativ au pătruns pînă în cele mai sălbatice colțuri ale continentelor.

S-a spus însă că ceea ce a cîştigat cultura în cantitate a pierdut în *calitate,* înainte, erau mai puțini oameni luminați. Instrucția acestora msă era adincă şi organizată. Mi erau capabili să prefacă mai uşor elementele învățate în opere, de invenție creatoare. Cultura actuală e pasivă si mecanică. Egalitatea, care nivelează, şterge şi deosebirile individuale, suprimă personalitatea şi originalitatea. Sistemul egalitar omoară creația culturală, fiindcă nu e posibilă intelectualitate şi ştiință adevărată iară individualități[1] b

Dar democrația urăşte individualitățile proeminente, ea iubeşte caracterele medii, mijlociile mecanice, masele uniforme.

Caracterul său e, cum s-a zis, *antieroic.* „Din lupta contra titanilor, contra îndărătniciei şi capriciilor oamenilor puternici şi a eroilor, s-a născut gîndirca democratică, în lupta pentru umanizarea voințelor naturale şi uzurpatoare, cît şi supranaturali[1] ori dumnezeieşti, a devenit ea mare"[2].

A devenit o banalitate afirmația că creațiunile mari artistice nu pot apărea decit sub un regim autocrat, fie el acela al lui August, Ludovic: XIV. Elisabeta, Napoleon etc. Arta o un lux. F.a nu poate să apară decît în medii unde se cultivă luxul, unde se apreciază originalitatea şi geniul, unde valorile spirituale trec pe primul plan[3].

Dacă se aminteşte totdeauna de domnia absolută a unui August ori Ludovic al XlV-lea ca creatoare de valori artistice, nu trebuie de uitat nici epocile de puternică democrație care totuşi au stimulat arta şi cultura. Grecia antică, a cărei civilizație e considerată de unii ca neîntrecută pînă astăzi, o produsul unui regim democratic ; romantismul francez e ecoul revoluției franceze. Artistul nu e totdeauna un bufon si nu-şi manifestă tot-

[1] H. Kelsen, *Wesen und Wert der Dcmokratie,* p. ***21.***
[2] D. Koigen, *Die Kultur der Demokratie,* p. 4.
[3] Vezi verificarea istorică In Bryce, *op. cit.,* t. II, p. 572.

deauna operele ca o paiață care distrează spleenul unui despot blazat. Nici un regim nu poate stimula — contrar celor afirmate de Koigen — personalitatea ca regimul liberator al democrației. Omul devine în democrație respectat, ca atare devine un scop în sine, se consideră ca un punct de vedere care trebuie admis ca oricare altul. E. Renan si, după el, criticul Faguet au arătat perfect cum libertatea e regimul care convine cel mai bine invenției științifice și producției intelectuale, încrezători într-insul, considerîndu-se egal cu oricare altul, cel pulin fiindcă formal are aceleași drepturi, un cetățean al democrației e stimulat să-și spună cuvîntul, să-și dezvolte aptitudinile proprii, să-și perfecționeze specificitatea individuală. Nici o constrîngere nu-l oprește de a se manifesta. Din acest regim reiese toleranța față de sentimentele și de ideile celor de alături. Poate să fie adevărat că marii monarhi, care vor să fie distrați, întrețin in jurul lor o serie de artiști și gînditoii. Dar în asemenea medii nu se dezvolta decit un aspect al artei : tendința către amuzament. Apoi opera de artă trebuie să aibă o anumită etichetă, o ținută. Ea o strivită în rețetele oficiale care dau tonul. Oare e mai propice pentru producția artei un regim ca acela în numele căruia Voltaire a fost bătut cu bastonul *in* piața publică, fiindcă își permitea să aibă spirit, ceea ce supăra pe cutare conte imbecil, autor și el de fade versuri, decît regimul democratic în care fiecare poate spune ce vrea și e ascultat dacă are talent ?

Oare inchiziția, cenzura lui Metternicb, politica țaristă care destituia de la universități partizanii darwinismului și numea în loc comisari, pentru ca știința să fie mai sigură, să fie regimuri propice creațiunii spirituale ? în Franța, producția spirituală a scăzut de cînd domnește democrația ? Poate foarte bine Maurras să înjure romantismul, un Victor Hugo, Lamartine, Daizac, Flaubert nu sint întru nimic inferiori lui Moliere ori Jtaeine. Mediocră in pictură pînă în secolul al XlX-lea, Franța a cîstigat în decursul acestui veac prin renaș**terea** clasicismului, romantism și impresionism poate primul loc față de celelalte țări. Afară de Shakespeare, **toate** numele mari ale literaturii engleze se leagă de regimul democratic, de la Dickens la Wells, iar în Rusia formidabilele talente de **la** Dostoiewski și Tolstoi la

Gorki sînt acelea ale luptătorilor pentru o viață socială mai dreaptă.

Se invocă pentru teza contrară America. Dar lipsa producției intelectuale acolo e datorită, în timpul unei *bune* părți din .secolul trecut, eterogeneității populației, luptei feroce pentru trai, absenței unei limbi literare unitare etc. Către sfîrșitul veacului, adică cînd democrația se întărește, America produce, alături de Longfelow și Whitman, pe William James și pe Edgar Poe.

Să mai vorbim de progresele științei ? Se cunosc legăturile democrației cu raționalismul științific. Tot ce s-a produs intr-un singur secol, în ultimul, întrece sforțările tuturor secolelor anterioare la un loc. în timp ce autocrația oprea ca periculoasă orice invenție și trimitea la inchiziție pe rug ori măcar în închisoare ori exil pe savanți, democrația a plătit cu *suine* formidabile brevetele de invenții, a ajutat cu burse, cu enorme subvenții acordate laboratornlor toate aspirațiile către producție și noutate. Democrația s-a identificat cu știința.

Tot ei ii datorim uriașul progres tehnic efectuat în ultimul timp. Desigur, nu democrația a inventat tehnica și mașimsmul. Dar revoluția industriala apărută mai întîi în Anglia a fost mereu favorizată prin regimul juridic și politic. Garanția, securitatea, libertatea pe care o acorda codul democrației acestor întreprinderi, stimulentele pe care le acorda științei, față de care mașimsmul nu e decît o aplicație, toate acestea au dus la perfecția și confortul pe care-l avem astăzi. Dacă junkerii prusaci împingeau la începutul secolului trecut pe lucrători sa sfarme mașinile, dacă oligarhia rusă se opunea pe cît putea la expansiunea industrială, dacă aceste tentative ar fi fost lăsate să se manifeste, onorații teoreticieni ai autocrației nu s-ar lumina azi cu electricitate, n-ar face călătorii în tren sau automobil și nu ar asculta neturburați la moșiile lor un ^haut-parleur" care le aduce ultimile concerte de la Paris ori Londra.

Dar creațiunea formidabilă a democrației e în organizarea vieții economice. Politica de liber schimb, de interdependențe între țări, organizarea internațională a creditului, a transporturilor e aceea care a făcut posibil tot progresul actual. Dacă un țăran din Brotania se îmbracă cu lina din Austria și își vinde produsele în America, dacă griul nostru merge la Rotterdam și noi cumpa-

râm maşini din Germania, fabricate cu cărbuni din Anglia, toate acestea sint posibile fiindcă există liber-concurenţă şi libertate comercială.

Altfel, ne-am zvircoli în economia feudală, ne-am îmbrăca cu pînza ţărănească, făcută la gherghef aci, şi am face cură de lapte, ouă şi mămăligă. Şi dacă n-ar fi miturile naţionaliste şî şovine, antice mitologii susţinute de politica reacţionară şi antidemocrată, care închid graniţele traficului economic, progresul, pentru toate ţările, ar fi mai mare. Contradicţia între mitologia so\ină. lncală si autohtonă, care e o simplă credinţă, şi interdependenţa economică internaţională, care e o realitate, opreşte tămăduirea dezastrelor marelui război mondial. Dar cultivarea mitului şovin în dauna producţiei economice nu e opera democraţiei, ci a adversarilor ei V

Dacă administraţia şi justiţia au fost funcţii în care pînă la un punct şi vechiul regim s-a arătat productiv, cultura şi tehnica sînt creaţiunile democraţiei. Alături de acestea, trebuie menţionat grandiosul capitul al legislaţiei sociale. Nu mai vorbim de legile de asistenţă, necunoscute altor regimuri. Dar tentativele făcute de a impăca munca şi capitalul, în special de a ridica condiţiile de trai ale muncitorilor, nu au numai o semnificaţie justiţiară, ci şi una pur utilitară. Ameliorînd viaţa lucrătorului se face din el un instrument de muncă perfecţionat. Politica socială, prin acea curioasă lege a eterogeniei scopurilor, caracteristică sociologiei, urmărind filantropia, a ameliorat producţia. Printre alte condiţiuni ale randamentului maxim al muncii, trebuie pusă în primul rînd buna stare materială a muncitorului[2]. Organizarea ştiinţifica a muncii, alături de taylorism şi de selecţiunea profesională, trebuie să pornească de la aceasta. Aceasta au înţeles-o oamenii ca Ford sau Stinnes, care, urmărind propriul lor interes, au îmbunătăţit starea muncitorilor.

Şi cînd e vorba de producţiune, nici un regim n-a favorizat-o mai mult prin politica lui pacifică. Desigur, democraţia n-a putut înlătura războaiele. Nu mai există ca mai înainte însă starea aceea permanentă de „guerîlla". de lupte civile, de devastări, de invazie. Prin ideologia pe care o susţine şi prin începuturi dc realizări de instituţii în genul „Societăţii Naţiunilor", ea prepară un viitor de linişte.

Am văzut mai sus cite războaie a evitat opinia democratică, iar războiul mondial, care a însîngerat lumea patru ani, a fost mai degrabă întreţinut de popoare autocrate ca Kusia şi Austria decît de ţările democratice.

în această ordine de idei trebuie menţionat, alături de creaţiunile materiale ale democraţiei, pe acelea morale. Această formă de guvernămînt şi ideologie a îmbogăţit domeniul etic cu valori nouă b

Umanitatea, mila, compătimirea, filantropia între indivizi şi popoare erau rare excepţii înainte de regimul democratic. Azi, ele sînt un capital de educaţie curentă. Şi, fără îndoială, dacă vrea să dăinuiască, omenirea va merge în direcţia lor.

De la tehnică la morală, de la ştiinţă îa economie, opera democraţiei e vastă şi fecundă. Comparaţi ritmul istoriei din antichitate pînă Ia începutul sec. al XH-lea cu acela de la Napoleon pînă azi : optsprezece secole de dibuiri lente, de încercări de multe ori ratate, în care omenirea înaintează cu greu. Şi pe urmă, într-un singur secol, invenţiile morale şi materiale se precipită una peste alta de la an la an. Deosebirea de viteză între vechiul regim şi cel de azi e ca de la diligentă la automobil.

Progresul modern se face în tempo nervos şi precipitat. Prin libertate şi pace funcţiunile productive ale omenirii şi-au căpătat jocul lor natural. Stimulate, ele dau randamentul maxim. Fără nici o manie de modernitate, considerînd numai aspectul creaţiilor de tot felul, se poate spune că epoca democratică nu găseşte nicăieri precedent istoric.

După toate acestea, nu înseamnă că democraţia nu are multe neajunsuri. Dar in politică absolut e totdeauna un neajuns. Acolo, trebuie să alegi din două rele pe cel mai puţin râu. Cum spunea Richelieu : „la politique c'est Part de ehosir entre de grands inconvenients". între, oligarhie sau autocraţie şi democraţie, aceasta din urmă

[1] Această idee a fost remfiTrabil tratată in recenta lucraie a lui ¥. Delaisi : Les *conlradîctions du monde moderne,* Faris, 3925.

[2] D. lovanowitch, *Le rendenient optimum du trovail ouvrier,*

[1] Vezi şi E. Herriot, Crcer, 2 voi.. Paris, 1920.

oferă minimum de inconveniente. De aceea o preferăm. Făcind aluzie la regimul oligarhic, Cavour spunea : „Oricît de imperfectă e o cameră legislativă, o anticameră e cu mult mai rea".

în fond, toate acestea sînt simple discuții teoretice. Ele n-au de scop decît să dea o bază rațională unei realități de fapt. Democrația ***există :*** acesta e faptul ineluctabil. Amici sau dușmani ai democrației, trebuie să ne resemnăm. Luminarea maselor aduce cu ea implicit pretenția la controlul și guvernarea colectivității. Aceasta c o lege aproape fizică, ca si gravitatea. Ea nu se poate evita. Masele adînci ale societății, conștiente de dreptul lor la viață, nu vor abdica de bună voie drepturile lor, fiindcă Ch. Maurras sau alt subtil literat găsesc că alt regim e mai bun.

Tot ce ne rămîne de făcut e să organizăm și să perfecționăm acest regim pentru ca să ne dea tot ce poate da. Dar remediile, ca să fie fecunde, trebuie să pornească tot din inspirația democratică. Altfel, nu vor fi primite sau vor da un rezultat hibrid, mat plin încă de inconveniente decît cel actual.

FEMINISM ŞI PROSTITUȚIE

Ridiculizată de gusturile subțiri și sceptice, combătută de reacționari şl de femeile frumoase, fericite ori măcar candide, mișcarea feministă se afirmă totuși, în dauna tuturor negărilor, pe deasupra tuturor surîsurilor. Ea face parte azi din marele curent democratic, din **miş**carea de indulgență și filantropic care nu se oprește numai la materialiste conflicte de clasă, ci aspiră să amelioreze soarta tuturor obijduiților, oricare ar fi ea.

Democrația modernă, în aspirația ei larg morală, se prezintă ca o înlăturare a prejudecăților de clasă și de rasă ; la acestea, trebuie să adăugăm și dizolvarea prejudecății, de sex. Muncitorul, negru sau evreul în unele părți, femeia în fine, apar drept categorii în stare de quasi-servilism, care trebuiesc dezrobite. Pe fiecare **zi,** cresc tot mai mult aderenții acestui front unic de libertate.

Dar oricare ar fi prosperitatea ori decadența acestor curente, pentru omul de știință, ele *există.* **Şi** aceasta e dcajuns. înaintea politicianului care remediază, sociologul constată **şi** explică. Arta politică, cu rețete **şi** legiferări, ca să fie în adevăr fecundă, nu poate decît să urmeze științei sociale bine fundată. Medicina n-a devenit în adevăr eficace decît după ce s-a constituit biologia. Cele cîteva observațiuni asupra naturii fenomenului feminist, care vor urma, se prezintă doar ca o contribuție la clasificarea acestei probleme.

Prima constatare care se impune în acest domeniu — si care va reieşi şi din cele ce urmează, — e că problema feministă e absolut modernă. Servitudinea femeii c o situație de totdeauna. N-avem decît să parcurgem de la un'capăt la celălalt etnografia și istoria : nu vom găsi nicăieri un glas de protestare. Se pot constata în antichitate revendicări de ale plebei ori ale sclavilor de altă rasă. Se pot observa şi numeroase revoluțiuni, ca urmări ale acestor revendicări. Curente serioase, protestări ori revoluții pentru sau din cauza femeilor nu se cunosc. Toate acestea ne îndreptățesc să credem că numai în zilele noastre s-au creat o serie de evenimente, de transformări sociale care au produs această mişcare. Numai în epoca modernă și quasi-contemporană s-au întrunit factorii care au determinat-o. Vom vedea îndată care sînt acești factori.

S-ar putea obiecta, totuşi, că, dacă nu s-a desinat în trecut o protestare din acest punct de vedere, aceasta se datorește faptului că femeia a avut o situație mai bună. Ar fi fost epoci și societăți în care tovarăşa noastră se bucura nu numai de libertate, dar de o adevărată putere de dominație în societate.

A fost, de pildă, vorba de faimosul matriarhat și de gmeocrație.

Către sfîrşitul secolului trecut, cind se înfiripa etnografia sociologică, o întreagă pleiadă de cercetători romantici, cedînd primelor impresii au alcătuit o doctrină, după care femeia și nu bărbatul ar fi fost în societățile primitive agentul puternic, baza organizației sociale.

Bachofen, Morgan ca şi Mac Lennan au văzut în matriarhat semnul unei sexualități dcsfrînate, unei promis-

cuitați desăvîrşite. Sentimentul patern ar fi fost absent. Bărbatul n-ar cunoaşte iubirea de tată şi nici nu şi-ar recunoaşte în progenituri propriile sale creaturi. Libertatea sexuală cea mai desăvîrşită ar domni. Incestul, prejudecată târzie, n-ar fi măcar bănuit de aceste triburi primitive. Femeia care stabileşte filiația fiziologică uterină (fiindcă de cea prezumată nu e încă vorba) e la baza familiei. Ea e şeful ei necondiționat. De aici o civilizație de gineocrație în care bărbatul e un clement şters, nul, cum sînt trîntorii la albine. în favoarea tezei care susține dominația feminină, s-a citat chiar şi mitul amazoanelor, acele straşnice femei, superioare oricărui bărbat, prin vigoare aprigă, prin putere şi ambiție.

Inducțiunile grăbite ale acestor etnografi au căpătat de mult o fermă dezmințire. Etnografia serioasă a părăsit de mult acest mod de a vedea. Hetairismul deplin e o himeră. Nici un etnolog n-a putut observa triburi în care să nu funcționeze regula exogamiei.

Interdicțiunea căsătoriei ori a raportului sexual între membrii aceluiaşi clan e o regulă pe cît de strictă, pe atît de universală. Cele mai primitive societăți cunosc prohibițiunea incestului endogamic. Unele din ele, prin organizația strictă în clase matrimoniale, cum e aceea a triburilor aruntas, kamilaroi, kurnai, waramunga din Australia centrală, determină în mod precis care anumite persoane pot avea relațiuni între ele.

Acei care calcă aceste reguli sînt considerați ca infractori iar acțiunea c o crimă îngrozitoare.

Pedeapsa variază între pedeapsa cu moartea şi ceea ce se numeşte „evitarea" completă de către toți membrii clanului, moartea morală prin dispreț. Femeile vinovate sînt declarate „rembi", impure, şi expuse oprobriului public. Calificativul de „rembi" se atribuie cîteodată chiar şi persoanelor care întrețin relațiuni permise de exogamie, dar care le întrețin în mod impudic. Unele triburi cunosc termenul de „toga mantag" care înseamnă virgină, fată castă şi desemnează fetele înaintea căsătoriei.

Dacă regimul matriarhal nu e caracterizat prin promiscuitate, el nu se poate defini cu atît mai puțin prin gineocrație, prin guvernarea femeilor. Toate societățile, oricît de primitive ar fi ele, sînt conduse dc către bărbați, în societățile matriarhale, e adevărat că conducerea

nu o are tatăl k Ea cade însă asupra unchiului matern. Societățile australiene cunosc sub denumirea de „mamaq" pe unchiul matern ca şef al familiei.

Caracterul adevărat al societății matriarhale trebuit[1] căutat în altă parte. El se reduce la un anumit mod de a concepe subiectul de drept. Familia uterină în cap cu unchiul matern e un grup colectiv a cărui origine comună are la bază o strămoaşă comună[2]. Mamele transmit totemul clanului. Fiul va lua totemul mamei, nu al tatei. Cea dintâi e transmițătoarc de embleme familiare şi în aceiaşi timp criteriul filiațiunii.

Astfel regimul matriarhal pune femeia la originea familiei. Ea constituie principiul conservator de continuitate, asupra ei cade responsabilitatea cultului familiar. Bărbatul însă îndeplineşte mai departe necesitățile imediate ale vieții economice. El poate fi un element foarte important, dacă nu ca tată, dar ca unchi matern, fiindcă el nu e socotit în familia lui, ci în aceea a mamei sale. Femeia c numai reprezentanta legală, criteriul final al filiațiunii. Pentru aceasta, e oare mai bună condiția sa socială ?^

Credem că s-a exagerat mult în această privință, prezentîndu-se sub o lumină favorabilă traiul femeii sub acest regim. De fapt, ea coabitează cu bărbatul său şi pe teritoriul clanului acestuia. Ca atare, în mijlocul familiei bărbatului său, femeia e o străină. Recursul la protecția fratelui sau a unchiului său e depărtat, fiindcă aceştia trăiesc în clanul dc unde ea a plecat. Etnografii, de altfel, au observat aceeaşi supunere a femeii şi în acest stadiu.

Dacă se înlătură erorile care denaturează adevăratul caracter al matriarhatului, faza aceasta rămîne o formă

[1] 1. Ko'hlcr */Urgp.srhichtc der Familie)* e ultimul sociolog care voieşte să întinerească vechea soluție a lui Morgan. Proba pe care o aduce el e frecvența cuvintului „inaha" la unele triburi din Africa, care înseamnă tată şi pe care copiii îl întrebuințează şi pentru tatăl propriu-zis şi pentru frații lui. Asemenea pentru mamă şi surorile ci.

Acest argument nu valorează prea mult, întrucît termenul ..inaha" reprezintă mai mult un raport de înrudire decît de oonsanguinitate. Afară de aceasta, lermenul e metaforic : la noi, la țară, oricărui om bătrîn i se zice ..taică", in Franța ..pere" etc.

[2] G. Richard, *La jemme dans rhistoire,* I-ere partie.

de căsătorie condusă de aproape aceleaşi principii ca şi căsătoriile posterioare. Fantaziile care se complăceau în a vedea în patriarhat un precursorat al feminismului contemporan cu libertatea lui sexuală şi, mai mult, cu puterea de ascendenţă a femeii, rămîn departe de realitate.

în orice caz, în privinţa regimului patriarhal, toţi autorii sînt de acord în a susţine că situaţia femeii e foarte subordonată. La baza acestui fel de familie, e cultul strămoşilor, al manilor, păstrat din tată în fiu, in linie strict masculină.

Bărbatul, cel care are ^grija altarului domestic, aşa cum a observat Fustei de Coulanges la greci si romani, e totul. Puterea sa asupra familiei e absolută. Conducerea atitor membri ai familiei, agnaţii fiind cuprinşi, presupune o disciplină severă. Tatăl are drept de viaţă şi de moarte asupra lor. Ceea ce interesează primordial e unitatea şi coeziunea familiei. Femeia care sc căsătoreşte micşorează cu un membru grupul său familiar. Dreptul colectiv al acestuia e sărăcit printr-o dezertaţiune. De aceea, bărbatul trebuie să plătească familiei nevestei sale o indemnitate, iar acesteia un dar de logodnă „morgengabe'*, care devine „sponsalia", în timp ce aceasta devine proprietatea absolută a soţului din dreptul roman. încetul cu încetul, indemnitatea aceasta se transformă în cumpărarea nevestei pe sume importante. Pe lîngă aceasta, dacă femeia nu putea celebra cultul strămoşilor, ea nu putea nici să moştenească. Dreptul de succesiune revenea fiului care urma tradiţia tatălui. Inutile din punctul de vedere al logicii stricte a familiei patriarhale, fetele erau adesea părăsite, „expuse" imediat după naştere. Obiceiul expoziţiei fetelor e comun la toate popoarele cu regim strict patriarhal, adică îa majoritatea popoarelor indogermanice b

Excluziunea femeilor de la moştenire prezenta însă o dificultate atunci cînd tatăl murea fără să aibă nici un urmaş masculin. în acest caz, unele popoare obligau fetele să se mărite cu agnutul cel mai apropiat, iar nepotul născut din această căsătorie devenea urmaş direct al bunicului ca în instituţia „epicleratului", sau se adopta

' Ihcring explică acest obiepi prin greutatea popoarelor nomade de a purta cu ele femeile.

pur şi simplu un agnat ca în „adrogatio" din Dreptul roman.

Pe măsură ce înaintează în timp, rigurozitatea primitivă a familiei patriarhale scade. Cultul strămoşilor începe să fie ruinat dc apariţia marilor religii universaliste, economia domestică descreşte din importanţă, sistemul de „vendetta" e înlocuit cu organizarea penală de stat. Unitatea severă a familiei descreşte. Subordonarea totală în care căzuse femeia se modifică întrucîtva şi ea.

în primul rînd, situaţia acesteia ca moştenitoare o îmbunătăţită. Unele legislaţii încep să admită femeile la succesiune. Legile Iulia şi Păpia Popea abrogă legea Voeomia care exclude femeile de la moştenire. în litigiile testamentare, fiicele se bucură de „querella inofficiosi testamenti". Legătura matrimonială mai slăbeşte si ea. Divorţul e admis pentru cauze foarte variate.

Ceea ce e caracteristic pentru micşorarea rigurozităţii patriarhale e evoluţia dotei. în primele timpuri, după cum am văzut, căsătoria se făcea prin cumpărare, în cel mai bun caz printr-o indemnitate plătită familiei femeii, sau măcar printr-un dar, „morgengabe". Consecinţele cumpărării femeii au fost dezastruoase pentru condiţia socială a acestei;.!. Atunci familiile bogate s-au gîndit să şteargă oarecum caracterul cumpărării. înzestrînd fetele cu o avere oarecare. Abuzul patriarhal a adus tocmai contrarul cumpărării femeii : dota. La kabyli, greci, indieni, romani, „morgengabe" se transformă cu încetul în zestrea femeii.

La romani, ea apare la început ca o indemnitate plătită bărbatului pentru întreţinerea femeii. Dota intră definitiv în patrimoniul bărbatului — ceea ce e tot un obicei patriarhal — fie că e „dos profectitia", fie că e „dos adventitia". în caz de divorţ, femeia îşi pierdea dota, rămînea despuiată de averea personală. Mai tîrziu însă, femeia e adăpostită de uzurpaţiunea dotei prin protecţiunea lui *„acîiones rei uxores".* Astfel, din obiect de posesiune, femeia devine ea însăşi proprietară. în fine, sub regimul legii Iulia de adulteriis, femeia are dreptul de a-şi aliena fondul dotai. De la Justinian, dreptul bărbatului e numai acela al unui uzufructuar.

O altă ameliorare a condiţiei femeii o găsim în situaţia văduvei. Dacă exagerările unor etnografi au putut fi reduse mult, în sensul că obiceiul care obliga văduva

I

să se sacrifice pe inormîntul soțului e foarte rar, nu rămine mai puțin adevărat că familia patriarhală prematură considera femeia ca un obiect de succesiune. Primul agnat din generația defunctului moștenea femeia acestuia și trebuia, dacă nu era căsătorit, să se căsătorească cu ea, Instituția „leviratului", care regulează aceste moravuri, e frecventă absolut la toate popoarele.

încetul cu încetul însă, în faza patriarhalismului moderat, datoria leviratului se reduce la respectarea timpului de doliu. Văduva trebuie să se despartă de defunct printr-un timp de doliu. Atîta tot.

Toate aceste victorii ale drepturilor femeii nu sînt ciștigate prin protestările femeilor, prin revendicările lor conștiente' ca astăzi. F,le sînt o consecință indirectă a umanizării obiceiurilor, a îmblîn/.irii sufletești prin civilizalie. în toate părțile, aceste îndulciri ale regimului femeii sînt acordate de soț din cauza schimbărilor moravurilor.

Femeile ie acceptă în mod pasiv. Nici una din aceste îmbunătățiri nu e rezultatul vreunei mișcări feministe cu caracter colectiv. Femeia nu-și consideră, cu țoală asprimea timpurilor, situația insuportabilă, așa cum fac sclavii ori plebea revoltată. Ea găsește în organizația familiei, oricît de severă ar fi ea, misiunea ei firească. Acest fapt trebuie așadar reținut : oricare ar fi fost condițiile de care s-a bucurat femeia, istoria nu cunoaște nici un început de protestare, nici o organizație de opoziție a femeii contra situației care i se oferă.

Cum se explică atunci că femeia a suportat cu ușurință rigurozitatea atîtor regimuri severe, barbaria unui întreg trecut de oprimare și că tocmai acum, cînd rigiditatea patriarhală s-a îmblînzit, cînd condițiile familiei s-au îmbunătățit, apare curentul hotărît de protestare al feminismului ?

Trebuie să menționăm, cu siguranță, în primul rînd, progresul individualismului, al ideilor de libertate și egalitate, care, dezrobind clasele oprimate, au revărsat din această ideologie umanitaristă ceva și asupra soartei femeilor. Dar acestea nu ni se par suficiente. O ideologie nu prinde așa puternic dacă nu se altoiește pe situațiuni de fapt, pe pregătiri adinei în structura societății și a momentului istoric.

în trecut, oricît de grea ar fi fost situația ce se impunea femeii, ea își găsea în familie, alături de existența asigurată, desfășurarea normală a sexului ei. Dar dacă înseși bazele căsătoriei încep să se destrame, dacă criza căsătoriei din cauze diverse lasă o cantitate de femei fără existența asigurată, fără nici un rost social și moral, protestarea feministă devine inteligibilă.

II.

Autorii reacționari — tipul lor cel mai reprezentativ e Le Play — deplîng decadența familiei.

Oricare ar fi fost criteriile după care se organizau căsătoria si familia — economic ori religios — ele se bazau pe un fundament unitar, căci corespundeau unei necesități inexorabile. Autorii cart? au studiat fam! lia contemporană nu i-au găsit nicăieri această solidaritate de principii fundatoare.

liberul consimțămînt în alegerea soților, legăturile lăbărțate dintre aceștia după căsătorie (juriștii germani le numesc „rendez-vous Eben"), scăderea prea bine simțită a autorității paterne i-au făcut să numească tipul de familie contemporan tipul individualist.

Denumirea e fericită, fiindcă corespunde unei atomizări, unei disocieri complete a legăturilor familiare. Simptomele pe care le prezintă familia contemporană indică o criză puternică. Diferite instituții moderne contribuie serios la dizolvarea vieții familiare. Mai întîi, fabrica, încă de la 14 ani, copiii, care-și pot ciștiga singuri existența, scapă de sub autoritatea părinților. Facilitatea cu care mina do lucru își găsește debușeu afară oferă oricărui copil o carieră independentă de controlul familiar. Atelierul face o concurență dezastroasă căminului.

Cel ce-și cîștigă viața singur se simte o ființă autonomă.

în clasele avute sau mijlocii, rolul atelierului e înlocuit cu școala. Oricît s-ar cinta armonia școalei și a familiei, oricît s-ar vedea o concordanță si o comunitate perfectă între rezultatele acestor două instituții, nu e mai puțin adevărat că școala e un puternic agent de dezrădăcinare familiară. Profesorul și maestrul se substituie peste tot aproape tatălui. Viața intelectuală și morală a

celor mai multe familii e săracă. Puţini copii din clasele populare, după ce cunosc şcoala, preţuiesc mai mult mentalitatea de acasă, puţini copii, după ce capătă cîteva instrucţiuni, care să nu simtă incultura părinţilor şi să nu-i creadă învechiţi, ruginiţi în prejudecăţi. Familia e conservatoare şi şcoala e progresistă.

Dezvoltarea gustului, revelarea de orizonturi noi îl fac să descopere lacunele vieţii de familie. Metoda şcoalei e raţională şi critică, aceea a familiei sentimentală. într-o parte, se apelează la logică şi bun simţ, în cealaltă parte, la simpatie şi compătimire! Logica familiei nu exclude inconsecvenţa, căci e înainte de toate afectivă, aceea a şcoalei e intelectuală şi orice inconsecvenţă c aspru denunţată. Voiesc să spun prin toate acestea că autoritatea patriarhală absurdă şi despotică a vechii familii e incompatibilă cu o anumită cultură a copilului. Nu mai vorbim de practica internatelor. Viaţa automată de recluziune şi turmă pe care o suportă acolo copilul, anihilează căldura şi afectivitatea vieţii de familie. Contactul rar cu aceasta atrofiază sentimentul căminului. Familia clasică n-a cunoscut nici şcoala, nici atelierul, deci n-a cunoscut concurenţa vreunei alte autorităţi. Pe de altă parte, şcoala pregăteşte pentru o mulţime de profesiuni care, oferind independenţa materială, îndepărtează copilul de la coeziunea familiei.

Aceşti factori adunaţi dau copiilor o neatîrnare specială. Fiecare îşi reglează viaţa cum vrea încă de la cincisprezece ani. Ar fi interesant de făcut o statistică a carierelor alese de băieţi cu asentimentul părinţilor şi o alta a căsătoriilor făcute de fete cu acelaşi asentiment.

Un alt grup de fapte e tot atît de concludent în privinţa crizei familiare : frecvenţa divorţurilor. Statisticile arată peste tot o creştere a procentului acestora. în Statele Unite, încă de acum douăzeci de ani, proporţia era de două divorţuri la zece căsătorii[1]. Contractarea căsătoriilor e, dc asemeni, foarte împiedicată. Numărul celibatarilor creşte în toate clasele, iar acela al fetelor nemăritate proporţional. Vîrsta căsătoriei pentru femei s-a mutat de la 18 la 25 ani. în generaţia trecută sau ceva mai înainte, vîrsta medie era de **16—20** ani. Iată atîtea

[1] G. SchmoJler, *Grundriss der allgemeinen Volkswirtschaftslehre,* voi, I, p, 256 şi Urm,

fapte care indică criza familiei contemporane. Motivele pe care le găsim la acest impas sînt foarte variate. Vom încerca să arătăm pe cele mai principale.

în primul rind, un motiv economic : decadenţa totală a economiei domestice. Se ştie rolul jucat de economia familiară în trecut. A fost o vreme cînd fiecare grup familiar producea just atît cît consuma. Pe atunci nu exista piaţa de schimb, capitalism, comerţul şi moneda erau cu desăvîrşire rudimentare. Tatăl cu copiii săi, cu agnaţii şi servii lucrau la un ogor comun. Fecunditatea maternităţii era un avantaj : creşteau braţele de muncă şi cu ele proprietatea producţiei. Apariţia schimbului şi vînzarea pe piaţă au adus oarecare modificări. Economia urbană şi pe urmă cea naţională au luat extensiune. Economia familiară şi-a redus neputincioasă mijloacele : s-a retras Ia ţară, unde evoluţia e mai lentă.

Dar şi acolo a pătruns cu timpul capitalismul.

Azî totul se cumpără pe piaţă, unde se aduce producţia în mare a epocii salariatului. Copiii nu mai lucrează acasă, ci în fabrică. Familia nu mai corespunde la nici o necesitate economică. Ea a devenit, din acest punct de vedere, o instituţie caducă. Dacă, pe aici şi colo, in ţărănime mai subzistă acest fel de producţie, el se menţine doar ca o „survivance", care mai trăieşte, în baza inerţiei, încă cîtăva vreme după ce cauza care a produs-o a încetat.

O altă cauză c de natură morală. Familia primitivă presupunea o solidaritate, o credinţă şi o serie de principii făcute din abnegaţie şi devotament.

Creşterea treptată a individualismului, după care chiar şi copilul (vezi tratatele mai noi de pedagogie) e considerat ca o personalitate, e incompatibilă cu severitatea principiilor patriarhale. Fiecare din noi e azi un scop în sine care tinde să se realizeze singur şi autonom, cît poate mai mult. Nimeni nu mai consimte azi sacrificiile necesare vieţii căminului.

Şi la toate acestea trebuie să adăugăm cauza principală, care e de natură politică.

Prima reformă a democraţiei a fost distrugerea privilegiilor şi a respectului de clasă. în baza acestui principiu, fiii merituoşi ai claselor populare se pot ridica la orice poziţie socială. Ca să ajungă însă la aceasta, fiului de ţăran sau proletar îi trebuie o muncă şi un timp du-

blu ca unuia din clasele avute. Pe cînd acesta utilizează relațiile, averea, cultura pe care i-o oferă mediul în care a crescut şi în care trebuie cel mult să se menţină, cel ridicat de jos trebuie să-şi creeze din nou toate aceste lucruri. Munca e grea, efortul infinit mai mare. Declasarea, descurajarea, dezrădăcinarea îl pîndeşte. Chiar cînd ajunge, ucenicia în viață îl face să apuce vîrsta de 30—35 ani, fără să aibă încă o carieră făcută. La însurătoare nici nu se gîndeşte, deoarece căsătoria e foarte oneroasă, condițiile de trai în mai mulți greu de împlinit. Neomaltuzianismul e pretutindeni în floare. Tînărul proletar preferă să nu-l exercite prin abţinere, decît sâ-l exercite artificial după căsătorie. Soluții nu se găsesc decît în căsătoriile cu dote respectabile.

Dar dacă e adevărată legea concentrării avuţiilor a lui K. Marx, acestea sînt tot mai rare.

Faptul de altfel ni-l atestă A. Loria. El crede că „crabul dotei" e un fenomen frecvent. Micşorarea veniturilor individuale crescînd, pe urma concentrării capitalurilor, părinţii se văd nevoiţi să scadă şi dota fetelor lor.

în clasa muncitorească, acelaşi lucru. în lupta pentru existenţă, în care proletarizarea creseîndă tinde să scadă mereu salariul prin concurenţă, lucrătorul dispune de mijloace prea reduse ca să-şi poată întreţine o femeie. La sfîrşit, dacă reuşeşte să cîştige ceva mai mult, cînd şi-a făcut o situaţie oarecare, adică abia pe la 40 ani, îl surprinde diferenţa de vîrstă şi căsătoria se realizează cu greu[1]. Astfel, e cert, că familia şi căsătoria modernă sînt în criză.

Dacă privim însă condiţia femeii în faţa acestei crize, observăm imediat că majoritatea femeilor trebuie să-şi asigure un mod de trai în afară de căsătorie, în forme străine de aceasta. în zilele noastre -— şi aceasta e adevăraţii semnificaţie a feminismului —, *femeia* ***TIU*** *se plînge de condiţia proastă în căsătorie, cît mai ales de neputinţa de a contracta o căsătorie.* Feminismul nu e o protestare de asuprire, ci mai ales teoretizarea neputinţei femeii de a găsi în căsătorie asigurarea economică a existenţei şi aceea morală a misiunii ei.

Pentru ca o mişcare de revendicări să prindă, ea trebuie să aibă la bază un corp social. Clasa care revendică

[1] R. Michels, *Amour et chastete,* p. 61.

revoluţia feministă e compusă din cantitatea veşnic creseîndă a femeilor nemăritate.

în adevăr, care e situaţia femeii în faţa căsătoriei ? în clasa burgheză, femeia nemăritată rămîne fată bătrînă. Existenţa ei economică depinde de familie. Dacă nu se pregăteşte în vederea unei profesiuni (şi crescută în ideea familiei patriarhale, după care fetele trebuie să se mărite cu orice chip, ea nu se pregăteşte decît de scurtă vreme în această direcţie), rămîne după moartea părinţilor în grija fraţilor ori a rudelor îndepărtate dacă acestea acceptă să o primească.

Ceea ce e mai absurd e că o prejudecată burgheză inexorabilă îi interzice satisfacerea nevoii imperioase de dragoste, de care orice individ e obsedat la o anumită vîrstă.

Diferite categorii sociale nu evoluează concomitent.

Adesea mentalitatea persistă chiar după ce instituţiile pe care se reazămă au dispărut. Morala patriarhală, care nu admite decît dragostea legitimă a căsătoriei, trăieste încă, deşi familia s-a transformat. O fată bătrînă rămîne proscrisă drepturilor sexualităţii. Fără să poată fi încadrată în familie, ea n-are totuşi nici dreptul de a trăi liber şi independent. Ce-i rămîne atunci de făcut ? închipuiţi-vă acum că numărul acestor femei creşte, că armata acestor „fără familie" se înmulţeşte. Fără îndoială, o clasă socială care cere revendicări se va forma. La acestea, se mai adaugă persoanele generoase fără interese directe, care apără cauze din simplă umanitate, după cum, la cauza muncitorilor, se raliază şi intelectuali entuziaşti din burghezie.

Femeile vor cere un alt mod de existenţă, fiindcă acela al căsătoriei le e interzis. Şi ca probă că motivul adevărat al fcnimismului e greutatea de a contracta o căsătorie, c că aceste revendicări sînt considerate ca un „pis aller" şi că multe fervente feministe sînt dispuse oricînd să părăsească cauza sfîntă, dacă un bărbat caro le place le cere în căsătorie.

Dar dacă, în clasa burgheză, femeile nesolicitate apucă calea feminismului, a revendicărilor conştiente, pe care le-o indică cultura şi situaţia lor, în clasa muncitorească, femeia necăsătorită va apuca altă cale. Acolo situaţia de „fată bătrînă" care aşteaptă e imposibilă, fiindcă tentaţiile sînt prea mari şi sancţiunea morală prea slabă. Fata

din popor nu stă claustrată în zidurile casei. Ea merge în Lume unde cunoaşte fel de fel de persoane. La atelier, e asediată de colegi ori patroni, la ieşire, în stradă, o aşteaptă o mulţime de don-juani care-i oferă felurite seducţii. Se mai adaugă ia aceasta insuficienţa salariului, şomajul, mizeria materială care o pîndeşte. Prostituţia liberă o astfel pregătită. Pe de altă parte, prejudecăţile morale şi religioase, care intimidează pe fata burgheză, mu opresc deloc pe cea din popor. E caracteristic că prostituatele nu sînt feministe. Ele au altă cale de a soluţiona greutăţile vieţii.

Intre originea socială *a prostituţiei şi a feminismului e o aşa strînsă legătură, încît putem spune, fără exagerare, că prostituţia e feminismul claselor de jos.* Şi prostituţia, şi feminismul sînt doua consecinţe ale aceluiaşi fenomen, două soluţii, diferenţiate doar pe clase sociale, ale aceluiaşi rău : criza căsătoriei. E foarte semnificativ că în argot-ul uvrierilor francezi prostituatele sc numesc „viciile fillc'. Bunul simţ popular a descoperit o coincidenţă pe care analiza ştiinţifică o confirmă. Cea mai mare parte din prostituate, chiar din cele care ajung celebre, sînt din clasa de jos. Tipul clasic e ţăranca primitivă, grosieră, insensibilă sufleteşte, ajunsă curtezană rafinată. E *Nana* a lui E. Zola. Dar *Nana c* împinsă de acelaşi determinism ca şi *Cousine Bette.* Dacă s-ar întîlni undeva în comedia umană, ele sînt făcute să se înţeleagă. Fac parte din aceeaşi categorie, au aceeaşi origine socială şi poate abia între bărbaţi, burghez şi proletar, există o prăpastie, femeile din ambele clase se găsesc faţă de bărbaţi pe acelaşi teren comun de revendicări.

Nu e de ajuns să facem o afirmaţie bazată pe o analogie ce poate să pară nefondată. Să căutăm a proba şi altfel observaţiile de mai sus.

înainte de toate, se impune constatarea că atît feminismul, cît şi prostituţia apar istoriceşte concomitent. Amîndouă sînt probleme actuale: şi una, şi alta sînt legate de apariţia sistemului capitalist şi a democraţiei.

De fapt, feminismul nu apare decît cu revoluţia franceză. Înainte de aceasta, nu găsim nici o agitaţie de acest fel. Efect direct al crizei familiei, o asemenea mişcare ar fi fost imposibilă tocmai atunci cînd familia era bine consolidată şi aşa de puternică. S-a vorbit totuşi de o chestiune feministă în evul mediu (K. Bucher, *Frauenfrage im Mittelalter).* Unii istorici au considerat amuzamentul unei Marguerite de Valois sau Christine de Pisau, sau M-elle de Gournay ca începuturi ale feminismului. S-a indicat de asemeni şi viaţa saloanelor, cu ale lor „femmes savantes'*, cu etichete de înalt respect pentru femeie, ca un fel de feminism. Toate acestea rămîn însă sporturi agreabile, pornite din motive galante ori mondene. Adevărata problemă începe o dată cu revoluţia franceză. Cu această ocazie, apar primele cluburi de acest fel Ceva mai tîrziu, saint-simoniştii încurajează mişcarea i. Secolul al X1X-lca, secolul tuturor revendicărilor democratice, înseamnă şi cele mai multe victorii feministe, *în* 184fl, se adună primul congres feminist. Opinia publică începe să Ie susţină. Unul din coi mai mari gînditon ai timpului, St. Mile, scrie pledoarii entuziaste pentru noua mişcare. în 1869 (o dată cu „Internaţionala" !), se înfiinţează „American sufrage Association", pe urmă alte cîteva societăţi similare. Mii de aderente sc- *r.ilia/.ă. Faptul* că coloniile, cu regi/nul lor democratic înaintat, lipsit de prejudecăţi patriarhale, dau drepturi femeilor înaintea popoarelor europene arată printre altele cît de nouă e chestiunea feministă. Ea apare astfel o dată cu democraţia, al cărei reflex moral şi intelectual este. şi o dată cu decadenţa economică a formulei care scr\ ea de substrat real căsătoriilor. Fireşte că un rol preponderent în această mişcare au avut cultura, ideologia umanitară şi individualismul. Dar fenomenul n-ar fi prins dacă ar fi avut o bază pur spirituală, fără un substrat social mai adînc. Şi în timpul lui Ludovic al XlV-lea, pînă în timpul lui Ludovic al XVl-lea, femeile erau, cel puţin din nobleţe şi burghezie, instruite. Molieie ridiculizează chiar excesul acestei instrucţiuni. Şi totuşi feminismul nu apare, fiindcă n-are încă substratul social : criza căsătoriei.

Nici despre prostituţie — feminismul proletar — nu poate spune că e veche. Nu orice desfrînare sexuală se numeşte prostituţie. Definiţia acesteia trebuie să conţină în primul rînd noţiunea de dragoste mercenară, de *in\iiluţie erotica, înfiinţată în vederea răsplatei pecuniare a relaţiilor sexuale.* Atita vreme cît relaţiile sexuale

[1] C. Bougle, „Saint-Simon et le feminisme", în volumul *Che.Z las prophetes socialistes.*

nu sînt aşa de generale si de tipice ca să constituie o pe raporturi pecuniare intre sexe, nu se poate vorbi de instituţie şi atita vreme cît această instituţie nu e bazată prostituţie.

Pe vremea lui Lombroso, cînd promiscuitatea primitivilor avea încă credit (am văzut mai sus cît valorează această teză), acesta împărţea prostituţia în diferite categorii. Aşa se distingea : prostituţia ospitalieră, în care unele triburi din Ceylon sau Indochina oferă călătorului, pe lîngă locuinţă şi masă, şi bunăvoinţa fiicei casei ; mai e vorba apoi de prostituţie; estetică (hetairele antice, baiaderele etc), prostituţie religioasă (culturi orgiace la asirieni ; etc. etc). Dar nu orice raport sexual în afară de căsătorie e un act de prostituţie. Femeia care se dă amantului din dragoste ori plăcere- nu o o prostituată. Orice element estetic, religios — altul decît cel pur materialist —, exercitat *profesional* de o femeie în vederea cîstigării existenţei, nu defineşte un act de prostituţie.

Dar privită sub acest aspect, instituţia de mai sus e recentă. Antichitatea n-a cunoscut-o sub forma ei pură. In orice caz, deosebirea cantitativă e enormă. Aşa-numitele „dicterion" ia greci, acele „scorta" ori „circulatrices" la romani (ca şi lupanarele acestora) erau mai mult curtezane cu caracter estetic decît profesioniste regulate. Şi acolo se amestecă, în bună parte, elementul plăcerii, care merge invers proporţional cu frigiditatea prostituţiei. Şi apoi aceste apariţiuni (în proporţia lor de prostituţie adevărată) sînt datorite unor fenomene exact analoage cu acelea care au produs prostituţia astăzi : apariţia capitalismului în Roma antică (vezi Salvioli : *Le capilalisme dans le monde anîique),* care a adus ca şi azi o puternică disoluţie a familiei patriarhale. Prostituţia antică — cea romană cel puţin apare bineînţeles într-o formă mult mai atenuată şi mai puţin clară ca astăzi, exact în momentul cînd capitalismul comercial şi bancar al publicanilor desfiinţează vechea economie domestică şi cu dînsa cultul strămoşilor, baza familiei romane.

Istoricii au remarcat cu drept cuvînt că începuturile prostituţiei sînt concomitente cu dezvoltarea comunelor. adică cu începuturile capitalismului [1]. în fine, adevăratul avint îl capătă odată cu înflorirea deplină a acestuia, ['rimele regulamente contra prostituţiei, adică primele sancţiuni contra unei instituţii complet formate, apar la sfîrşitul secolului al XVIIl-lea. Proletariatul cu aglomeraţiile lui urbane îi dă dezvoltarea maximă. Apariţia aproape concomitentă a prostituţiei şi a feminismului dă do\ada corelaţiei lor.

Dacă aceste două fenomene coincid *în timp,* concordanţa lor coincide pînă la un punct şi *în spaţiu.* Aici însă se ivesc oarecare dificultăţi. Stadiul cultural nu e egal la toate popoarele. Unele au trecut de anumite faze, altele abia au intrat in ele. Afară de aceasta, intervin o mulţime de alţi factori geografici, sociali, religioşi, morali, economici care modifică mersul, evoluţia instituţiilor. Nu se poate constata o soluţie de continuitate * între condiţiile de dezvoltare economică, politică ori morală, de pildă, Ia australieni, francezi ori ruşi.

Cu toate- acestea insă, în chestiunea care ne priveşte, putem găsi oarecare corelaţiuni. Prostituţia apare mai mult la oraşe, ca si feminismul. Densitatea populaţiei, frecvenţa proletariatului le favorizează reciproc. Acolo familia e în criză mare, în timp ce la ţară se menţine încă patriarhalismul. Acelaşi lucru e de constatat între ţările agricole şi cele industriale. în raportul internaţional, ele prezintă aceeaşi deosebire ca, în cel naţional, oraşele şi satele.

Statisticeşte, in ţările noi, Australia şi America, unde lipseşte tradiţia familiară, prostituţia şi feminismul cresc corelativ, in dependenţă una de alta. Sînt desigur citeva ţări în care feminismul e foarte dezvoltat şi prostituţia foarte redusă, Unele popoare adoptă soluţia feministă — sînt cele mai evoluate din punct de vedere moral —, altele soluţia prostituţiei. Printre cele dintîi, trebuiesc amintite popoarele scandinave. Acolo puritanismul protestant, dc o severitate cunoscută, împiedică libertinajul, mai mult, cinismul sexual. în ţări medievale. Italia şi Spania, însă, predomină mai degrabă prostituţia.

[1] Max Bauer, *Das Gcschlechts leben in deutseh. Vergangenheit,* Leipzig, 1904.

E curios că Ralea l'oloseşte această expresie a limbii franceze în sens absolut opus faţă de cel originar, care este tocmai acela dc *întrerupere {!>.*

S-or mai putea spune insă că prostituția nu are originea socială pe care am studiat-o, ci că apare din cauza unui senzualism puternic, din cauza unui temperament sexual excesiv, unui temperament născut, ca şi al criminalului, după teoriile lombroziene. Vom răspunde că fenomene colective generale nu se pot explica prin specificități individuale. Dar afară de aceasta nu e deloc adevărat că prostituția oferă maximum de senzualitate. Nu numai că senzualismul nu poate fi o cauză a prostituției, dar e sigur că el constituie o piedică pentru aceasta.

Prostituția e o profesiune, un mijloc de a cîştiga existența. Dar, în lupta pentru existență, senzualitatea ori sentimentul sînt o slăbiciune. Nu învinge decît cel bine armat. Şi sîngele rece, utilitarismul, interesul material sînt arme, pe cînd sentimentalismul ori căutarea plăcerii sint defecte. Chiar dacă există astfel de prostituate, ele sînt eliminate iute printr-un fel de darwinism al meseriei, într-un roman de Kuprin, ceea ce îngrozea mai ales pe patroana unei case de prostituție, era ea „fetele" să nu se amorezeze cumva de cineva. Celelalte se uzează repede şi dispar. Suicidul ori spitalul e sfîrşituJ lor firesc.

Din contră, frigiditatea reuşeşte mult mai bine şi nu învinge decît aceea care ştie să se conserve.

Psihologia prostituatei e aceea a unei femei reci, lucide, trează față de interesul său, care nu-şi permite nici o slăbiciune cînd poate face o cucerire nouă. Gelozia prostituatelor e foarte asemănătoare cu concurența acerbă, cu lupta brutală, caracteristică profesiilor libere la bărbați. Există chiar şi im arivism al prostituatelor. Foarte multe curtezane celebre sint, după cum am văzut, fete de țăran ori proletar, pe care hazardul şi o inteligență practică remarcabilă le-au favorizat.

Astfel prostituția e o carieră ca şi carierele pe care feministele le cer vieții publice. Fireşte, e o carieră mizerabilă, cea mai simplă, mai facilă şi cea mai directă în lipsa de drepturi consacrate, cariera femeilor fără morală, a proletarilor. Dar e tot o carieră ca şi cele onorabile şi cauzată de aceleaşi fenomene.

Este un teren, o carieră comună, intermediară, în care fetele bătrâne se întîlnesc cu prostituatele. E teatrul oraşelor mari : Paris, Londra, Berlin. E semnificativ cum viața de culise a marilor teatre europene, prezentată de

atîția scriitori ca o pepinieră de prostituție rafinată, e de multe ori profesia de refugiu a tinerelor burgheze care şi-au pierdut orice nădejde de măritiş. (Aşa se explică cum de multe actrițe şi-au început cariera tîrziu, abia după ce posibilitatea căsătoriei trecuse.) Dar, tot acolo, vin, pe altă cale, şi fetele ieşite din popor.

Din toate acestea, sîntem îndreptățiți să tragem concluzia anunțată încă mai sus şi care stabilea strînsă legătură între aceste două aspecte ale vieții feminine.

Ceea ce am voit a fost urmărirea unei filiațiuni obiective a faptelor. Gîndul vreunei aprecieri ori rețete practice ne-a fost complet străin. Ne-am ferit de a face vreo judecată de valoare asupra fenomenelor studiate. Astfel încercarea rămîne un studiu pur teoretic. Dacă el va da un imbold către soluționarea practică a acestei mari şi umane probleme a condițiilor femeii moderne, care trebuie să intereseze orice suflet generos, indicînd care e după noi — centrul de gravitate al problemei, cu atît mai bine b

LABOUR PAETY, STRUCTURA ŞI TENDINȚELE SALE

Venirea la putere a partidului travailist, în Anglia, constituie un eveniment din cele mai importante în politica de penibilă dezorientare mondială, care a urmat armistițiul din 1913, eveniment important atît din punctul de vedere al experienței engleze interne, cît şi al vieții politice europene.

Toate gmornele care au urmat războiului, în majoritatea țărilor beligerante, s-au grupat în linii mari, în directive extreme, de dreapta ori dc stînga. Suportînd contagiunea bolşevică pe care mizeria economică o încuraja, mai toate țările au suportat, într-o primă fază, guverne

' Problema situației femeii sub aspedul proslituției formează azi în Europa nU numai preocuparea multor congrese de '.ociologie si higiena socială, dar chiar interesul acut al legiuitorilor. Sc vorbeşte clc citva timp şi la noi dc o asemenea lege Hîndurilo dc mai sus vor aduce poate anumite lămuriri.

dictatoriale dc extremă stingă. * în urmă, a venit reacţiunea sprijinită de capitalismul renăscînd sub forma fascismului.

Astăzi, pentru întîia dată, un guvern democratic, fără să fie bolşevic, ia frîncle puterii in cel mai puternic imperiu al lumii. El vine normal, firesc, adus prin jocul forţelor parlamentare, al alegerilor libere şi al curentului de opinie publică. Care e istoria formaţiei acestui partid, care sint făgăduielile şi declaraţiile sale, de ce politică va fi legată activitatea sa ?

Se ştie că socialismul englez nu seamănă cu nici unul din ţările continentului. în bătrînă Europă, doctrina şi ideologia socială aliată sentimentului moral de dreptate au precedat organizarea in clasă a proletariatului.

în special doctrina marxistă, destul de ajustată aspiraţiilor acestei clase, a confiscat numai pentru ca începuturile născinde ale mişcării muncitoreşti Oricît de adaptată ar fi fost această ideologie, un divorţ trebuia să se desineze între supleţele infinite ale practicii politice şi atitudinea dîrză la orice compromis a teoriei. Cu loate aer ie;., sacrificând pe cît a putut contingenţele de spaţiu, de psihologie ori istorie, partidele socialiste de pe continent au urmat destul de aproape dogma marxistă, veche, pentru împrejurările mai recente, de peste şaizeci de ani.

în afară de aceasta, findcă apărea puţin cam precipitat, pe deasupra structurii economice şi sociale a societăţii, socialismul european era mai ales politic. El se îngrijea de lupta între partide, de alegeri şi de campanii parlamentare şi extraparlamentare. Organizarea economică a proletariatului, îmbunătăţirea soartei lui imediate, rămînea pe planul al doilea, ca o tactică mai indirectă şi mai timidă. Ideologie şi politică : iată cele două caractere ale socialismului continental pînă la izbucnirea războiului.

Nici unul din aceste două aspecte nu le găsim la socialismul englez. După cîteva rătăciri de ideologie utopică pe timpul unui Ovven, Hodgskine ori Thompson, teoria e lăsată cu totul la o parte. Constrînşi de condiţiile reale ale vieţii, din ce în ce mai severă pentru muncitori, conducătorii se îngrijesc înainte de toate de organizarea empirică a maselor în sindicate bine organizate, bogate şi rezistente.

* Referire In proclamarea Republicii unyarp a Sfaturilor in 1919, precum şi a unor „republici sovietice" în Germania (Bremen, Bavaria) in cursul aceluiaşi an, sub influenta Marii Revoluţii Socialiste din Octombrie 1917, toate cu o existenţa efemeră, dar semnificativă pentru spiritul timpului.

Istoria, nu lipsită de patos cu tot scepticismul ei, pe care soţii Webb ne-au lăsat-o despre organizarea metodică a „trades-unions"-urilor în sec. XIX, ne arată îndărătnicul efort, pe care o clasă conştienta din ce în ce mai mult de rolul şi puterea ei îl îndeplineşte în asigurarea unei vieţi mai bune. Tocmai fiindcă în Anglia condiţiile obiective ale proletarizării au fost mai serioase şi mai vechi ca oriunde, tocmai de aceea muncitorimea e mai realistă în vederi, respinge atracţia seducătoare a doctrinei, ca să urmărească cu o rezistenţă tenace, zi cu zi, cucerirea unor drepturi în aparenţă modeste, în realitate enorme.

Politica, cu vicisitudinile ei pline de decepţii, de compromisuri, în care voinţa creatoare se secătueşte adesea zadarnic, fu înlăturată de la început din istoria socialismului englez. Organizarea economică a proletariatului apărea în ţara preocupărilor materiale, cu mult mai importantă.

După eşecul efortului chartist între 1834—lii4il, cînd proletariatul a oferit cadavrele sale pentru baricadele partidelor liberale burgheze, după trădarea acestora şi Înăbuşirea revoluţiei, lumea socialistă a evitat metodic luptele politice. Proletariatul englez era mai mult antipatronal decit propriu-zis socialist.

Abia către 1883, se înfiripă în Anglia „Federaţia social-democratică" care se apropie ca tactică şi tendinţe de social-democraţia continentală. Dacă, sub influenţa unui Hyndman, noua grupare se îndreaptă către marxismul integrai, aderenta lui \V. Morris, adept al lui Ruskin şi al socialismului sentimental, care ura mai mult urbanizarea şi desfigurarea naturii de către industrialism, decit exploatarea economică, o ţine, încă cltăva vreme, intr-o dezorientare nelămurită. La aceasta se mai adaugă şi acţiunea societăţii fabiene, in care intelectuali ca Bcrnard Shaw sau Webb, alături de lucrători romantici, amestecă un vag umanitarism unui socialist slab precizat[1]

[1] Pentru mai mulle detalii în această privinţă, a se vedea Ultima ediţie (1920) dm S. et B. Wcbh, *History of iradv Unionism,* Londra, 1921).

într-acest marasm de tendințe; generoase, dar prea puțin politice, aduce o lumină înființarea de către Keir Hardie şi Blatcbford, în 1393, a „partidului muncitoresc independent". La început, noua alcătuire nu număra decit 15 000 de partizani. Din această cauză, la alegerile din 1900, nu se alege decît un singur deputat travailist, Keir Ilardie. Al doilea socialist intrat în Parlament, Tohn Burns, sc alege candidat pe listele liberale.

Pentru ca interesele muncitoreşti şi fie mai bine reprezentate, se înființează în 3 900 un comitet al reprezentării uvriere. „Labour Represen talion Commitee", Legătura acestuia cu diferitele grupări de lucrători fu din ce in ce mai strînsă. Se hotărăşte prin!re altele să nu se mai susțină candidaturi conservatoare ori liberale, ci pur uvriere. In curînd, L. R. C. se transformă în *Labour Pfirty*[1]). La alegerile din 190b', toate fracțiunile socialiste se unesc şi găsim 50 candidaturi ale noului partid şi 30 de deputați sînt aleşi cu peste 335 000 de voturi. Diu aceştia, cel puțin 16 erau socialişti, cei mai mulți reprezentanți ai lui Independent Labour party, cîțiva ai federației social-democrate, sau ai societății fabicne.

Partidul travailist independent, însă, nu înțelegea o fuziune totală cu federația social-democrată, prea marxistă. El făcea diferite rezerve în ce priveşte programul si tactica, pe care o voia înainte de toate perfect realistă. Ea congresul socialist internațional din Stuttgart (1907), oratorul social-democrat Quelch somează pe reprezentantul lui Independent Labour party, Ramsay-Macdonald, să declare dacă e socialist sau nu, acuzindu-1 că nu are nici un program. Grupările muncitoreşti engleze la acea dată dețineau următoarele cifre de partizani : Sindicalismul : 1 700 000, Partidul travailist independent : 40 000, fabienii : 1200, Federația social-democrată : 700, partidul socialist uvrier : 200. In această epocă, partidul travailist se rezuma să protesteze contra războiului anglo-african şi să susțină liber-schimbismul, prin vocea leaderilor Keir Hardîe şi Macdonald.

Prosperitatea veşnic creseîndă a partidului travailist independent e datorită, desigur, în primul rînd, situației de fapt. structurii speciale a societății engleze. Ea a fost ajutată în ultimul timp şi de personalitatea leadcrului său. Macdonald.

Născut într-un mic port din Scoția, şeful travailiştilor a început ca modest impiegat, cu un salariu de 12 shilingi pe săptămînă, într-o casă de comerț, pe urmă secretar la un avocat. Cultura sa e aceea a unui autodidactic, care citeşte noaptea şi printre orele de muncă, cu lăcomie, tot ce-i cade în mînă. Aceasta nu l-a împiedicat să devină un -•erios intelectual. Contribuțiile sale la doctrina socialistă, *Socialism and Society* (1905), in traducere franceză recentă ; *Socialism ond gorernemeni* (1909) ; *Parlament and revolution* (1919) dovedesc o limpede cunoaştere a realității politice pe care caută, totuşi, să o pună în relație cu marile învățături socialiste. De maniere mai mult decît politicoase, care îl fac un remarcabil parlamentar, spirit cumpănit şi cuminte, legat în strînsă prietenie cu un Jaures sauLeon Blum, călător pasionat, străbătînd spațiul din America de Sud pină în Orientul nostru, unde a făcut in iarna trecută cîteva conferințe la Sofia, Macdonald e un socialist „sui generis". lărgind doctrina muncitorească pînă la un umanitarism generos şi conştient care. alături de proletariatul propriu-zis se gîndeşte la fericirea şî prosperarea tuturor obijduiților, de la intelectuali pînă la femeile fără drepturi.

în atitudinile pe care partidul laburist le-a luat de la război încoace, trebuie căutată in primul rînd influența sa. Doctrina pe care o preconizează se menține desigur în cadrele socialismului. Insă e mai suplă, mai largă. Ea admite compromisul, colaborarea la guvern, nu limitează socialismul la muncitorii manuali, ci admite şi pe cei intelectuali ; vrea înfrățirea popoarelor, ajută democrația şi măsurile paliative în situația proletariatului, e pentru Liga Națiunilor şi pentru excluderea şi combaterea oricărui imperialism.

La începutul războiului mondial, atitudinea lui Labour party e rezervată. El nu încurajează, nici nu ajută politica războiului. Un John Burns şi un Frevelyan se retrag din guvern cînd războiul e declarat Germaniei... Macdonald scrie o broşură în care denunță adevăratul mobil al războiului : ciocnirea între două imperialisme şi tradiționala tendință a Angliei către echilibrul european. In 1915, în guvernul de coaliție al lui Asquith, intră ca ministru şi de-

[1] Pease, *Geschichte der englischen Labour party.* in *Grun- }>v.rgs Archiv,* tom. III, p. 166—129 ; Herkner, *Arbeiterfrage* voi. II, ,ᵢi,. 41)4—500.

pătatul travailist Henderson. Cînd însă guvernul Lloyd George în 1917, refuză socialiştilor englezi pasportul ca să meargă la congresul internaţional din Stockholm, unde trebuiau să sc întîinească cu socialiştii din ţările centrale, Henderson se retrage, în semn de protestare, din guvern.

Imediat după încheerea tratatului din Versailles, partidul muncitoresc englez se declară nemulţumit cu condiţiile prea brutale impuse învinşilor. El contribuie la popularizarea şi propaganda cărţii lui Kcynes, tipărind-o în sute de mii de exemplare şi răspîndind-o printre lucrători.

în 1918, sc fixează punctele principiale ale politicii externe preconizate de Labour party : 1) Înlăturarea oricărei taxe protecţioniste, 2) Administrarea coloniilor în interesul indigenilor. 3) Control internaţional asupra exportului materiilor prime. Asupra relaţiilor între popoare, manifestul partidului din 1918 zice : „Dezaprobăm orice încercare a unui popor dc a răpi sau cuceri teritoriile şi munca celuilalt, reduеînriu-I la mizerie. Refuzăm orice principiu de război economic. Cerem ca fiecare popor să aibă libertatea de a lua orice măsuri necesare dezvoltării economiei sale specifice. Nici unui popor nu-i e permis ca prin dezvoltarea sa economică şi comercială să înăbuşe viaţa altui popor. Respingem diplomaţia secretă şi alianţele in \ederea duşmăniei. Lucrăm pentru întărirea Societăţii Naţiunilor şi arbitrajelor internaţionale între popoare, care vor aduce pacea etc".

La alegerile municipale din 1919, partidul cîştigă o imensă majoritate. După această dată, travailiştii independenţi se apropie ceva mai mult de principiile luptei de clasă, fără să o adopte însă nemodificată. Dacă susţin recunoaşterea guvernului sovietic şi apropierea de dînsul, aceasta nu-i împiedică să se îndepărteze de mijloacele democratico, în 1920, cu ocazia congresului din Cene\a. se declară contra bolşevismului şi susţin că „fiecare ţară, în epoca de tranziţie către socialism, trebuie să respecte condiţiile ei specifice de dezvoltare"... Laburiştii sînt de părere că „guvernarea sovietică nu e cea mai bună formă a unor democraţii industriale, deşi ea poate să fie o eficace formă revoluţionară". Idealul e ca „parlamentul să fie adoptat cerinţelor democratice, pentru ca să poată fi transformat cu încetul într-o reprezentare profesională şi industrială".

Prin conferinţa de la Clasgow în april. 1920, independent Labour party, se retrage din internaţionala a II-a (Geneva). O mică minoritate însă e de părere ca partidul să se ralieze la internaţionala III (Moscova). Majoritatea vrea crearea unei noi internaţionale care să aducă iarăşi unitatea frontului socialist.

în decursul anului 1918, Labour party săvîrşeşte în organizarea sa o reformă esenţială. Viaţa sa politică şi electorală era, pînă atunci, în dependenţă strînsă de sindicate, de acele „Trades Concils" şi de organele ei locale „Local labour parties". De ele depindea reuşita campaniilor. Labour party creează în acest an organe politice proprii, autonome de sindicate, lăsînd acestora un rol auxiliar. Prîn aceasta, partidul îşi capătă o mai nrave independenţă politică, se dezrobeşte de influenţe adeseori tiranice.

în acelaşi timp, corolar al acestei reorganizări, el îşi lărgeşte cadrele declarînd că „vrea să fie partidul tuturor lucrătorilor : în mod egal al celor cu capul, ca şi al celor cu mina". Urmăreşte o mai bună repartiţie a avuţiilor, prin realizarea produsului integral al muncii fiecăruia, scop care trebuie să fie precedat de o socializare a mijloacelor de producţie. [1]

După aceste principii travailiştii iotră în cadrul socialismului. Ei nu vor insă să se lege dc nici o formă precisă de socializare, rezervîncln-şi dreptul d. a aviza în legătură cu fiecare situaţie specială, indicând cel mult o accentuare a cooperatismului şi a statificării, Aceasta din urmă trebuie să se întindă la mijloacele de transport, mine, asigurări sociale.

Programul travailist mai cere : 1) Stabilirea unui minimum de nivel de viaţă naţional, 2) controlul democratic al industriei în privinţa preţurilor şi a cantităţii producţiei, 3) vărsarea surplusului de producţie în folosul colectivităţii, 4) lărgirea dreptului de vot la femei, 5) încurajarea întreprinderilor municipale, în fine. 6) impozitul pe capital, scutite fiind doar averile inferioare lui 1000 lire s terii nge.

Prin accentuarea statificării şi a municipalizării, prin jocul impozitului pe capital, ordinea socialistă va veni încet, firesc, dar sigur, fără comoţîuni violente şi teroare,

i Aceste principii sînt expuse in S. Webb. *The new* con.st?-*t ut ion oi the Labour party,* citat de Hcrkner, *op. cit.,* p. f}8G.

In ce priveşte politica externă, Labour party cere înlocuirea „federaţiei imperialiste" a coloniilor engleze, printr-o „alianţă britanică" echitabilă, în caro să fie respectat dreptul fiecărui popor. Pe continent, o accentuare a drepturilor Societăţii Naţiunilor în aplanarea conflictelor.

Iată principiile : socialism moderat, inspirat de un puternic democratism, respingînd drepturile revoluţiei violente, inspirîndu-se de la cerinţele realităţii şi ale momentului istoric.

Nu ştim care vor fi realizările, acum cînd Labour party, întrunind diversele fracţiuni socialiste, cu excepţia comuniştilor, a luat frinele guvernului şi cu ele responsabilitatea vieţii politice a Angliei şi poate a Europei.

în remarcabilul său roman M-r *Britling commence ă* ro?r *clair.* H. Wells arată care era mentalitatea politică a Angliei în momentul războiului mondial ; indolenţă comodă, iluzionism bazat pe tradiţie, afirmarea celebrei devize engleze : „aşteptăm desfăşurarea evenimentelor pentru a aviza in urmă". Politică pasivă, care utilizează mai ales greşelile altora decît propriile calităţi. Prin sufragiul care a adus travaliştîi la putere. Anglia arată că s-a scuturat de vechea tactică. Cutremurată de evenimente îngrijitoare ca răscoalele irlandeză şi indiană, ea grevele interminabile, ca insolubilul şomaj care o sărăceşte de doi ani, ea lasă la o parte seninătatea inconştientă, ca să meargă cu energie în faţa evenimentelor pentru a provoca o soluţie. Evenimentele ulterioare vor hotărî dacă această atitudine e cea mai bună. Deocamdată, Anglia a pariat pe avantajele, ca şi pe inconvenientele riscului.

SOCIOLOGIE. SOCIALISM Si CAKACTKR SPECIFIC NATIONAL

Cu ocazia ultimelor discuţii purtate în jurul ideii că o literatură nu poate să evite oglindirea unui spirit specific naţional, unii publicişti au căutat să deplaseze problema, deviind constatările noastre către sensuri agreabile lor. Anume, au încercat să identifice o explicaţie ştiinţific sociologică a literaturii cu o tendinţă politică, acuzîndu-ne

ră sub teoria specificului naţional se ascund intenţii şoviniste antisemite etc. (4c. în numărul trecut s-a dat, în această privinţă, pentru lămurirea totală a publicului, un exemplu crucial, evident. E acela al operei lui Anatole France, *Vile des Pingouins* pamflet antinaţionalist şi dacă vreţi antifrancez, care poartă totuşi masca specifică a geniului etnic, de care nici un autor nu scapă.

Trebuie să fim înţeleşi odată Cînd afirmăm că o literatură nu poate fi decît specific naţională, nu facem o *judecată de valoare, nu cerem* sau dorim ceva. Din contra, facem o simplă *judecată de realitate,* de constatare, care ne duce la concluzia că lucrurile *nu se pot* întimpla altfel. Şi ca să ne înţeleagă toată lumea, vom reedita aici, pentru uzul tuturor, o serie de banalităţi, de care ne jenăm şi noi că trebuie să le mai reamintim. Dar sintom forţaţi.

Afirmaţia noastră se reduce la aceea că orice manifestaţie spirituală. --- *dc* la religie şi politică [rină la artă şî literatură, poartă semnul caracteristic al societăţii în care apare. Variază structura socială într-un moment dat. variază cu ea implicit şi manifestările de ordin spiritual care sînt o simplă consecinţă sau, cum se zicea altădată în termeni pedanţi, un simplu epifenomen.

De la Aristot şi pînă azi, s-a repetat întruna că omul e un animal social, că nu poate trăi ca Robinson în insulă, izolat de orice influenţă. Mai mult decît atît, spre deosebire de vechea sociologie, de influenţă rousseauistă, care arăta că societatea e un efect al asocierii indivizilor spre o viaţă comună, cea contemporană arată că, invers, individul e un efect al grupului şi nu *cauza lui.* Societatea ne procedează, ea există înainte de naşterea noastră, iar cînd apărem în cadrul ci, ne modelăm mental după atmosfera care domină în mediul ambiant. Prin familie, educaţie, imitaţie, sugestie, modă etc, ne apropiem încetul cu încetul valorile pe care le respectă societatea în care trăim. Orice am face, după cum nu ne putem elibera de robia gravităţii, tot aşa nu putem scăpa de influenţa mediului social, care ne invadează prin toţi porii, pe care o respirăm zilnic odată cu acrul atmosferei.

A spune deci că o literatură nu poate evita specificul naţional înseamnă a recunoaşte influenţa societăţii asupra individului, împreună cu toată ştiinţa sociologică. Căci, pînă astăzi încă, naţiunea e societatea obişnuită în care

trăim. Pe- de altă parte însă, din diferite motive, naţiile nu se aseamănă între ele.

Toată ştiinţa socială modernă s-a înfăptuit în contra ideii lui Auguste Comte, care recunoştea o singură societate : umanitatea, egală şi omogenă peste tot. Cînd au început, cu Spencer, cercetările etnografice, s-a văzut ce infinită diversitate de societăţi conţine globul nostru. Şi s-a mai constatat că ele nu se aseamănă. De la triburile Australiei centrale, la ale Americii de Nord, la comunităţile slave, la republica elveţiană ori la imperiul anglosaxon, sînt atitea distanţe, moral măsurate, cît cele siderale ale astronomiei, dacă ne e permisă comparaţia. Sociologia de azi se reduce la un catalog al popoarelor. Se cere doar într-una o clasificare a lor. O clasificare de lucruri identice ar fi însă o absurditate. Cîreutatea cea marc reiese însă tocmai din diversitatea caracterelor individuale. Şi e natural deci, ca membrii fiecăruia din aceste grupuri să difere echivalent şi literatura pe care o fac să fie alta.

lată atunci că nu e vorba nici de patriotism, nici de antisemitism, ci de simpla constatare sociologică a realităţilor omeneşti. Şi să ni se dea voie să facem ştiinţă literară comparată : întîi, fiindcă orice cucerire a spiritului obiectiv în cultura aceasta a noastră c un progres şi, al doilea, fiindcă nu ne lasă inima să ne achităm cu cîteva formule puriste, simple sentimente clădite pe deasupra ori alături de fapte.

Unii publicişti toleranţi din comoditate în politica, unde ar putea protesta fructuos pentru cauza lor, sînt extrem de exigenţi şi de radicali in literatură : acolo se poate face la nevoie şi bolşevism, deoarece nu există sancţiuni. Ei ar putea astfel învinui pe toţi sociologii, de la Spencer la Durkheim, de naţionalism sau antisemitism. (Amintim totuşi, în treacăt, că Durkheim era evreu).

Le vom face atunci plăcerea, cu texte în mînă, să le arătăm că însăşi literatura socialistă e de partea noastră. De]a Marx la Kautsky, nimeni nu s-a gîndit să nege *realitatea* spiritului specific naţional, Oricît erau de orbiţi de spiritul lor de sistem, oricît de angajaţi într-o doctrină şi un „parti-pris", occidentali obiectivi, teoreticienii socialişti nu au putut nega evidenţa faptelor. Epigonii sc caracterizează însă prin exces de zel.

Ceea ce a recunoscut Marx se poate foarte bine să nu recunoască cutare generos „înaintat" român. Dar -atunci, dacă şi marxismul oficial poate fi suspectat de şovinism, ne întrebăm în ce planetă trebuie să căutăm spiritele cu adevărat înaintate, fraţi de cruce cu cei din Bucureşti.

E firesc ca problema caracterului specific naţional să nu fi preocupat prea mult pe Karl Marx. Totuşi, în articolele lor contra panslavismului, atît Marx cît şi E. Engels au avut ocazia să arate realitatea caracterului naţional, specific, reieşit din asimilarea istorică a popoarelor.

Intr-un articol contra iui Arnold Ruge din *2* septembrie lli4î;, Karl Marx ne dă o schiţă a formării poporului francez, pe care o explică prin asimilarea caracterului de sud de către cel din nord. După el, naţiunea franceza e rezultatul unei contopiri istorici; din rare a ieşit o anumita comunitate de cultură, un anumit caracter specific-

„Caracterul naţional sud francez era, in evul medui, înrudit cu cel nord-franeez, mai puţin decît sînt astăzi polonezii cu ruşii. Naţiunea provensala era in evul nWiu în capul evoluţiei civilizaţiei europene. Era cea dintîi, între toate naţiunile europene, avea o limbă literară. Poezia ei ser\ ea tuturor popoarelor romanice, englezilor şi germanilor ca model neîntrecut. în ec priveşte cavalerismul feudal, se întrecea cu castilanii. Francezii de nord şi normanzii englezi ; în comerţ şi industrie, nu era de Inc inferioară italienilor... Ca şi polonezii, ei au fost împărţiţi inlîi intre englezi şi francezi, ţie urma subjugaţi cu totul francezilor de nord... Astfel, nobila repubhcă sud-franceză a fost împiedicată de despotismul lui Ludovic XI să-şi desăvirşească *geniul ei specific...* Secole de-a rîndul luptară sud-frâncezii contra asupritorilor. Evoluţia istorică a fost însă neînduplecată. După tr-4 secole de luptă, frumoasa lor limbă a devenit „patois" şi ei înşişi au devenit francezi. Abia Convenţiunea, dezrobindu-i, Ic-a dat în schimbul naţionalităţii lor, democraţia" *(Aus dem literarischen Nachlass,* voi. UI, p. 172).

Astfel. Marx recunoaşte civilizaţia specifică a poporului provensal şî se arată indignat de călcarea ei de către năvălitorii de nord. într-un articol din *Neiv-York Tribune* din 22 april 1852, Engels, vorbind despre asimilarea slavilor răsăriteni de către nemţi, ajunge la aceleaşi concluzii ca şi Marx.

A recunoaşte caracterul specific în cultură nu e cine ştie ce ; căci lucrul e evident pentru oricine, chiar pentru

un soci;.îl;.st. A recunoaşte insă caracterul naţional, cînd e vurba de alcătuiri politice internaţionaliste, cum a fost căzui Irlandei în „Internaţionala lucrătorilor" e cu mult mai greu. Şi totuşi Marx a făcut-o.

în adunarea comitetului din noiembrie 1869, Marx a cerut articole din A'eue *RheinUche Zeitung,* A eu; *Yorix Tribune* şi *Commonwealth,* Engels a cerut acelaşi lucru pentru croaţi, ruteni, cehi, basci, bretoni, moravi etc. etc.

Cum însă problema naţionalităţii nu formase încă obiectul unui studiu amănunţit din punct de vedere socialist, fruntaşul austriac Otto Bauer a tratat pe larg problema, urmîtid de aproape metoda marxistă. Ştii care sint concluziile lui Otto Bauer, relativ la caracterul naţional '.' Dacă le-am fi formulat noi. n-am fi scăpat niciodată de fulgerele socta!-democraţilor români, care ne-ar fi (intuit la stîlpul infamiei cu epitetul definitiv de reacţionari. Fă bine, Otto Bauer crede că la baza naţiunii stă, înainte dc toate, rasa (,,cîne Gemeinschaft des Blutes", cine „Naturgemeinschaft").

Să se observe că noi n-am uzat niciodată de ajutorul antropologiei si am îndepărtat totdeauna conceptul de rasă din discuţiile noastre.

Studiind formarea conştiinţei naţionale germane, socialistul austriac arată că începuturile de caracter propriu au apărut întîi în comunităţile de sat ale vechii populaţii germane. Din contactul acestor sate, încă în forma de „markgenossenschaft". s-a închegat conştiinţa unei solidarităţi naţionale.

„Contactul continuu a creat o limbă comună ; căsătorii repetate au adus comunitate de sînge, lupta cu duşmani comuni a creat caractere comune : o comuniune de cultură a tuturor triburilor a urmat astfel... în locul alamanului si a francului, saxonului si gotului a apărut germanul." (Otto Bauer : *Die Ncttionalitătenfrage und die Sozi al-democraţie,* YVien. 1907, p. *33).*

Să urmăm cu rezumarea ideilor lui Bauer relativ la naţionalitatea germană.

Odată alcătuit, poporul german a produs o primă formă de civilizaţie proprie — aceea a cavalerismului. Moravurile, poezia minnesaengerilor, toate acestea formau o conştiinţă naţională, caracterizată prin cunoscutul cîntec al lui YValther von Vogelweide şi citat de Bauer :

„Lande habe ich viei gesehen,
Nach den besten blickt ich allerwarts..
Uebel mo.cfo urni gestehen.

Wenn ich ju bereden liess mcin ITerz,
Oas ihm wohl seffall^ fremder Landei- Brauclu
Wenn jeli lugen wollte, lohnte mit- HS auch ?
Deutsche Zucli geht Liber alles".

Dar această cultură abia merită, după Bauer, titlul de cultură naţională, fiindcă e o cultură exclusiv a nobleţei, o cultură de clasă (eine „Klassenkultur"). Ca să devină naţionala, ea *trebuie sa comunice cu viaţa rurală, să se amestece, cu sufletul satelor.*

Dar să-1 lăsăm să vorbească el singur :

„Multă vreme viaţa dc curte şi aceea a satului erau despărţite ; ţăranul, care nu participa la viaţa cavalerească, apărea claselor dominante sălbatec, incult, brutal si nu le servea d"cit ea subiect de glumă. Poeţii de curte îşi băteau joc dc ţărani. Astfel, exista o grozavă prăpastie culturala între ţărani şi nobili. La toate cîte caracterizau atunci naţiunea, ţăranii nu luau nici o parte. In timp ee limba de curte unea pe nobili, dialectele ţărăneşti erau foarte variate; în timp ce moravurile feudale formau o legătură comună între cavaleri, moravurile ţărăneşti variau de la ţinut la ţinut... Astfel, ţăranii germani din acele vremuri nu alcătuiau o naţiune, ci numai suportul ei. O *naţiune consistă dintr-o comunitate de cultură.* Aceasta însă era limitată numai la clasa superioară : masele largi care o întreţineau erau îndepărtate dela cultură." (Otto Bauer, *op. cit.* p. 50).

Mai pe urmă, difuzarea culturii cu ajutorul protestantismului, a burgheziei comunelor şi, în fine, a democraţiei, a unificat naţiunea germană într-o omogenă comunitate de cultură.

în concluzie, o naţiune se defineşte după Bauer. printr-un *„caracter specific reieşit dintr-o viaţă comună isto-*

ricâ" {„cine aus Schickesalsgemcinschaft erwachsene Charaktergcmeinschaft'').

Naționalitatea individului nu e „nichts andcrs als eine Seite seiner E-iestimmtheit durch die geschichte der Geselschaft'' (p. 188) ; *„Naționalitatea individului nu e altceva decît o parte a caracterizării sale prin istoria societății".*

Pină la declararea războiului, doctorul oficial al erudiției socialiste era Karl Kautsky. Cînd a părut cartea lui Otto Bauer, el nu s-a împăcat în totul cu opiniile acestuia. Constatările sociologice de mai sus, relativ la formarea caracterului național, i s-au părut susceptibile de anumite erezii. A căutat atunci, în locul acelui „charaktcrgemein.schaft- creat de conștiința istoriei, un alt criteriu pentru caracterizarea spiritului național. Și știți ce a găsit '? Ceva care e mult mai aproape ele opiniile noastre : comunitatea de limbă. După el, specificul național stă în felul său de exprimare Și luați seama că Kautsky reprezenta ortodoxismul pur al doctrinei socialiste !

Kautsky respinge argumentarea lui Bauer pe motivul că orice societate poate avea un trecut istoric, o tradiție, fie că e vorba de o societate pe acțiuni, dc o comună, de o corporație ori un partid. Atunci prin ce s-ar deosebi națiunea de celelalte societăți ? După el, tocmai prin limbă, *fiindcă aceasta exprimă caracterul intim etnic, mentalitatea specifică a. unui popor.* Viața comună de-a lungul istoriei nu poate fi invocată de multe popoare. Căci nu toate au trăit consolidate în același stat. De pildă, nemții au fost împrăștiați în toată Europa răsăriteană, supuși la diferite state și totuși se simt legați de aceeași naționalitate. Pe cînd limba e comună tuturor și exprimă perfect sufletul specific.

„Prin ce s-ar putea schimba naționalitatea, se întreabă Kautski, decît prin schimbarea limbii pe care o vorbește cineva de preferință, pe care o posedă mai bine'' ? (K. Kautsky : *Nationalität und Internationalität,* extras din *Neue Zeit,* Stuttg-art, 1908).

Mărturisim că atît explicația lui Otto Bauer, cît și aceea a lui K. Kautsky nc convin deopotrivă. Oricare ar fi criteriul de deosebire, oricare ar fi cauzele determinante

•ale caracterului specific național, ceea ce ne interesează e, că el există. Și aceasta nu numai că o constata și o recunosc corifeii social-democrației cînd fac știință, dar ținind seamă de acest coeficient își modifică și tactica după el. A constata existența spiritului național înseamnă a face știință, nu politică. Și doar șefii socialiști de mai sus aveau o mie de motive ca să se abțină de la cercetări științifice care ar fi putut fi întoarse (a nevoie contra lor. Și totuși le-au făcut, fiindcă chiar la baza politică trebuie puse în primul rînd sinceritatea și adevărul. Ceea ce recunosc sociologii și socialiștii, să ne fie permis sa recunoaștem și noi. Sîntem astfel în bună tovărășie.

SOCIOLOGIA ȘI TEORIA CUNOAȘTERII

Se poate judeca de multe ori importanța oamenilor mari nu atît prin ceea ce au produs, cît și prin ceea ce au făcut posibil, prin ce au îndemnat să se facă după el. Sint opere al căror conținut e mai puțin însemnat decit impuisiunea care emană din ol, mai puțin însemnat decît excitația pe care o determină în urmași, de a continua, de a perfecționa, ori de a aplica în infinite aspecte o idee inițială. O operă mare să măsoară nu atît prin adevărul ori prin frumosul pe care-l conține, cît prin fecunditatea ci.

Printre alte multe exemple, e desigur cazul lui Kant. Cine citește azi învechitele pagini ale *Criticii rațiunii pure* își dă perfect seama că multe din afirmațiile moderne relative la teoria cunoașterii sînt străine intenției marelui filosof. Desigur, Kant e primul care a pus bazele moderne ale teoriei cunoașterii. Prin analiza și determinarea funcțiunilor apriorice ale conștiinței, el a deplasat radical perspectiva problemei. Precursorii săi, Hume ori Berkeley, au întrezărit cel mult problema, fără să-i dea formularea definitivă.

Totuși, contribuția lui Kant nu e ceea ce sîntem înclinați să credem astăzi. *Critica rațiunii pure e* o operă pur filosofică, de o filosofie așa cum se credea atunci că

filosofia, fiind „imanentă", e deasupra omului, ---că destinele capricioase ale existenţei omeneşti nu atrag după eie eternitatea impasibilă a unor adevăruri pure — independente de orice vicisitudini pămînteşti. O astfel de filosofic avea încă ceva din infailibilitatea dogmelor religioase din care coborîse şi al căror spirit il moştenise. Filosofia lui Kant se resimte si ea de această atmo-feru a timpului. Şi ea e extrem de formalistă, stiăma de onct supleţe, de orice relativism. Psihologia nu era înca o ştiinţă. Toată filosofia filosofului de ia Kocnigsberg nu conţine măcar o singură consideraţie psihologică.

Opera filosofiei sec. XIX constă în a *umaniza* teori-i kantiană a cunoaşterii, a o pune în concordanţă cu spiritul pozitiv al ştiinţei. Două discipline tinere, *psihologia* şi *biologia,* au contribuit mai cu seamă la completarea vechii filosofii, la adaptarea ei la realitatea mai vie, bineînţeles fără să-i atingă din adevărul ei iniţial.

Astfel, după o teorie *filosofică* a cunoaşterii, s-a format ineetul cu încetul o teorie *psihologică* a cunoaşterii, si, mai tîrziu, către sfîrşitul secolului, o teorie; *biologică.* Reforma pe care aceste două tendinţe au adus-o teoriei filosofice pure se poate exprima într-un cuvînt, în acela de *relativism.*

Să verificăm această constatare în domeniul psihologiei.

Kant se complăcea să plutească într-un vag absolut, într-o terminologie abstractă, logică, despre care nu <e putea şti, dacă se aplică sau nu la funcţiunile psihologice ale conştiinţei individuale. Psihologii de mai tîrziu au precizat. Ei au arătat că raţionamentul, conceptul si chiar categoriile se leagă în mod necesar dc o viaţă psihologică anumită. Psihologia raţionamentului tinde încetul cu încetul să explice toată logica formală. Categoriile, ele înseşi, nu sînt realităţi deasupra omului. Au şi ele o viaţă, o formaţiune, un apogeu şi o decadenţă ; pe scurt, o curbă istorică.

Dar nu numai atît. Constatările au fost impuse şi mai departe. Teoria cunoaşterii nu e *relativă* numai la o psihologie generală ; ea depinde chiar de o psi'hologie specială. S-a arătat atunci care sînt modificările pe care le aduce temperamentul sau caracterul individual în conştiinţa noastră faţa de lumea exterioară. S-a arătat încă influenţa organismului, a personalităţii, a educaţiei si -a mediului. Toţi aceşti factori alterează, amplifică ori împiedică percepţia calităţii din afară de noi. Subiectivismul conştiinţei, care preface datele senzaţiei, a devenit un adevăr definitiv în psihologie. Bilanţul cercetărilor acestei ştiinţe s-a încheiat cu constatarea că nu există cunoaştere apriorică *„in sine",* ci cunoaştere *in funcţie de ceva,* — fit; acel ceva o personalitate, un temperament, o educaţie etc. - - ori toţi aceşti factori la un loc.

Biologia, aplicată la teoria cunoaşterii, a ajuns la conclu/mmi nu prea depărtate de cele pe care le formulase ueja psihologia. Şi cuvîntul pe care l-a adus ştiinţa vieţii in acastă chestiune ajunge tot la o constatare *rclaiiinxtă,* la o multiplicitate, la un pluralism al factorilor care modifică percepţia ambianţei înconjurătoare.

Un E. Mach, un Avenarius. pragmatlştii americani, H. Poincare ori H. Bergson se acordă în a susţine că funcţiunea primordială a conştiinţei e o funcţiune de adaptare ia mediul cosmic înconjurător. Această adaptare se efectuează în primul rînd prin acţiuni coordonate, prin conduite propice, care asigură omului, ca şi animalului, succesul întreprinderii sale. Dintre toate acţiunile, cea mai *adevărată* va fi ace^a care va fi mai *comodă,* sau. ca să spunem lucrurilor pe nume, aceea care va fi mai avantajoasă, mai utilă. Ştiinţa, ca şi aplicaţiile ei practice, se îndreaptă de secole către această tendinţă. Omul e înainte de toate un animal interesat. El va alege din multiplicitatea ipotezelor care i se prezintă pe aceea care îi va promite mai multă fecunditate, mai mult succes, pe cea mai practică, recte. pe cea mai *confortabilă.* Percepţia s-a format şi ea în această direcţie. Ea nu selectează — dacă vreţi, nu „cunoaşte", — decît ceea ce e util. adică ceea ce printr-o optică vanitoasă numim : adevărat. Conştiinţa n-a căutat niciodată adevăruri pure, curajoase, *adevăruri eroice,* care de dragul unei concordant" logice ar sacrifica avantagli practice. Toate s-au făcut după legi de economie sau de interes. Contrar iluziei pe care şi-o servesc poetul sau savantul care contemplă cu totul „dezinteresat" un peisaj ori un fenomen ştiinţific, ei nu sc deosebesc mult, ca procedeu mental, de comerciantul anglo-saxon cînd înjgheabă afacerea care trebuie să-1 facă bogat.

A ajunge la o asemenea concluzie înseamnă a subordona conştiinţa la instinctul de conservare al rase:, a

o puric mtr-un raport de dependenţă, de adaptare hi mediul cosmic ori istoric. înseamnă, mai ales, a coborî rigiditatea osificată a teoriei cunoaşterii filosofice în arena vieţii, în focarul instinctelor biologice care prezida in lupta pentru existenţă.

Psihologia, ca şi biologia, s-au forţat în tot decursul secolului al XIX să pună în centrul cunoştinţei „omul" obişnuit, cu mentalitatea lui de toate zilele, adică cu cea adevărată. Cum am spus mai sus, ele au adus o concepţie *relativistă,* în locul uneia *absolutiste.* Iată contribuţia lor.

O ştiinţă mai tinără decît ele, înfiripată de curînd, dar plină astăzi de un unanim succes, sociologia, încearcă şi ea să ia o poziţie în faţa problemei cunoaşterii. E pentru ea o necesitate vitală. într-atît e de adevărat că de problema cunoaşterii depinde chiar existenţa unei ştiinţe morale.

Care *v.* atitudinea ei în acest proces d<' realizare' al teoriei pur filosofice kantiene, pe care cele două ştiinţe surori, mai batrîne decît ca, l-au început cu o ora mai înainte.

Primeşte sociologia toată rezultatele oferite de teoria cunoaşterii psihologici; ori biologice, sau înţelege să le aducă un corectiv ? In fine, cum S" poate determina situaţia ei în acest proces şi care sînt contribuţiile ei proprii ? Dar, mai ales, se poate vorbi de o teorie? sociologică a cunoaşterii ?

II.

înainte de toate, cîteva fapte. Un membru al unei clase domnitoare, contra căruia o revoluţie e iminentă, ocupă, cu cîteva săptămîni înainte de izbucnirea insurecţiei, postul de prim-ministru al ţării sale. Din toate părţile, ii vin exhortaţiuni către o reformă benignă care ar înlătura pericolul revoluţiei. Dar el rămîne surd, căci i se pare ca niciodată clasa sau partidul din care face parte n-au fost mai puternice. Peste cîteva zile, mişcarea populară izbucneşte şi întreaga clasă din care face parte se prăbuşeşte. Revoluţiile franceză şi rusă sînt pline de exemple în care un şef de stat refuză reforme preventive, fiindcă, orbit de interesul de clasă, nu „percepe" pericolul iminent. Motivul e că mentalitatea *de clasă* are o teorie a cunoaşterii, proprie.

Se zice ca Robespierre era incapabil, înainte de marea revoluţie franceză, să suporte cea mai mică cruzime. Angrenat de psihologia *mulţimei,* de starea exasperată a opiniei publice, caracterul său şi cu el toate funcţiunile intelectuale îi sînt alterate in sensul curentului popular.

Un snob nu percepe valorile vieţii decît prin prisma ultimei *mode.* Indiferent de valoarea lor intrinsecă, un obiect de artă, un autor, o haină vor fi selectate de el după curentul cel mai „en vogue".

Un conflict între două naţiuni s-a declarat. Orice patriot va fi impermeabil la calităţile cele mai vizibile ale poporului duşman. Războiul european a arătat nenumărate cazuri dc deformare a cunoaşterii, după criterii exclusiv naţionale. Kant. Pascal. Bergson, Beethoven şi-au pierdut din valoarea lor ori de cîte ori erau apreciaţi de un inamic din tabăra adversă. Dar cine poate privi obiectiv calităţile şi defectele neamului său ?

Să mai vorbim de mentalitatea *profesiei'?* Fiecare specialist interpretează sensul vieţii după disciplina care-1 preocupă.

lata atîtea grupuri, de la clasă ori partid la castă, profesie, naţiune ori mulţime ţfoule), în care cunoaşterea fiecăruia e viciată de mentalitatea grupului din care face parte. Aceste cîteva exemple sînt luate prin observaţie directă din viaţa de toate zilele. Aşa cum sînt, cu tot caracterul lor empiric şi provizoriu, încă ar putea justifica o teorie a cunoaşterii, sociologică.

Cercetători mai sistematici, mai conştiincioşi, au întreprins însă studiul cu mai multe preoauţiuni de metod;!. Ei s-au adresat societăţilor primitive, unde tocmai din cauza simplicităţii fenomenelor, observaţia putea fi mai fecundă, interpretarea mai clară. în astfel de societăţi, influenţa mentalităţii colective asupra celei individuale e mai vizibilă ca ori unde[1].

[1] Literatura acestei probleme nu e bogată. Tlevine aproape exclusiv meritul de a fi pus problema şcolii sociologice franceze, în afară de ceie două volume ale lui Levy-Bruhl : *Les fonctîons mentales dans* Zc *sonetes primitives.* Paris, 1912. şi urmarea ei, La *mentalite pr<m;tit* Paris, 1922, chestiunea a fost studiată de K. Durkheim in introducerea la *Les formei elemcntaires de la vie religieuse,* p 1 28. în articolul *Representation**

Sociologii nu s-au mulţumit insă să constate infii: iţe Trecătoare ale grupului asupra individului. Ambiic. ,or **a** IV,!" de a arăta eă înseşi categoriile fundamentale, **cu** care ginclim lumea exterioară, timpul, spaţiul, genul, cau-zalitatea, sint de formaţiune istorică **şi** socială. I**nainu**-a s'.ciologilor, etnografii dovediseră că viaţa societăţilor **pi,**-mitive e exclusiv dominata de fenomene religioase. Intr-o monografie rămasă clasică, iară a fi dezminţită ne specialişti, E. Durkheim a arătat că legătura socială, raţiunea de a fi a clanului, e bazată pe religia totemică. Ideea pe care sălbatecul şi-o face despre lume e influenţată, se poate zice chiar complet determinată, de mentalitatea religioasă. Cercetările lui L. Levy-Bruhl, care a consultat cu multă răbdare aproape toate rapoartele calatorilor în ţinuturile sălbatice, concordă perfect cu vederile lui Durkheim.

Dar pentru a -ajunge ia aceste constatări de ordin general, teoria sociologică a cunoaşterii avea nevoie de un postulat cu o bază precisă şi sigură, care prin generalitatea ei să poată susţine tot edificiul construcţiilor ulterioare. Ca să se poată vorbi de o *cunoaştere sociologica,* trebuia mai întîi să se indice organele perceptive, elementele simple care fac posibilă o astfel de cunoaştere. Acest postulat a fost stabilit atunci cind Durkheim a probat existenţa unor „reprezentări colective", deosebite, autonome de reprezentările individuale. Ca să le dovedească existenţa, el s-a servit de analogi-a pe care reprezentările sociale o oferă cu cele individuale. în adevăr, ceea ce caracterizează o reprezentare nu e explicabil prin legile fiziologice ale substanţei nervoase. O reprezentare nu c o simplă senzaţie. Ea are un element în plus, un element de memorie care se adaugă, se juxtapune la da-

individuellcs et repres. rollectives, Revue de metuphys/que, 1?<99, în *De quelques formes primitives de classiţication, Ânnee Socioiogique,* t. VI, p. 47. Hubort et Mauss : *Melanges d'histoire re-Hgieuse,* Paris, 1910. In Germania : W. Jmisalem, *Soziologie d, Erkenncns* şi Windelband, *Die Erkentnisslehre unter dem Vol-kerpsychoJogischen Ges/eht^puncM,* în *Zcitsrhrift jur Volker-psyrJwlogie,* VJII, p. l(ifi şi un articol de Jei usalem *în Kolner Viertel-Jahrsrhrtît (tir SnzmlwissensehaH,* 1921. Un capitol din *F-* Goblot : *Logique,* Paris, 1920, tratează pc scurt problema. Trebuie să adăugăm lucrarea completă a lui P. Andrei, *Die so-zioîcgische Auffassung der Erkentufss,* Leipzig, 1924 ; Max Schelei-, *Die Wissensformen und die Gesnellschaţt,* 1920.

tele senzaţiei. „Reprezentarea, scrie Durkheim, nu e un simplu reflex al elementului nervos, în momentul in care ea are loc, căci aceasta (reprezentarea) subsistă, se menţine, chiar atunci cînd excitaţia ori senzaţia a încetat. Ea e ceva nou, pe care fiziologia nervoasă o determină, desigur, dar nu o explică... A spune că reprezentarea nu derivă direct din celula nervoasă înseamnă a spune că ea se formează în afară de ea, că îi rămîne exterioară,*[1]

Ceea ce e caracteristic reprezentării vine din fenomene de memorie, din fenomene externe elementului senzorial.

Acest adevăr e admis astăzi în psihologie ; şi, dacă o astfel de afirmaţie e admisă în această din urmă ştiinţă, pentru ce o constatare analogă n-ar fi adevărată şi in sociologie ? ,.Dacă nu ni se pare extraordinar ca o *reprezentări' individuală,* produsă de acţiunile şi reacţiunile elementelor nervoase, să nu fie inerentă acestor elemente, pentru ce ni s-ar părea surprinzător că *reprezentările colective,* produse de •acţiunile şi reacţiunile conştiinţelor individuale, nu derivă direct din acestea şi că vin din afară?"[2] De fapt, reprezentările individuale au aceleaşi legi ca şi cele colective. .Şi unele şi altele sînt produse de elemente impuse din afară : în cazul psihologiei, de elemente de memorie; în cazul sociologiei, de influenţa mediului social, de influenta tradiţiei. Acestea nu înseamnă însă că starea socială e explicabilă prin *suma* elementelor pe care le înglobează în ea şi care sînt în ultimă instanţă conştiinţele individuale. Nu, căci viaţa socială e o sinteză „sui generis", care cuprinde ceva mai mult. în totalitate, decît adiţionarea elementelor care au compus-o.

„Dacă se poate spune că reprezentările colective sint *exterioare* conştiinţelor individuale, aceasta c datorit faptului că ele nu derivă din conştiinţele individuale luate izolat, ei din concursul, din cooperaţia lor, ceea ce e cu totul deosebit. Fără îndoială, în elaborarea rezultatului comun fiecare contribuie cu partea sa; dar sentimentele particulare nu devin sociale decît combinîndu-se între ele sub acţiunea forţelor speciale pe care ie

[1] E. Durkheim, *Representotions collectireţ ei representations individueîles, Revue de Metaphysique,* 1898, p. 293.
[2] 7bzd.. p. 294.

pune in mişcare asociaţia. Ca urmare a acestor combinaţii şi alteraţii mutuale, elementele individuale devin eu totul *altceva."* [1]

Sinteza, rezultanta obţinută, intrece ou mult contribuţia specifică a clementelor particulare. Sinteza aceasta fiind opera *tuturor,* realitatea nouă care rezultă e un *ansamblu,* un *tot,* care trebuie considerat ca atare- După cum reprezentarea individuală nu se poate explica repartizind fiecărei celule nervoase contribuţia sa. ci numai consicierind tot sistemul nervos deodată, tot aşa, in reprezentarea colectiva, elementul determinat trebuit' eău-Uu in societatea luată ca totalitate.

Dacă din atmosfera aceasta abstractă a explicaţiuni-Inr tilosolite coborim in viaţa reala, găsim acolo o serie întreagă de reprezentări ori <'oncepte, pe cart- ie luăm di -a gata din mediul social, fară ^ă le fi construit noi. ! \orba de trudiţi i. de datine. de prejudecăţi, de crecltun . Toate aceste fenomene de psihologie colectivă, care pliuese în atmosferă şi cart' ni se impun etan ni se impun.religia, moda, limbajul ori educaţia, sînt concepte sociale, rezultate din „condensarea" reprezentărilor indi\ irluale, condensare pe care W. Jerusalom o numeşte sugestiv *cine sozude Verdicktung* [2]. L. Levy-Bruhl se exprimă încă şi mai clar asupra aceluiaşi subiect : „Reprezentările numite colective se pot recunoaşte după caracterele următoare : înainte de toate ele sînt comune unui grup social dat ; se transmit din generaţie în generaţie ; în fine. ele '-e impun indivizilor, trezind în ei sentimente de respei t, frică ori adoraţie.'"[3]

Odată definite organele de percepţie a cunoştinţei sociale, sociologii au căutat sa intre in analiza empirică a formaţiunii lor. Din observaţia comparată a societăţilor, prima constatare care ieşea mai in evidenţă era aceea ca reprezentările colective variază în spaţiu ca şi in timp, ca cunoştinţa socială e alta la triburile primitive, ale Australiei centrale ori ale Amerieii. alta în societăţile noastre

[1] Durkheim, *op. cit.,* p. 295.

[2] W. Jerusalom, *Soziologie des Erkennenx.* în *Di<- Zukunh* 1909. p, 236, 24fi.

[3] L. Levy-Bruhl, Lc.s *fonctions menta les dans les w-ietc-i intrr/eures,* p. I—2.

moderne. *Astfel, concluzia generală a sociologiei e aceea că orice cunoştinţă are o istorie.*

Triburile australiene, asupra cărora etnografia engleză a produs o mulţime de documente importante, au atras în primul rind atenţia şcolii sociologice franceze. Motivul era că în aceste societăţi, aşa de simple în structura ca şi în compoziţia lor, experimentarea era mai uşoară. Prima Întrebare care se punea, oarecum prejudicial, la începutul acestor studii, era aceea de a şti dacă mentalitatea primitivă priveşte lumea exterioară la fel cu noi. Lucrările consacrate de Levy-Bruhl acestei chestiuni sînt astăzi clasice. Fpuizîud tot materialul etnografic, el a ajuns să caracterizeze clar şi inteligibil viaţa mont,.lă a primitivilor.

Ceea ce iese în evidenţă, în primul rind, în aspectul reprezentărilor colective în societăţile inferioare, e caracterul lor de autoritate. în astfel de societăţi, toate credinţele sînt impuse de societate. Individul nu gîndeşte altceva decît aceea ce îi serveşte mediu social. Orice abatere e sever sancţionată. Un lucru declarat „tabu", dacă c atins aduce de multe ori moarte infractorului. Un conformism absolut la cele cîteva reguli şi credinţe ale tribului : iată prisma prin care priveşte sălbatecul lumea exterioară.

în al doilea rînd, trebuie de remarcat că toate aceste credinţe conţin în ele un element afectiv, emoţional, care de cele mai multe ori se exprimă în credinţa că orice fenomen are un motiv *mistic.* Toate obiectele înconjurătoare conţin în ele un spirit, un demon. în orice caz, toate au proprietăţi mistice.

Animalele, mai ales, sînt identificate cu un „totem", adică cu un spirit superior din care se trage tot tribul. Fiecare clan are un totem animal sau vegetal. în Australia, la triburile aruntas ori waramunga, întîlnim clanul ursului, al şarpelui, al cîinelui etc. Sălbatecii mai atribuie proprietăţi mistice diferitelor părţi ale corpului uman : inima, creierul, ficatul au cutare putere contra eutârci boli. Alte daţi, ele au influenţe nefaste şi trebuiesc evitate. De asemeni, obiectele fabricate. Predominanţa elementului mistic se găseşte mai ales în lumea imaginilor ori a portretelor. O fotografie ori un portret, arătat primitivilor, e considerat ca o fiinţă vie. El are

aceleaşi proprietăţi : te poate proteja ori persecuta[1], De asemeni, umbrele, visele, numele persoanelor devin realităţi bine sau răufăcătoare. Teroarea il înconjură pe primitiv din toate părţile. O sumedenie de rituri, de precauţiuni, sînt luate pentru a-şi alia o forţă mistică ori pentru a o neutraliza.

Fiindcă reprezentările pe care le primeşte din tradiţie sint bazate pe acest element emoţional de frică, de teroare, primitivul are o forţă de credinţă cu mult superioara aceluia pe care o are omul civilizat. Chiar cînd i se demonstrează inepţia uneia din credinţele sale, el continua sa creadă mai departe încă. De cele mai muite ori, ei găseşte diferite artificii pe care le opune drept explicam; eutârei superstiţii. O doctorie oarecare e prezumat ere/utâ de primitivi că poate salva viata Unui bolnav. U'i,i, chiar după ce a luat acea doctorie, pacientul moare, s'dbutecul va zice că nu a fost bine administrată si va cr? oe mai departe în eficacitatea ei. Ceea ce e izbitor în mentalitatea primitivului e *impermeabilitatea sa la experienţă. Chiar evidenţa nu-i zdruncină cit de puţin o credinţă.*

Încrederea în atotputernicia forţelor oculte şi mistice ii face să fie absolut străin oricărui început de raţionament *cauzal.* Cu drept cuvînt Levy-Bruhl numeşte ni. castă fază a mentalităţii omeneşti ; *faza prelogică.* Toate bizareriile care contrazic principiul contradiţici ori al cauzalităţii sînt posibile pentru sălbatec. Un lucru poate fi in acelaşi timp om, cîine ori şarpe. Nici un început de diferenţiere, de ordonare activă în percepţii. Lumea exterioară nu e grupată in senzaţii definite avînd un anumit raport între ele. Din contră, un amestec vag de imagini, în care totul e confundat. în care, cum se exprimă Levy-Bruhl, *lutul participa la iot-.* De aceea, el a numit legea dupa care se efectuează această cunoaştere *legea Dc.rticipaţiei.* Acest fenomen de participaţie arată percepţia lumii la sălbatic ca un amestec nediferenţiat, care sa impune din afară conştiinţei primitive şi pe care aceasta îl primeşte în mod pasiv, fără să intervină cu \ reo funcţie activă de ordonare ori de grupare.

[1] Levy-Bruhl, Les *fonctions "iciitales dans b.'s soc. :rif,?rieure<i,* |J. 40 si unu. : *La mentalite primitive,* p. 94 si urni.
- Lpvy-Brilhl. Lr? *ţonction< mentnîes.* p 7b si ra-:n

Din acest scurt rezumat al mentalităţii primitive, reiese că, între facultăţile noastre de percepţie şi acelea ale societăţilor inferioare, e o adevărată prăpastie.

Urmează oare de aici, cum crede Levy-Bruhl, că nici o soluţie de continuitate nu e posibilă între faza prelogică şi cea logică ? Că nu există forme intermediare de tranziţie între cele două mentalităţi, ori că nu găsim în mentalitatea actuală forme primitive care demonstrează originea prelogică a gîndirii noastre ? E. Durkheim nu se angajează pe aceeaşi calc. El caută, din contra, o soluţie de continuitate intre cele două forme de gîndire, caută să arunce o punte peste prăpastia care le separă. A existat desigur, cum există şi azi, o fază prelogică a gîndirii, in care reprezentările colective se conduceau după legea participaţiei. Dar chiar în acea fază, categoriile logice actuale, spaţiul, timpul, cauzalitatea, erau categorii care trebuiau să se formeze. E adevărat că viaţa primitivă, dominată de tirania cîtorva credinţe religioase ori magice, era inaptă pentru a face posibilă apariţiunea evidentă a gîndirii experimentale ori ştiinţifice. Totuşi, la o analiză mai profundă, se poate constata cum categoriile logice încep să se formeze chiar în sînul vieţii religioase, chiar in sînul totemismului[1]. Dar religia, in viaţa primitivă a societăţilor, constituie însăşi coeziunea socială. De pildă, clanul totemic nu e bazat pe altceva decît pe ideea că toţi membrii se coboară dintr-un „totem" comun. în această fază, nu există viaţa socială în afară de viaţa religioasă[2]. E deajuns atunci să dovedim că majoritatea categoriilor logice s-au desprins din riturile totemismului, pentru ca să dovedim implicit că originea lor e socială prin excelenţă.

Să considerăm in primul rind noţiunea ele *timp.* Să facem abstracţie de procedeele prin care-1 măsurăm astăzi cu ajutorul unor semne obiective (ceasornic, calendar etc.) Dacă efectuăm această operaţie, ceea ce rămînc din ideea de timp e distincţiunea unor momente diferite. Dar aceste momente diferite cum au fost determinate ? Durk-

[1] Vezi critica iui Durkheim. la opera Iui Levy-Bruhl, în *Annee Sociologique,* voi. XI, 1909.

[2] Această ronHu/ie a i'ost stabilita cu un mare lux de fapte de E. Durkheim in *Les (ormes clemevtuires de la vie religieuse.* Paris, 1912.

heim credo că explicaţia psihologică, care vede in noţiunea de timp percepţia internă a duratei, c insuficientă in a determina această noţiune. Un element social intră desigur în formaţiunea acestei idei : „Noţiunea timpului, scrie el, e un cadru abstract şi impersonal, care înfăşură nu numai existenţa noastră individuală, dar şi pe aceea •A umanităţii. F, un fel de tablou ilimitat în care toate evenimentele posibile sunt situate în raport cu puncte de reper fixe. Nu e vorba de «timpul meu», ci de timpul aşa cum e gîndlt obiectiv de toţi oamenii unei aceleiaH civilizaţii. Aceasta ajută să se întrevadă că astfel dr organizaţie trebuie să fie fatal colectivă. Şi, în adevăr, observaţia stabileşte că aceste puncte de reper indispensabile, în raport cu care toate fenomenele sînt clasate temporal (în timp), sînt luate din viaţa socială/'[1] E. Durkheim, ca şi discipolii săi Hubert şi Mauss, ajung la ronelu/.iunea că .„diviziunile în zile, săptămîni, luni. ani etc. corespund îa periodicitatea riturilor, a sărbătorilor, a ceremoniilor publice. Calendarul nu face altceva decît să exprime ritmul acti\ităţii colective"-.

Ideea de spaţiu i se fiare dc asemeni de origine sociala. „Reprezentarea spaţială consistă într-o primă coordonare a datelor experienţei sensibile. Dar aceasta coordonare ar fi imposibilă dacă diferitele porţiuni de spaţiu s-ar echivala calitativ, dacă ar fi substituibile unele albiră. Pentru a putea dispune în mod spaţial lucrurile, trebuie să avem posibilitatea de a le aşeza în mod diferit : unele la dreapta, altele la stingă, unele sus, altele jos etc. Dar caro e originea acestor diviziuni sau dispoziţiuni ? Toate aceste distincţiuni provin desigur din faptul că s-a atribuit unor anumite regiuni diferite valori afective"[3]. Durkheim a explicat în alt studiu mai pe larg că această formaţiune religioasă şi socială a spaţiului e datorită diviziunii regiunii în atîtea porţiuni cîte clanuri totemice cuprinde tribul. Fiecare porţiune apar-

[1] E. Durkheim, *Sociologie religieuse et theorie de la cr-.v-naisaance,* p. 14.

[2] *Ibid.,* p. 15; Hubcrt *cî* Maii>s, *Melanges d'histoire rc:!?gicu*e ;* a se vedea capitolul ..La representation du lemps dans la *rv-*ligion".

[3] **E.** Durkheim, *op, cit.,* p. 16.

tine unui „totem" anumit, fiecare din ele are o altă culoare şi un alt semn caracteristic. „în cursul istoriei, numărul clanurilor fundamentale a variat, numărul regiunilor a variat şi el. Astfel, organizaţia socială a fost modelul organizaţiei spaţiale, care nu e decît o copie a primei"

Un discipol al lui E. Durkheim, V. Hertz, a încercat să dovedească că şi importanţa, preeminenţa miinii drepte asupra mîinii stingi în corpul omenesc, are tot o origine social religioasă -.

Kxplicaţiuni analoage au fost date asupra originii sociale a noţiunilor de gen, cauză, contradicţie, număr etc."

Dacă -aceste concluzii asupra unor fapte exacte ale vieţii societăţilor primitive sînt adevărate, atunci diviziunea pe care o stabilea Eevy-Bruhl intre faza logică si prologi că cade. încă la aurora civilizaţiei categoriile logice încep să apară. în religia primitivă, ştiinţa începe să-şî recruteze deja primele elemente. Atunci cînd autoritatea si forţa religiei vor înceta de a constitui „proprium quid" al vieţii sociale, ştiinţa va putea să se dezvolte mai liber şi mai repede. Aceasta nu înseamnă însă că ea nu începe încă din această fază turbure, din epoca percepţiunii prin „participaţie". în această privinţă, Durkheim completează pe Levy-Hriihl şi operele celor doi sociologi îşi servesc de complement una alteia.

Unora însă 11 se poate părea bizară interpretarea sociologică a categoriilor, atunci cînd acestea sînt presupuse chiar în momentul percepţiei oricărui individ. E. Durkheim nu neagă că organele senzoriale conţin predispoziţiuni generale — aşa cum o credea W. James — care pot determina un început de formaţiune a categoriilor. Dar aceasta nu o totul. Ceea ce caracterizează mai ales ideile de spaţiu, de timp, de cauză etc. e *stabilitatea* şi *universalitatea* lor. Şi acestea nu pot lua naştere decît în societate.

[1] **E.** Durkheim, *op. cit.,* a se vedea si **E.** Durkheim et Mauss, *De quelques formes primitives dc. classification, Annee Sociologique,* t. **VI,** p. 47 şi urm.

[2] V. Hertz, *La preeminence de la main droite. Etude de* **po**-*larite religieuse, Reuue Philosaphique,* Dec. **1909.**

[3] *Les formes elementaires de la vie religieuse,* **p. 17, 205,** 296, 336.

Deasupra reprezentărilor fugitive pe care le stabileşte experienţa sensibilă a fiecăruia, fiecare din noi concepe idei definitive, idealuri comune după care considerăm lumea nu personal, ci impersonal, nu trecător, ci „sub specie aeteruitatis". Dar cine poate sugera aceste caractere clecît [societatea, care supravieţuieşte vieţii efemere a indivizilor,] * societatea eternă deasupra indivizilor pieritori ? Experienţa imediată nu poate sugera această stabilitate. De altfel, istoria ne arată că anumite concepte se formează in secole si că, in civilizaţia noastră occidentală, ele au început să apară abia în Grecia antică '.

Tot acelaşi lucru se poate spune şi despre al doilea caracter al categoriilor, acela de universalitate. N-avem decit sa analizăm *limbajul.* Cuvmtu] exprimă conceptul. Dar cine poate spune că el singur a creat un cuvînt? De multe ori, un termen exprimă lucruri pe care [nu le-am perceput niciodată, experienţa pe care] nu le-am făcut, „în cuvînt, se găseşte condensată [o ştiinţă intreagă la care n-am colaborat decît cu o parte.]' o ştiinţă supruindividuală. ştiinţa aceasta depăşeşte intr-atît experienţa unui individ, încît îi trebuiesc ani de zile ca să şi-o apropieze şi încă niciodată nu reuşeşte să o asimileze în totalitatea el. Cine din noi cunoaşte toate cuvintele; limbii pe care o vorbeşte şi cine din noi cunoaşte semnificaţia integrală a fiecărui cuvînt?"[2].

în conceptele exprimate prin limbaj, [3] nu numai experienţa mea personală, ci toată filosofia şi ştiinţa pe care colectivitatea a adunat-o de-a lungul secolelor. Aceasta revine în a susţine că însăşi ştinţa modernă arc înainte de toate; o bază social;'!. Aceasta e de altfel şi credinţa lui E. Durkheim : „Ştiinţa e socială, fiindcă e produsul unei vaste cooperaţiuni. Ea e socială, fiindcă presupune metode şi tehnici tradiţionale, [care sc impun cercetătorului cu o autoritate comparabilă aceleia a regulilor de drept sau de morală. E vorba şi aici de metode obligatorii] " "• care

' E. Durkheim, *Les jormes elementaires de la vie rel/u'c u<e* p. 023.

* Fragmente onnso m ediţia din U>-l-i.

- E Durkheim, *op. rit.,* p. (J20—621.

'' Aici lipseşte verbul frazei, probabil : există, trăiesc. Kragmont omis în ediţia clin 1944.

se impun cu autoritate" \ Forţa tradiţiei sociale care impune un caracter obligator conceptelor şi categoriilor, explică pînă la un punct şi aspectul lor *aprioric.* Caracterul social explică şi caracterul lor de *necesitate.* Ele se impun m mod nece;sar fiindcă sînt mai generale, mai stabile decît experienţa individului. în acelaşi timp, ele sint exterioare acestuia, se impun din afară. în această privinţă, apriorismul social al lui Durkheim se întîlneşte cu apriorismul logic al lui Kant. Căci şi şeful şcolii sociologice franceze vrea să combată exagerările empirismului, care afirmă că logica ca şi ştiinţa sînt opera experienţelor individuale, a percepţiilor indivizilor izolaţi. Niciodată raţiunea individuală nu va putea constata ceea ce *o* valabil pentru toţi, ceea cr e admis de toată lumea. Mulajele, tiparele în care forţăm lumea exterioară să intre aprioric ne sînt servite de experienţa socială, mai vasta şi bogată decît experienţa noastră.

Kant însă neagă cu totul drepturile empirismului. Am văzut, din contră, că Durkheim le respecta într-o anumită măsură. Astfel, *apriorismul .sociologic* nu o exclusivist, ci conciliant ; el nu elimină t'mpirismul, ci *il* depăşeşte explicindu-i punctele obscure.

III

Din expunerea de mai sus s-a putut vedea cum înţelege sociologia să pună problema cunoaşterii şi care e contribuţia ei la lumina acestei probleme. Pentru a înţelege şi mai bine această contribuţie, să examinăm care e poziţia teoriei sociologice a cunoaşterii, faţă de celelalte teorii care şi-au asumat completarea kantismului, anume faţă de teoria psihologică şi biologică. Se acordă in această privinţă rezultatele obţinute di; ştiinţa socială eu celelalte obţinute de psihologie ?

Ceea ce e uşor de constatat înainte de toate, e că sociologia se aliază cu celelalte ştiinţe în opera de relativi-

' K. Durkheim, *Anne Sociologique,* \. XI. p. 43. Cf. A. Patfano ; *La teoria delta conoscenza el le site [reluzzioni] cori le studio delta socjeta, Rivista italiana di Sociolonia,* 1. XI, p. 227. *2b^ :* K. Roborty, *La genese sociale de la raison. Revue de synthcse fustorique.* t. XV, p. 1—28 ; C. Bougle, *Lecon s de Sociologie sur Ve.vo-Iut ion des valeurs* Vezi cap, ..Valeurs 7eli£ieuse et valeurs scientiiiquci".

zare a kantismului. Din acest punct de vedere, deplin acord. Numai că relativismul sociologic e de altă natură. „Cîţi indivizi, atitea cunoştinţe", [zicea psihologia. „Cîte societăţi, atîtea mentalităţi"]* afirmă pe de altă parte sociologia. Cunoaşterea, după această ştiinţă, nu variază numai cu individul, adică cu structura sa organică ori fiziologică, ci mai ales cu mentalitatea sa socială, fiindcă orice individ trebuie să fie membru al unei societăţi. Mai mult decît atît. Ştiinţa socială tinde să explice — cu excepţia actelor fiziologice, care fatal sînt legate de un anumit organism — aproape toate actele sufleteşti superioare.

Desigur, o asemenea afirmaţie cuprinde în ea o parte de exagerare, de spirit de sistem. Nu e mai pjuţin adcvărat însă că mulţi din psihologii contemporani, de la W. James pînă IM Picrre Janet ori Freud, explică o bună parte din actele sufleteşti în funcţie de societate. Nu mai încape nici o mdoiaiă asupra unui* fenomene psihice, cum e voinţa, al cărei mecanism e îndreptat către lumea exterioară, către relaţiile cu alţi indivizi ; cum o limbajul, organ de înţelegere cu alţii ; cum e de multe ori memoria, personalitatea (eul) si chiar conştiinţa.

Acolo unde începe insă eroarea sociologismului e cînd consideră individul numai ca un *produs* social şi nu ca o *cauza.* E neîndoios că individul e un produs al societăţii ; după cum se exprimă L. Bourgeois, el se naşte *dehiior* societăţii. Aceasta nu împiedică însă pe individ ca la un moment dat, influenţat de alte societăţi (e cazul „încrucişării cercurilor sociale" descris de Simmel) sau din cauza unei puternice originalităţi psihologice, să nu reacţioneze contra mediului social, imprimîndu-i o anumită influenţă. Adevărul e că individul, sau, dacă vreţi, conştiinţa individuală, e în acelaşi timp şi *cauza* şi *efect* în determinismul vieţii sociale. Individul primeşte de la •societate, dar desigur îi şi restituie multe elemente. Acest dublu curent de influenţe aminteşte *endosmoza* şi *exoinoza* in viaţa celulei. Cu condiţia dc a nu o generaliza prea mult, această analogie nu poate da o idee de relaţia individ-soeietate.

Ceea ce trebuie de reţinut însă e că există o mentalitate socială care se adaugă celei psihologice individuale,

* Fragment omis în ediţia din 1944.

în momentul cunoaşterii. Descriind mentalitatea primitivă, cum e aceea dominată de legea „participaţiei", sociologii au arătat variaţiunile care se pot prezenta în istoria logicii sociale. Prin aceasta ei au completat explicaţiunile pe care psihologii le-au dat variaţiunilor logicii după indivizi.

Contribuţia sociologiei ni se pare însă incompletă în această privinţă. Studiile şi cercetările de pînă acum s-au mărginit în a studia doar cunoaşterea în societăţile primitive, în clan ori trib. Studiul s-ar putea întinde la toate grupurile sociale. S-ar putea face interesante studii *asupra teoriei cunoaşterii după clase, familie, mulţime* etc, căci toate aceste influenţe ale grupurilor secundare sînt reale şi cu bunul simţ le constatăm cu toţii în viaţa de toate zilele.

Asupra unui alt punct încă din teoria cunoaşterii, psihologia şi sociologia îşi dau mina. De la T. Ribot încoace, factorul emoţional, afectiv a început să joace un rol preponderent in formaţiunea tuturor actelor sufleteşti. în special în ce priveşte logica, Ribot a arătat că alături de logica intelectuală caro *constată,* care emite judecăţi de reeditate, există o logică afectivă, care *apreciară,* care emite judecăţi de valoare. [Această distincţiune între judecăţile de valoare şi de realitate,]* e dc o mare utilitate, fiindcă constituie o nouă obiecţiune contra teoriilor pozitiviste sau contra realismului naiv, care pleacă de la ipoteza identităţii între cunoştinţă şi realitate. Logica afectivă ne arată insă că rolul percepţiei nu e de a fotografia realitatea, ci de a o preface după un model inferior. De la percepţie, care deja e comparaţie (Bînet adaugă chiar un raţionament), la memorie, care e o reproducere, dar o reproducere alterată a unui moment (vezi studiile asupra minciunii la copii, asupra mărturiei judecătoreşti ori istorice etc.) şi pînă la gîndire, care e o creaţiune nouă, obţinută prin prefacerea datelor realităţii, în toată această gamă de acte sufleteşti realitatea e filtrată, cenzurată, după criteriile personalităţii.

Alături de „realitatea reală", să ni se ierte expresia, există în fiecare din noi o altă realitate, intimă, bazată pe aprecieri de valoare, „o realitate ideală", dacă se poate spune, în care realitatea exterioară nu pătrunde decît cos-

* Fragment omis în ediţia din 1944.

turnată în hainele pe care le pretinde eticheta citorva prejudecăţi sub care judecăm lumea.

In ziua cind se va scrie un studiu definitiv asupra ***„minciunii",*** se va vedea că această persecutată virtute constituie a doua realitate, indispensabilă, fără de care mecanismul sufletesc n-ar putea funcţiona.

Concepţia subiectivă, care stabileşte două realităţi, una interioară şi o alta exterioară, e confirmată dc societate, într-un articol celebru, E. Durkheim a arătat importanţa „judecăţilor de valoare" în viaţa societăţilor. „Spune-mi în cc crezi, ca să-ţi spun cine eşti" : grupurile se definesc prin valorile pe care le respectă. E uşor de caracterizat cutare popor după codul, după moravurile, după valorile economice pe care le adoptă. Judecăţile de valoare proiectate în viitorul societăţilor constituie *idealul.* De multe ort însă acest ideal nu coincide cu atitudinea cea mai profitabilă, pe care o logică realistă ar indica-o. Şi totuşi, contra evidenţei uneori, popoarele îşi menţin îndărătnic idealuri învechite. Motivul e că idealul e şi el o realitate, deşi adeseori au coincide cu realitatea exterioară. E o minciună utilă, fiindcă e o credinţă şi fiindcă credinţele sint fecunde.

Se poate vedea astfel că popoarele au şi ele viaţa lor subiectivă, care deformează percepţia lumii exterioare, întocmai ea şi indivizii. O probă empirică a acestei constatări se găseşte în descrierea mentalităţii primitive de către Le\y-Bruhl, Valorile pe; caro le respectă sălbatecii sînt cu desăvîrşire subiective. La ce serveşte a crede că in cutare arbore e întrupat un demon, că portretul are aceleaşi virtuţi ca si omul viu, că umbra e o persoană reală ? Gîndirea lor mistică, care animă toată natura. înconjurătoare, nu e desigur bazată pe judecăţi de realitate. Dovada e că, dacă Ii s-ar proba neadevărul credinţei lor, ei n-ar înceta de a crede în ea mai departe. Cum spune Levy-Bruhl, ei sînt impermeabili la experienţă. Dar impermeabilitatea la experienţa nu sc aliază deloc cu judecăţile de realitate. închişi într-o logică afectivă specială, primitivii şi-au creat o a doua realitate, E cazul tuturor popoarelor închise în dogmele unei religii ; mai just, e cazul tuturor popoarelor primitive, fiindcă toate triburile primitive au o viaţă aproape exclusiv religioasă.

Astfel, divorţul „cunoştinţă-rcalitatc", afirmat de psihologie, e completat şi confirmat pe altă cale şi de datele

sociologiei. în acelaşi timp, sociologia ajută concepţiile mai recente ale psihologiei să combată vechea tendinţa empiristă şi asociaţionistă, care după prestigiul unui St. Mii] ori Spencer se împlîntase în sînul acestei ştiinţe. Am văzut că Durkheim ajunge la ***apriorism*** şi câ înlătură explicaţia exclusiv ***empiristă.*** în ce priveşte ***asociaţionismid,*** el e puternic contrazis dc teoria reprezentării colective. Acest fel de reprezentări, aşa de frecvente în lumea primitivilor, se caracterizează prin faptul că se impun ***integral,*** „d'emblee", conştiinţei.

Reprezentarea din epoca participaţiei e vagă, confuză, nediferenţiată. Abia mai tîrziu, cu progresele apercepţiei active, conştiinţa taie bucăţi determinate din realitate, le fixează un anumit loc, le grupează într-o anumită ordine. La început însă conştiinţa e pasivă. Procesul de evoluţie se efectuează ***analitic, de la tot la parte.*** Ceea ce se întîmplă astăzi în mentalitatea primitivului a trebuit să se întîmple desigur cândva şi în mentalitatea strămoşilor noştri, pe care îi purtăm fără să vrem încă şi azi în noi. Ea trebuie să se întîmple desigur şi în mentalitatea copilului, fiindcă pînă astăzi nu avem nici un motiv serios să credem că regula „ontogenia repetă filogenia" e total falsă.

In rezumat, teoria psihologică şi cea sociologică a cunoaşterii se completează reciproc, îşi confirmă afirmaţiunile în două cîmpuri de activitate deosebită.

Nu acelaşi acord se poate constata între concluziunile oferite de biologie şi cele oferite dc sociologie. După cum ni-l prezintă ştiinţa vieţii, omul e veşnic preocupat de adaptarea la mediul cosmic. Funcţiunile sale de cunoaştere sînt îndreptate către aprecierea succesului, a utilului.

Ştiinţa, zice E. Mach, are o utilitate economică : ne scuteşte de a mai reîncepe, ori de către ori se prezintă ocazia, aceeaşi experienţă. Memoria, raţionamentul, imaginaţia chiar, toate aceste facultăţi trebuie să vegheze ca să nu cădem în erori periculoase, în erori costisitoare pentru comoditatea ori viaţa noastră. Logica are înainte de toate un rol utilitar.

Nimic mai îndepărtat de aceste concluziuni decît datele pe care le oferă sociologia. Nimic mai ***inutil*** decît toate elementele din care se compune viaţa socială. Să ne reîntoarcem la societăţile primitive. Observăm acolo o can-

.titate de obiceiuri, rituri, credinţe care n-au la bază nici un gînd utilitar. S-a încercat să se explice, influenţaţi în aceasta de viaţa modernă, magia, ca o practică utilitară. Hubert şi Mauss au îndepărtat de mult această interpretare.

întrucît e necesară sau practică credinţa în demoni sau în spirite '? Se apropie de realitate prmitivii atunci cînd dau visurilor o interpretare realistă ? Sălbatecul crede în precizări bazate pe cele mai puerile motive, în talismane, care aduc nenorocire ori fericire, în ghicirea viitorului, în blesteme, care pot influenţa soarta. Toate aceste acţiuni sînt complet inutile. Găsim însă altele care sint chiar *primejdioase,* acţiuni care se îndreaptă contra instinctului de conservare. La toate triburile* australiene, iniţierea la viaţa religioasă e aşa de dureroasă şi dc grea, încît foarte mulţi indivizi sucombează. Unele sărbători religioase, cum c faimoasa „intichiuma" la triburile Australiei centrale, cer o cantitate remarcabilă de sacrificiu de vieţi omeneşti.

în Tahiti, bolnavii atinşi de boli grele nu sînt îngrijiţi, fiindcă toată lumea îi crede posedaţi de demoni b Practica ordaliilor aduce de multe ori moartea unuia din cei doi încercaţi. Mîsoneismul primitivilor îi face să sc lase pradă morţii decît să accepte un medicament „tabu"
Şi cîte alte nenumărate cazuri în care credinţa, deşi absurdă, e mai tare decît raţiunea utilă. Chiar în societăţile noastre, de cîte ori o acţiune absurdă ori superstiţioasă nu primează una rezonabilă ! Dacă e vorba de instinct de conservare, desigur că acesta trebuie să fie mai puternic la primitiv decît la omul civilizat, în care acest instinct e neutralizat de tendinţe altruiste, artistice ori sociale. Şi totuşi viaţa primitivului nu se desfăşoară după legile interesului ; viaţa sa e, din contră, guvernată pînă în cele mai mici detalii de prescripţii religioase, dintre care 90 ia sută sînt absurde. Instinctul foamei, frica de moarte etc. sînt tendinţe infinit mai slabe, în viaţa sălbatecului, decît teroarea faţă de fiinţele supranaturale, decît teroarea de a fi călcat o regulă „tabu".

[1] Levy-Bruhl, *La mentalite primitive,* Paris, 1922, p. 494 şi urm.

[2] *Ibid.,* p. 448 şi urm.

Care e utilitatea, din punct de vedere biologic, a tuturor absurdităţilor magice ori religioase, nimeni n-ar putea să ne-o spună.

De fapt, teoria cunoaşterii biologice, care afirmă identitatea intre cunoaştere şi realitate, e o *revenire la concepţiile realismului naiv.* Concluziile sociologiei nu pot subscrie însă la o astfel de identitate. în acord cu psihologia, cum am arătat mai sus, ştiinţa socială ne arată, din contră, un divorţ clar între lumea conştiinţei şi realitatea exterioară. Societăţile, ca şi indivizii, îşi creează realităţi aparte, basme mitologice, adeseori absurde, câteodată chiar anumită semnificaţie şi corespund la un anumit rol. Astăzi încă, aceste realităţi suprapuse sînt vii în viaţa societăţilor. Şi astăzi încă sînt atîţia indivizi care supunîndu-se la influenţe autoritare, cum sînt superstiţiile, prejudecăţile, modele influenţe luate de-a gata, fără a fi analizate, comit acte inutile ori absurde. Şi astăzi atîţia oameni ascultă realitatea lor interioară, călcînd, cu toate pericolele, realitatea biologică. Gîndiţi-vă la un intelectual care, avînd ultimii bani în buzunar ca să-şi plătească o masă, cumpără cu ei o carte, lăsîndu-se să sufere de foame ; sau o femeie care, cedind modei, preferă în locul unui articol util un altul de lux !

IV

Observaţiunile pe care le-am făcut relativ la teoria biologică a cunoaşterii nu înlătură desigur realitatea acestei teorii. Căci astfel, dacă *toate* actele noastre ar fi absurde, atunci ar fi trebuit să se isprăvească de mult cu speţa omenească. Nu aceasta e concluzia pe care vrem s-o tragem.

Rezultatul pe care trebuie să-1 constate analiza noastră e un *dualism al cunoaşterii.* Afirmaţiunile teoriei biologice sînt în bună parte justificate. Desigur, individul e forţat, înainte de toate, să cunoască *mediul cosmic* înconjurător şi să se adapteze la el. Aceasta ne-o spune şi psihologia care arată că noţiunile de spaţiu sînt cele care se formează mai întîi. Omul se familiarizează cu natura ambiantă. Precepţia exterioară se modelează după acest scop. încetul cu încetul, cu dezvoltarea mai complexă a acestei atitudini, apare principiul de cauzalitate, proce-

deele ştiinţifice etc, se formează şi ele. Această cunoştinţă se bazează pe experienţă, pe empirism — fiindcă adaptarea trebuie să fie cît mai perfectă —, orice lacună se răzbună contra cercetătorului. Instinctul nostru de conservare, de acord cu edificiul ştiinţific, ,ne indică ipotezele cele mai fecunde şi cele mai avantajoase.

în faţa acestei cunoaşteri bazate pe *experienţă,* se ridică o alta : cunoaşterea realităţii interne bazată pe *credinţe.*

Această realitate internă, mai întîi psihologică, mai [ie urmă socială, nu are nevoie să fie verificată de procedee experimentale, căci scopul ei nu e să stabilească un *adevăr,* în afară de noi. Scopul ei o altul. Deja Pascal arătase în celebrul său „pari" că omul n-are nimic de pierdut dacă lansează asupra lumii exterioare o ipoteză religioasă care-i explică sensul. în a sa *Voinţa de a crede,* \V. James arată acţiunea stenică, tonică, a credinţelor, care ştiu să stimuleze acţiunile vieţii interioare. Omul nu poate trăi fără o iluzie care să-i menajeze loviturile, să-i mascheze decepţiile. Rolul personalităţii psihice e *acela dc a stabili un echilibru.* Individualitatea se desprinde din realitatea amorfă exterioară, pentru ca să se opună la nevoie acesteia, pentru ca să contrabalanseze, să amortizeze atacurile din afară. In acest scop, ea îşi creează o altă realitate, una interioară, mai consolatoare, mai indulgentă decît aceea din afară, o realitate care iartă toate greşelile si admiră toate calităţile, un judecător care se instalează în noi, achitîndu-ne totdeauna.

Şi societăţile au realitatea lor interioară. Religia, „alcoolul poporului", idealul, opiniile, nu fac decît să reflecteze starea subiectivă a societăţilor.

în faţa biologiei, care ne arată o cunoaştere adaptata în afară, psihologia şi sociologia ne arată o cunoaştere adaptată înăuntru. Fără să se contrazică, aceste două grupuri de ştiinţe ne descriu două cunoaşteri deosebite : una *experimentală,* căpătată prin simţuri şi prin derivaţia lor sistematică care e ştiinţa ; o alta *autoritară, sugerată,* impusă de nevoie individualităţii, în cazul psihologici ; de necesităţile grupului, în cazul sociologiei ; — cunoştinţă care se impune arbitrar, imperios, fără să admită vreun control.

Acest dualism oglindeşte eternul proces prezent în mintea omului de rînd ca şi a savantului precaut, proces care constă în a asculta cînd vocea credinţei, a opiniei gata făcute, a „parti-pris"-ului, a autorităţii, — cînd vocea îndoielii, a nevoii de verificare şi de control prin propriile mijloace. Cunoaşterea populară care se cheamă „bun simţ", ca şi adevărul superior pe care-1 respectă toţi, nu sînt, probabil, decît fericite compromisuri între aceste două tendinţe.

PROBLEMA CLASIFICĂRII SOCIETĂŢILOR

Logica contemporană trece printr-o profundă criză. Operaţiile, pe care metodologia tradiţională le indica drept indispensabile, par, astăzi, dispreţuite. Analiza, sinteza, definiţia, clasificarea, frumos construite în linii geometrice, în prescripţii infailibile, sînt puternic zdruncinate. Ele ne apar ca anacronisme incomode în cercetarea adevărului. Adevărul el însuşi devine din ce în ce mai simplu, mai elastic[1]*.

Motivul stă în primul rînd în transformarea investigaţiei ştiinţifice. De la matematică şi pînă la ştiinţele morale, cercetătorul modem uzează de o deplină libertate in alegerea mijloacelor sale?. Inspiraţia, intuiţia, ipoteza sînt operaţii care tind să înlocuiască îmbătrînitele procedee aristocratice ale logicii formale ori ale metodologiei unui Stuart Mill. Unii merg aşa de departe încît admit pînă şi legitimitatea sentimentului în căutarea adevărului ştiinţific.

Dacă atitudinea recentă a gîndirii logice e pînă la un punct justificată în ştiinţele exacte, unde meticulozitatea şi pedanteria procedeelor tehnice înăbuşă cîteodată noile tendinţe, în ştiinţele morale, unde postulate solide şi uniforme lipsesc, unde substratul experimental e variabil la infinit, unde, în sfîrşit, complexitatea creseîndă a fenome-

[1] Literatura antilogistică s-a dezvoltat în anii din urmă mai ales în Franţa, patria discontinuismului filozofie. In ea se simte mai ales influenţa lui Ch. Renouvier. Printre altele v. remarcabilul studiu : Mayerson, *Identite et realite,* Paris, 1907 ; Milhaud, Les *limites de la certitude logique,* 1905 ; H. Poincare, *Science et Htpothâse* şi tratatul recent de logică ; *Logique,* Paris, 1920, al lui E. Goblot.

" Trimitere omisă în ediţia din 1944.

nelor e încă departe de a fi chemată să aducă mai multă ordine, cercetătorul trebuie să fie mult mai prudent. în acest domeniu, nu e aşa de uşor să renunţi la metoda de lucru tradiţională. în sociologie, în special, dezorientarea metodologică e extremă. Unii pornesc de la studiul societăţii interioare şi se bazează în primul rînd pe etnografia comparată. Pentru aceştia, ştiinţa e mai ales descriptivă (Somlo a propus termenul „beschreibende Soziologie"). Din toate colţurile pămmtului, documentele etnografice abundă. Eterogeneitatea societăţilor e enormă : irochezii din America de Nord, aztecii din America de Sud, hotentoţii africani, aruntas din Australia centrală etc, etc. ; toate aceste societăţi vin să-şi amestece, într-un haos de forme, de instituţii, de moravuri, viaţa lor socială.

Alţi sociologi îşi îndreaptă insă atenţia către viaţa actuală a societăţilor. Aceştia se adresează de obicei cu predilecţie statisticii. Din legile; „medianelor", ori ale „normelor" aritmetice, ei încearcă să desprindă caracterele marilor fenomene sociale actuale ; sindicalism, luptă de clasă, criminalitate, prostituţie etc. Dacă cei dinţii sînt îngropaţi în mormane de date etnografice, cei din urmă abia răsuflă dc sub povara cifrelor.

In fine, alţi cercetători caută să descopere legile societăţii din învăţământul experienţei. Experienţa în sociologie e legislaţia şi rezultatele ei. în acest caz, avem de-a face cu articolele codurilor, cu nenumăratele proiecte de lege, de regulament, cu curioasele efecte ce Ic urmează adeseori.

Orice cale s-ar apuca, materialul nu e mai puţin enorm, mai puţin eterogen, mai puţin incorect. Sociologul, dacă vrea să ajungă la date sigure, trebuie să întrebuinţeze în faţa acestor documente *critica istorică clasică.* Astfel, el nu-şi mai jx^rmite luxul pe care ştiinţele exacte şi-1 permit. Sociologia nu poate părăsi aşa uşor o bună parte din metodele tradiţionale, Venită cea din urmă în tabloul ştiinţelor, obiectul încă e şovăielnic, are nevoie de precizia riguroasă a unor principii metodologice severe. Ea trebuia să preceadă în primul rînd la catalogarea, la clasificarea imensului său material. Dar ceea ce îi trebuie în primul rînd e tocmai clasificarea fenomenului, a elementului său fundamental : noţiunea do societate. Clanul totemic, tribul, municipia romană, naţionalitatea, statul, familia ; iată atîtea tipuri sociale. In ce corelaţie se găsesc

ele ? Cum se condiţionează reciproc ? întrebări la care sociologii s-au gîndit de multă vreme, fără a găsi însă răspunsul satisfăcător.

O serie de clasificări au şi fost propuse. Criteriile de la care s-au inspirat acei care le-au prezentat ofereau mai ales un mare inconvenient : erau prea generale, explicau prea mult pentru ca să explice ceva. Astfel problema n-a înaintat prea mult. Clasificarea societăţilor e insă indispensabilă sociologici. Ea e prima operaţie de lămurire, de orînduială, de precizare în munca ulterioară a omului de ştiinţă. Ştiinţele naturale, cărora ştiinţa socială le e aşa de asemănătoare — în partea ci descriptivă —, presupun ca operaţie de bază această clasificare. Mai mult, aproape toate ştiinţele o presupun, inclusiv matematica. Cum ar putea atunci sociologia, unde înţelegerea e departe de a fi deplină, să se dispenseze de ea ?

Principiul însă e ca această clasificare să pornească de la o metodă fecundă şi generală in acelaşi timp. După a analiză critică a criteriilor propuse, vom încerca să arătăm care e calea către care trebuie să se îndrepte, după noi, clasificarea societăţilor şi rezultatele ce ni le-ar putea da.

Deosebirea între o operaţie mintală ştiinţifică şi una filosofică stă în primul rînd în necesitatea pe care o simte aceasta din urmă de a găsi în varietatea fenomenelor un principiu unic, care să explice prin el singur totul. Ştiinţa, din contră, nu tinde către această simplificare exagerată a lumii exterioare. Ea se inspiră de la concret în mod empiric, fără idei preconcepute şi dacă în diversitatea lucrurilor găseşte mai multe cauze, cum se întîmplă de obicei, nu se sfieşte să le enumere pe toate, fără să sacrifice multiplicitatea realităţii, simetriei logice. Ştiinţa indică pluralitatea cauzelor chiar cînd acestea sînt opuse şi contradictorii între ele. Filosofia antică însă, ca şi cea modernă, pare încă preocupată de căutarea substanţei, „esenţei" unice. Acolo unde un Platon găsea ca motor primitiv, „ideea", Spinoza „substanţa", Schopenhauer „voinţa", ştiinţa obiectivă va distinge motive mult mai variate, chiar 'cu riscul de a ruina admirabila „unitate"

a existenţei. Ceea ce se observă imediat la clasificarea societăţilor, pe care le avem pînă acum, e *caracterul lor filosofic.* Aproape toate fac parte dintr-un „sistem" de sociologie, care la rîndul lui face parte dintr-un sistem de filosofic, a cărei cheie unică stă într-o singură explicaţie.

Motivul e simplu : sociologia începe ca o ramură a filosofici, anume sub formă de filosofia istoriei. In ziua cînd istoria nu s-a mai mulţumit cu explicarea faptelor de detaliu, ca biografiile anecdotice sau ca descrierile bătălilor, în ziua cînd a voit să dea explicaţii mai generale, cînd a început să se preocupe de istoria instituţiilor sociale, economice etc, de fapt sociologia era născută. O găsim în germen în filosofia „progresului" a unui Turgot, Condorcet, Comte, Saint-Simon, Proudhon. O găsim în Italia la Vico, în Germania la Herder, Fichte, Hegel. Comte i-a dat un alt nume. în loc de filosofia istoriei i-a zis sociologie. Tot aşa şi Spencer. Dar numai numele era schimbat. Conţinutul rămînea tot al vechii filosofii a istoriei. In afară dc aceasta, atît Comte cît şi Spencer se ocupau în filosofia lor aproape de toate ştiinţele pe care ambiţionau să le lege între ele. în clasificările ştiinţelor, pe care ni le-au lăsat, sociologia ocupa un loc lîngă biologie. Preocuparea lor era în primul rînd filosofică. Oricît de erudiţi ar fi fost aceşti scriitori pentru vremea lor, prin faptul că se ocupaseră de toate ştiinţele, nu puteau fi specialişti în niciuna. Fatal preocuparea lor rămîne superficială, atingând doar generalitatea vagă a lucrărilor şi mulţumindu-se cu ea. în consecinţă, clasificările societăţilor, pe care ni le-au lăsat, au avut ca criteriu preocuparea aceasta de sistemă, neglijînd realitatea concretă a societăţii, întotdeauna aplicau societăţii un caracter preconceput, solid, violentând, aproape, fenomenele reale să se acomodeze cu el, să-1 ilustreze.

Sc ştie că Auguste Comte clasifica societăţile în trei tipuri : societăţi în fază religioasă, metafizică, pozitivă. Pe ce se baza această împărţire tripartită ? Pe cunoştinţe istorice ori etnografice exacte, care ar fi putut să-i indice acest criteriu ? Dar el ignora etnografia, fiindcă această disciplină nu luase încă naştere. Criteriul ales e, aşadar, gratuit. El e justificat doar de o tendinţă intelectuală „a priori" : aceea de a demonstra că umanitatea se îndreaptă către faza pozitivă, — care va trebui să fie cea

definitivă, — în timp ce religia şi filosofia sînt de domeniul trecutului.

A întrebuinţa însă punctul de vedere al evoluţiei ideologice, ca acela care reprezintă mai bine procesul social integral, înseamnă a apuca o metodă unilaterală. Dacă ideile au rolul lor în determinismul social, nu înseamnă că au singurul rol. Mobilul evoluţiei sociale nu are de scop nici realizarea pozitivismului, nici înlăturarea spiritului filosofico-religios. Căci ce devin atunci fenomenele juridice, economice, politice etc, aşa de caracteristice unei societăţi ? Clasificaţia intelcctualistă a lui Auguste Comte nu ne-o spune şi nici n-ar putea să ne-o spună. In afară de aceasta, Auguste Comte n-are în vedere decît societatea europeană, căci el pleca de la ideea unei singure şi *uniforme* societăţi, aceeaşi în timp şi în spaţiu. Ce devin celelalte societăţi ale altor civilizaţii ? Urmează ele •iceeaşi evoluţie ?

Puţin mai tîrziu, H. Spencer aduce o contribuţie mult mai fecundă la studiul sociologiei ştiinţifice, tocmai fiindcă nu mai pleacă de la ideea unei societăţi „unice", ci fiindcă admite eterogeneitatea, diversitatea societăţilor, pentru studiul cărora propune observaţia etnografică comparată. Dar cînd filosoful englez încearcă o clasificare a societăţilor, cade în aceeaşi greşală. După cum se ştie, el distinge două tipuri de societăţi : *militariste* şi *industriale.* în primele, ar domina constrângerea şi violenţa. Individul ar **fi** supus grupului social şi dominat de acesta. în tipul uidustrial din contră, relaţiile sociale bazate mai ales pe libera convenţie între părţi, pe contractul liber, ar da individului mai multă libertate.

In aceeaşi ordine de ideâ, Sumncr Mâine, în *Vancien droit,* clasifică grupurile în *„societăţi cu statut"* (muncă obligatorie, sclavaj etc.) şi *„societăţi cu contracte"* (salariatul se angajează liber unde vrea).

Aceste două clasificări - a lui H. Spencer şi Sumncr Mâine --- iau * ca criteriu ceea ce interesa mai ales pe autorii lor în filosofia lor politică : consacrarea libertăţii individuale. Multiplicitatea celorlalte fenomene e fatal subordonată acestui unic caracter, Preocuparea filosofică e vădită aci. Dar chiar dacă am lăsa la o parte chestiunile de

"' în ediţia din 1944, acest început de frază a fost înlocuit rin cuvintele : ..Se ia...'", Am menţinut formularea anterioară.

metodă si am discuta adevărul acestor două clasificații în sine, vom remarca că ele nu pot suporta cea mai uşoară confruntare cu faptele. E adevărat că militarismul şi industria se exclud ? O singură observaţie ne va edifica. Poporul considerat ca cel mai militarist, poporul german, era în acelaşi timp şi cel mai industrial. Cele două forme erau simultan reprezentate în aceeaşi naţiune. Mai mult, se poate susţine că orice industrialism tinde către imperialism şl deci către militarism, atunci cînd îşi caută noi sfere de influenţă şi noi debuşeuri. După Germania, e cazul Angliei şi astăzi al Statelor Unite din America.

Sociologii contemporani, care au urmat lui Comte şi Spencer, au fost mult mai atenți la consecințele clasificărilor propuse, ca şi la fecunditatea lor. Cu toate acestea, punctul dc vedere al libertăţii sau aservirii individului de către societate i-a preocupat şi pe ei. Primul, E. Durkheim, aşa de meticulos în chestiuni de metodă, aşa de riguros ştiinţific uneori, în lucrarea sa *La dirision du 1ravcul social,* propune două mari tipuri sociale : societăţi cu *„solidaritate mecanică"* şi societăţi cu *„solidaritate organica".* Prima categorie se caracterizează prin uniformitatea grupului. Indivizii sînt toţi la fel. Heuniunea lor reiese din similitudine. Pe măsură însă ce cantitatea, mobilitatea ori densitatea grupului creşte, diviziunea travaliului aduce cu ea diversitatea individuală. în această fază, indivizii nu mai sînt legaţi prin asemănare, prin afinitate mintală şi socială, ci tocmai prin diferenţa lor, în stinsul că fiecare fiind limitat în specialitatea lui are nevoie de specialitatea vecinului, ca să-1 completeze.

Ceea ce înţelege Durkheim prin solidaritate mecanică, înţelege, cu mici deosebiri, E. Tonnies prin *comunitate* şi *societate* (Gemeinschaft und Gesellschaft). în prima, individul e strîns legat de mediul social, în a doua, procesul de individualizare aduce o libertate mai mare. Alături de Durkheim şi Tonnies, trebuie pus şi sociologul american Giddings \ care distinge între *„compoziția"* şi *„constituția"* socială, forme care cuprind aceleaşi caractere ca şi clasificările de mai sus.

Nici una din ele nu pleacă de la observația directă, empirică a societăţii. Toate, în schimb, au la bază speculaţia filosofică, toate caută să găsească într-un *criteriu unic* baza unei clasificări a grupurilor sociale.

[1] F. Giddings, *Principes de Sociologie,* Paris, 1907.

Nu putem trece în revistă toate criteriile clasificărilor propuse pînă acum k Am examinat doar pe cele mai reprezentative pentru anumite defecte.

Tzvorîtă din sînul filosofiei, sociologia a făcut însă de vreo două decenii un remarcabil efort de a sc desprinde de aceasta şi de a îmbrăca caracterul pozitiv al ştiinţelor exacte. Şcoala sociologică franceză grupată în jurul lui *Annee Sociologiquc,* în urmă cea italiană din jurul lui *Rivista italiana di Sociologia,* sau cea americană de la *American Journal of Sociology*[2] au realizat de multe ori eu succes *„defilosofarea sociologiei".* în special în şcoala franceza, contribuţii nete, precise au fost aduse în ce priveşte sociologia religiei (Durkheim, *Les formes elementaires de la vie religieuse),* a celei juridice (P. Fauconnet, *La responsabilii";* G. Davy, *La foi juree,* etude sociologique sur la formation du contract, Paris, 1922) ; a formaţiei sociologice a. cunoştinţei (Lcvy-Bruhl, *Les fonclions mental'.", dans ies sodetes inferieures,* Paris, 1912, şi continuarea ei, *La rnentalite primitive,* Paris, 1922).

Clasificarea societăţilor trebuie să păşeasc şi ca pe domeniul pozitiv. Dacă această operaţie e indispensabilă studiului sociologic, atunci efectuarea ei trebuie să pornească do la aceeaşi preocupare strict deterministă, care a prezidat şi la soluţionarea celorlalte probleme sociologice.

E. Durkheim ne-a dat un prim exemplu. Părăsind vechea sa clasificaţie menţionată mai sus, el ne-a propus mai în urmă o alta, care are avantajul de a fi mai pozith. ă[3]. E \ orba de *o clasificare morfologică.* Ea are în vedere mai ales forma societăţilor aşa cum se prezintă

[1] Ele se săsesc în articolul lui R. Steinmctz ; *La cîassiiication .ies types so'.-iuux,* în *Amice. Sociologiquc.* voi. IV. an. 1899—1900.

[2] în Germania, unde cercetările ştiinţelor sociale, particulare, sînt poate în fruntea tuturor ţărilor, sociologia generală păstrează încă un caracter de dezorientare generală. De la lucrările lui Tonnies. Simmel, Barth, vechi de 20—30 de ani, nici o încercare mai nouă de sinteză nu a apărut. Manualele recente ale lui O. Spann, Brinkmann, Stein, Vierkandt, păstrează încă vechiul caracter filosofic.

[3] E. Durkheim, articolul *Classification des types sociaux* în *Les regles de la methode sociologiquc.*

la prima observație. Durkheim propune ca punct de plecare forma cea mai simplă a societății : horda. Apoi, după gradul de complexitate crescindă, se pot aşeza : clanul, tribul, națiunea. în acest mod, clasificarea urmăreşte de aproape evoluția reală a societăților, constatînd pas cu pas diferențierea lor din ce în ce mai mare.

De (a acelaşi punct de vedere, pare a se fi inspirat recent şi W. Wundt atunci cînd distinge între „Slnmmgesel-Isehuft" (clanul) şi „Staats gcscllschaft" (statul)[1].

Cea dintii formă se caracterizează prin legătura de rudenie, de familie ; cea de a doua prin deosebirea în clase sociale şi prin monopolizarea puterii politice de către stat, care se substituie în funcțiunile familiei.

Această tentativă o desigur un pas spre progres. Punctul de \edere morfologic: arc; cel puțin de partea lui realitatea societăți lor. Inspirat de observație;, el c adecvat naturii sociale. Din nenorocire însă, el nu explică mare lucru. Forma societății e pur şi simplu un cadru gol, în care se poate introduce orice conținut. La aceeaşi formă socială pot corespunde instituții juridice, politice, economice foarte deosebite. Unele clanuri cunosc filiația uteriană, altele pe cea masculină, unele proprietatea comunitară a statului, altele pe cea a familiei, unele „vendetta", altele sistemul „compozițiilor" etc. Atunci ce e de făcut cu eterogeneitatea acestor *conținuturi* care depăşesc *forma* societăților si care, în orice caz, nu se pot explica prin ele[2] ?

O bună clasificație trebuie să țină seamă şi de conținutul societăților, poate mai ales de el. Aceasta însă, nu poate fi găsită decît printr-o atitudine perfect degajată de spirit filosofic. Rezultatele pe care le avem din ştiințele sociale particulare ne-o poate indica[3].

După această scurtă critică, să încercăm a degaja partea pozitivă a acestui studiu şi să arătăm care ar fi condițiile unei bune clasificări sociologice.

[1] W. Wundt, *Die Gesellschaft, 2* vnl. tormînd tomul 7 şi 8 din *Vdlkcrpsychologie,* voi. I. p. 2, 47, voi. II, p. 7 şi 8.

[2] Prin aceasta se poate vedea sterilitatea sistemelor sociologice care disting intre ..forma" şi ..conținutul" societății, ca acel";! ale lui Stammler *(WirtsthaH imd Recht),* Othmar Spân *(Kurzgefa.sstes System der Gp.sellsrhtiftslehre),* Simmel *(Sozioiogie)* etc.

[3] V. capitolul despre clasificarea societăților din Somlo in *Beschreibendc Sozioiogie.*

II

într-un studiu asupra clasificării tipurilor sociale, publicat acum vreo 20 ani în *Annee sociologique* (voi. IV), etnologul olandez Steinmetz arată imposibilitatea sociologiei de a ajunge la o clasificare, înainte de a avea ceea ce numea el un *catalog etnografic al popoarelor.* Credem că chiar şi aceasta e insuficient. Ceea ce ne trebuie în primul rinei sînt date pozitive oferite de ştiințele sociale particulare, singurele în măsură a ne da fapte precise şi bine observate.

Generalitatea închide, de obicei, discuția. Ea c susceptibilă de a paraliza cercetările, fiindcă prin ambiția ei se prezintă sub o formă definitivă.

Fără să strîngă de aproape nici un fenomen, ea rămîne deasupra criticii care n-are de ce se lega. Din contră, datele oferite de ştiințele particulare, fiind expuse criticii specialiştilor, odată admise, ele capătă o valoare ştiințifică pe care se poate pune oarecare temei. O clasificație bazată pe astfel de fapte n-ar fi clădită pe nisip. Pe timpul fui A. Comte ori H. Spencer, sociologia evitase de a utiliza datele oferite de ştiințele? sociale particulare (ale religiei, juridice, economice etc). De atunci, s-au făcut progrese enorme în istoria dreptului comparat, a istoriei economiei, instituțiilor familiare şi politice. Astăzi, situația e diferită. O mulțime de fenomene au devenit aproape clare. Cunoaştem evoluția formelor de familie, de prosperitate, de cult religios, de economie de schimb. Societatea nu ne mai apare ca o asociație abstractă. Sociologia devine ştiința studiului comparat al instituțiilor sociale.

De pildă, acolo unde ştiința dreptului se opreşte, sociologia ştie să o întregească cu alte ramuri : eu istoria economică comparată, cu statistica etc. Ea se încheagă deasupra comparațiilor pe care le face, completînd ştiințele sociale particulare; una prin alta. Astfel s-a ajuns încetul cu încetul la o sociologie religioasă, la una economică, la alta juridică, politică, domestică.

în adevăr, analizînd \iața socială, reală, concretă, distingem următoarele fenomene care nu se pot concepe fără un substrat social prealabil, care nu se pot reduce deci la fenomene psihologice : a) fenomene religioase (care presupun un cult, un rit şi o biserică comună, deci un element social), b) fenomene juridice (care sancționează

celelalte instituții), c) fenomene domestice (organizarea şi evoiuția familiei), d) fenomene politico (formația statului), în fine e) fenomene economice (care privesc producția şi schimbul avuțiilor în mediul social). S-ar mai putea adăuga cîteva stări mintale intermediare între sociologie şi psihologic (stări de mulțimi', spirit de corp, de castă, clasă etc), dar [pe] care, nefiind stabilizate în instituții delimitate, le lăsăm de o parte pentru mai multă prudență metodologica.

în orice caz, iată cinci *categorii sociale* bine definite. Fiecare din ele posedă *instituțiile respective* '. Şcoala sociologică franceză a consacrat studiului comparat al fiecăruia din aee.-tea din urmă sociologia economică, sociologi;- reiigioasa, politică etc. Fiecare clin ele studiază independent fenomenele care le incumbă. Deasupra lor, c. impara tiv, sociologia generală întregeşte datele uneia prin ceaLlîă. Explicația pe care o dă, de pildă, juristul despre proprietate ar fi insuficientă, unilaterala, îngustă, daca n-ar fi întregită de explicația, oferită de sociologia <. cnnomică ori politică.

Astfel nu trebuie să mai justificăm prea mult existența celor cinci categorii sociologice. *Annee sociologique,* adecvat acestei împărțiri, conținea ruladei distincte pentru fiecare dm ele.

însă, fiecare din aceste sociologii particulare ne oferă astăzi, în parte, *clasificări speciale,* ale instituțiilor studiase, instituții e;>re se leagă de obicei de o anumită formă a societății.

Sa începem cu *sociologia economică.* Imediat după ap,; riția scotei istorice, după ce economia clasică, care consideră „homo economicos" egal in toate timpurile şi societății*;, căzute în discredit, necesitatea comparației fenomenelor economice din diferite epoci s-a impus. Respectând diversitatea d<- timp şi de loc. şcoala istorică a văzut toi uşi necesitatea de a le închega in tipuri precise dc evoluție economică.

Astfel, primul. R. Ilildebrand, luînd ca criteriu fenomenul schimbului, clasifica formele evoluției economice

' S !co)(itî';i lui DurkhHm r.u ține seama decîl de n-en ce nume-; te el „le cote institutiormcl des ehoses", înțeleyin.i prin insiituție un !t numen social cristalizat înlr-o anumită forma. Şi cu drept cuvînt, căci numai studiul instituțiilor poate fi conceput obiectiv, degajat de subiectivismul psihologic.

în trei tipuri : economie fără schimb, economic cu monedă, economie cu credit. înaintea lui, Fr. List în sistemul său de „economie națională" distinsese : economie pastorală, agricolă, agricolă-manufaeturieră, manufacturieră. [Tot aşa Karl Marx cu subdiviziile cunoscute : economie feudală, capitalistă, socialistă.]'

Aceste clasificări erau însă prea speciale. Ele lăsau la o parte o mulțime de fenomene economice : repartiția bunurilor, remunerarea, muncii etc. Căutînd să le cuprindă pe toate. Karl Bucher, într-o lucrare acum chisieă, *Krvi • îehung der Volkswirt.-cJi-ifl,* oferă o clasificație riult mu comprehensivă, ere ciiprin-'.-e în ea toate ^:nomenolc economice. El distinge : a} economie familiară (care eore--pundc cu economia fără ,crimh a lui lliidcbnmd, formă în care' producția nu întrece consumația, fiecare Lmilio ori clan neproducmd pentru piață, ei pentru nevoile proprii) ; b) eeuir mie urb.mâ (epoca corporațiilor medievale, a taxațiilor, a prețurilor impuse, a mercantilismul';! în politica comercială) ; c) economie națională (Libert;.e:-a comerțului, liber schimb etc). Dacă clasificația luă Hocăcr poate fi completată ori discutată, ea rămîne totuşi baza sigură a clasificării e\o!uției economice'.

('. Schomoller *(C'irundriys d. Volksii'iri ?chafl -*h:>i!\}* c **i** şi Sombart (care disting.' economia individuala şi economia socială) au căutat să completeze clasificarea lui. Bucher, ne-au dat insă împărțiri mult mai confuze ' i mai incomode.

'" Fragment lipsă în ediția din 1911.

' S-a obiectat clasificației lui Bucher în primul 'înd r-î nu dă o idee exactă asupra economiei socieUdilnr primiți\e. i î m i n economiei familiare ar fi existat o alta comunila'-ă. dc clan, a statului ori ginlei etc. Vezi în această privință : Ma^ Sc'irn kit, *Grundriss dor vthnologisrhen Wirtschn!t\lehre,* **2,** voi SUIUJ art, 1920 ; Soiiilo, *Giitrri:er};ehr in VryiweUschalt ;* Mus!-:- w-!-;•-. *la<>* *Wirtschnțtslehcn der pri><iitivcn Volker, leva,* , vc i-mm: ril'S, *Die ethnologische Wîrlsclia)t\îorchu.ng,* aus *Antkropos,* \\ ,e-i. iă 17 ; H. Cunow : *WiHschațtesueschU-hte ;* şi. mai ales, uliim-i UKI are a lui *G.* von Below, *Probleme der Wirtsrhnjtge$ch:r];.te.* 'rabin ;en, 1921, ca si articolul acestuia din urmă din *Handicr:rterhitai der Staatswissensc.haflen* al lui Konrad ; în al doilea rînd, i s-a ohioctat că lumea romană şi greacă, de.şî anterioare econom-'; urbane medievale, n-au cunoscut economia familiară, ci pe cea caoi i.a-listă. *V.* obiecția istoricului Ed. Maycr *(Kleine Schr'.Uen,* Bc •Hn 1905), înlăturată de G. Salvioli, *Le cupitulisme dans le mo<>de antique.* Paris, 1907.

Rezultate tot aşa de îmbucurătoare se pot constata şi în *sociologia juridică.* După cercetările laborioase ale unor Sumner Mâine, Dareste, Post, Kohler, care au studiat aproape toate fenomenele juridice : contract, succesiune, filiaţie, căsătorie, proprietate, nu numai la romani şi greci, cum se obişnuia în dreptul clasic, ci la toate populaţiile cunoscute, dc la triburile australiene la egipteni şi vechii germani, s-a încercat să se deosebească şi aici clasificări ale tipurilor juridice.

Primul, Post a Încercat a stabili patru tipuri de societăţi, după patru tipuri de organizaţie juridică pe care le distinge : a) *societăţi cu tip juridic gentilic,* care se caracterizează prin faptul că legăturile sînt patriarhale, familiare, lipsite de caracterul ierarluei în clasele sociale (patricieni şi clienţi) ; b) *societăţi teritoriale :* m acest tip organizaţia juridică e aceeaşi. Deosebirea M.a numai în faptul că triburile nu mai sînt nomade, ei stabilizate geograficeşte ; c) *societăţi cu tip juridic feudal,* in rare apare diviziunea in clase cu urmările ci : sclavaj, serxaj etc. , d) *societăţi cu organizaţie juridică corporaţii ă,* m care clasele inferioare se leagă între ele pentru a imblînzi regimul juridic la care sînt supuse.

Ceva mai tîrziu, un discipol al lui Post, italianul *Ma:~zareila,* modifică puţin clasificarea lui Post -. CI păstrează însă acelaşi criteriu : prezenţa ori absenţa diviziunii m clase sociale. Modificarea pe care o aduci; el e *suprimarea* a două tipuri din cele patru, anume a organizaţiilor teritoriale şi corporative, care i se par cuprinse in celelalte două şî deci inutile. Astfel, nu păstrează decît două : tip gentilic si tip feudal de relaţii juridice.

Aceste elasificaţii nu mai au astăzi valoarea care li se atribuia acum 20—30 nnî. Post. care nu dispunea de izvoare de mina intii, nu întrebuinţase în selectarea lor erit'u.a istorică. Printr-un procodeu exact contrar, el pleacă de la ideea preconcepută a celor patru tipuri primordiale, pe care Ie deosebeşte complet arbitrar. El nu ne indică niciodată materialul de fapte care i-a permis să le stabilească. Din contră, el le vede evidente prin ele înşile, porneşte de la ele ca de la o axiomă dată, ceea ce nu e deloc cazul. Acelaşi inconvenient îl prezintă şi reducţiunea lui Mazzarella, care de fapt nu modifică aproape nimic din lucrările lui Post.

Clasificarea fenomenelor juridice, pe care o prezenta şcoala sociologică franceză, ni se pare cu mult mai justificată şi, în acelaşi timp, mai comodă. Ea are în vedere tipul general sociologic, în care cel juridic intră ca o anume manifestaţie. Un clan cu o anumită structură sociologică e legat de o anume structură juridică. Tot aşa un trib, o naţiune, un stat.

Plecînd de la formele sociale de mai sus, Durkheim distinge a) *tip juridic cu baza de clan nediferenţiat* (aşa ca în triburile aruntas, vvaramunga, kamilaroi din Australia centrală) ; b) *tip juridic cu baza de clan diferenţiat* (ca la irochezii din America de Nord) ; c) *tip juridic tribal* (legat de organizaţia politică tribală, diferenţele în clase sociale, început de organizare etatistă) ; d) *tip juridic naţional* (coduri care ţin seama de cetăţenii unei ţării ; e) *tip juridic internaţional* (caracterizat prin apariţia dreptului comercial, al convenţiilor internaţionale juridice etc.). Această împărţire, pe lîngă că e mult mai comodă, mai corespunde şi studiului pozitiv al societăţilor efectuat prin observaţia istorică şi etnografică[1].

In ce priveşte *sociologia politică,* încercarea de a stabili tipuri de dezvoltare, e facilitată de imensa literatură asupra statului. De la Aristot şi Grotius pînă la Duguit şi Jellinek, toţi autorii de manuale asupra filosofici politice s-au ocupat şi cu clasificări ale statului. Urmărind şi aici datele istoriei şi etnografiei comparate vom distinge : a) *tribul nediferenţiat;* b) *tribul diferenţiat* (în clase sau caste) ; *naţiuni* sub forma de municipii (ca la Roma şi Atena) ; d) state centralizate[2].

Ramura de studii care a făcut însă progresele cele mai mari în această privinţă e *sociologia domestică* (fa-

[1] l'o.st, *Ltlinuloijinche Jurisprudciiz,* voi. 1. p. l.î, "27, *3bb,* 426.
- G. Mazzarolla : *Leu iypcs hnciaux et le droit,* Paris. 1912 poir.ru *u'r.v* lutvari ale aceiliia.-i autor, ve?a rok'cmi din *Rivieră Jali'jua di sociologia,* an. 1907, l;>0b. 1911.
1. Kohler in / *ehrbuch der Rechtsphiîosophit',* ea şi in revista 'a. *Arthiv tur Rechts urni Wirtscliuftsphil,* urinează metoda lui Foş!. amestecată cu o puternică influenţă hegeliană.

[1] Pentru justificarea mai largă a acestei împărţiri vezi *Aniie*--* ***soczologique.*** voi. X, XI, XX, ***1000-*** -191.1
[2] *F.* Oppenheimer Der *StaaL* (colecţia *Die Ge^ellsrha,t},* Berlin, 1907, distinge : stal teritorial de păstori, stat de agricultori, stat feudal, stat maritim şi stat constituţional

militară). încă de la mijlocul secolului trecut, observațiile și inducțiile adesea pripite ale unui Bachofen, Giraud Teulen, Laboulaye, Morgan au ajuns la concluzia că, într-o anumită stan- de dezvoltare a umanității, au fost posibile şi alte forme de familie decît cele contemporane, în primul rînd felul *filiației.* O mulțime de observații ale călătorilor **ne** arătau societăți primitive unde mama e baza juridică a familiei, unde filiația e uterină, nu masculină ca azi. Alte dovezi, bazate pe filologia comparată, pe folclor etc, au întărit primele ipoteze. Unii se bazau pe mitul amazoanelor, alții pe rezidurile pe care le constatăm și azi în societățile evoluate sub forma prostituției (reziduri de promiscuitate primitivă, ziceau ei), ca să dovedească anterioritatea matriarhatului.

Cea mai mare parte insă din aceşti cercetători exagerau, depăşeau datele observației. Promiscuitatea primitivă, atotputernicia femeii în -ocictățile primitive (ginecrul.ie), căsătoria colectivă sînt citeva numai din teoriile romantice ale acestor timpuri.

Puțin mai tîrziu. cercetători ca Sumncr Mâine, Starcke, sau Westermark pretindeau că forma patriarhală e ₑₑᵣᵢ primitivă, cazurile de matriarhat sînt rare excepții, şi acelea încă fals interpretate.

în afară de exagerările în ce privește promiscuitate.» și ginecrația, asupra inexistenței cărora nu mai e azi îndoială, cele două tabere aveau dreptate şi una şi cealaltă. *Numai că ele corespundeau la două etape diferite ale evoluției familiei.* Autorii de mai sus studiaseră două specii de societăți in timpuri deosebite.

Şcoala antropologică engleză modernă, un A. Lang, Frazer, Spencer şi Gillen ; germanii Strehlow şi Cunow, ca si cercetările lui Durkheim în Franța, au pus capăt dezbaterilor. Ultimele studii etnografice, cu o metodă mai critică şi mai precisă, au arătat că astăzi cînd se vorbește de matriarhat nu e vorba nici de ginecrație, nici de promiscuitate. Matriarhatul e doar o formă juridică, care înseamnă că, în clanul primitiv, filiația era uterină şi nu paternă. în această formă cea mai primitivă (actuală) azi încă, la triburile Australiei centrale). înrudirea nu e bazată pe *consanguinitate,* ci pe conştiința unei origini comune dintr-un *totem comun.* Religia stabilește legătura familiară. Familia **se** compune din tot clanul, care are cîteodată peste o sută dc persoane. Toți membrii lui se consideră rude între ei ca scoborînd dintr-un totem comun. Totemul se moștenește însă după mamă ; succesiunea juridică in această formă de familie e dc la unchiul maternei (care e de fapt şeful familiei) la nepot, si nu de Ia tată la fiu.

Ceva mai tîrziu, totemismul se transformă în cultul strămoşilor. Strămoşul nu mai e un animal sau vegetal (ca în totemism), ci un om, străbun legendar prezumat. Mai pe urmă. toți străbunii anteriori devin *„marr".* Dar această transformare religioasă aduce cu ea şi transformarea familiei. *Clanul totemic uterin* se transformă ui *familie paternă.* *\n* acelaşi timp, el se contractă. Familia se reduce numai la 2—3 generații de agnați. Autoritatea familiei cade în sarcina celui mai bătrîn agnat. Aceasta e forma de familie a germanilor vechi, a slavilor meridionali (zadruga).

Ceva mai tîrziu, cultul strămoşilor se restrîngc numai la tatăl ori bunicul mort. Familia se contractă şi mai mult, devine mai strîmă b Devenind mai restrînsă, autoritatea tatălui în familie atinge despotismul. El are drept de viață şi de moarte asupra copiilor. E *familia patriarhală* din epoca clasică a dreptului roman şi grec[2].

în fine, un ultim *tip* de familie II constituie *fainîlia conjugală.* Maximum de contracție e atins : familia nu e compusă decît din bărbat, nevastă şi copii. Individualismul e extrem şi ca consecință autoritatea şi solidaritatea familiară nulă. Familia nu mai e solidară in cazurile de „vondetta", ea nu mai are o economie domestică proprie ; din contră, fiecare membru se angajează ca salariat în întreprinderi străine. E familia din zilele noastre. De la clanul matern, care se întinde la toți membrii clanului care se trag din acelaşi totem, la familia paternă, la cea patriarhală şi de la aceasta la familia conjugală, evoluția tipurilor de familie descrie o lege do contracție creseîndă. Pe măsură ce importanța familiei -— care în societățile primitive monopolizează organizația juridică, economică

[1] Vezi în aeea^tă privință K. Durkheim. *La fatn/ll.e conjugale.* în *Fievue ;>tiiloțophique,* an, 19111.

[3] V. Fustei de Coulanges, *La cite antiqu.e,* rare deşi veelir- c carton clasică în materie. Asupra evoluției familiei, vezi Durkheim op. *rit.* şi *La prohibiţion dc l'inceste, Ann. soc.* I, de asemenea *(i.* Hirhard, *La femme dans l'histoire.* Paris, 1907 , Frazer, *Le rameau d'or,* voi. 2.

etc. — descreşte, statul (societatea politică) i se substituie peste tot expropriind-o din drepturile ei.

Paralel cu evoluţia tipurilor domestice, am constatat aproape „pari passu" şi evoluţia tipurilor *sociologiei religioase.* Am văzut că totemismul e forma cea mai primitivă. Cînd strămoşul comun în loc de animal devine un om, avem forma *cultul strămoşilor.*

Cînd cultul strămoşilor se întinde asupra unei cetăţi întregi sau asupra unui popor, strămoşul devenind comun, *avem epoca eroilor şi a zeilor naţionali.* în fine, după aceasta, faza *religiilor universaliste* (creştinism, budism etc.) [1].

Nu putem întîrzia prea mult asupra descripţiei şi justificărilor acestor diviziuni - • căci nu acesta e scopul acestui studiu. Stabilite de către specialişti, recunoscute ca bune de majoritatea lor, noi le luăm ca *date fixe* de la care voim să plecăm. în ziua cînd ele se vor dovedi inexacte, clasifîcaţia societăţilor pe care voim să o bazam pc acestea va fi doar modificată asupra unor puncte parţiale ; metoda va rămîne însă in picioare.

Clasificările oferite de ştiinţele sociale particulare nu sînt însă clasificări sociologice. Ele nu privesc toată societatea. Dacă clasificările filosofice erau prea largi, cele oferite de ştiinţele sociale particulare sînt prea strimte.

Deasupra lor insă sinteza sociologici generale se poate exercita cu temei. Ea poate utiliza cu folos datele lor, le poate contopi, le poate pune în relaţie şi în conexiune — pentru ca din raportul lor să poată scoate o clasificaţie în adevăr sociologică. Dar pentru ca acest deziderat să fie atins după o metodă riguroasă ar trebui ca următoarea condiţie să fie satisfăcută : o *clasificare sociologică e posibilă daca între tipurile de evoluţie descrise de sociologiile particidare există raporturi de concomitentă şi de corelaţie.*

[1] Asupra evoluţiei tipurilor religioase de consultat : E. Durkheim, *Les jormes elementaires de la vie relinieuse,* Paris. 1912; W. Wundt, *Viilkerp.sychologie,* voi. 3, 4, *Mythus und Religion ;* Chantepie de la Saussaye, *Manuel d'histoire des religians,* trad. par *Hubert.* Paris, ed. II., 1921 ; Hubert et Maus, *Melanges d'histoire religieuse,* Paris, 1909.

Să vedem dacă această regulă poate fi satisfăcută. Răspunsul poate fi încă de la început afirmativ. Achiziţiile recente ale sociologiei *pe* diferite tărîmuri ne îndreptăţesc acest răspuns.

în adevăr, se ştie, de pildă, şi am arătat şi noi in treacăt, mai sus, că *totemismul,* ca formă religioasă, c solidar cu forma familiară numită *clanul totemic matern.* Ele se condiţionează reciproc ; fără totemism, care constituie chiar natura înrudirii familiare, clanul devine inexistent ; de asemenea, totemismul devine ininteligibil fără grupul familiar care-i serveşte dc bază [1].

în acelaşi timp, clanul totemic, dominat de religia cu acelaşi nume, e solidar cu un tip economic care nu poate fi decît acela al economiei comuuitare-familiare. E greu de închipuit logiceste, într-un regim religioas familiar, în care tot grupul se consideră rudă, o altă economie decît aceea comunitară. în plus, fapte de corelaţie între cele !ouă forme au fost observate empiric *de* Frazer si de Spencer şi Gillcn [2]. Forma juridică, care sancţionează aceste raporturi primitive, e aceea pe care şcoala franceză ii numeşte „tip juridic cu bază dc clan nediferenţiat" [3]. In fine, ia toate aceste tipuri corespunde ca formă politică *'ribul* simplu, nediferenţiat.

lată deci o primă etapă a evoluţiei societăţii, privită ;n ansamblul funcţiunilor ei, în care tinei tipuri deosebiţi? de evoluţie religioasă, domestică, juridică, politică, economică coincid, în care toate cele cinci tipuri sc prezintă ca o manifestaţie unică a grupului social întreg.

Să trecem mai departe şi să vedem dacă aceleaşi raporturi de concomitenţă nu sînt posibile şi pe o treaptă superioară. între formele religioase şi cele domestice legătura e totdeauna foarte strînsă. *E* şi natural. Religia se dezvoltă în familie şi alături de ea. La început ea formează, după cum am văzut, chiar legătura familiară. E firesc astfel ca, atunci cînd revoluţia se efectuează de la *totemism* la *cultul strămoşilor,* familia să evoluez* şi ea

[1] E. Durkheim, *Les formes element ai rc$ de la vie rchgieusr, o.* 142.
[2] Frazcr, *La tâche de Psyche.* Paris, 1912. Spencer and Gillen, *The native tribes of central Australia,* p. 500.
[3] *Annee* soc., voi. X şi XI.

de la *clanul matern* la *familia, paternă* şi *patriarhală,* **în** care filiaţia se consideră după tată şi nu după mamă. Motivul pe care-l dau acestei tranziţii sociologii e următorul : preocuparea principală a fiecărui şef de familie e să-şi asigure după ce va muri pe cineva care să-i aducă sacrificiile „manilor", pentru ca să-şi poată căpăta liniştea în lumea morţilor. Sistemul de succesiune practicat în clanul matern, adică de la unchiul matern la nepot, devine impracticabil în faţa noii religii. Tatăl începe să aibă mai multă încredere în fiu decît în nepot, fiul sorei sale, şi atunci cel dinţii devine succesorul legal b Dar atunci puterea patriarhală e şi instituită. Cultul strămoşilor e solidar astfel cu familia paternă şi patriarhală. Dacă continuăm mai departe analiza interdependenţei factorilor sociali în această perioadă, vom constata că familia odată formată sub acest aspect îşi creează o economie proprie, *economia familiară,* ale cărei caractere le-a descris aşa de bine Eiicher şi care, după cum se ştie, constau în absenţa schimbului, a monedei, a pieţei, în consumarea integrală a producţiei de către membrii familiei[2].

Tipul juridic care o sancţionează rămîne mai departe *gentilic,* dar el e mai concentrat **în** jurul şefului tribului şi mai puţin în jurul şefului clanului familiei. Civilizaţia homerică, civilizaţia veche latină a gintei reprezintă perfect acest stadiu. Forma lui politică e tribul, cu începuturi de centralizare politică în municipii, în cetăţi.

Pînă aici, iarăşi, nimic anormal. Solidaritatea instituţiilor acestui de-al doilea stadiu, **în** care cultul strămoşilor,, familia patriarhală, tipul juridic tribal şi economia familiară sînt strict legate între ele, e atestată de majoritatea etnografilor şi istoricilor.

Pe măsură ce înaintăm, însă, o dificultate se iveşte. Diferitele tipuri religioase, domestice, juridice, economice etc. nu evoluează simultan. Unele din ele se schimbă mai iute, fără să antreneze în acelaşi timp totala schimbare a celorlalte : în consecinţă, altele rămîn mai în urmă în curba dezvoltării lor. O simultaneitate matematic uniformă e greu de stabilit în evoluţia instituţiilor sociale. Aşa, de pildă, religia e mai conservatoare ; ea se schimbă încet. La un singur tip religios, avem cîteodată cîte două tipuri domestice, juridice ori economice. Totemismul poate corespunde cu clanul matern ori patern. Cultul strămoşilor cu familia paternă, dar şi cu cea patriarhală şi aşa mai departe.

De aceea, pentru a fi mai exacţi, ar trebui ca fiecare tip particular să-l însemnăm cu coeficienţii 1, 2, 3, după cum tipul reprezintă o *fază de înflorire, de decadenţă,* sau un simplu *reziduu.* Dar aceasta ar aduce mai puţină claritate în expunere. în tabloul pe care-l vom da mai jos, vom încerca să arătăm aceste raporturi.

Acum să urmăm mai departe imaliza noastră. Există vreo concomitenţă între timpul religios naţional (zei naţionali) şi celelalte forme juridice, familiare, economice etc. ?

Ceea ce trebuie să constatăm, în primul rînd, e că familia patriarhală nu se schimbă, ci rămîne în aceeaşi formă si în această fază. Cultul însă, din privat devine public, din al familiei al cetăţii. Familia mai continuă însă să îşi adore „manii" săi particulari (în decadenţă, desigur, ca în faza istoriei clasice romane). Cînd zeii devin naţionali, li se acordă un cult public, oficial. Aceasta înseamnă însă că forma politică *tribală* s-a schimbat, prin diferenţiere în clase şi prin monopolizarea guvernului de o anumită clasă, în stat centralizat. în locul dominaţiei unor magi ori eroi semi-miiitari, serni-religioşi, începem să constatăm un monarh ori şef politic şî un guvern adecvat. Existenţa statului e strîns legată însă de un anumit tip juridic care nu poate fi cel tribal-patriarhal. Organe juridice speciale, legi edictate (ca aceea a celor XII table ori a lui Solon) apar, legi care reglementează situaţia, ^status", al fiecărui cetăţean, sclav, ori client. Ideea de conaţional, de cetăţean se iveşte. Atenianul sau romanul se simt solidari cu cetatea lor tot aşa ca şî cu familia lor, căci cetatea înseamnă şi ea un cult şi un zeu comun cum însemna mai înainte familia.

Economia familiară se mai păstrează, fireşte. Dar ea devine mai ales rurală. O găsim în agricultura comunită-

[1] Pentru aceste transformări ale familiei .şi succesiunii, vezi : Richard. *op. cit.,* Stareke, *La familie primitive.,* E. Durkheim, *Les classes matrimoniales en Australie, Annee soc,* VUI, şi *Les-formc.s c.lr.mcnUiires (ir la vie rel.,* p. 375 şi urm.

[2] în afara dc Biicher, *op. cit., pentru* economia familiară şi legăturile ei cu formele religioase, juridice ele., a se consulta magistrala operă a lui G. Glolz, *Le. trauail dans la Grece antique. histoire economi que. de la. Grece, 1922,* şi Saivioli, *Le capital/sme dans le monde. antiquv,* Paris, 1908.

ţilor rustice romane sau constituţia lui „villa" b La oraşe, corporaţii sc formează în diferitele profesiuni. Ele tratează felul schimbului între produsele lor manufacturate şi materiile prime pe care le oferă ţăranii din vecinătatea cetăţii. ***Economia urbană*** se formează. Lumea greco-romană a eunoscur-o desigur. Cînd, după invazii, în evul mediu se reface puţin, ea apare în toată dezvoltarea ei şi nu cedează barierele sale decît economiei naţionale, care se va forma în stadiul următor din interdependenţa altor factori.

Religie naţională, tip juridic naţional, familie patriarhală, stat, economie familiară cu începuturi de economic urbană, iată caracterele celui de ***al treile stadiu.***

Dar cu aceasta n-am epuizat evoluţia societăţilor omeneşti. Religiile, încetul cu încetul, prin nevoia de prozelitism, trec graniţele naţionale. Ele devin universaliste. Prin aceasta, ele favorizează libertatea şi expansiunea relaţiilor economice. în acelaşi timp, ideea de stat centralizat elimină barierele economiei regionale şi urbane. Naţiunea şi conştiinţa ei uniformizează pe tot teritoriul relaţiile economice. Câteodată se întind şi peste graniţele ţării. Economia devine naţională şi, pe urmă, mondială. Epoca de formaţie a capitalismului începe. Max Weber a arătat în mod magistral legătura între religiile universaliste şi formarea capitalismului internaţional [2].

în acelaşi timp, statul depăşeşte forma feudală pentru a deveni forma concretă a naţiunii Principiul naţionalist apare ca o expresie a conştiinţei etnice. Tipul juridic se lărgeşte şi el. Litera codurilor, in afară de caracterul specific naţional, introduce şi articole de drept internaţional, comercial, necesare schimbului mondial.

Familia îşi pierde din ce în ce din importanţă şi din volum. Redusă la grupul soţului, soţiei şi copiilor, ea rămîne o celulă izolată în mijlocul formaţiei altor grupuri mai importante. Din ***patriarhală, ea devine conjugală.***

Iată deci, patru etape, patru faze ale dezvoltării societăţilor, în care tipurile clasificărilor oferite de ştiinţele sociale particulare se găsesc în strînsă concomitenţă între

[1] Ma\ Weber. *Agrargcscfi/chte.* în *HandivUrterburh* cf?r *Staotswisser.schahvn* al lliî Konrad, voi. I.

[2] Max Weber, *Gesaminelte Aujsâtze zur Religionssaziologip,* '-. Hd., Tubiniţen. 19li0 ; voi. 1, tratează despre relaţiile intre protestantism şi capitalism.

ele. Felul cum sc grupează concomitentele tipurilor sociale particulare am putea să-l reprezentăm mai concret prin următorul tablou :

	(Tipurile evoluţiei reli,L̥noa';e f i i	Tipurile evoluţiei domestice	Tipurile evoluţiei juridice	Tipurile evoluţiei poli) icc	Tipurile e /ohiţiei •vonoiriu f
	Tote-mism	a) cUui nedifel'cuţiat (cu filiaţie uterină) diferenţiat	[a) Tin]nddie • *cv* b.i7*i dc I clan nedife- ! renţiaî I b) Tip I jundir >. -l I ba.-'i d'.- ' clan dife- I rentiar	Tribul	hi (,'iiouiie comunitar;" a *i* Ueml.d
	Cultul strămo- j şilor ' :	a) familie paternă b} familie pauiarliaîâ	Tip jiiiiilu' trihal	• ! f'il.ul di-feieiifiut ; •, kw , ' • a -.ţc ete.l	**iiuaionne familiară**
in	/-ei na-ţionali	Pam-lic paO'iailiaU	Tip juridic naţional	Stai (0 muni-cipii (qreco-loinane dc **. x.)** b) imperii centralizat'.'	**a)** r,. <.u.. mie fami-liara ţin decadi. ci.Vi hi ecnurmiie urbanii
IV	Reli^d univer-saliste	Familie cun jugala	Tip juridic nadoiial şi înlevaaţic-,ial	\'a nu ne	a) licono-nne tii'bană (In deca-denţă! b) Cl.OCi)-mie naţio-nală şi ii.t'i' naţională

Acest tablou n-are scopul de a arăta raporturi precise de concomitenţă şi corelaţie a tipurilor sociale în anumite epoci. Starea actuală a investigaţiilor sociologice nu ne permite încă acest lucru. Toate aceste raporturi pe

care încercam să le redăm sînt fatal privite foarte general. Do aceea, prezentul tablou trebuie privit cu aproximaţia necesară, cel puţin pentru unele apropieri. El trebuie considerat mai mult ca un exemplu, ca un *model posibil,* către care o clasificaţie a societăţilor ar trebui să se îndrepte. El vrea să arate mai mult *metoda* care trebuie întrebuinţată, decît să se prezinte cu un conţinut exact în el însuşi.

In afara de aceasta, un *raport de concomitentă* nu e însă un *raport de coreUdi"* sau de cauzalitate. Fjptul că anumite tipuri coexistă într-o etapă a dezvoltării societăţilor ;-,u in.;eam".'/.ă că se condiţionează reciproc, bl poate fi re/oh îb.i] unei coincidenţe. Pentru a stabili <ă divor-ele W-'-'" oii- M'cio'ogiilor parlirubv •un' in cureEţie nnelrfaţă do altele in anumite stadii, ;r trebui r > o demonstraţie prealabilă ^ă arate căi între toate seriile de mai su^ eyisfă şi *n:!;,orluri de cauzal ita'e.* Dar acest lucru nu e pfT.îbil e'eo'r. cu greutate si numai despre unele din aceste serii. Această condiţie metodologică e în funcţie directă de rvragreseie sociologiei. Cum nu avem încă datele sufici'sitc despre toate instituţiile unui foarte mare număr de sofă'ială fatal raporturile dintre ele vor rămîuc într-o *rob* b\ă oVcuri'.aP\ în ace,istă privinţă, clasificarea sociologică \'a înainta încet şi progresiv cu cunoştinţele etnografici şi ă i comparate.

O ;P" uP'cultato de verificare a acestui du al doilea posiuiat metodologic stă în imposibilitatea sociologiei de a întrebuinţa ca metodă *experienţa* în sensul ştiinţelor exacte, Fa nu poate să-şi provoace după voinţă, ca fizica ori chimia de pildă, condiţiile necesare pentru a aplica o experimentare. Tot ce poate să facă e să primească datele istoriei ori să-şi verifice materialul actual pe calea adesea arbitrară, adesea rudimentară, a mediei statistice. Şi aceasta numai pentru prezent. Trecutul rămîne în afară şi de această metodă.

în consecinţă, clasificarea noastră nu poate utiliza preţioasa regulă a *variaţiilor concomitente* ori pe aceea a *diferenţei.*

Cu toate acestea, unele relaţii au fost bine observate şi conexitatea lor poate fi considerată ca şi verificată de regula variaţiilor. De pildă, între totemism şi clanul matern, economia familiară şi familia patriarhală, între stat şi economia naţională etc. Cîteva din ele rămîn de verificat. Celelalte, însă, bine stabilite, pot forma baza, sîmburele în jurul căruia celelalte raporturi mai fluide se pot aşeza deocamdată, pentru ca sociologia să nu fie silită să-şi încrucişeze braţele aşteptind evoluţiile sale ulterioare.

IV.

Tot ce am putut obţine pînă acum a fost delimitarea a cinci serii de tipuri sociologice care prezintă anumite concomitente in patru etape succesive. Dar aceste etape, cărora în lipsa altui nume le-am dat numerele T. II, III, IV, prin ce si. caracterizează ? Formează ele, la raidul lor, tipuri unitare, în care caracterele? parţiale să fie dominate de un caracter general ? Credem că da. Să ne raportăm la tabloul de mai sus, la faza cea mai primitivă, la etapa însemnată cu î, si să o urmărim în ordinea ei orizontală.

Toate cercetările de pînă acum sînt unanime în a arăta că ceva ce domină deasupra oricare! alte preocupări viaţa individului din societăţile inferioare e credinţa magico-religioasă, credinţa care îmbracă în e\i toate fenomenele, în primul rînd, economia. Salomon Reinach ne dovedeşte ca agricultura e în bună parte reieşită din cultul zei lor vogi tupeu[1] Erazer confirmă acest lucru[2]. Durkhtîbn susţine că im.ăşi noţiunea de *valoare* economică e *o* derivaţie a ideii magice de „mana"[3]. Regulile juridice se confundă cu „tabu"-ul religiei. „Fas" nu e încă despărţit de „jus". Preotul e în aceiaşi timp şi judecător. Acelaşi lucru se poate spune şi despre forma politică, tribul, în care şefii sînt magicienii şi preoţii, ca în epoca regalităţii

[1] *S.* **Reinach,** *Cultes, viythes et religions,* **5** voi., Paris, **1900.**
[2] Frazer, *Les arigmes mag/ques da la rouaute,* Paris, 1920.
[3] K. Durkheim, *Les formes elementaires de la ele rcligieu.se,* p. f)!)ii.

primitive la Roma, unde Numa, de pildă, era în acelaşi timp şi „pontifex maximus" V

Despre forma familiară a clanului nici nu mai vorbim. Ea e condiţionată „sine qua non" de totemism.

Astfel, fenomenul principal, valoarea socială necondiţionată care le condiţionează pe celelalte, le însumează ca pe specii particulare în sînul ei, e *religia.* Tot grupul social nu e decît o mare familie, clanul, a cărui coeziune o formează conştiinţa unui totem comun. Economia, dreptul, politica nu s-au despărţit încă de religie. O singură valoare comună, amorfă şi confuză le conţine pe toate. Aceste societăţi, care corespund cu etapa 1 din tablou ^ cărora în realitate le corespund triburile Australiei centrale (aruntas, waramunga, kamilaroi etc.)[2], Io putea numi cu un nume general *societăţi dorn^sîico-rcii';ioa.,r,* familia fiind structura societăţii şi religia etalonul ei de valori.

Dm acest conglomerat confuz, în caro credinţa ţine loc de toate, se desprind încetul cu încetul sub influenta creşterii cantităţii, densităţii şi mobilităţii grupului, \alon autonome care rivalizează cu religia şi tind să-şi creeze instituţii adecvate. Prima valoare care sc desprinde din „fas" c „jus", regula juridică. Aceasta apare la început cu un pronunţat caracter religios sub formă de „tabu". Singurele crime care există în această fază sînt cele contra religiei *caro* sc[1] confundă cu statul. Crima dc „lese-majestate" e crima de „lese-religie"[3]. în curînd însă, regula juridică ia un aspect laic şi devine forma de apărare şi de sancţiune a grupului familial. „Vendettn", „acţiunea noxală", „wehrgeld" etc. sînt acţiunile juridice pe care familia le întrebuinţează la apărarea sa atunci cînd apărarea publică oferită de stat e încă embrionară. Fiecare familie îşi face dreptate singură. Cu toate că religia e încă dominantă, societatea vede nascînd în sînul ei o a doua valoare care se adaugă la prima. Ni se pare nimerit a numi societăţile din aceasta a Il-a etapă *societăţi juridico-*

[1] Krazer, *Les origine.'; magiques de la royaute,* Paris, 1910 Dominaţia superstiţiei şi a religiei in societăţile inferioare a fost relatată de mult şi de Spencer, Morgan, Taylor.

[2] Spencer and Gillen, *The natives tribes of central Australia ;* Howit, *The mitives tribes of S. E. Australia,* p. 120.

[3] E. Durkheim, *Deux lois de. Vevolution penale, Annee soc.,* voi. IV, 1900—1901.

religioase. Forma societăţii e încă familia *{clanul,* căci *tribul,* forma politică e rudimentară), etalonul ei de valori cuprinde însă alături de religie şi sancţiunea juridică.

Istoria evoluţiei societăţii evidenţiază însă din ce în ce mai mult regula pe care un sociolog contemporan a numit-o „diferenţierea valorilor"[1]. Datorită acestei legi, o nouă valoare socială cu instituţii adecvate apare în faza a 111-a : *forma politică.* Tribul primitiv nediferenţiat, format de obicei din juxtapunerea a două clanuri totemice, s> diferenţiază în două sau trei clase sociale care ocupă diferite ranguri. Clasa dominantă impune reguli. Fie că e formată din magicieni şi preoţi, cum crede Frazer, sau din militari, cum crede Spencer[2], ea monopolizează forţa publică, expropriază familia primitivă din dreptul de a-şi face dreptate singură şi edictează legi în numele societăţii întregi. „Vendetta" sau „abandonul noxal" sînt desfiinţate. Statul [se] formează astfel încet, încet prin monopolizarea puterii publice. El se alcătuieşte pe cadavrul religiei şi al familiei. Regulile juridice sînt subordonate monarhiei si afectate la sancţionarea privilegiilor anumitor clase. Religia e expulzată şi ea din rolul de atotputernică, monarhul trece înaintea preotului. E epoca luptelor de clasă pentru drepturi şi putere politică, a formaţiei nobleţelor şi plebelor, a feudalităţii şi a servajului. Putem numi societăţile din această fază, *societăţi politice.* Forma societăţii e statul, etalonul de valori e *lupta pentru drepturi politice.*

în fine, pe măsură ce religia nu mai are prestigiul politic, acesta încetează de a mai fi de „drept divin". Puterea începe a se selecta după alte reguli. Clasele se deosebesc mai ales după bogăţie. Complexitatea veşnic crescîndă a factorilor sociali, creşterea enormă a populaţiei, dificultăţile ivite din această cauză, intensitatea traficului comercial, progresul tehnic datorit invenţiilor, toate aceste cauze aduc, ca preocupare primordială în viaţa societăţilor, *prosperitatea economică.* Se pare că factorul economic a preocupat omenirea încă din faza ei primi-

[1] O. Bougle, *Le.cons de sociologie sur revolut ion des valeurs.* Paris, 1922.

[2] Aceeaşi opinie ca a lui Spencer în Gumplovcicz şi Oppenhcimer. *Der Staat* (col. *Cesellsefiaft).*

tivă, că in acele timpuri el se confundă cu lupta pentru existenţă. Nimic mai exagerat ca această opinie. Omul primitiv e preocupat de viaţa viitoare, de superstiţiile religioase, de datini şi prejudecăţi magice. Mai tîrziu, ambiţia puterii, prestigiul autorităţii apar ca mobilul dominant. Numai atunci cînd economia naturală nu mai ajunge, cînd solul e secătuit, vegetaţia epuizată, cînd populaţia densă nu mai poate trăi comod într-un spaţiu dat, numai atunci factorul economic devine o *valoare socială,* care-şi creează organe şi instituţii adecvate. Altfel, nevoia vieţii materiale există doar ca trebuinţă fiziologică, fără să constituie o valoare socială. Apariţia acesteia e relativ recentă. Intensitatea violentă a luptelor economice care se desfăşoară în timpul şi sub ochii noştri ne face să credem în vechimea acestora. Materialismul istoric nu e decît interpretarea foarte modernă a unor fapte vechi de altă natură.

Odată cu dezvoltarea economică apare capitalismul. El ruinează complet economia urbană şi cu atît mai mult pe cea familiară. Familia devine *conjugală,* compusă din soţ şi soţie. Familia patriarhală nu mai are raţiune de a fi. Capitalismul internaţional aduce cu el şi o transformare a codurilor. Dreptul comercial apare şi o dată cu el şi dreptul internaţional. Libera concurenţă, liberul schimb, consolidează economia naţională [şi fac posibilă economia internaţională] *. E faza de dezvoltare a Europei de cîteva sute de ani încoace —• cu drept cuvînt putem numi societăţile moderne *societăţi economice.*

Şi acum sîntem în situaţia de a putea prezenta o clasificaţie sociologică ceva mai completă, distingînd patru feluri de societăţi : a) ***domestico-religioase.*** b) *juridico-religioase,* c) *politice,* d) *economice.* Ele reies din analiza faptelor, din îmbinarea datelor oferite de ştiinţele sociale particulare, din concomitenta tipurilor sociologiilor particulare. Fiecare din ele conţine în stare latentă caracterele prin care se poate defini, in plus, fiecare din aceste societăţi se poate aşeza precis, undeva, într-un cadru istoric. Şi acum, iată un alt tablou care rezumă caracterele parţiale ale fiecăreia din ele :

* Omisiune în ediţia din 1944.

I. ***Societăţi domestico-religioase***

a) Totemism
b) clan nediferenţiat şi diferenţiat
c) tip juridic cu bază de clan diferenţiat şi nediferenţiat
d) tribul
e) economie comunitară a clanului

II. ***Societăţi juridico-religioase***

a) cultul strămoşilor
b) familie paternă şi patriarhală
c) tip juridic tribal
d) tribul diferenţiat (clase, caste)
o) economie familială

III. ***Societăţi politice***

a) zei naţionali
b) familie patriarhală
c) tip juridic naţional
[municipii
d) atat^ i m p C r i i
e) economie familială (în decadenţă) şi urbană.

IV. ***Societăţi economice***

a) religii universaliste
b) familie conjugală
c) tip juridic naţional şi internaţional
d) naţiune
e) economie naţională şi internaţională.

O obiecţie care s-ar putea aduce acestei" clasificări ar fi aceea de a arăta că idealul social-economic există chiar în faza societăţilor politice. Ele sînt fie în stare rudimentară, începătoare, fie în stare de decadenţă. Am numit fiecare etapă după valoarea inedită, originală, care, după legea diferenţierii valorilor, atunci se desprinsese pentru prima oară din conglomeratul confuz anterior.

ULTIMUL ASPECT AL DEMOCRAŢIEI

Dacă cineva ar intervieva astăzi pe un mare industriaş englez, înscris în partidul liberal de doctrină manchesteriană, ori pe un mare bancher francez, republican de cen-

tru, asupra convingerilor lor politice, de foarte multe ori răspunsul e previzibil : ei se vor declara partizani ai democraţiei. Acest răspuns va fi dictat de cele mai multe ori de o raţiune doctrina!a sau istorică. Orice membru al burgheziei ştie că clasa lui e aceea care a făcut revoluţia pentru libertate. în 1789. El ştie că in decursul secolului al XlX-lea clasa mijlocie, după învăţătura marii revoluţii, ori după pilda engleză, a apărat cu dîrză convingere o bună parte din programul şi idealul pe care-1 numim astăzi democraţie. In numele acestui program, au pierit m luptă cu reacţiunea o serie întreagă de martiri ai burghezimii. Orice capitalist actual, reamintindu-şi doar cîteva date istorice, are dreptul să revendice pentru el realizarea democraţiei.

Dar lucrurile s-au schimbat simţitor de atunci. Există în evoluţia vieţii sociale un fenomen destul de curios : acela al *reziâurilor.* Colectivitatea mai păstrează de multe ori o serie de forme şi de valori, cu toate că realitatea care le serveşte oarecum de suport s-a schimbat de mult. La fel cu clasele sociale. Scopul şi programul lor e mobil, se găseşte în continuă transformare. Revendicările lor îşi schimbă mobilurile, pretenţiile, după desfăşurarea faptelor. Logica de clasă sc adaptează mereu la împrejurări, croind teorii adecvate oare să justifice nevoile ei. Dc multe ori insă aceeaşi logică de clasă mai păstrează, poate în mod ipocrit, poate inconştient, unul din idealurile ei mai vechi. Aceste vechi principii nu mai corespund deloc moravurilor şi necesităţilor prezente. Conservarea şi afişarea lor poate să mai servească încă : poate înşela pe nepreveniţi, pe naivi, serveşte de mască la o mulţime de acţiuni care fără de această ipocrizie ar părea odioase. Cînd o clasă, care nu mai are nimic democratic, se intitulează totuşi aşa, aceasta înseamnă cel puţin că ea se mai jenează încă să-şi mărturisească cinic intenţiile. Dacă după La Rochefoucauld „ipocrizia e omagiul pe care viţiul îl aduce virtuţii", atunci, măcar prin această indirectă scuză, clasa socială care a părăsit idealurile filantropice devine ceva mai puţin antipatică. Pentru un motiv sau pentru altul, fapt e că majoritatea marii burghezii apuse se mai intitulează încă reprezentanta democraţiei. Dar acest regim a încetat de mult să mai fio servit şi întreţinut de această clasă. Pretenţiile ci pot fi justificaţi' pentru trecut, în nici un caz nu mai sînt justificate de situaţia prezentă a faptelor.

Ştim astăzi cu precizie că democraţia e efectul politic al unei mari revoluţii economice, anume al formaţiunii capitalismului. O anumită formă de capitalism a existat şi în antichitate. L-au cunoscut romanii şi grecii şi poate încă şi vechile imperii orientale. Dar, odată cu creştinismul şi cu năvălirile barbare, se ştie că aspectul politic al Europei s-a schimbat.

Economia **a** redevenit patriarhală sub forma ei feudală, care amintea de vechea organizaţie economica a familiei. Clasa care reprezenta această formă economică, nobleţea, a jucat un rol deosebit în stat. Dar, încetul cu încetul, încă din secolul al Xlll-lea, după cum a arătat W. Sombart. capitalismul a început să se formeze, din relaţii de schimb la început rare şi sporadice, apoi din ce in ce mai frecvente. Pînă în secolul al XVlll-lea, în timp de cîte\a secole, averile s-au acumulat cu Încetul, comerţul s-a dezvoltat biruitor ia oraşe, o populaţie întreagă cu caracter urban, **a** început să trăiască din schimbul comercial. Burghezia era formată. îi lipsea doar recunoaşterea legală printr-o constituţie şi printr-un cod, fiindcă, cu toate că nobleţea nu mai reprezenta nici o importanţă economică, (redusă în stare parazitară, ea trăia la Yersailles sau în jurul altor curţi, consumîndu-şi încetul cu încetul avuţiile), ea mai avea totuşi o anumită importanţă politică in stat. Pentru desfiinţarea totală a acestnr forme caduce, s-a înfăptuit marea revoluţie franceză.

Vechea economic feudală, medievalii, era bazată pe o mulţime de bariere, de reguli, de interdicte. în schimbul dintre producători şi consumatori. Ea reglementa piaţa, preţurile şi însăşi producţia, prin regimul corporaţiilor. Formarea unui puternic capitalism comercial nu mai putea suporta asemenea piedici. Comerţul se asfixia şi îi trebuia aer.

Pe lîngă capitalul comercial, datorit invenţiilor din secolul al XVUI-lea, se înfiripă îndată un al doilea fel de capitalism, pe care antichitatea nu La cunoscut ; capitalismul industrial. Ca. să funcţioneze intens şi în deplină securitate, fabrica are nevoie de libertate. Ca să-şi exporte produsele, să poată găsi debuşeuri, ea are nevoie dc un regim \amal complet liber. Pentru dezvoltarea şi ex-

pansiunea capitalului comercial, dar mai ales al celui industrial, burghezimea europeană a inventat doctrina libertară şi pentru că avea încă nevoie de alianţă cu clasele populare, a susţinut oarecum şi idealul egalilor al proletariatului, pînă s-a apropiat de victorie, adică pînă către 1850. Progresele democraţiei, susţinute de triumful burgheziei, au fost în adevăr remarcabile.

întrucît libertatea convenea burgheziei, ea a fost apărată cu îndîrjire. Atunci s-au creat marile figuri democratice, de la Raspail şi Barbes din epoca romantică la Gladstone şi Gambetta din epoca pozitivă. în aceste timpuri, burghezia şi democraţia era unul şi acelaşi lucru. De aceea Karl Marx^ trebuind sa lupte' contra burgheziei, a combătut câteodată şi democraţia, adică ideologia ei politică, suspectind-o de ipocrizie şi insuficienţă.

Evoluţia burgheziei către democraţie a fost întreruptă însă către sfirşitul secolului al XlX-lea. Capitalul in iustrial şi comercial nu mai apar pe prima linie. St? formează o noua specie de capital care va juca rolul primordial, anume capitalul financiar, K. Marx, el însuşi, adusese criticile sale capitalului industrial, dar nu prevăzuse acest nou aspect al acumulării avuţiilor. Industria şî comerţul nu se mai alimentează din mijloacele lor proprii, ci emană, sînt finanţate de către bancă. Finanţa e promotorul producţiei şi al circulaţiei. Toate societăţile pe acţiuni sînt în mina cîtorva bancheri. Dar această nouă fază a evoluţiei capitalului are o serie de efecte economice şi mai ales politice.

R. Hilferding, care în această privinţă a continuat, cu a sa magistrală lucrare *Das FincmzkapiUd,* opera lui Marx, a descris o serie din aceste efecte. Mai întîi, banca îşi aserveşte toată viaţa economică. E despotul desăvîrşit a] producţiei, care sc acumulează într-atît, încît ajunge în mîinile cîtorva. Fiind vorba do o trustificare, noţiunea de libertate nu mai are sens. Din contră, apare, din ce în ce mai evidentă, nevoia de constrîngere;. Produeţiunea, din naţională, devine internaţională, în sensul e:ă ceea ce întrece consumaţia internă tinde să se plaseze în debuşeuri externe, acaparînd pieţele alterr ţâri. De aici, *imperialismid* caracteristic capitalului financiar. Tarifurile protecţioniste. barierele vamale ine-ep să lucreze peste tot. Era liber-schimbismului a trecut, pentru e'a să revină iarăşi era unui puternic mercantilism naţional. Popoarele? se închid în graniţe severe. libertatea individuală nu mai are nici un sens. în locul ei, apare naţiunea economică care tinde să oprime în jurul ei. Fiecare popor caută să domine economiceste pe cele din jurul său. De aici, pregătirea, tensiunea care a dus la războiul mondial, efect direct al constituirii capitalului financiar .şi al politicii sale internaţionale : imperialismul. Mentalitatea care însoţeşte această politică econe>mîcă c aceea care exasperează tendinţele şo\ine. Opinia publică e condusă de cîţiva financiari, care, prin specularea miturilor extrem-naţionaliste, utilizează sentimentele populare pentru scopurile lerr. Acesta e astăzi sensul fascismelor diferite', de după război, după cum acesta a fost sensul izbucnirii răzbeuului mondial. America. Germania, Anglia, acum şi Ttalia sînt angajate în această direcţie. Burghezia care conduce în aceste ţări nu mai este burghezia liberală, entuziastă, democrată de la începutul secolului trecut. E o clasă plutocrată, conservatoare, şovină, adesea reacţionară. în anumite privinţe, ca rol social, ea a luat locul nobleţei de altădată. între un bancher de astăzi şi un Gladstone- uri Gambe:tta. nu mai este nimic comun. Burghezii actuali, nepoţii romanticilor libertari şi egalitari de acum 70—30 ani, nu mai corespund idealurilor părinţilor lor. Faza ereiismului generos a trecut de mult. Democraţia actuală nu mai e democraţia burgheză.

Pe' de'altă parte, nici proletariatul, nici partidele socialiste sau cele comuniste nu susţin politica democratică, fiindcă o consideră mediocră, un simplu paliativ şi mai ales fiindcă ei se pun dintr-un punct de vedere strict de clasă, îşi propun anume ca atunci cînd vor veni la putere să instaureze dictatura proletariatului. Boicotată de proletariat, boicotată de burghezie, pe ce se susţine atunci democraţia actuală, pe care faptele ne-o indică totuşi trainică ?

în primul rînd. fără îndoială, pe micii burghezi, pe oamenii care nu fac parte nici din una, nici din cealaltă, din clasele extremiste. Dar aceasta n-ar fi de ajuns. Motivul pentru care se menţine democraţia modernă, care are cu totul altă fizionomie şi natură ca democraţia veche, e altul. Ea formează cel mai excelent te;ren de neutralitate pentru clase prea antipodice şi pentru lupta lor, ea înseamnă echilibrarea a două interese, care, fiindcă nu se pot satisface exclusiv, preferă un anumit armistiţiu. Ar-

mistițiul modern între imperialism și comunism, compromisul acesta diplomatic, constituie esența democrației actuale. Dictatura patronală e imposibilă, fiindcă proletariatul e destul de puternic ca s-o împiedice, dar și dictatura proletariatului nu se poate realiza, fiindcă capitalismul e încă viguros. *Democrația contemporană are un caracter tranzacțional.* Presupune concesii reciproce ale celor două tabere adverse. Fiecare din ele preferă starea actuală de neutralizare reciprocă, destul dc comodă în fond, față de victoria complectă a inamicului. Pentru fiecare din cele două clase, democrația e inconvenientul cel mai mic. Și astfel, și una, si cealaltă, deși condamnă principial, teoretic, democrația, sînt silite să o susțină. Altădată, democrația reprezenta idealul politic al unei singure clase, revendicarea ei exclusivă. Astăzi, regimul democratic nu mai e susținut anume de nici o clasă, dar o sprijinit de toată lumea din comoditate, ca o zonă diplomatică, pentru a evita turburări ori ciocniri prea violente, după cum în unele țări se apelează la un monarh străin, ca să se isprăvească competițiunile interne pentru putere. Toată lumea voiește astăzi democrație, fiindcă e cel mai bun mijloc de a evita realizări extremiste.

Echilibrul se menține de o bucată de vreme. Din cînd în cînd, el e rupt, cînd în favoarea patronilor, ca în Italia ori Spania, cînd în acela al lucrătorilor, ca în Rusia. Tendința de restabilire a echilibrului se desenează, prin mișcările opoziționiste, mereu constantă. Ceea ce înseamnă că forțele sînt încă aproape egale și că democrația, în această situație, e încă regimul cel mai firesc. Toate acestea pînă cînd echilibrul va fi rupt definitiv, poate în favoarea stîngii, prin victoria decisivă a acestei tabere.

ISTORIA IDEILOR SOCIALE

(1930)

LĂMURIRI INTRODUCTIVA

Chestia socială
e relativ recentă.

Se numesc *„idei sociede"* acelea care sînt legate de așa numita *„chestie socială".* Rămîne să definim pe aceasta din urmă.

în mod greșit se înțelege prin chestie socială, problema împărțirii nedrepte a oamenilor în bogați și săraci, în felul acesta, chestia socială ar însemna că-i veche cît lumea, ceea ce nu-i tocmai exact. Chestia socială e de curînd născută si nu-i mai veche ca regimul capitalist care i-a dat naștere.

Pentru ca o „chestie socială'' să poată exista a trebuit ca săracii să înceteze de a mai fi *prea săraci.* Numai astfel au putut ei deveni *conștienți* de nedreptatea sărăciei lor. Numai astfel au putut să se gîndească și la *alții.* Căci nu-i de ajuns să găsești nedrept că *tu* ești sărac, ci și că aproapele tău este. Ceva mai mult : trebuie ca nedreptatea sărăciei să lovească o *clasă întreagă,* conștientă de aceasta.

In sfîrșit, mai trebuie ca această clasă să fie *majoră.* Numărul nedreptățiților să fie *mai mare* ca acel al nedreptățitarilor. Căci forța *numărului* e singură capabilă, într-un regim capitalist, a se opune forței fizice, economice militare și morale a celor bogați.

Așadar, noțiunile de sărac și bogat trebuiesc complectate ca multe altele pentru ca să existe o „chestie socială".

Chestia socială și noțiunea
de munca și muncitor.

Trebuiesc complectate în deosebi cu noțiunea de muncă, • de lucrător. Este marele merit al saint-sîmonienilor de a

fi înlocuit distincţia sărac-bogat prin aceea dc ***muncitor-nemuncitor*** *(oisif,* trîntor). într-adevăr, ceea ce dă săracului conştiinţa nedreptăţii şi conştiinţa de clasă este -sentimentul că el, prin munca lui, împlineşte *un rol* în societate, *un rol* ia care, alături de el, participă o *clasă întreagă.* Cu această idee de muncă, *proletară,* loveşte ei în clasa adversă, unde sau nu se munceşte, sau se i.mnceşte prea pmiu comparativ cu răsplata obţinută.

Ideile sociale sint fie ştiinţifice, fie nor--nativ<>.

Aceasta este „chestia socială". Şi idei sociale sc vor numi orice încercări mai mult sau mai puţin teoretice de explicare şi sistematizare a problemelor de care vorbeam mai sus şi care umplu conţinutul noţiunci de „chestie socială".

Ideile social? sînt de mai multe feluri. Unele au o 'înfăţişare ştiinţifică. Descriu şi explică. Altele desvăluie nedreptăţi şi cată a provoca indignarea. Sînt idei mai mult morale decît pozitive şi ştiinţifice. Altele, în sfîrsit, indică avanlagii de obţinut, şi atîţă la acţiune. Sînt -- cum se spune — idei *normative* (de la normă, care înseamnă regulă de purtare).

Cele trei elemente ale unui sistem social : ***î°*** *o sociologie.*

în general, ideile sociale (sau cum se mai spune : „sistemele sociale , sau „doctrinele sociale", sau „părerile" sociale) cuprind totdeauna următoarele elemente : 1) o sociologie, 2) un program şi 3) o tactică. Se poate ca unul din aceste elemente să fie foarte dezvoltat, iar celelalte două să fie de abia schiţate, sau numai subînţelese. Oricum însă, insistent expuse sau doar atinse, niciunul din cele trei elemente nu poate lipsi. Chiar doctrine ca de pildă aceea a lui Blanqui, care declară că n-are nevoie de nici o sociologie, prin aceasta afirmă că are şi ea una, .bazată pe putinţa dc aranjare de la sine a tuturor chestiunilor de îndată ce ai pus stăpînire pe puterea guvernamentală. Este şi aceasta o sociologie. Poate falsă, în tot cazul însă posibilă.

Aşadar, orice sistem de idei sociale cuprinde o teorie explicativă asupra societăţii. O doctrină prin care se arată care sint legile naturale ce cîrmuiesc societăţile omeneşti, care din aceste legi sc potrivesc *oricărei* societăţi, indiferent de epocă istorică şi treaptă de civilizaţie, care legi, dimpotrivă, sint de o aplicaţie mărginită istoriceşte şi geografieeşte ; legi ce nu funcţionează in orice societate, ci numai într-un anumit tip social.

Sociologii realiste ştiinţifice şi sociologii filosofice.

De pildă, doctrina socială care se numeşte marxism crede că legile care guvernează azi societăţile europene sînt legi *vremelnice,* aplicabile numai la tipul capitalist de societăţi, „categorii istorice'-'. Alţii, cum este bunăoară Proudhon, sau Fourier, sau Saint-Simon, cred in idei ca aceea de progres sau de drept natural, idei eterne şi universale, aplicabile oricărei societăţi omeneşti.

Aşa încît, avem unele curente de idei sociale bazate pe o sociologie idealistă şi universalistă ; iar altele unde, ca la Marx, sociologia pretinde a fi relativistă, (pentru că adevărul unei legi este *relativ,* atirnmd de momentul istoric şi tipul cultural al societăţii în chestiune').

Sociologie de clasă şi sociologie, general tnmmistică.

Altă deosebire între sociologiile ce sprijină doctrinele sociale. Uneori •- ca la Marx, sau ca la sindicaliştii revoluţionari — tot sistemul e bazat pe o idee centrală : noţiunea de *clasă.* La alţi teoreticieni sociali, dimpotrivă : toate constatările si propunerile sînt valabile pentru *t-Kuă lumea,* pentru toate categoriile omeneşti care compun o societate. De pildă. SL mt-Simon sub numele de *•nune ii or,* înţelege laolaltă pe muncitorul care cîştigă 1 franc pe lună şi pe miliardarul care conduce zece bănci.

Avem deci sociologii de clasă şi sociologii general umanitariste.

2. Programul, linele doctrine îi dau o atenție mai mare decît celorlalte doua elemente.

Am spus că al doilea element este programul. Întradevăr orice sistem social trebuie să vină cu un minimum de program, adică cu promisiuni de mai bine, sistematizate într-un pian metodic. S-a spus că spre deosebire dc socialiştii utopişti, (utopie înseamnă un lucru irealizabil), care promiteau marea şi sarea, Marx nu făgăduieşte nimic. Totuşi marxismul nu-i aşa de pesimist şi de întunecat cum s-ar crede. Cînd Marx spune lucrătorilor că n-au decît de cîştigat, iar şi de pierdut n-au aiceva decît numai lanțurile cu care sînt încătuşați, -— aceasta echivalează cu' cea mai largă promisiune ele forță şi de izvîndă.

E drept că există alți teoreticieni sociali, ca bunăoară SL'.int-simonienii sau proudhoniştii care dau toată atenția programului, neglijînd oarecum partea sociologic explicativă, dar mai ales negligînd cel de al treilea element al unui sistem social, vreau să spun : tactica de întrebuințat în mişcarea socială.

Programe cu cuprins economic, politic, cultural.

Un program social cuprinde felurite dispozițiuni, unele cu caracter economic, altele cu caracter intelectual, cultural, altele de ordin politic, militar, etc. De pildă, marxismul urmaşilor lui Marx (îndeosebi al reprezentantului său principal : Kautsky) st? ocupă mai ales de organizarea economică. Doctrina saint-simonişt.ilor chiar declară că politica nu trebuie organizată în societatea de mîine, ci desființată. în sfîrşit, alți luptători sociali, ca de pildă bolşevicul Trotzky, se ocupă mai mult ca alții de aspectul cultural al mişcării sociale, de partea educativa ştiințifică si artistică.

3 Tactica.

Spuneam că al treilea element pe care îi găsim, mu. de^vehat sau mai şters, în orice sistem social, este ideea unei anumite tactici dc întrebuințat în vederea pregătirii spiritelor, a preparării forțelor economice şi politice, si în vederea cuceririi puterii pentru ziua cînd societății actuale îi va succeda, cum spun socialiştii, „societatea de mîine". regimul politico-economic al viitorului.

Două soiuri de tactici : a) tactica revoluționară.

In privința tacticilor posibile, se pot deosebi două soiuri fundamentale : cel revoluționar şi cel nerevoluționar. Se înțelege prin revoluție o schimbare radicală a societății. Şi prin schimbare radicală se înțelege luarea puterii de către o clasă socială nouă ; nouă. •— aceasta înseamnă : care pînă atunci nu mai avusese niciodată puterea guvernamentală. Căci dacă ar mai fi avut-o, atunci n-ar mai fi revoluție, ci simplă schimbare dc guvern. Dacă în locui unui cabinet agrarian avem unui de industriaşi, — nu este revoluție. Dacă în locul guvernului actual din România, am avea unul pur muncitoresc, — atunci ar fi într-adevăr o revoluție.

Aşadar, gradul de noutate ai schimbării sociale aduse este care hotărăşte dacă o mişcare este revoluționară sau nu. Orice alte chestiuni rămîn secundare.

De pildă, chestiunea vitezei de realizare. Există revoluții brusce, rapide. Altele se înfăptuiesc lent, în cursul mai multor veacuri. De pildă, blanquismul concepe revoluția ca un proces scurt şi expeditiv. Marxiştii, dimpotrivă, ca o pregătire plurîseculară.

Tot astfel secundară este şi chestiunea *violenței.* Unii — ca anarhiştii -- concep revoluția în mod brutal, cu atentate, baricade, lupte de stradă, comploturi etc. Alții — ca. de pildă, sindicaliştii revoluționari — o concep paşnică, şi, ceva mai mult, o realizează mai cu seamă prin *inacțiune,* prin abținerea de la muncă, prin greva generală.

b) Tactici nerevoluționare.

Tacticele nerevoluționare au căpătat nume diverse. Li s-a zis uneori reformiste, pentru că sc mulțumesc, în

lipsă de schimbări radicale, cu simple reforme. Li s-a mai zis şi inlervenţioniste, pentru că aprobă intervenţia proletarilor în guvernele burgheze chiar înainte de ziua cînd un guvern pur proletar va fi posibil şi puternic. Din cauza acestei tactici de alianţe cu burghezia, li s-a mai zis şi oportuniste. Fiindcă se mulţumesc cu ce e deocamdată posibil, au mai fost numite şi posibiliste. Dar vom regăsi toate aceste denumiri în cursul lucrării de faţă.

Locul ocupat de chestia tacticei in diverse doctrine.

Lxistă curente sociale caro au dat o importanţă covîrşitoare tacticei. Programul este de abia schiţat. Ideile oarecum ştiinţifice pe care se sprijină : program şi tactică, sînt vagi şi tratate cu indiferenţă, uneori chiar cu ironie. Aşa a fost bunăoară curentul social condus dc Blanqui. Pe acesta îl interesau numai mijloacele pozitive de a pune mina pe putere in folosul proletariatului. La alţii, ca de pildă la Marx sau la Bernstein, tactica de urmat ţine un loc important în ansamblul doctrinei. Dar tot atîta importanţă se dă şi aspectului sociologic al doctrinei, explicării realităţii aşa cum este. în această privinţă, doctrina marxistă cît si cele inspirate de marxism sînt cele mai *complecte.* Cele anterioare, ca a lui Saint-Simon sau Proudhon, se ocupă aproape numai cu programul societăţii de mîine. Babouviştii şi blanquiştii numai cu tactica de urmat.

Clţiva termeni tehnici.

De altfel, cele trei elemente : tactică, program şi sociologie, sint inseparabil unite. într-adevăr : tactica de urmat nu e posibilă decit în măsura în care se potriveşte cu situaţia reală de azi şi de mîine, Or, această situaţie trebuie să o cunoaştem. Şi nu o putem afla decît analizînd imparţial, obiectiv, ştiinţificeşte şi sociologiceşte societatea. Pe de altă parte, presupunînd că tactica a reuşit, trebuie să ştim ce vom face *a doua zi după revoluţie.* Ori şi aci este interesant să analizăm sociologeşte societatea actuală pentru a şti din vreme ce este realizabil în viitor.

Programele, ca să fie seducătoare, trebuie în primul rînd să fie verosimile, să pară cu putinţă. Şi aceasta nu o putem dovedi decît sprijinindu-le pe fapte pozitive. Cu alte cuvinte, numai eu argumente sociologice.

Analiza acestor posibilităţi de acţiune a căpătat nume speciale în doctrinele socialiste. Se numesc condiţii ***„obiective"*** — cînd o vorba de condiţii de ordin economic, fiindcă avuţiile sînt ceva material, sînt obiecte — şi se numesc condiriuni *„subiective"* — cînd e vorba de mentalitatea populaţiei, ***da*** starea de spirit a membrilor societăţii, do opinia publică, — tot lucruri de ordin sufletesc, atîmind de subiect, de om,

Acei care insistă mai mult asupra părţii obiective din societate şi din istorie sc numesc *determinişti,* pentru că soeot că în societate, ca şi în restul naturii, totul e determinat de legi necesare şi neschimbătoare.

Cei care insistă asupra părţii subiective din istorie şi din societate, asupra elementului sufletesc, spiritual, se numesc— *volunturişti,* pentru că socot cu voinţa omenească e mai tare decît orice altă lege socială.

Rezumat.

în rezumat, orice idee socială conţine trei elemente ; 1) Un program, care arată *ce doreşte,* ce năzuieşte, ce idealuri are, ce îndreptări aduce. E partea de gospodărie si de ideal. 2) O sociologic, care arată *ce se poate face,* ce este şi ce nu este cu putinţă. E partea ştiinţifică a unei idei sociale. 3) în sfîrşit o tactică. Aceasta nu arată nici ce dorim, nici ce se poate, — ei doar *cum* se poate mai lesne.

La lumina acestor explicaţii, vom analiza djversele sisteme sociale mai importante.

SOCT.M.ISTII UTOPICI

*Socialiştii utopici. Utopiştii veacului al **18**-lea.*

Prin veacul al 18-lea apar, mai ales în Franţa, o seamă de scriitori care sc căznesc a picta, în trăsături cît mai

amănunțite, societatea dc mîine. Ideile acestor visători — printre care cităm în deosebi pe Mably, Morelli, Bornardin de Saint-Pierre, Brissot de Warvillc etc, — sînt deja idei sociale. Căci sînt legate de noțiunea de muncă, de producție, consumație, repartiție. Dar sînt idei venite cam înainte de vreme. Ca dovadă de cît de inofensive erau, n-avem decît să ne reamintim că nicăieri ascm<mea „romane sociale" nu erau mai gustate ca în mediile aristocratice. Semn că propunerile făcute de aceşti profeți nu speriau pe absolut nimeni.

Sociologia, lor e bazată pe ideea de progres şi pe aceea de drept riatural.

Sociologia pe care se bazau ei se compunea din doua idei fundamentale : ideea de progres si ideea dreptului natural.

Fără ideea de progres nu se poate concepe o mişcare socială. Clasa care e nemulțumită şi de la care porneşte mişcarea, trebuie să creadă măcar că schimbarea. în societate, este cu putință. Căci clasa cealaltă, clasa dominantă, are interes să afirme că principiul social de bază este stabilitatea, neschimbarea vecinieă. Dar ideea de progres e vagă şi nedesluşită. Nu orice schimbare este progres. Progresul înseamnă o schimbare spre un rezultat, urmărit de departe şi apropiat încetul eu încetul. Ideea de progres are nevoie de o a doua, care să o eomplecteze. Şi această idee întregitoare este aceea a dreptului natural, care se dezvoltă cam în acelaşi timp.

Condorcet.

Ideea de progres pluteşte în atmosfera franceză a secolului al 18-lea, secolul care a dat marea revoluții?, Un d lioibach. Helvețius, Rousseau, Voltaire, Turgot sînt îmbibați de ideea aceasta. Dar nicăieri nu se găseşte ea mai sistematic explicată ca în cartea lui Condorcet, intitulată *Schițare a istoriei progreselor spiritului omenesc.*

Ideea de determinism şi de continuitate.

Ideea de progres, ia toți aceşti autori, cuprinde alte două : 1) Aceea de determinism. Totul în univers este mai dinainte determinat, prin legi nestrămutate. Progresul constă în realizarea treptată a posibilităților conforme legilor naturale. 2) A doua idee este aceea de continuitate. Fiecare moment e determinat de cel dinaintea lui şi determină pe cel care-i urmează.

Ideea dreptului natural complectează pe aceea de progres.

Dar mai lipsea ceva ideii de progres ca să fie complectă. Progres înseamnă mor'; spre mai bine. Sau dacă acest mai bine nu c socotit bun de toată lmii»a, — în tot cazul, progres înseamnă înaintare către un rezultat, bun sau rău, înseamnă realizarea *„progresivă"* a unei idei, a unei situații ideale, abstracte. Care e acest ideal. — care e acea situație ? Am spus-o : este dreptul natural.

Creştinismul şi dreptul roman sunt sursele dreptului natural.

Ideea aceasta are două origini : creştinismul şi dreptul •roman. Creştinismul e care afirmă universala şi eterna demnitate a oricărei persoane umane. De-a-lungul deosebirilor de bogăție si rang social, evanghelia extrage ceea ce-i propriu omenesc Pe de altă parte, dreptul roman, în lunga lui carieră de aproape cincisprezece \ oaeuri, a admis în sînul său tot soiul de popoare. Dintr-un drept exclusivist şi sectar, cuprinzînd pri\ ilegîi numai pentru natricieni, sînt rind pe rînd admişi toți plebeii, apoi toți latinii, apoi toți italienii, apoi toate celelalte provincii. Dreptul roman devine aşa de larg cuprinzător, încît dintr-insul se degajă un drept general ncatîrnat de deosebiri de origine, limbă sau naționalitate. Acest drept roman redevenise în secolul al XVIII-lea la modă. Principiile sale mm liberale erau opuse concepțiilor strimte ale cutumelor şi obiceiurilor locale, de origine mai ales germanică. Un Cr,;tius. I'auffendrof sau Burlamachi, coi trei mari reprezentanți ai dreptului natural, erau pătrunşi dc ideile duetului roman.

Cele trei aspecte ale dreptului natural.

Ideea dreptului natural avea la rindu-i tren variante. To-.1e îşi propuneau să degajeze pe omul adevărat. De aci, trei tipuri de umanitate : 1) Omul ab-tract, un fel de rezumat al tuturor atributelor esenţiale ele speciei omeneşti. 2) Altul era omul natural, omul care a existat înaint de civilizaţie, în starea primelor începituri. Ae"-'t ova era bun, nevinovat, necorupt. *3)* In "-firşil, noile călăi. şi descoperiri etnografice prin continentele îndepărtate au făcut cunoscut un fel de om primitiv actual, care a fosx numit „sălbatecul cel bun" pentru că ajunsese la modă în secolul al optsprezecelea, cînd toată lumea cultivat;! susţinea că sălbatecul n-are decît calităţi. Din fuziunea acestor trei idei : a omului abstract, a omului natural si a omului sălbatec, — dreptul natural clădeşte un portret teoretic al omului, al obligaţiilor, dar mai ales al *drepturilor* sale, al pretenţiilor sale etern legitime.

Drepturile naturale

Aceste drepturi le ştim cu toţii : ele constau dinir-im minimum de libertate, un minimum de egalitate si un minimum de legalitate, drepturi legate în mod inseparabil dc persoana omenească ca atare. Această idee a evidentei demnităţi a persoanei umane - - derivată din dreptul natural — va lumina întreaga mişcare socială. Toate curentele socialiste, fără distincţiunc. se reazimă pe ac castă idee generoasă şi, după toate probabilităţile, ştiinţificeşte exactă.

Caracterizare generală a sociologiei utopiştilor.

O sociologic bazată pe ideea de progres şi de drept n 'tural, - - iată caracteristica aşa zişilor utopişti, începînd de la cei din veacul al 18-lea (Mably, Morelfy, etc.) şi pînă la saint-simonişti, fourierişti, owenişti etc. etc. Nici unul n-are simţul relativităţii. Nici unul nu este. impresionat cît de deosebite sînt lucrurile de la loc la loc, de Ja epocă la epocă, de la ţară la ţară. Sociologia lor nu era experimentală, ci idealistă şi universal umanitaristă.

Saint-Simon şi saint-simoniştii.

Aşa au fost in deosebi Saint-Simon si discipolii săi. Doctrina sa era plină de optimism, de credinţă în progresul indefinit al societăţilor omeneşti, de o mare speranţă în viitorul ştiinţelor pozitive. Totuşi, şi in ciuda idealismului lor, saint-simonienii, au mai dezvoltat decît ceilalţi socialişti utopişti, sentimentul relativităţii istorice. Ei cei dintîi au arătat că proprietatea, acea instituţie socotită pînă atunci ca sfîntă, nu-i decît o simplă categorie, istorică, ceva care a evoluat şi va evolua, ceva care la început n-a existat sub forma ei de azi şi care va trebui să se modifice într-un sens mai conform intereselor obşteşti. în acest scop, saint-simionienii (discipolii lui Saint-Simon, căci el personal nu s-a ocupat cu această problemă) cer suprimarea nu a proprietăţii în întregime, ci a dreptului de moştenire.

Programul saint-simonienilor. Originalitatea lui.

După cum vedem saint-simonienii nu se mulţumesc .să aibă o sociologie. Bazaţi pe aceasta, ei alcătuiesc un întreg program. Aceasta, mai mult ca sociologia lor şi mai mult ca tactica politică întrebuinţată, constituie adevărata originalitate a saint-simoni.ştilor. Acest program are o însuşire osebitoarc : este înverşunat *economic.* Saint-simonienii dispreţuiesc activitatea politică şi au cea mai mare stimă pentru muncă, pricepere tehnică, industrie de tot soiul, inclusiv aceea intelectuală a savantului, bancherului, inginerului, profesorului.

Economismul lor n-are nimic muncitoresc.

Dar acest *economism* al saint-simonienilor nu înseamnă că ei au o concepţie şi un program *muncitoresc.* Prin muncă ei înţeleg şi munca intelectuală, ba chiar mai ales aceasta. Şi printre muncile intelectuale, mai ales cele pur capitaliste, ca aceea a bancherului, a inginerului, a antreprenorului. După cum vedem, nu găsim aci nume cu adevărat muncitoresc. De altfel, saint-simonienii nici nu concepeau societatea împărţită în două clase : burghezia

şi proletariatul, ci doar împărţită logic m oameni care lucrează şi oameni care stau degeaba. în ambele categorii intră burghezi, cit şi proletari.

Ideea de organizare şi de asociaţie voită.

Marea pasiune a saint-simonienilor a fost ideea de *organizare.* Aveau o mare încredere în virtuţile asociaţiei. Din gruparea oamenilor într-un anumit fel, artificial, şi voit, puteau după ei rezulta beneficii economice surprinzătoare. Aceasta idee — care este, probabil, ştiinţificeşte exactă — ei sini printre cei dintîi să o fi afirmat eu tărie. Fourier, Lotus Blanc, Owcn — o \or utiliza şi ei. Dar saint-simoniştii i-au arătat adevărata ei fecunditate. .Societatea de mîine va fi mai ales o societate economică, bazată pe producţie, pe o producţie sistematizată, standardizată, concentrată şi ierarhizată. Rolul conducător al industriei îl va avea finanţa. întreprinderile vor fi concentrate în mîini destoinice, care vor administra şi controla toată producţia. într-un cuvînt, o societate viitoare cart? seamănă mult cu acea care urmează să vină după ei şi pe care noi o putem privi, căci e a noastră...

Tactica lor n-are nimic revoluţionar.

Vude samt-simonienii s-au arătat mai slabi a fost cu privire la cel de al treilea element al oricărei doctrine : tactica lor în mişcarea socială. Tactica lor n-avea nimic revoluţionar. Erau evoluţionişti şi reformişti. Voiau ca schimbările să se facă prin reforme acordate de către cei de sus. Erau cei mai pacifişti dintre oameni. Arma lor de căpetenie era propaganda paşnică. Enfantin şi Bazard s-au dedat la o propagandă neobosită, dar cam neputincioasă şi uşor ridicolă din pricina caracterului puţin cam religios pe care îl daseră ei doctrinei saint-simoniste. în tot cazul, nici nu poate fi vorba iu tactica lor de ceea ce va constitui mai tîrziu problema de căpetenie a tacticelor socialiste, şi anume : lupta de clasă.

Formule rămase de la saint-simonişti

Totuşi, din această propagandă cu totul liniştită au rămas cîteva formule care trebuiau mai tîrziu să fie exploatate de sisteme socialiste cu mult mai violente şi mai revoluţionare decît saint-simoniştii.

Aceste formule sunt bunăoară : aceea de „exploatare a omului ***prin*** om". înainte de Marx, spune Rist, vorbesc deci de exploatare. înainte de Louis Blanc, vorbesc de „ormizarea muncii". înainte de Marx, vorbesc de „instrumente de muncă", înţelegînd prin acestea capitalurile.

/ oui'ier şi Oiven.

Fourier şi Owen au împins încă mai departe pasiunea organizării şi asociaţiunîi. Discipolii lor au croat societăţi, „falanstere" cum le numea Fourier, unde munca, producţia, repartiţia şi consumaţia erau organizate pe buze comuniste, pînă la cele mai mici amănunte.

între aceşti doi teoreticiani sociali, este însă o mare deosebire. Fourier a fost un om de cabinet, care mai mult scria decît lupta. Owen, dimpotrivă, a fost un adevărat luptător, om de acţiune, organizator efectiv, care, în parlamentul englez, cît si in afară dc? parlament, a sprijinit mult cauza muncitorească.

Louis Blanc *asociaţionist şi primul socialist de. stat.*

Printre gînditorii sociali care au susţinut ideea asociaţiei şi organizării prin solidaritate, opusă ideii de concurenţă scumpă economiştilor liberali (marii adversari ai socialismului), trebuie să cităm pe Louis Blanc, pe Leroux si Cabet. Louis Blanc este celebru pentru un întreit motiv : 1) pentru rolul politic pe care 1-a avut în timpul revoluţiei de la 1848, *2)* pentru cartea sa întitulată *Organizarea muncii,* carte clară, elocventă, unde? concluziile par a veni de la sine. carta care a avut, pe vremea ei. un mare şi meritat succes ; 3) în sfîrşit, Louis Blanc, ocupă un loc special în istoria ideilor sociale pentru că este oa-

recum primul socialist ele stat. El cel clintii cere un minimum de ajutor din partea guvernului politic pentru realizarea programului socialist.

Leroux şi Cabet.

Leroux este celebru pentru a fi dăruit el cei dinţii numele do socialism mişcării muncitoreşti. De asemeni, tot el, lansează o altă noţiune care avea să aibă mai tîrziu şi ea multă vogă. Este noţiunea de solidaritate. Cabet e cunoscut pentru faimoasa colonie comunistă numită Toana, care se aseamănă cu falansterele lui Fourier pentru grija cu care toate detaliile -.unt prevăzute, dar se depărtează He Fourier, pentru a '-e apropia de Chven, deoarece Cabet este do-a-dreptul comunist, pe rînd la Fonriar numai consumaţia este colectivistă, producţia rămînînd o se exercita într-un regim individualist.

Ideile utopiştilor. Rezumat.

Acestea-s curentele dintîi ale mişcării sociale. După cum am văzut, ele se caracterizează : 1) Printr-un program foarte bogat şi amănunţit, program foarte puţin politic şi cultural si foarte mult economic. 2) Se mai caracterizează printr-o sociologie idealistă, umanitaristă, generoasă şi optimistă; o sociologie care ignorează ideea de împărţire a societăţii în clase sociale antagoniste, lî) în sfîrşit, tactica este cu totul ncrevoluţionară, bazată pe reforme, intervenţie voită, fie a statului, fie a particularilor, minaţi de ideea de asociaţie, căreia i se atribuie virtuţi extraordinare.

Situaţia lui Proudhon.

între aceste idei ale aşa-zişilor utopişti şi sociali-,tii marxişti şi cei de după Marx, se plasează gîndirea unui om care continuă şi perfecţionează curentele utopiste şi în acelaşi timp face legătura cu curentele de mai tîrziu. Acest om este Proudhon, care merită să ne ocupăm mai special ele el.

Interesul dioctrinei lui Proudhon.

Doctrina lui Proudhon este interesantă pentru două motive. Mai întîi, pentru că este în desăvîrşit acord cu tradiţia gîndirii franceze : ideologică, optimistă, moralistă, în al doilea rînd, pentru că doctrina lui a fost interpretată în chipuri foarte deosebite. în deosebi marxiştii şi sindicaliştii revoluţionari văd în proudhonism două lucruri foarte neasemănătoare. Marxiştii (începînd cu Marx, el însuşi), consideră pe Proudhon ca pe un mic-burghez timid şi reacţionar. Sindicaliştii revoluţionari, ca Rerth sau Sorel, susţin că, dimpotrivă, concepţia lui Proudhon este foarte revoluţionară, că revoluţia după el este un ideal destul de accsibil dacă proletariatul s-ar decide să o facă şi că o asemenea decizie nu atîrnă atît de condiţii de fapt, obiective (cum crede Marx), ci mult mai mult de condiţii morale, de voinţa proletariatului. Proudhon ar fi, după sindicalişti, partizan al mzei sociale cataştroi ice şi al luptei de clasă celei mai înverşunate.

După cum vom vedea părerea marxiştilor este mai aproape de adevăr decît cealaltă. Dar nu-i mai puţin adevărat câ între sindicalismul revoluţionar şi proudhonism există reale asemănări, după cum o vom arăta în capitolul despre sindicalismul francez.

Lucrările lui Proudhon.

Cele trei lucrări de căpetenie ale lui Proudhon, sînt intitulate : *Ideea generală de revoluţie în veacul al XIX-lea, Ideea de justiţie în biserică şi în revoluţie* şi *Filosofia progresului.* în prima, defineşte revoluţia. în rea de a doua, analizează principalele principii sociale : ideea de libertate şi de dreptate. în sfîrşit, cea de a treia, leagă ideile din primele două într-o filosofie a istoriei hegeliană şi progresistă.

Revoluţia.

Revoluţia, după Proudhon, este un fenomen necesar, pe care nici o voinţă omenească nu-1 poate opri atunci

cînd trebuie să se producă. „A eschiva o revoluţie? Dar asta e ca o ameninţare făcută providenţei, ca o sfidare azvîrlită destinului.. Ce poate fi mai absurd ca asta? Să împiedici materia de a cintări, flacăra să ardă, soarele să lucească". Sau : „O revoluţie e, în ordinea faptelor morale, un act de dreptate suverană, izvorîL din necesitatea lucrurilor şi purtind deci în sine propria-i justificare. Şi criminal ar fi un guvern care i-ar rezista".

Cauzele revoluţiilor.

în privinţa cauzelor unei revoluţii, ideile lui Proudhon sînt cam confuze. E! pretinde că mult mai importante decît faptele brute sînt *tendinţele* generale de evoluţie ale unei societăţi. Cu alte cuvinte, dacă se petrece ***in*** societate un fapt oricît de strigător la cer prin nedreptatea kii, noi totuşi nu purcedem la revoluţie. Căci faptul cel revoltător prin ei însuşi nu are de ce să ne alarmeze, îl regretăm, căutăm să-l împiedecăm pe viitor. Dar atît. Nu ne decidem să răsturnăm întreg regimul social pentru atîta lucru.

Dacă însă constatăm că nedreptatea este în societate, că nu-i accidentală, ci *„constituţională",* că există o *„tendinţă generală"* care încetul cu încetul ne duce spre un regim de inechitate odioasă, — atunci ne revoltăm ; atunci purcedem la revoluţie.

Aşadar, la izbucnirea unei revoluţiuni, tendinţele generale sînt mai importante decît faptele brute. Aşa se explică de ce, cu toată suferinţa poporului în secolul al 18-lea, suferinţă descrisă aşa de sumbru de un La Bruyere, Vauban, Boisguilbert, poporul nu se revoltă : „Căci nu fusese încă dovedit că mizeria de atunci era altceva decît efectul accidental al unor pricini temporare". Tot astfel, sub Ludovic al XV-lea, revoluţia nu poate izbucni. Ea însă izbucneşte sub Ludovic al XVI-lea, pentru că poporul se convinsese că răul era nu numai *accidental, ci constituţional.*

Cele trei momente. Aprecierea revoluţiei franceze.

în ce priveşte *momentele* unei revoluţii, Proudhon distinge trei : 1) distrugerea ordinci existente ; 2) încercarea, din partea diverselor partide, de a atrage revoluţia de partea lor, de a o exploata în sensul intereselor lor ; şi *3)* revoluţia propriu-zisă, sau *soluţia.*

Analizată la lumina acestei definiţii, revoluţia franceză de la î789 se arată a nu-şi fi împlinit decît jumătate din misiunea ei istorică. Ea avea două sarcini : să distrugă vechiul regim şi să construiască, în locu-i, o organizare nouă. Or, numai prima parte a rolului ei a fost satisfăcută. „De aci această imposibilitate dc a trăi care macină societatea franceză de 60 ani încoace".

Ea a neglijai partea economică.

îndeosebi reproşează Proudhon revoluţiei franceze că soluţiile ei au fost de natură exclusiv politică. Chestiunile economice n-au interesat-o. De aci anarhia în lumea producţiei şi circulaţiei bunurilor ; de aci nedreptate în lumea distribuţiei şi consumaţiei avuţiilor. Revoluţia franceză trebuie continuată şi complectată.

Din cauza acestei lacune, există în permanenţă o „raţiune suficientă" pentru o revoluţie apropiată. Această revoluţie, nici un guvern, nici o teroare nu o pot împiedeca.

Soluţia. Proudhon critică principiul asociaţiei.

Şi care este soluţia, programul adus de noua revoluţie de mîine ?

Aci Proudhon analizează cele două principii de guvernămînt : principiul autorităţii, preconizat de reacţionari, şi principiul asociaţiei, preconizat de socialişti.

în privinţa asociaţiei — scrie Proudhon — „am privit-o întotdeauna ca un angajament cam echivoc, care întocmai ca şi plăcerea, amorul şi alte multe lucruri, sub aparenţa cea mai ispititoare, închid într-însele mai mult rău decît bine". „Nu, — spune el aiurea — asociaţia c, prin firea ei, stearpă, dăunătoare chiar, şi mai e, pe deasupra, şi o piedică adusă libertăţii muncitorului", „în asociaţie, toţi răspund pentru toţi ; greşelile,

vinile se şterg, se nivelează". E drept că mai tîrziu, în cartea sa asupra *Capacităţii politice a lucrătorului,* aceste aspre cuvinte la adresa asociaţiilor se mai îndulcesc. Rămîne însă că, în nici un caz, asociaţia nu poate fi — cum credeau unii socialişti — soluţia în revoluţia viitoare.

Critica principiului de autoritate.

Hărnine celălalt principiu : autoritatea. Care e meritul ei ? Acela dc a menţine ordinea. „Desigur — scria Proudhon, doresc din tot sufletul ordinea, tot atît dacă nu chiar mai'mult decit acei ce o tulbură prin pretenţia la gu\ernâmînt. Dar vreau o ordine care să fie efectul propriei inele voinţe, o condiţie a muncii mele şi o lege a raţiunii mele. N-aş putea-o suporta dacă aş şti că vine de la o voinţă străină care să-mi impună, drept condiţii prealabile, sclavia şi sacrificiul".

Nici principiul sufragiului universal nu-1 satisface mult mai mult. Incompetenţa, pasiunea, dezorientarea corpului electoral pot ele oare să fie o soluţie pentru problema socială ? „Zece milioane de săraci cu duhul care s-au închinat la toţi idolii, care au aplaudat la toate programele, care au fost păcăliţi de toate intrigile, aceste zece milioane' să redacteze caietele de sarcini şi să numească mandatarii care să le îndeplinească ? Vai, domnilor, cum vă poate da prin minte un asemenea lucru !" Dealtfel, legea nu este totdeauna o emanaţie a naţiunii. Adesea se promulgă o lege pe care noi n-am vroit-o. Căci legea „a putut fi făcută fără participarea mea, cu toată opunerea mea absolută, în ciuda pagubei pe care mi-o pricînuieşte. Statul nu tratează cu mine. Nu -schimbă>' nimic cu mine". „Doar mă buzunăreşte şi mă vămuieşte". Şi, în faţa nevoii de a mulţumi pe toată lumea, guvernele se mulţumesc a schimba tot timpul legea. De aci o grindină de legi cazîud pe capul poporului zăpăcit. „Şi, după cîtăva vreme, -- spune Proudhon — veţi vedea pămîntul acoperit cu un strat gros de hîrtie. despre care geologii vor spune ca c pămînt de *formaţie papiracee'*.*

*Soluţia lui Proudhon este : **1)** economică; 2) anarhistă,*

Atunci, —• dacă nici asociaţia, nici autoritatea nu-s satisfăcătoare, — care va fi soluţia revoluţiei de mîine?

Aci intervine concepţia dominantă a lui Proudhon : preferinţa lui pentru fenomenele *economice.*

Defectul celorlalte revoluţii — spune el — este de a fi privit numai latura politică a chestiunii. Or, societatea dc azi nu mai are nevoie de guvemămînt politic. Statul, sub toate formele sale, este de prisos. în locul autocraţiei politice a guvernelor de stat, trebuie să instalăm organizarea economică a muncii, a schimbului, a producţiunii şi circulaţiunii.

Două idei se desprind de aci : *economismul* lui Proudhon şi antietatismul, antipoliticismul, *anarhismul* său. Din acest punct de vedere, Proudhon este un autentic precursor al doctrinei anarhiste. Iar în ce priveşte exclusivismul său economic, preferarea producătorului faţă de guvernant, — Proudhon este un precursor al sindicalismului revoluţionar.

Economismul şi anarhismul lui Proudhon duc la ideea de contract.

Economismul şi anarhismul politic al lui Proudhon se exprimă printr-o soluţie unică : ideea de contract, într-adevăr, producţia economică are mai presus de toate nevoie de libertate. De aci necesitatea unei concurenţe cît mai slobode şi unui regim cît mai liberal al tranzacţiilor, unui regim în care situaţia unilaterală a monopolului să fie înlocuită cu aceea bilaterală a contractului.

Pe de altă parte, dacă suprimăm statul, suprimăm doar relaţiile de autoritate de la cel foarte puternic la cel foarte slab. Rămîn însă în picioare raporturile de reciprocitate între egali. Aşadar, ajungem şi aci la noţiunea raportului sinolagmatic, la raportul contractual.

Aşadar, soluţia lui Proudhon în chestia socială este ideea libertăţii tranzacţiunilor, a reciprocităţii relaţiilor între egali. într-un cuvînt : noţiunea de contract.

Prin aceasta, el se arata un credincios urmaş al ideii franceze tradiţionale, al ideii contractuale întrebuinţată de Rousseau, Mably şi alţii. Cu singura deosebire că Proudhon dă o deosebită atenţie conţinutului economic al acestei idei.

Doua' tactici revoluţionare. Pacifismul lui Proudhon.

Aceasta e revoluţia după Proudhon. Acestea-i sînt cauzele, momentele, soluţiile. Mai rămîne de elucidat un ultim punct. După Proudhon, revoluţia trebuie să fie violentă sau pacifică? în privinţa aceasta, opiniile sunt impariite, căci stilul lui Proudhon, caro e foarte încărcat, pretează adesea la con fuziuni. Iată insă pasagii unde sensul e clar : „Vreau ca revoiuţia să fio paşnică. Dar iu schimb o vreau promptă, decisivă, complectă''.

Proudhon distinge două soiuri dc' tactici revoluţionare Revoluţia, de jos în sus, făcută de popor în contra guvernanţilor ; revoluţie represivă, întovărăşită aproape totdeauna de violenţe sanguinare. Şi este o a doua tactică : revoluţia de sus în jos, revoluţia „preventivă", realizată pe cale de reforme. Saint-Simon şi chiar saint-simoniştii nu concepeau o altă revoluţie decît pe aceea de sus în jos Proudhon le concepe pe- amindouă. Dar preferă pe cea pacifică.

Ideile de progres, de justiţie, de egalitate şi libertate.

Acest pacifism al lui Proudhon este de altfel în strînsă legătură cu întreaga sa filozofie a istoriei, bazată pe ideea do progres.

într-adevăr, chiar el declară că „ceea ce domină toate studiile mele este că pretutindeni afirm progresul".

Aceasta este o idee care a aparţinut tuturor utopiştilor veacului al 18-lea si s-a transmis unor Lessing, Comte, Saint-Simon. Proudhon o adoptă si el. Crede cu tărie în mobilitatea societăţilor omeneşti, în perfectibilitatea naturii umane, în evoluţia istorică neîntreruptă.

După el, progresul se face prin două idei : aceea de justiţie si corolarul ei : ideea de egalitate.

Căci, spune Proudhon, justiţie nu înseamnă nici simpatie, nici caritate, nici utilitate. „Justiţia este recunoaşterea la altul a unei personalităţi egale cu a noastră" ; sau : „justiţia e recunoaşterea la altul a unei originalităţi egale cu a noastră". Pe de altă parte, această egalitate se traduce prin libertatea acordată altuia. Aşadar : justiţie, egalitate, libertate, contract, reciprocitate, — toate aceste idei morale sc întrepătrund in concepţia lui Proudhon, pentru ea, împreună, să compună ideea generală de progres.

Proudhon şi Hegel.

Am spus că ideea de progres este? comună unui mare număr de gînditori. La Proudhon. ea capătă însă oarecare originalitate prin întrebuinţarea metodei lui Hegel în interpretarea istoriei.

Iată care sînt ideile hegeliene. Prima este identitatea între real şi raţional. „Tot ceea ce este este raţional", spune Hegel. Adică un lucru nu există niciodată în. mod complect absurd. îndărătul lui se ascunde totdeauna o cauză care îl fundează în raţiune.

Cealaltă idee din metoda hegeliană este celebra sa dialectică. Istoria, după Hegel, este compusă din *idei,* care se realizează în lume prin luptă. Această luptă are trei faze. în prima fază, ideea se afirmă. Această fază se numeşte *teză.* De îndată însă ce s-a afirmat o idee, apare, prin reacţiune, ideea exact contrară. Este ceea ce se cheamă antiteză. Intre teză si antiteză, se dă o luptă, care se termină printr-o *sinteză* a celor două prime eleînente. Aşadar : 1) afirmare. 2) negare şi li) negarea negării, sau afirmarea finală.

Şi procesul continuă astfel, indefinit.

Or, Proudhon. în ideea lui de progres, a întrebuinţat mult aceste două concepţii hegeliene : conceptul de identitate între raţional şi real şi conceptul luptei universale.

Proudhonismul e :
1) ideologic, şi 2) economic.

Primul concept l-a dus la un idealism şi la un moralism care domină întreaga lui doctrină socială. Celălalt concept : al luptei l-a dus la economismul său şi la ideea mulualităţii, a rivalităţii contractuale şi a reciprocităţii.

Dacă ar fi să rezumăm doctrina lui Proudhon, găsim două caracteristici fundamentale :

E *ideologică* şi e *economică.* Totuşi ideologismul e mai important ca economismul. Economismul e corolarul subordonat al ideilor morale de progres, justiţie, libertate, etc, care constituie urzeala gîndirii lui Proudhon.

Proudhon n-a fost un revoluţionar,
ci un revoltat.

O ultimă chestiune. A fost Proudhon un revoluţionar în adevăratul sens al cuvîntului ?

E drept că el a declarat-o şi a afirmat-o adesea. Credem însă că e locul aci să facem o deosebire între două noţiuni : intre aceea de revoluţionar şi aceea de recoltat.

Un revoluţionar e mai înainte de toate un om de acţiune, un propagandist. El se coboară în mijlocul mulţimii, face propagandă, la nevoie conspiră, îşi riscă viaţa si libertatea. Aşa. de pildă, ca Blanqui.

Un revoltat, dimpotrivă, se războieşte mai mult cu teoriile. Nu cunoaşte arena politică, Dc cele mai multe ori el este un izolat. Acţiunea şi mişcarea-îi displac.

Proudhon poate fi clasat in această ultimă categorie, lată ce spune Droz despre el :

„Proudhon nu era om de acţiune. El însuşi a spus-o spre sfîrşitul vieţii. Şi mai ales nu era omul unei acţiuni temeinice, care să creadă că munca, întocmai ca şi dragostea, sînt funcţiunile cele mai sacro. Anarhist şi solitar, cu deprinderi dc sălbatec, el nu se găsea la largul lui decît în mijlocul unui grup restrîns de prieteni foarte intimi". Şi Turgeon spune despre el : „Era un revoluţionar de odaie, pe care revoluţia de strada îl inspăimînta". Combativitatea lui sc exprima mai eu scamă în cuvinte.

Este deci mult mai mult un re\oltat decît un revoluţionar. Revoluţionarul serveşte o cauză unică, către care îi converg toate faptele şi gesturile. Conduita lui prezintă o perfectă continuitate.

Dimpotrivă : actele unui revoltat sînt împrăştiate. Sc înflăcărează pentru cauze diverse. Purtarea lui e lipsită de unitate. Aşa e şi Proudhon. Motivele indignărilor sale sînt foarte variate, Sc revoltă cînd contra monarhiei, cînd contra burgheziei, contra exceselor liberei concurenţe, contra comuniştilor etc, etc. Obiectul revoltelor sale e multiplu, căci nu izvorăşte dintr-o cauză exterioară obiectivă, ci din impulsivitatea şi combativitatea firii lui personale.

Burghezismul lui Proudhon.

Acum putem să decidem care din interpretările asupra gîndirii lui Proudhon este cea adevărată.

Recunoaştem că Marx avea dreptate să vadă în el semne dc mîc-burghez. într-adevăr, niciodată Proudhon n-a fost un partizan al luptei de clasă. Nici nu percepea bine deosebirile de clasă. Aceasta ţine desigur de motive biografice. El a făcut cam toate meseriile şi a făcut parte cam din toate clasele. Fapt este că era mai mult pentru înfrăţirea claselor decît pentru antagonismul lor implacabil în sens marxist.

Proudhon şi sindicaliştii
revoluţionari.

Pe de altă parte, nici sindicaliştii nu se înşeală, cînd văd în Proudhon un precursor al ior. Căci Proudhon, poate mai tare decît alţii, a afirmat necesitatea unei soluţii *nepolitice* şi *pur economice* la problema socială.

Pe de altă parte. întocmai ca şi la sindicalişti, sistemul social al lui Proudhon este încărcat cu morală, cu ideologie, cu consideraţiuni etice. în sfîrşit, anarhismul său politic d apropie încă de doctrina franceză a sindicalismului revoluţionar, de care vom avea ocazia să vorbim mai jos.

J

Cum au apărut şi trăsăturile lor caracteristice.

Socialismul utopic a apărut prima oară în secolul al 18-lea, cînd problema socială începuse să se pună, cînd însă guvernele reacţionare de drept divin erau atît de tari, încît planurile de reformă ale cîtorva visători dc talent nu puteau decît să amuze şi nicidecum să înspăimînte. „Romanele sociale" gen Morelly, Mably şi alţii nicăieri nu erau mai gustate ca la curtea regelui Franţei.

Vine însă marea revoluţie. O altă realitate apare. Socialismul încetează de a mai fi o fantezie, in epoca aceea de dărîmări şi reclădiri de guverne şi eonstitutiuni, orice nebunie putea să-şi încerce şansele de a deveni regim oficial.

Realitatea tulbure a zilelor revoluţionare face pe teoreticienii socialişti să dorească puterea efectivă. Li se grăbeşte dorinţa de reuşită. Li se deschid ochii asupra mijloacelor practice de a pune mîna pe cîrma statului.

în aceste condiţii, apare un al doilea gen dc socialism, cu totul deosebit de acel al utopiştilor. E socialismul lui Babeuf, Rlanqui şi al discipolilor acestora. FI se caracterizează prin importanţa aproape nulă care se dă programului şi importanţa aproape exclusivă acordată mijloacelor de fapt, tacticii realizatoare.

Deosebiri de temperament între ei şi utopişti.

O altă deosebire faţă de utopism este aceea a temperamentului persoanelor care au reprezentat mişcarea. Utopiştii erau gînditorî. Cînd deveneau propagandişti, erau de o naivitate puerilă -— ca bunăoară Bazard şi Enfantin. Pe cinci un Blanqui, un Babeuf, un Buonarotti, un Barbes erau nişte neastîmpăraţi, naturi explozive, temperamente de dinamită. Blanqui a petrecut mai mult de jumătate din viaţa lui la închisoare, iar Babeuf, adesea închis şi el, s-a agitat ca un posedat pînă în ziua cînd a murit pe eşafod.

Programul teoretic al lui Babeuf e naiv.

Babeuf apare în timpul revoluţiei franceze. Organizează o conjuraţie, zisă „a egalilor", cu ramificaţii **în** întreaga Franţă. Programul său teoretic este cît se poate de mediocru ca originalitate. Este un amestec de Rousseau şi de saint-simonism. Crede **în** natura inocentă a omului primitiv, pervertit de civilizaţie. Cere revenirea la comunismul iniţial. Pentru aceasta, descrie cu o amănunţime mai exagerată chiar decît a saint-simoniştilor, regimul administrativ al bunurilor **în** societatea comunistă ; administrarea producţiei, circulaţiei, repartiţiei şi subzistenţei. în sfîrşit, are o repulsiune pentru regimul de guvernămînt democratic. Cere dictatura minorităţii revoluţionare. E contra sufragiului universal şi libertăţii pentru majorităţi.

Babeuf este, în schimb, bun psiholog in ce priveşte tactica.

Unde însă Babeuf este original şi unde ideile sale au avut înrîurire însemnată asupra altor gînditori sociali este în programul său practic, în chestiunea tacticii revoluţionare, în privinţa aceasta, Babeuf a fost infatigabil şi aproape genial, Pe cît era de confuz în teoriile sale sociale, pe atît era de limpede şi ager în priceperea chestiilor de politică practică. „Totul e să reuşim". Orice mijloc e bun pentru aceasta. Şi mijloacele trebuie să fie realiste. Dacă renuntind la un principiu st; măreşte numărul partizanilor, se va renunţa bucuros la principiu.

Dacă e nevoie de demagogie, de promisiuni care să gîdile amorul propriu sau să flateze? interesele materiale ale oamenilor -— se va face asemenea demagogie, fără ezitare şi fără nici un scrupul moral. Dacă e nevoie de violenţe şi asasinate, se va omorî şi silui etc, etc. „Nu se poate face nimic decît fie prin atracţia plăcerii, fie prin aceea a forţei", scrie Buonarotti — istoriograful martor şi participant al mişcării babouviste.

Principiile tacticii lui Babeuf:
a) dreptul la răscoală.

Principiile cure se degajă din această doctrină practică, realistă, cinică şi chiar machiavelică sînt următoarele trei : 1) dreptul la răscoală, 2) conspiraţia şi 3) dictatura, în ce priveşte dreptul la insurecţie, el se bazează* pe contractul social al lui Rousseau. Oamenii, atunci cînd au ieşit din barbaria stării de natură şi cînd s-au hotărît a trăi în societate, au încheiat un *pact social primitiv,* care este adevărata constituţie a societăţilor omeneşti. Pactul acesta prevede egalitatea şi dreptatea. Guvernele care le încalcă contravin pactului social. Ele sînt deci adevăraţii uzurpatori şi revoluţionari. Ele conspiră împotriva ordinei. De aci dreptul orişicui de a se revolta împotriva guvernelor abuzive şi de a alcătui o organizare care să-i ia locul. Dacă această organizare, venită pe cale revoluţionară, comite si ea încălcări ale pactului primitiv, o nouă revoluţie o va răsturna. Astfel este afirmat principiul *revoluţiei permanente* şi al dreptului neîncetat de insurecţiune.

Babeuf precursor al multor
curente importante.

Astfel, la Babeuf, revoluţia, chiar sanghinară, devine o instituţie sacră. „Gîtuiţi, fraţilor, fără milă pe tirani" spune Babeuf ; „Dacă generoaselor voastre sforţări vi s-ar opune bariere constituţionale, răsturnaţi, fraţilor, fără scrupul, bariere şi eonstitutiuni". Astfel, revoluţia devine un scop în sine şi o instituţie aproape legitimă.

Aci stă marea inovaţie a lui Babeuf. Această idee a legitimităţii revoluţiei, chiar cu preţul violenţei şi vărsărilor de sînge, a fost adaptată de Marx, de marxişti, de Blanqui şi în cele din urmă de sindicaliştii francezi. Astfel îl vedem pe Babeuf în formă de precursor a nenumărate curente sociale importante

b) Conspiraţia.

Am spus că al doilea element al tacticii revoluţionare la Babeuf este conspiraţia. într-adevăr, sub acest raport, era infatigabil. Impulsiv şi autoritar, era făcut pentru a comanda. în societăţile şi cluburile de pe vremea Directoratului, unde oamenii se adunau în mare parte în scop de studiu, personalitatea lui Babeuf cade ca o bombă şi-i sileşte să lase deoparte cugetarea, pentru a proceda la fapte. Printre conjuraţi se găseau şi spirite făcute pentru asemenea activitate, ca Antonelle, Bertrand, Maillet, Maignet, Felix Eepeleticr etc, toţi foşti membri ai Convenţiunii. Conjuraţia era împărţită în secţii, cîte una pentru fiecare din cele 12 arondismente ale Parisului Dispuneau de poştă, bariere şi depozite de arme. Oameni de încredere stăteau gata, in caz *de.* revoluţie, să se ducă în centrele mai importante din provincie. Se ştie cum conspiraţia, trădată de unul din conjuraţi (Grisel), a fo^t prinsă şi membrii ei ghilotinaţi.

c) Dictatura.

Al treilea element al tacticii babouviste este *dictatura.* Dictatura nu a proletariatului (căci pe atunci nu era încă clară noţiunea de proletariat), ci în general dictatura minorităţii revoluţionare asupra restului populaţiei. Citind paginile scrise de Babeuf sau colegul său Buonarotti, avem impresia că cetim pe acele ale conducătorilor sovietici de astăzi. Şi este poate în logica oricărei revoluţiuni, această repulsiune pentru consultaţia populară, pentru constituante şi sufragii majoritare. Aproape toate revoluţiile au fost anticonstituţionale şi antidemocratice. Şi în frenezia sa teroristă şi autoritară, Babeuf merge pînă acolo încît propune, pentru depopularea Franţei (care suferea de un exces dc populaţie), ca soluţie, asasinatul în masă al nobililor şi al regaliştilor.

Ideea de clasă
la babouvisti.

Toate aceste explicaţii ne arată că în spiritul babouviştilor cucerirea puterii politice era urmărită fără absolut nici o examinare a condiţiilor obiective ale revoluţiei. Ei nu se întrebau dacă, odată stăpîni pe putere,

vor putea guverna. Se preocupau numai să ajungă, deodată, la guvern.

De asemeni, sînt complect străini de orice idee de luptă de clasă. De altfel, pe vremea aceea proletariatul nu oferea o fizionomie destul de reliefată pentru ca unitatea de clasă să poată fi percepută.

Blanqui.

în timpul restaurației, curentul de idei lansat de Babeuf capătă din nou adepți în persoana unor Raspail, Cavaignac, Barbcs, dar mai ales Blanqui. La acesta din urmă, apare incă mai clară ideea babouvistă a *revoluției cu* orice *preț* si a limitării ei la *revoluția politică,* fără a anticipa asupra celei economice. Cucerirea puterii ; aceasta e esențialul. Pentru rest, se va vedea pe urmă.

Ideile sale practice.

Toate aceste idei au fost foarte clar şi chiar pitoresc exprimate de Blanqui, el însuşi : „Comuniştii şi proudhoniştiî — spune el — se ceartă fără sfîrşit pentru a hotărî dacă, pe malul celălalt, este un cîmp cu grîu sau un cîmp cu porumb. Sc încăpățînează a rezolva chestiunea înainte de a trece obstacolul. Ei ! Să trecem mai întîi dincolo şi vom vedea acolo !" „Organismul social nu poate fi opera unuia, sau cîtorva, nici opera simplei bune credințe, şau a devotamentului, sau a geniului. Un regim nu se improvizează". „Revoluția e singura oare, desțelenind drumul, luminează orizontul şi ridică încetul cu încetul negura. Acei ce cred că *pai* avea în buzunar planul vreunei ordini sociale noi, sînt nişte nebuni". Pentru a învăța să înoți, trebuie mai întîi să intri în apă . „să umblăm, să lucrăm, şi, infailibil, rezultatele vor sosi".

Ideile ha teoretice.

Aceasta nu înseamnă că Blanqui n-are un plan de idei cu privire la organizarea economică a societății viitoare. Dar nu-l crede infailibil, ci se mulțumeşte a crede provizoriu într-însul, pînă la dovada excelenței unui altuia.

Iată în ce constă socialismul teoretic ai lui Blanqui. El nu diferă de al lui Babeuf decit în următoarele puncte : Babeuf cerea o reîntoarcere a omului la starea primitivă. Blanqui crede că dimpotrivă omul se naşte rău şi că numai civilizația îl îmbunătățeşte puțin. Babeuf era optimist. Blanqui,' din contră, spune undeva că „fraternitatea nu-i decît imposibilitatea de a-ți ucide fratele". De asemenea, în ce priveşte organizarea societății viitoare. Blanqui diferă de Babeuf prin aceea că nu descrie cu amănunțime administrația care va funcționa sub regimul cel nou căci, după cum spuneam, e în genere contra profețiilor.

Faptele sînt mai tari ca ideile.

în schimb, găsim detalii interesante în ce priveşte analiza acțiunii practice, a tacticii revoluționare. O primă idee e aceasta : într-o revoluție, *faptid e mai tare ca ideea.*

Un fapt, oricît de neînsemnat, e mai rodnic pentru prepararea unei răscoale decît ideea cea mai largă. Acțiunea e mai contagioasă decît ideea.

Această opoziție între fapte şi idei este mai cu seamă importantă cînd e vorba dc legi care nu se mai potrivesc faptelor. Blanqui atunci propovăduioşte călcarea unor asemenea legi care au venit în conflict cu adevărata realitate. Ca şi Marat, el va declara că „atunci cînd dreptul e violat, trebuie să ne întoarcem spre fapte pentru a-i găsi izvoare noi". însănătoşirea dreptului prin realități, iată ce a încercat el să facă toată viața.

Teoria minorităților.

A doua idee practică în tactica blanquistă este aceasta : o revoluție poate fi făcută de către o minoritate. După exemplul lui Babeuf, Blanqui împinge *teoria minorităților* pînă acolo încît declară necesitatea dictaturii şi inutilitatea consultării maselor. în programul său, în care

schițează realizarea revoluției, găsim instrucțiuni ca acestea : „Nici o libertate pentru inamic" şi „dictatură pariziană". într-adevăr, ceea ce minoritatea revoluționară este față de restul populației, Parisul este față de provincie. Blanqui nu concepe revoluția altfel decît ca o revoluție pariziană. Tot astfel cum odinioară, în Evul Mediu, cucerirea cetății întărite hotăra victoria, astăzi, luarea capitalei decide asupra soartei întregii revoluțiuni.

După el. a fost marea greşeală a revoluției de la 1848 de a consulta poporul. Era singurul mijloc de a pierde puterea. în fazele de trecere de la un regim la altul, guvernele revoluționare nu trebuie niciodată să recurgă la mijloacele democratice, care slăbesc autoritatea. „Un an de dictatură pariziană în 1848 -• scrie el — ar fi scutit Franța şi istoria de un sfert de veac de agitații zadarnice".

Revoluția posibilă oricînd si oriunde.

în sfîrşit, al treilea principiu al tacticii blanquiste este ideea că o revoluție poate fi provocată oricînd şi oriunde. De vreme ce ea e opera unei minorități eroice, va depinde numai de calitatea acesteia. Blanqui este un „voluntarist". Crede în puterea nemărginită a voinței. El nu se interesează decît dc factorii sufleteşti, „subiectivi". Condițiile „obiective" nu-l preocupă. Realitățile economice vin pe planul al doilea. Vom vedea că, la socialiştii de mai tîrziu, inspirați de Marx, va predomina concepția opusă : revoluția politică nu-i decît actul final care termină adevărata revoluție, care e de natură economică. La Blanqui, dimpotrivă : *revoluția economică e subordonată celei politice.*

E străin de ideea luptei de clasă.

în ce priveşte lupta de clasă, trebuie să constatăm că — la fel ca şi Babeuf, — Blanqui o ignorează. El pleacă de la ideea opusă, aceea a egalității între clase. A da o atenție deosebită proletariatului înseamnă, după el, a restaura, sub altă formă, vechiul regim odios al privilegiilor de clasă.

Cum se explică apariția acestei doctrine.

Cum a putut apărea o asemenea doctrină ? Care au fost cauzele sociale din care a iuat naştere 7 Am spus, la începutul acestui capitol, că una din cauze a fost revoluția franceză care a născut încrederea în spiritele timpului cum că orice plan de guvcmămînt, dacă este impus cu curaj revoluționar suficient, poate reuşi.

O a doua cauză este de natură psihologică şi ține de mentalitatea poporului francez. Iată cum o explică Sombart : „Mişcarea socială a Franței a avut întotdeauna ceva bolnăvicios, ceva surescitat, convulsiv. Puternică, grandioasă în impetuozitatea ei subită, ea slăbeşte şi se ofileşte după primele neizbînde,.. Mişcarea socială franceză se caracterizează prin ceea ce aş numi *revoluționarism* şi care cuprinde trei trăsături : spiritul de coterie, spiritul de club şi spiritul de baricade. Numesc spirit de coterie tendința de a se fărîmița în mici nenumărate fracțiuni ; spirit dc club, pasiunea conspirațiilor şi societăților secrete; iar spiritul de baricade, credința fanatică în războiul de stradă".

în sfîrşit, mai există a treia cauză, încă mai generală, în țările şi epocile unde democrația e slabă, propaganda socială şi socialistă nu se poate realiza prin mijloacele sincere ale luptei pe față, prin presă, întruniri, vot, parlamente etc. Şi atunci mişcările sociale si reformele sînt nevoite a se realiza prin mijloace ascunse, prin cluburi de conspiratori şi conjurații secrete. (Ex. : Chartismul).

Cluburile secrete.

Şi, într-adevăr, societatea franceză de pe vremea lui Babeuf şi Blanqui oferă spectacolul unei infinități de asemenea cluburi, la Paris şi în provincii. Este însă interesant de remarcat că în aceste societăți găsim un amestec de socialism cu republicanism democratic, spre

deosebire de gindirea unor Blanqui sau Babeuf, care dezaprobau liberalismul şi consultarea populară. Decit, aceşti luptători se slujeau de societăţile secrete ca de nişte instrumente. La nevoie le făceau să renunţe la radicalismul lor republican. Ni se spune cu precizie că in genere Babeuf, cînd intervenea într-un asemenea club, reuşea să schimbe cum vroia opiniile membrilor.

Cît despre Blanqui, spre sfîrşitul vieţii, este şi el cîştigat democraţiei. Astfel, în paginile scrise în 1874, vorbeşte în termeni lirici despre acelaşi sufragiu universal pe care îl privea cu dezaprobare în 1830 şi 1848.

ANARHISMUL

Anarhismul apare mai mult în ţările agrare.

Este curios — observă Sombart — cum anarhismul sc întîlneşte mai ales în ţări ca Italia, Rusia, Franţa. Spania, — ţări mai mult agrare decît industriale. în fond, faptul se explică. Ţările agrare sînt ţări mai înapoiate din punct de vedere democratic. Acolo privilegiile politice sint mai durabile. Sufragiul universal şi libertatea presei nu s-au dezvoltat. Şi atunci, ideile sociale, neputîndu-sc exprima la lumina zilei, s-a recurs la alte mijloace, mai violente, ca de pildă : atentate, crime. De aceea se poate zice că anarhismul este un *democratism comprimat.*

Explicaţia acestui fapt.

Afară de aceasta, ţările agrare n-au populaţie de muncitori industriali. Iată de ce ideile sociale sînt susţinute mai ales de intelectuali generoşi. Desigur, există muncitorimea ţărănească. Dar ţăranii trăiesc răzleţiţi. Le trebuie cimentul unor propagandişti intelectuali. Afară de aceasta, ţăranii sînt mai conservatori ca fire, mai lenţi la mişcare. Pentru toate aceste motive, mişcarea întîrziată de inerţia naturală a ţăranului, cînd izbucneşte, ia forma violentă a răscoalelor anarhice. Toate răscoalele ţărăneşti (istoricii le numesc chiar „războaie ţărăneşti") au avut această înfăţişare dramatică.

Caracterul utopic al anarhismuhd.

Pe de altă parte, faptul că promotorii mişcării sociale în ţările agricole sînt intelectualii are drept consecinţă caracterul utopic, exagerat, gratuit, al ideilor doctrinei lor. Iată de ce anarhismul, ca argumentare, este destul de naiv, se bazează pe credinţa că odată şi odată, ba chiar foarte curind, progresele ştiinţei vor aduce pe pămînt un belşug capabil să dispenseze pe oameni de a munci pentru alt motiv decît plăcerea activităţii. în privinţa utopismului său, „anarhismul — scrie Sombart — este copilul născut cam tîrziu, totuşi legitim, al bătrînului utopism dezamăgit, cu credinţa lui într-o lege unică a naturii, singură în acord cu ordinea socială".

Raţionalism

Această lege unică e raţiunea. Societăţile omeneşti urmăresc instalarea treptată, in instituţiile ci, a raţiunii. Kropotkin, unui din şefii mbcarii anarhiste, chiar a declarat că nu există, în toată revoluţia franceză de la 1789, un act mai înălţător decît înlocuirea vechii biserici creştine cu Cultul laic al Raţiunii.

Asemănări cu utopiştii.

în privinţa reformelor practice, ele sînt mai mult negative — după cum o arata însuşi numele doctrinei. Anarhism înseamnă lipsa, absenţa oricărei puteri politice. Statul, sub orice formă ar fi, este desfiinţat. Individul redevine absolut şi nemărginit liber. Ceva însă îl limitează totuşi. Dar este numai propria sa raţiune. După cum vedem, utopismul şi raţionalismul doctrinei anarhiste o apropie mult de vechile socialismuri gen Saint-Simon, Cabct etc.

Deosebiri.

Diferenţa însă apare cînd e vorba de tactică. Tactica sociaiă, la utopişti şi raţionalişti, era pacinică şi reformistă. Se făcea de către guvernele existente, cărora raţiunea le dicta măsuri profitabile binelui obştesc. Anarhiştii sînt mai pesimişti. Ei cred în deşteptarea raţiunii. Dar recunosc că ea e complect absentă din capul actualilor guvernanţi. Ceva mai mult : socot că un om, prin simplul fapt că e guvernant, este infectat de un microb special, care îi întunecă iremediabil judecata. în consecinţă, guvernul, oricare ar fi el, trebuie suprimat şi guvernanţii omorîţi. Dc aci, politica lor de atentate şi de crime.

Deosebiri şi asemănări cu 'utopismul şi cu blanquismul.

După cum \edem, tactica anarhistă diferă şi de aceea a socialiştilor mai vechi • care cereau o mişcare *de sus în jos,* făcută de guverne, pe cale de concesii, cadouri şi reforme, — şi diferă şi de aceea a socialiştilor mai noi, marxişti sau sindicalişti, •— care cer o mişcare *de jos in sus,* făcută de proletariat el însuşi.

La anarhişti, mişcarea e, la drept vorbind, de sus în jos. E pornită de o elită *de* intelectuali şi acceptată de popor. Dar această elită nu e elită conducătoare. Este o mina de revoltaţi, lucrind pe ascuns, in comploturi tainice. în conspiraţii secrete. Prin aceasta, tactica anarhistă se aseamănă cu blanquismul societăţilor prohibite şi cluburilor interzise. Se deosebeşte însă ca scop. Căci blanquismul urmăreşte dobîndirea puterii politice. Blanqui divinizează puterea. De dragul ei, renunţă la orice examinare teoretică a situaţiei. Să ne aşezăm la cîrmă — spune Blanqui. Vom vedea pe urmă ce este de făcut.

La anarhişti, acest scop este — cum am văzut •— de tot absent. (Ti nu urmăresc să ia puterea politică, ci să o ucidă odată pentru totdeauna. Scopul tacticii lor c distrugerea şi atîta tot.

Propaganda pasivă.

Afară de atentat, complot, răscoală, grevă generală, — măsuri oarecum active, anarhiştii preconizează şi o propagandă de fapte pasive, negative, ca refuzul de a plăti impozitele, refuzul de a face serviciul militar, într-un cuvînt, sabotarea prin orice mijloc a funcţionării maşinăriilor statului.

Asasinarea conştientă a nevinovaţilor.

Cîteodată, tactica anarhistă se bazează pe argumente de un absurd evident. Astfel spun ei că este profitabil pentru cauza anarhistă să se omoare nu atît personaje sus puse, cît mai ales oameni indiferenţi politiceşte, oameni şterşi şi oarecare. Căci dacă omori un marc-duce toată lumea e de acord, căci toată lumea, prin definiţie, urăşte un mare-duce. Asemenea personaje sînt odioase atît anarhiştilor, cît şi neanarhiştilor.

Pe cînd, dacă omorîm un om oarecare, crima va apărea de la început misterioasă, de neînţeles. Şi atunci va izbi cu atît mai tare atenţiunea. Cu cît atentatul va fi îndreptat împotriva unor persoane indiferente, cu atît opinia publică şi jurnalele se vor ocupa mai mult de asta şi sc vor întreba care au fost cauztie unei asemenea acţiuni incomprehensibile. Or. o asemenea anchetă va face ea lumea să ia cunoştinţă despre anarhism şi îl va propaga în marile mase ale populaţiei. Atenţia se va îndrepta spre noua doctrină pentru a o discuta. Dar, odată discuţia începută, va fi uşor să se obţină noi partizani.

Acestea-s ciudatele judecăţi pe care îşi reazimă anarhismul unele din acţiunile sale.

Anarhismul are azi puţini adepţi

E de la sine înţeles, că, cu astfel de argumente, o tactică aşa de absurdă şi disperată, care, pentru a recruta cîţiva îndoielnici partizani, sacrifică vieţi inocente, n-a avut mulţi adepţi şi astăzi chiar pare a fi complect pă-

răsită. A fost totuşi o perioadă cînd anarhismul a avut o oarecare vogă, cam pe la 1880, pe vremea cînd cuvântul lui Bakunin era relativ ascultat în Internaţională.

Influenţează sindicalismul revoluţionar şi bolşevismul.

Printre doctrinele moderne, sindicalismul revoluţionar francez i-a împrumutat •-- după cum vom vedea — oarecare elemente. Dar azi această doctrină, sub influenţa lui Leroy, tinde spre o tactică mai puţin violentă.

Răni ine bolşevismul care, aşa cum 1-a formulat Lenin, este o combinaţie de anarhism şi marxism. De la anarhişti au luat terorismul * şi credinţa într-un progres fantastic al ştiinţei şi tehnicii viitoare, iar de la Marx au luat lupta de clasă şi dictatura proletariatului.

Dar această doctrină e prea recentă în timp şi apropiată în spaţiu pentru a o putea de pe acuma aprecia cu imparţialitate. De aceea o lăsăm deoparte, după cum vom lăsa deoparte si mişcarea ţărănistă, pentru aceleaşi motive.

MARXISMUL SAU SOCIALISMUL ŞTIINŢIFIC

Mar.r şi Engels văd chestia socială în toată întregimea ei.

Mişcarea socială, pe care propagandiştii în felul unor St-Simon, Fourier, Proudhon o vedeau prea largă şi pe care apărători ca Babeuf si Blanqui o vedeau, din contră, prea strimtă, găseşte în Marx şi Engels nişte apărători realişti, care o situează îu adevărata ei albie. Nici doar

* Miiiai Kalea ronturul '• evMerit violenţa revoluţionară, inevitabilă în orice acţiune m>Ureoţionciiă. cu teTorisnuil. ca instrument al revoltei individualiste, lipsite de iliscernfirnint şi immriente. in alte lucrări nlo sociologului, cu deosebire l:l celJ <;e după 1944, aceste puncte de vedere eronate nu fost fundanr *-r.iv.l* reevaluate d depă'-ite.

un simplu program, de introdus pe calea paşnică a propagandei, nici doar o simplă cucerire dc putere, in felul unor Blanqui sau Babeuf. o „pleacă de aci să mă aşez eu", (cum caracteriza St-Simon politica). Marxismul e înainte de toate o sociologie. Apoi, mişcarea socială e, după Marx, totodată program şi acţiune şi încă cîteva lucruri pe deasupra.

Chestia socială e o chestie muncitorească.

Mai întîi, chestia socială e, după Marx, o chestiune în primul rînd muncitorească. O chestie *dc* clasă. Ea nu e făcută de „popor", ci de o anumită fracţiune a poporului şi anume de clasa muncitorească. Dintre toate chisele, singura care are dreptul să vorbească în numele tuturora este proletariatul. A fost un timp cînd burghezia avea acest drept, de care a uzat făcînd revoluţia franceză. Dar odată cu marea revoluţie, aproape tot ce era important de realizat s-a împlinit. Au mai fost cîteva revoluţii burgheze in prima jumătate a veacului al 19-lea. Dar importanţa lor e secundară.

In schimb, acuma, singura clasă care poate vorbi în numele societăţii întregi este proletariatul. Posibilităţile *dc* emancipare ale unei societăţi se găsesc — spune? Marx — „numai în constituirea înlăuntrul societăţii burgheze a unei clase care să nu fie propriu-zis o clasă a acelei societăţi ; a unei clase în care să se găsească realizată emanciparea tuturor claselor ; care să posede un caracter de universalitate din cauza suferinţelor ei universale ; o clasă care să nu ceară un drept special pentru ea singură.,., care să nu-1 ceară in numele istorici, ci in numele justiţiei omeneşti ; care să nu dorească a constitui o opoziţie personală in contra societăţii, ci care să reprezinte toate opoziţiile ce se pot ivi împotriva statului aceluia ; în sfîrşit, o clasă care nu doreşte să se dezrobească singură, ci, lîberîndu-se pe ea, să libereze în acelaşi timp toate păturile societăţii. Această emancipare a societăţii întregi, printr-o singură clasă specială, va fi realizată prin proletariat".

Proletariatul pe vremea lui Marx,

Ceea ce l-a făcut pe Marx să aşeze, în centrul doctrinei lui, această realitate fundamentală care e clasa proletară a fost, desigur, în primul rînd, ambianța istorică în care a trăit, Marx e originar din Renania, regiune foarte industrială, unde populația muncitorească era aglomerată, compactă şi destul de civilizată. Kautsky, elevul iui Marx, insistă mult asupra rolului pe care originea renană a celor doi prieteni, Marx şi Engels, a putut să-1 aibă în concepția lor asupra proletariatului. Pe de altă parte, să nu uităm că Marx a trăit mult timp în Franța şi în Englitera, două țări unde muncitorimea era foarte înaintată din punct de vedere cultural. Chiar Marx spunea odată că „trebuie să cunoaştem cultura, setea de învățătură, energia morală, neobositul dor de propăşire al proletariatului francez şi englez, pentru a ne face o idee despre toată noblețea umanitară a mişcării acesteia sociale". Uvrierul belgian îl întăreşte în această credință, în general, ceea ce impresiona nu era buna stare a proletariatului, ci schimbarea stării sale în cîțiva ani. Era ***acelaşi,*** proletariat pe care îl descrisese, impresionaţi,, cîtva'timp înainte, un Villerme, în al său *Tablou al stării* ***fizice*** *a lucrătorilor în mătase,* ***lină*** *etc",* sau Ruret în cartea sa. *Asupra mizeriei claselor laborioase în Anglia şi în Franța.* Stare de profundă beznă, fizică şi morală, de sărăcie deznădăjduită şi de obscurantism absolut. Şi această clasă, în cîțiva ani, începe să se lumineze. Nu starea, ei, ci *destinul* ei avea de ce sa-1 impresioneze pe Marx.

lată de ce clasa muncitorească a aşezat-o el în centrul doctrinei sale. Toate diversele sale teorii sînt inventate pentru a justifica existența acestei clase.

Ideea de clasă e în centrul teoriilor sale.

Să se observe că Marx aproape niciodată nu întrebuințează substantivul „revoluție", ci, mai adesea, adjectivul' „revoluționar", pus alăturea de cuvîntul clasă. Nu există pentru'el atît revoluția, cît o „clasă revoluționară".

Şi toate celelalte teorii marxiste au fost, cum spuneam, *inventate după,* în scop de a legitima şi mai bine existența unui proletariat nedreptăţit.

în primul rînd, întregul său fel de a-şi închipui istoria. Istoria, după Marx, nu e decît povestea luptelor de clasă: „om-liber şi sclav, patrician şi plebeu, baron si iobag, maistru, lucrător şi ziuaş, într-un cuvînt, apăsători şi apăsați, ridicați unii împotriva celorlalți, au dus o^ luptă, cînd mascată cînd fățişă, o luptă care s-a sfîrşit cînd printr-o zdruncinare revoluționară a societății întregi, fie prin nimicirea ambelor clase în conflict".' *(Manifestul Comunist).*

Ideea de clasă şi teoria muncitorească a valorii.

Dar nu numai concepția istorică, ci chiar cea economică a lui Marx a fost construită in funcție de clasa proletară, într-adevăr, după Marx, coca ce constituie valoarea lucrurilor nu este nici cererea, nici costul de producțiunc general, ci numai cantitatea de muncă, ce se aflä „cristalizată" — cum spune el, într-un produs oarecare. Moneda nu face decît să *traducă,* în franci, mărci sau shilingi, în unități convenționale, unitățile naturale care sînt orele de muncă. Aşa încît, economiceşte vorbind, realitatea fundamentală într-o societate omenească e proletariatul, căci el este cauza şi autorul direct al oricărei valori. în măsura în care el nu încasează de la societate echivalentul *integral* ai produsului muncii sale, el este furat, este spoliat.

Iată deci cum atît concepția sa asupra societății stînd pe loc, cît şi aceea asupra societății în mişcare, în stare de evoluție istorică, purcede de la şi se învîrteşte în jurul realității centrale care c ; Proletariatul.

Opinia lui Jaures asupra marxismului.

Jaures a văzut această particularitate a marxismului, cînd a scris următoarele pagini pline de adevăr : „Aş spune aproape că lui Marx îi trebuia un asemenea pro-

lctariat infinit de mizerabil şi de sărăcit. Avea nevoie de el, în concepţia sa dialectică a istoriei. Proletariatul, ca să fie în filosofia lui Marx adevăratul moment omenesc, ca să fie într-adevăr ideea de despuiat de orice drept social, încît umanitatea, singură, infinită în deznădejde şi în drept, numai ea să mai subsiste într-insul, in acest proletariat atît de lipsit... Este un fel de transpunere filosofică a creştinismului. Aşa-şi înfăţişează Marx mişcarea modernă de emancipare".

„întocmai cum Dumnezeul creştin s-a coborât pînă la ultima treaptă a umanităţii suferinde pentru a salva umanitatea întreagă, şi întocmai cum mîntuitorul, pentru a salva pe toţi oamenii, a trebuit să st? reducă la un grad de lipsă aproape vecin cu animalitatea, tot astfel proletariatul a trebuit să se despoaie de orice drept..., pentru a se putea pe urmă ridica, ridicând cu el odată întreaga umanitate".

Cum concepe Marx lupta de clasă.

Aşadar, clasa socială a proletariatului este cheia de boltă a construcţiunei marxiste. Să vedem acum cum îşi înfăţişează Marx această clasă, dezvoltarea şi destinul ei, felul ei de a se purta, de a se comporta în societatea capitalistă.

Această clasă - spune Marx — trebuie să lupte, să lupte contra celorlalte clase. Decit, această luptă nu exclude oarecarî alianţe cu duşmanul, în sensul că proletariatul se va amesteca în gîlcevile dintre diferitele fracţiuni ale burgheziei, ajutîndu-le să se distrugă una pe alta. Astfel, cînd marea burghezie va intra în conflict cu micii capitalişti, care reprezintă radicalismul democratic, muncitorimea va da ajutor acestora din urmă pentru a învinge marele capitalism Pe urmă, lupta se va angaja intre socialism şi mica burghezie. Şi astfel, ordinea de succesiune la puterea statului va fi următoarea : întîi marea burghezie, apoi mica burghezie, sau radicalismul democratic, în sfirşit, socialismul proletar.

Bunînţeles, în toate aceste „revoluţii", concursul proletariatului nu va fi gratuit. în timpul revoluţiei, alături de guvernul oficial, lucrătorii vor crea guverne revoluţionare, care vor exercita presiuni asupra autorităţilor pentru ca soarta muncitorilor să nu fie neglijată. Vor cere oarecare reforme, naţionalizarea domeniilor confiscate, republica federativă, reprezentarea reală a lucrătorilor. Ei vor cere, într-un cuvînt, să se ducă pînă la capăt măsurile economice ale democraţiei.

Aceasta e concepţia despre rolul clasei muncitoreşti la epoca în care Marx scria : *Circulara federaţiei comuîiiste,* adică după neizbînda revoluţiei din 1848. înainte însă, el privea revoluţia socială cu mult mai „blanquist". Vedea în ea o necesitate de tot momentul. Nu o subordona anumitor condiţii de fapt, unei anumite prudenţe de tactică — după cum am arătat mai sus.

Marx are aci două atitudini.

Aproape toţi comentatorii lui Marx au observat această concepţie dublă a sa cu privire la lupta dusă de proletariat. Concepţie uneori blanquistă, bazată pe teoria revoluţiei cu orice preţ, orişicine! şi orişiunde, — pe de altă parte, concepţie mai prudenţa, mai ştiinţifică, unde revoluţia este subordonată realizării unor anumite „condiţii obiective''.

Care din cele două vederi este adevărata părere a lui Marx ? Contradicţia între ele este evidentă la prima vedere. Şi comentatorii s-au silit să o explice.

încercări de a se. explica contradicţia.

Unii au justificat-o pi-in ambianţa în care a trăit Marx. Exilat, în ţară străină, într-o perioadă istorică reacţionară în care nu era mai nimic de făcut în materie de agitaţiuni, Marx îşi reculege gîndul, devine mai pesimist asupra şanselor de reuşită ale mişcării, şi studiază mai sociologic starea societăţii în care revoluţia urmează să se dezlănţuie odată. în momentele însă cînd se află la el în ţară, în plină agitaţie, în mijlocul revoluţiei gata să izbucnească — teoriile şi rezervele teoretice trec pe planul al doilea ; revoluţia devine lucrul cel urgent. Să

facem întîi revoluția. Vom vedea pe urmă ce mai e de făcut. în asemenea momente, Marx vorbea întocmai ca un Blanqui.

Desigur, este şi aceasta o explicație a contradicției, dacă într-adevăr există contradicție. Cercetînd însă mai atent textele lui Marx, constatăm că pretinsa contradicție nu-i decît aparentă.

Contradicția e numai aparentă.

într-adevăr, acei care invocă contradicția pun pe două coloane texte care, desigur, sînt diferite;, dar care *trebuiau* să fie diferite, pentru simplul motiv că \orbesc de două lucruri deosebite. Marx, cînd vorbeşte de *revoluție,* se referă la două soiuri de revoluție : la revoluția *economică,* care e un proces lent de prefacere, si *revoluția politică,* proces rapid constînd din transferarea puterii guvernamentale de la clasa burgheză la clasa proletară. Primul proces e secular. E o revoluție evoluționistă. Celălalt e aproape instantaneu. E o rcvoluție-lovitură.

în tot cazul, sînt două momente distincte. Și revoluția nu va fi complectă decît atunci cînd revoluția lentă economică a ajuns la ultima ei etapă, adică atunci cînd ca c încoronată cu o revoluție politică care o desăvîrşeşte. „Antagonismul între proletariat şi burghezie — scrie Marx — e o luptă de clasă care, atunci cînd va fi dusă la dezvoltarea sa cea mai înaltă, va constitui o revoluție într-adevăr complectă".

Două momente în realizarea luptei de clasă.

Aşadar, două momente. Un proces lung, secular, de dezvoltare, de formare a proletariatului şi un altul, scurt, al punerii mîinii pe putere. Marx niciodată n-a pierdut din vedere această succesiune necesară de momente. Cel de-al doilea moment nu soseşte oricînd. Marx a arătat bine că realitatea **nu** trebuie forțată si că revoluția politică nu trebuie încercată bunăoară **în momentele** de prosperitate.

Numai revoluțiile burgheze pot fi sanghinare.

Dar aceste „revoluții" politice, venite atunci cînd revoluția economică e deja coaptă, — *nu vor fi mişcări sanghinare,* violente, catastrofice. Acest caracter odios îl au numai revoluțiile burgheze. Căci acestea au fost mişcări conduse de mulțimi neorganizate, cuprinzînd într-însele multă adunătură de haimanale de strînsură şi dînd, în contra guvernului, o luptă care putea duce la victorie, dar care putea duce tot aşa de bine la neizbîndă. Chestie, întotdeauna, de noroc. Iată de ce caracterul lor este aventurier şi violent.

Pe cînd revoluția proletară n-are nevoie să fie violentă, pentru că ea merge la sigur. îi ajung, pentru luptă, mijloacele legale : sufragiul universal, presa, întrunirile libere. Este o revoluție pentru dreptate, nu o revoluție pentru libertate, cum au fost cele burgheze. Şi numai o revoluție pentru libertate are nevoie uneori să fie violentă si sanghinară.

într-un cuvînt, revoluția proletară e o revoluție prin democrație, iar nu pentru democrație.

Triumful socialismului desființează. împărțirea societății în clase.

O altă chestiune importantă cu privire la rolul clasei muncitoreşti în societate este felul în care ea urmează să se comporte In momentul cînd va deveni stăpînă. Ce va face ea a doua zi după revoluție ? Cum va guverna ea oare ? Cu aceleaşi, sau cu alte mijloace decît clasa burgheză ?

Doctrina marxistă este interesantă în această privință. Spuneam mai sus că, după ea, toată istoria nu a fost decît luptă de clasă. Să se observe bine : *a fost,* căci de acum înainte nu va mai fi aşa. Venirea proletariatului la putere va avea de efect desființarea luptei de clase. De ce ? Pentru simplul motiv- că lupta de clasă va deveni inutilă. Căci lupta nu putea avea loc decît între o minoritate care avea puterea si o majoritate care nu o avea. Numai aşa forțele puteau fi destul de potrivite pentru a se război

serios. Dar cinci vom avea pe de o parte o burghezie, adică o minoritate despuiată de puterea politică şi un proletariat care, la avantajul numărului covîrşitor, 11 va mai avea şi pe acela al deţinerii forţei guvernamentale, — mai este oare vreo luptă cu putinţă ?

Aşadar, una din consecinţele revoluţiei proletare este dispariţia sistemului de societăţi dezbinate în clase învrăjbite.

Societate şi stat.

O altă consecinţă, *care* izvorăşte din cea dintîi, este desfiinţarea statului. într-adevăr. Marx a făcut Întotdeauna (ca si maestrul său din tinereţe, filosoful Hegel) deosebirea dintre societate şi stat. Societatea este un produs natural, izvorînd din anumite situaţii de fapt si necesităţi omeneşti. Statul, din contră, este un produs artificial, este un aparat construit de unii membri ai societăţii.

De ce ? Pentru că de îndată ce există, în sînul societăţii, o pătură ce vrea să stăpînească pe ceilalţi, o minoritate ce vrea să domine, aceasta va trebui să-şi fabrice un instrument de dominaţie. Or, acest instrument, care asigură minorităţii hrăpăreţe putinţa de a exploata pe cei mulţi, acest instrument de putere silnică este *statul.* Statul e expresia politică a împărţirii societăţii în două tabere : guvernaţi şi guvernanţi, stăpîni şi stapîniţi.

Victoria socialismului atrage dispariţia statului.

Ce va deveni statul în societatea de mîine, în societatea de după revoluţia proletară ? Foarte lesne de răspuns. Spuneam adineauri că, după Marx, venirea la putere a muncitorimii va avea de efect dispariţia împărţirii societăţii în clase, Societatea socialistă va fi o societate fără clase. Pe de altă parte, statul nu-i decît oglindirea juridică a împărţirii comunităţii în clase vrăjmaşe. De unde, concluzia : triumful socialismului va antrena cu el dispariţia acelei forme istorice învechite şi odioase,

care e statul. Statul, instrument de apăsare a celor mulţi de către cei puţini nu va mai avea rost într-un regim democratic de dominare a celor mulţi peste cei puţini. Societatea socialistă va fi o societate fără stai \

Dictatura proletariatului în epoca de tranziţie.

Dar mai este o problemă. Fireşte, ştim cum va fi atunci cînd proletariatul va deveni definitiv învingător.

Dar există o perioadă critică. Aceea a primilor ani de putere. Fste răstimpul plasat imediat după izbîndă. Perioadă dificilă întru toate, pentru care Marx recomandă o metodă de guvernămînt originală : dictatura provizorie a proletariatului.

în *Poiectul Programului de la Gotha,* Engels scrie că „între societatea capitalistă şi cea socialistă, trebuie să facem loc unei perioade în care să se înfăptuiască trecerea, complectă „de la una la alta".

Marxismul a fost mult atacat pe această temă a dictaturii proletariatului. Iar sociologi ca Lenin au încercat a dovedi că această „dictatură" marxistă trebuie să fie : 1) absoluţistă şi 2) poate să dureze foarte mult, chiar un secol (rămînînd, bineînţeles, „provizorie", căci şi un secoî este un provizorat comparat cu durata milenară a societăţilor omeneşti).

Alţii au atacat pe Marx pe această chestiune. într-adevăr. Ori revoluţia politică trebuie să aibă la bază una economică şi atunci dictatura e inutilă, sau luarea puterii nu e însoţită *du* o revoluţie economică prealabilă şi atunci dictatura e neputincioasă, căci nici o dictatură din lume nu se poate menţine în contra împrejurărilor economice de fapt, —- după cea mai pur-marxistă concepţie a societăţii şi a istoriei.

"' Acest punct de vedere, şi rl eronat., este o interpretare superficială a concepţiei marxiste despre rolul statului in socialism, în realitate, textele clasicilor- marxismului postulează că în societatea viitoare (socialistă) statul fiind expresia imensei maiorităţi **H** poporului (proletariatul), îşi va pierde caracterul de instrument de opresiune a maseioi-. Cum se .ştie, în societatea socialistă statul continuă să existe şi să se dezvolte, funcţiunile sale fiind adaptate realităţilor, esenţial deosebite, ale noii societăţi.

Justificarea acelei dictaturi provizorii.

în fond, dictatura proletariatului în epoca de tranziție nu zdruncină temelia științifică a marxismului. Căci există realmente o perioadă critică de cîțiva ani, intre momentul cînd proletariatul a luat puterea și acela cînd guvernarea lui s-a consolidat definitiv. Este probabil că niciodată forțele burgheze nu vor fi mai exasperate decît în momentul utimelor zvâcniri, în momentul cînd vor vedea că au pierdut pentru totdeauna partida. Este momentul cînd, ncmaiavînd nimic de pierdut, partidele burgheze vor încerca orice. E momentul cînd vor fi cele mai periculoase pentru liniștea și ordinea cetățenilor. Și in asemenea momente este nevoie, în chiar interesul democrației, adică al liniștii celor mulți, de un regim mai sever, care să reprime cu asprime și iuțeală încercările violente alt' contrarevoluționarilor. Acesta e adevăratul sens marxist al misterioasei noțiuni de „dictatură a proletariatului în epoca de tranziție dintre societatea capitalistă și cea socialistă".

Concepția pur muncitorească a lui Marx duce la exclusivism uvrier.

După cum vedem, chestia socială, în ochii lui Marx, este o chestiune în principal *uvrieră.* Clasa muncitorească e pivotul doctrinei sale. E singura clasă care merită să i se încredințeze misiunea de a rezolva chestia socială. E clasa cea mai interesantă, pentru că e cea mai importantă în procesul producției. De la Marx încolo, acest aspect uvrier predomină. Vechea teorie a înfrățirii tuturor stărilor sociale cade în dizgrație. Cei ce mai persistă într-insa, ca bunăoară Rakunin, își pierd influența în partid. Exclusivismul uvrier câștigă mereu teren. Această „splendidă izolare" duce, încet-încet, la egoismul de clasă. Deși începuse prin a se da drept instrumentul de dezrobire al tuturor, proletariatul, în ascensiunea sa, își uită misiunea morală pe care și-o dăduse. Nu se mai gîndește decît la interesele sale. Declară în mod public

și **cu** un **fel de cinism că** disprețuiește și-**și** rîde de atitudinile morale și idealiste. Noțiunile de „justiție socială", de fraternitate și dragoste, așa de scumpe saint-simoniș**tilor, sînt** privite **de șefii** marxiști ca niște dulcegării utopice și ridicole. Noua concepție devine realistă și brutală : o clasă care-și rezervă pentru ea singură roadele victoriei și care refuză să le împartă cu alții •— iată noul aspect **al chestiei sociale.**

Marxismul duce la o concepție materialistă a istoriei.

Un corolar al acestei concepții și care constituie a doua trăsătură importantă pe care chestia socială o datorește lui Marx este *materialismul.* Chestia socială nu **mai e o chestie** de justiție abstractă, ci — după **o** expresie care a făcut multă vîivă — o **chestie** de stomac. Dacă democrația luptă pentru idei, proletariatul, el, luptă pentru pâine. Și acest mod de a vedea îl duce la o întreagă filozofie materialistă a istoriei.

Pe vremea lui Marx, materialismul era la modă. Era timpul cînd se recepta vorba celebră „gîndirea e doar o secreție a creierului". Afară de aceasta, idealismul era filozofia preferată de cler și nobilime, clasele reacționare. Din contră, în toi decursul veacului al 18-lea, revoluționarii au avut **înclinație** către ideile materialiste.

_ Filozofia istoriei materialistă pleacă de la ideea că principala pîrghie a acțiunilor omenești este interesul material. Acest interes, In toată goliciunea și urâciunea lui, Marx 1-a văzut cu o ascuțime aproape diabolică. Sombart spune despre Marx că „avea o stranie pătrundere pentru toată partea rea a firii omenești".

Marxismul c un socialism științific, cr-.re nu oferă, ci doar constată.

O altă importantă notă pe care Marx o dă chestiei sociale **este** aspectul ei *științific.* într-adevăr, toate ideologiile de piuă atunci, fără excepție, aveau, cum se spune, caracter „normativ", adică arătau *ce ar trebui să fie,* ce

ar fi bine, drept şi frumos sâ fie. Marx, el, se mârgine-te sâ explice, *cum este* şi *cum* rn fi. Descrie viitorul aşa cum nu poate sâ nu fie. Nu reclamă nimic în numele raţiunii. Se mulţumeşte a prevedea, în numele logicii. Atitudinea lui nu este moralistă, ci pozitivistă, obiectivă, rece. E atitudinea omului de ştiinţă, care constată realitatea şî atîta tot.

Să sc observe : toţi ceilalţi profeţi socialişti au venit cu mîinile pline de planuri, cu gura plină de făgăduieli de fericire, paradise terestre, organizaţii sociale ideale. Marx, el, nu promite nimic. Tar prevestirile lui realiste sînt mai degrabă triste. Şi totuşi succesul lui a fost enorm. Dc ce ? E foarte simplu. Promisiunile de fericire sînt, ce-i drept, plăcute, dar totdeauna suspecte. Pe cînd dacă cineva vine, cu o atitudine realistă, spunind răul iot, pe faţă, ciştigă credit. Şi cînd un asemenea om promite ceva, este crezut sigur şi în întregime. Or, Marx, după cum am văzut, tot făgăduieşte ceva, la capul drumului, ce-i drept lung şi plin de suferinţe.

In tot cazul, această atitudine pozitivă, antimoralisia, obiectivă, realistă, — într-un cuvînt, ştiinţifică era foarte la modă pe vremea aceea, epocă de mari descoperiri ştiinţifice, epoca în care un Renan descria în culori înfocate societatea omenească revoluţionată de progro-ele ştiinţifice.

Doctrina marxistă sc prezintă, strînsă ca într-un cleşte, în fatalismul cîtorva legi neînlăturabile, legi aproape fizice. E bine, sau e rău ca societatea să funcţioneze şi să evolueze aşa ? Chestiuni secundare ! Principalul e că aşa este şi nu altfel. Ne putem revolta, ne putem înduioşa, realitatea este cum este. Plusvaluta, acel plus de valorre pe care patronul îl fură dc la lucrător, această spoliaţiune moralmente revoltătoare nu poate sâ nu aibă loc. Este în acord cu egalitatea valorilor schimbate, este economiceste normală si inevitabilă.

Caracterul ştiinţific al teoriei plus valutei.

Într-adevăr, un schimb de valori economice ştim că trebuie făcut astfel încît cantităţile schimbate să aibă o valoare egală. Or, valoarea se măsoară după munca ce a

costat fabricarea unei mărfi. Dacă pe lingă muncă intervin şi maşini, acestea şi ele sînt egale cu munca ce a costat fabricarea lor ; şi aşa mai departe. Dar munca ? Cît costă ea ? *Cită muncă costa munca ?* Sau, ca să înţelegem bine : acea maşină vie care e lucrătorul şi al cărui rost *o.* să furnizeze putere de muncă, — ce trebuie să facem ca să o obţinem şi să o conservăm ? Exact ca pentru orice maşină.

O vom alimenta cu ce îi trebuie, o vom păzi de distrugere, de intemperii, şi, ***m*** sfîrsit, o vom amortiza, adică vom afecta o cantitate de bani pentru procurarea unei maşini identice, atunci cînd cea veche se va uza. Ceea ce, in alţi termeni, se poate spune aşa : vom da lucrătorului atîţia bani cîţi îi trebuie ca să se hrănească şi să sc adăpostească, el şi familia lui (din care vor ieşi alţi lucrători spre a-l înlocui). Acesta e „costul puterii de muncă". Este minimul indispensabil întreţinerii unui lucrător. Dar toate aceste valori (pîine, locuinţă, haine etc.) reprezintă o valoare, măsurabilă in ore de muncă. Să zicem că sînt egale cu j ore de muncă. Cu alte cuvinte', muncitorul trebuie să consume lucruri în valoare de ă ore de lucru, ca să poată munci o zi. Or, pe zi, el munceşte să zicem 10 ore. Va produce deci obiecte de o valoare egală cu 10 orc. lată plusvaluta ! Un lucrător consumă valoare egală cu 5 ca să producă valoare egală cu 10 ! Şi aceasta tocmai pentru că toate lucrurile se schimbă între ele după numărul de ore de lucru care au costat ! Ne putem indigna că lucrurile se petrec aşa. Dar nu le putem schimba, nici acum, nici niciodată. Se poate concepe ca plusvaluta să o încaseze lucrătorul, în loc să o ia patronul. Dar ca ea să nu existe deloc, -— aceasta este de neconceput.

Iată tonul teoriilor lui Marx. Au accentul de fatalism al legilor fizice. Nu-i melodia promiţătoare a tribunului făcător de făgăduieli, ci vocea rece a omului de ştiinţă, a profesorului care se mărgineşte să dea lămuriri.

Caracterul internaţionalist al marxismului.

în sfîrsit, pe lîngă cele trei trăsături de care am vorbit pînă acum, adică : 1) muncitorească, 2) materia-

listă şi 3) ştiinţifică, -— concepţia lui Marx asupra chestiei sociale mai are un caracter : e *internaţionalistă.* Nu-i naţională, aşa cum fusese doctrina revoluţiei franceze. Pină atunci cuvîntul „revoluţionar" era sinonim cu „patriot". Blanqui, Barbes, Raspail, Louis Blanc îşi decern acest îndoit atribut. Saint-Simon. cu tot universalismul lui, am văzut că restrîngea reformele în limite naţionale.

Desigur, realist şi pozitiv cum dorea să fie, Marx nu putea să nu ţină seama de specificul naţional, de starea economică diferită de la ţară la ţară. Cutare popor e mai agrar, altul mai industrial. Şi aceasta nu poate fi indiferent pentru felul cum se va rezolva chestiunea socială.

Dar aci se opreşte naţionalismul lui Marx. Am văzut că pentru el statul şi guvernul sint un instrument burghe;: de dominaţie de clasă, lată pentru ce el rupe cu tradiţia patriotică a revoluţionarilor stil vechi, şi termină faimosul *Manifest comunist* cu nu mai puţin faimoasele cuvinte : „Proletari din toate ţările, uniţi-vă !"

ÎNKM'ENTA MARXISMULUI

I. în fîermania

Doctrinele în conflict.

In mişcarea sociala, atitudinea lui Marx şi Engels reprezintă atitudinea intransigentă. Ei cereau muncitorilor să fie dîrji, să nu facă concesii, să nu se alieze cu burghezia decît pentru a o distruge. Dar, în sinul mişcării, erau şi curente mai oportuniste. Şi conflictul între aceşti socialişti care cereau colaborare? cu burghezia pentru a obţine reforme favorabile proletariatului, —- între aceşti socialişti „reformişti" şi socialiştii ceilalţi : „ortodocşii", adică marxiştii habotnici, a existat, în tot cursul celei de a doua jumătate a \eacului al 19-lea, conflict, cînd surd si cînd fătis.

Evenimentele istorice favorabile reformismului.

Este drept că evenimentele istorice erau mai degrabă favorabile soluţiei reformiste decît acelei revoluţionare cerută de Marx. De altfel, însuşi Marx spusese că o revoluţie nu trebuie făcută, adică nu trebuie terminată într-o epocă de prosperitate. Or, s-a întîmplat ca a doua jumătate a veacului 19-lea să fie tocmai o perioadă de excepţională înflorire economică şi de pace politică. Principiile democratice triumfă aproape peste tot. Tată deci pierdut un important pretext de revoluţie. Ceva mai mult : democraţia realizîndu-se, dispare acel mediu radical ncastîmpărat, acel mediu de cluburi subversive care întreţineau o agitaţie cronică.

După 1848, toate păturile sociale capătă liberă intrare în viaţa politică. Clasa magnaţilor agricultori apune. Este răpusă de capitalismul industrial care, el, devine predomnitor, în 1846, se votează în Anglia, faimoasa lege a grînelor, care loveşte în privilegiile lorzilor proprietari funciari, în 1857, Rusia suprimă iobăgia. în 1866, Austria capătă un guvern liberal si Germania este în preziua sufragiului universal. în 1867, Anglia îşi dă o largă lege electorală. în 1870, Franţa fundează cea de a III-a Republică, cea mai liberală din cîte au fost. După cum vedem, democraţia se realizează pretutindeni şi mişcarea socială de chip revoluţionar îşi pierde principalul aliat.

Pe lîngă victoria liberalismului, această epocă a fost caracterizată şi printr-o mare înflorire industrială şi comercială, printr-un însemnat avînt economic, care ridică prestigiul şi importanţa clasei muucitoreşti. Lucrătorii încep a căpăta legi de protecţiune. La 1847, ziua de lucru se reduce la 10 ore în Anglia. în 1877, ea se reduce la 11 ore în Elveţia; în 1885, se reduce la aceeaşi cifră în Austria ; în 1891, în Germania, în 1892 în Franţa. în aceeaşi epocă, Bismarck, pentru a preveni o mişcare socială violentă, acordă faimoasele legi de asigurări muncitoreşti.

în sfîrşit, paralel cu aceste evenimente, asistăm la progresele impunătoare ale mişcării sindicale în toate ţările, îndeosebi în Anglia. „Trade-unionism"-ul anglo-saxon devine principala formă a politicii muncitoreşti de compromisuri, de măsuri îndulcite şi de reforme oportuniste.

Atitudinea cumpătată a conducătorilor socialişti germani : Lassalle şi Schweitzer.

în sînul partidului socialist german — cel **mai important** pc acea vreme — conflictul între **ortodocşi şi reformişti** nu încetează un moment. Partidul este fundat în 1863 la Leipzig, sub numele de **„Asociaţia** muncitorească germană", sub preşedinţia lui Lassalle. Or, Lassalle, cu tot revoluţionarismul lui de tinereţe, revenise la o atitudine cuminţită. **Era** prieten ou **Bismarck şi** partizan al politicii oportuniste. în 1864 insă, este omorît într-un duel. Cu i.rnbă de moarte, lasă moştenitor la prezidenţia partidului pe **R.** Bccker. Dar acesta nu **conduce** mult şi preşedinţia trece lui Ioan-Baptist Allesina von Schweitzer. Acesta rişti **gase** influenţă in partid ca redactor-şef la **ziarul** *Soiialdemokrat,* pe care il scotea **împreună** cu \V, **Liebkneeht**. Odată ajuns în capul proletariatului, Schweitzer caută să-1 **îndrepte** spre aceleaşi căi oportuniste **ca** şi Eav-alle. Acopere cu laude Prusia şi păstrează prietenia Ini Bismarck. Karl Marx, care, ca papă al socialismului, \oia să dicteze, in **suveran** pontif, directive dc la **Londra,** ora indignat de atitudinea moale a lui Schweitzer.

Ruptura de la FÂsenach şi împăcarea de la 1875.

în 1862, unii din revoluţionarii dc la 1848 sînt amnistiaţi. Printre ei, şi Liebknccht. Acesta, prieten intim cu Marx, se întoarse îndată în Germania pentru a se opune atitudinii lui Schweitzer. Primul său gest este de a se retrage de la gazeta *Sozial-democrat.* împreună cu lucrătorul A. Bebel, ei formează un grup care se declară contra Prusiei, contra lui Bismarck şi contra oricărei alianţe cu celelalte partide politice, iar la congresul muncitoresc de la Kisenach din 1869, Liebknecht şi cu Bebel izbutesc să provoace ruptura Atunci se înfiinţează un al doilea partid muncitoresc, ortodox marxist, numit „Sozialdemocrati&ehe Arboitorpartei". Socialiştii se împart în două, în „Lnssalleaner" şi „Eisenacher". La alegerile din 1780, grupul basalle, întruneşte 67 000 de voturi ; grupul lui Urbe) 3!) 000. Fuziunea nu a devenit posibilă decît la moartea lui Schweitzer, în **1875.** în chiar anul morţii acestuia cele două partide refac la loc unirea de **la** Gotha.

Persewiţiile lui Bismarck, speriat de progresele socialismului

Această unire sporeşte mult **forţele** social-democraţiei. în **1877,** ea dispune de **41** de gazete, **de 500 000** de voturi şi di- **12** deputaţi. Succes **enorm care sperie pe** Bismarck, reacţionarul cancelar al **Germaniei, care pune să se voteze** faimoasa lege contra socialiştilor. **Dizolvări de asociaţii,** interziceri de **jurnale,** expulzări, **condamnări, — iată consecinţele** acestor măsuri. Dar **cu** toate acestea, socialismul se ţinea dîrz. Partidul mai **avea în 1881 vreo 320 000 voturi**. Totuşi, **îşi** dete seama **că în cele din urmă** le-ar fi pierdut şi pe acelea dacă s-ar fi măsurat **cu** Bismarck. O politică de compromisuri **devenea necesară.**

Era reformistă dintre 1888—1891.

Această atitudine fu inaugurată în **1887,** la congresul de la Saint-Gall, ceea ce ii atrase simpatii noi. La alegerile din acelaşi an, partidul întruni **763 000** de **voturi, iar** la cele din **1890,** aproape un milion si jumătate. în **faţa** acestor succese impunătoare pe de o parte, apoi din pricina purtării cuminţite pe de altă parte, legea lui Bismarck împotriva socialiştilor **fu** abrogată.

în sfîrşit, la congresul de la Erfurt, Kautsky redactează un program bazat în întregime pe o acţiune legală, pe sufragiu universal direct şi egal, pe liborta.tea presei şi a întrunirilor. — într-un cuvînt, un program de aspect **cît** se poate de reformist.

*„Cazul Volmar" **(1891)** şi „Cazul Bemstein" **(1896).***

Dar conflictul trebuia să izbucnească din nou, din pricina excesului de reformism al unora din membri. Prima alarmă e dată de publicarea broşurei lui **G.** von Volmar :

Asupra celor mai apropiate probleme ale social-democrației germane (1891). Insă cu tot scandalul dezlănțuit de „cazul Volmar", pacea este menținută prin moțiunea de la Erfurt (1891), care caută să combine amîndouă tendințele, în schimb „cazul Bernstein" (1896) provoacă o ruptură durabilă.

Cazul Bernstein.

Bernstein publică două studii faimoase. In 1896, scrie în revista socialistă *Neue Zeit* cîteva articole sub titlul general de „Probleme socialiste", şi, puţin mai tîrziu, cunoscuta sa carte: Socialism *teoretic şi social-dcmocrație practica,* în care atacă pe faţă multe din teoriile marelui Marx. Conflictul izbucneşte. Karl Kautsky ia cuvîntul în numele ortodoxismului marxist. Dc partea lui Bernstein, ia cuvîntul Volmar. **David** de asemeni, pentru a combate concluziile marxismului în aplicația lor la probleme agrare. Vin apoi „ereziile" lui Schultz. flerz etc.

în sfîrsit, trebuie să adăugăm că pe vremea aceea apăruse şi era foarte la modă filosofia neokantistă, care, în morală, se baza --• ca şi Kant ---- pe autonomia personalității, adică pe atotputernicia voinței omeneşti. Atitudine complect deosebită de cea marxistă, unde voința indivizilor nu conta, importante fiind doar realitățile sociale, care supun pe indivizi şi nu pot fi schimbate de aceştia dupu bunul lor plac.

Voința omenească în locul legilor marxiste, fatale şi impersonale.

După cum vedem, gindirea lui Bernstein se deosebeşte de a lui Marx nu numai ca idei, ci încă mai adînc : ca metodă. Metoda lui Marx constă - cum am arătat -— din a încercui faptele istorice în legi fatale şi inflexibile.

Am văzut că una din caracteristicile marxismului este atitudinea lui *ştiinţifică;* din socialism, vrea să facă o ştiinţă ; din societate, o combinaţie de fenomene ascultînd de legi necesare. Evenimentele istorici, omul nu le face, spune Marx, ci cel mult poate să lc prevadă. Şi preocuparea de căpetenie a lui Marx a fost tocmai să descopere cîteva din legile sociale care să ne permită a prevedea ce se va întîmpla mai tîrziu.

Bernstein combate de sus pînă jos această concepţie şi această metodă. Nu, socialismul nu e, nu poate fi o ştiinţă. Unde s-a mai văzut ştiinţă care sfîrşeşte cu silaba „ism" ? Socialismul e un ideal în mişcare, e o pornire sufletească ; e făcut de oameni, cu inima lor ; şi tot astfel se poate oricînd schimba. în locul legilor de aramă marxiste, Bernstein vrea să introducă, in mişcarea socială, ca motor principal : *voința omenească.* Această concepţie idealistă şi „voluntaristă", opusă „materialismului" şi „mecanicismului" marxist, Bernstein o întemeia în modul următor ;

Legile lui Marx nu-s legi.

. Nici una din pretinsele „legi" ale lui Marx — spunea el — nu-s, în realitate, legi. Iată, de pildă, faimoasa lege a valorilor. Ideea de muncă nu-t suficientă să o explice. La noțiunea de efort (care c una din fețele valorii), trebuie să adăugăm noțiunea de plăcere, de satisfacţie, de utilitate (care reprezintă cealaltă faţă a valorii). Iată acum faimoasa lege a concentrării capitalului. Există, desigur, industrii ale căror întreprinderi se concentrează neîncetat (cea metalurgică, cea minieră, industria maşinilor etc). Există însă altele unde fenomenul nu are loc. Iată bunăoară întreaga activitate agricolă care. din cauza condiţiilor ei specifice, nu se poate concentra. îi convine, mai bine exploatarea de dimensiuni mici sau mijlocii.

Revoluția se face altfel decît cum o descrisese Marx.

O altă lege marxistă, care, după Bernstein, este neexactă şi ale cărei urmări nu s-au realizat, este aceea a revoluției. Ştim că Marx anunță că, la interval de circa 15 ani, trebuie să se producă cîte o revoluţie şi anume în ordinea următoare : clasa burgheză ajunge la putere

(în contra aristocrației), cu ajutorul proletariatului. Revoluția următoare va fi făcută de un partid mic-burgbez, mai radical decît cel al burgheziei mari. Apoi, drumul fiind astfel deșțelenit dc fracțiuni burgheze din ce în ce mai radicale, va veni la putere partidul socialist al proletariatului.

Bernstein se înscrie în fals în contra acestei concepții. „Totul ne face să credem — scrie el — că o revoluție politică care să aducă la putere un partid mic-burghez a trecut de la modă și că azi revoluțiile au tendința să aducă la putere dintr-odată partidele cele mai radicale posibile. Și e natural să fie așa, căci clasele burgheze, în țările înaintate, au încetat de mult de a mai fi revoluționare, iar clasa proletară a ajuns astăzi prea puternică pentru a se mulțumi, in caz de răscoală victorioasă, cu sinpiui rol de opoziție critică. în special în Germania, este inconceptibil, a doua zi după o revoluție, un alt guvern decit un guvern socialist".

Tactica revoluționară după Bernstein. Legalism și Alianțe.

în ceea ce privește tactica revoluționară, de asemeni, Bernstein sc distinge de marxiști. Aceștia din urmă erau, ce-i drept, pentru o mișcare cu caracter în genere democratic. Rămînea însă acea fază „de tranziție" a dictaturii proletariatului, care avea un aspect categoric nedemocratic, rbsnlutist. Bernstein respinge cu totul această idee a dictaturii proletariatului. Vrea o luptă complect „regalistă".

Pe de altă parte, Marx sfătuia proletariatul să lucreze singur. Să nu se amestece, în lupta politică, cu burghezia. Să o controleze, să o critice, dar să nu-i servească drept aliat. Asemenea compromisuri nu pot decît să slăbească conștiința de clasă a proletariatului și să întirzie revoluția.

Bernstein, și *i* ci, este dc altă părere. Alianțele după el sînt utile, indispensabile, și inofensive pentru proletariat. Căci ele nu pot face rău, „conștiinței de clasă", și aceasta pentru următorul foarte simplu motiv :

Clasa proletară nu este omogenă.

Nu există o clasă proletară, ci o serie întreagă de categorii de proletari. Clasa uvrieră este o abstracție. înlăuntrul ei sînt certuri neîncetate. Și Bernstein, între altele, constată că „mai mult de jumătate din lucrătorii industriali ai Germaniei sînt actualmente, față de social-democrație, fie indiferenți, fiindcă nici nu o pricep, fie categoric dușmani". Clasa muncitorească e omogenă numai acolo unde se găsește într-o mare mizerie. Cînd insă proletariatul se deșteaptă, încep certurile dintre grupuri. Tată de ce Bernstein crede că succesul social-democrației nu va fi realizat prin unitatea omogenă a clasei, ci prin victorii neîncetate provenite din alianțe neîncetate între fracțiuni din clasa burgheză cu fracțiuni din clasa proletară. Pe de altă parte, această clasă proletară trebuie, după Bernstein, să absoarbă atît pe țărani, cît și pe micii burghezi.

Exagerările reformismului.

Dar Bernstein merge încă mai departe și admite chiar ideea individualistă a responsabilității economice individuale. Ceea ce e de sigur prea mult. Căci, dacă admitem ideea aceasta, atunci nici nu mai avem dreptul să vorbim de socialism. Socialismul este tocmai afirmarea supremației responsabilității sociale, care înlocuiește pe cea individuală din societatea burgheză. Așa că, în privința aceasta, Bernstein merge cam departe și exagerează atitudinea lui prea conciliantă.

Ideile lui Bernstein: rezumat,

Aceasta este reformismul : 1) în locul metodei cu pretenție științifică a marxismului, o metodă realistă, în care se situează fapt cu fapt, fără pretenție de a formula legi. 2) în loc de tactică intransigentă revoluționară, o tactică de alianțe și de compromisuri ; 3) în locul concepției materialiste și mecaniciste, o concepție idealistă și voluntaristă.

Kautsky răspunde lui Bernstein.

„Cazul Bernstein" a provocat în rândurile marxiste mult scandal, mai mult poate decît ar fi trebuit, căci, după cum vom vedea, multe din criticile lui Bernstein consistau în a sparge uşi deschise, căci ortodoxi şi reformişti erau în fond de acord.

Acela care şi-a luat sarcina să răspundă „renegatului" Bernstein, a fost Karl Kautsky, unul din oamenii cei mai învăţaţi, unul din capetele cele mai clare şi unul din cele mai remarcabile talente de expunere din vremilc noastre.

Kautskii e tot atit de pacifist, legalist, democrat, ca şi Bernstein.

în privinţa tacticii politice şi revoluţionare, Bernstein şi Kautsky sînt adeseori de acord. Kautsky, şi el, este pacifist, pentru democraţie — ca cel mai bun şi aproape singurul mijloc de pregătire a socialismului. Căci forţa armată —- spune el — este azi aşa de puternică, încît ar mătura în cîteva minute cele mai dîrze baricade. Cît despre celălalt mijloc : greva generală a sindicaliştilor revoluţionari, Kautsky remarcă cu justeţe că o grevă generală presupune o solidaritate aşa de perfectă intre lucrători încît asta presupune că sint destul de tari ca să vină la putere şi fără grevă generală... Parlamentarismul, constituţionalismul, libertatea presei, a întrunirilor •— pe aceste instituţii contează Kautsky, exact ca şi Bernstein.

Dar democraţia la Bernstein e scop în sine, la Kautsky e numai mijloc. Definiţie a ideilor de evoluţie şi revoluţie.

Unde se deosebesc este că la Bernstein democraţia este un scop în sine, pe cînd la Kautsky e pur şi simplu un mijloc. Ea duce la revoluţie, dar nu dispensează de revoluţie. Şi, cu acest prilej, Kautsky dă o definiţie interesantă fenomenului revoluţie. îl compară cu naşterea. Copilul creşte încet-încet în pîntecele mamei. Iată „evoluţia". Dar, într-o zi, se desparte brusc de ea. Iată „revoluţia". „Formarea organului" e lentă. „Transferul funcţiunii" mai rapid. în societate, de asemeni, „revoluţiile nu-s decît rezultatul unor evoluţii încete, progresive". Exemplu : „Drumurile de fier s-au dezvoltat încetul cu încetul. în schimb, nu e nevoie decît de cîteva ceasuri pentru ca ele, din proprietate capitalistă, să devină proprietate socialistă."

Lupta de clasă şi omogenitatea proletariatului.

Dar adevărata deosebire de vederi între Kautsky şi Bernstein trebuie să o căutăm mai ales în chestiunea luptei de clasă. Am văzut că Bernstein susţinea că nu există o clasă proletară, ci tot soiul de categorii de lucrători. Kautsky tăgăduieşte aceasta. Numai în Anglia, proletariatul e divizat. în cele mai multe ţări, el arc o impunătoare omogenitate şi o conştiinţă dc clasă puternică. Şi puterea clasei a fost în mare parte opera tocmai a acestei conştiinţe despre unitatea sufletească a clasei.

Kautsky face concesii idealismului şi chiar voluntarismului.

Dar aceste vederi pe de altă parte apropie pe Kautsky de Bernstein. Căci dacă conştiinţa de clasă, dacă îmbărbătarea în faţa succeselor progresive ale clasei au determinat întărirea acesteia, — nu înseamnă oare că factorii morali au putut influenţa forţa proletariatului ? Ceea ce revine la a spune că nu numai factorii materiali, ci şi cei puri sufleteşti influenţează mersul istoriei. Concepţie idealista şi într-o măsură chiar voluntaristă, care se cam abate de la spiritul doctrinei marxiste, apropiindu-se de acel al doctrinei reformiste. în fond, atît reformiştii, cît şi ortodocşii *revizuesc* marxismul. Dar din reviziurea unora, nu rămîne decît un vag democratism, pe cînd ceilalţi păstrează liniile mari cu care Marx construiesc societatea socialistă.

Kautsky socoate dezavantajoasă alianța între mici burghezi și proletariat.

Asupra unui punct de politică militantă dezacordul pare a fi fost mai serios. Reformiştii susţineau că e avantajos pentru proletariat să se alieze cu micii burghezi în luptele lor politice. Kautsky — cu probe istorice şi logice — arată că asemenea alianţe nu pot fi dăunătoare pentru proletariat.

INFLUENŢA MARXISMULUI

n. In Franţa.

Dezbinarea partidelor socialiste în Franța.

Cu tot conflictul între ortodocşi şi reformişti, partidul socialist din Germania reuşeşte, cea mai mare parte din vreme, să prezinte o unitate şi o soliditate vrednică de admiraţie. Nu acelaşi lucru se întîmplă cu socialismul francez. Pînă tîrziu, asistăm la o situaţie învrăjbită ; nenumărate fracţiuni sc ceartă şi se războiesc ; încă în 1885, îl vedem pe Benoît Malon, regretînd dezbinarea, reproşînd cu melancolie duşmănia între fraţi. „Nu este oare folositor — scrie el — ca toţi luptătorii actuali ai socialismului, c-or fi moderaţi sau violenţi, autonomişti sau autoritari, pacifişti sau revoluţionari, mutualişti sau comunişti, posibîlişti sau colectivişti, să-şi aibă partea lor de soare, într-o operă de muncă colectivă ? Altfel, din excomunicare în excomunicare, din subdiviziune în subdiviziune, vom ajunge să demoralizăm şi împrăştiem cu totul mişcarea noastră..."

Iată, sumar schiţată, mişcarea ideilor în Franţa, de la Marx şi pînă la război.

Marxiştii lui Guesde, sau : „Colectiviştii".

După 1870, vechile mişcări : saint-simonistă, fourieristă, proudhonistă, — îşi dădeau sfârşitul. Atunci, vine J. Guesde şi introduce marxismul în Franţa. Este ajutat de P. Brousse, G. Deville, E. Gautier, Massard, Paul Lafargue (ginerele lui Marx) etc. Scot o gazetă ***UEgalite,*** apoi alta ***Le Proletaire.*** Ideile lor sînt dîrz revoluţionare. Sindicalism, cooperatism, greve, — toate aceste mijloace le par prea dulci. Revoluţia — dacă e nevoie chiar violentă ; iată adevăratul sistem. Graţie lui Guesde — luptător neobosit •— marxiştii cîstigă oarecare adepţi. Dar în genere insuccesul î-a întovărăşit la toate alegerile şi la toate congresele (care s-au ţinut la Marsilia, 1879, la Paris. 1880, la Havre, 1881, la Reims, 1881).

Posibiliştii şi succesele lor.

Mai ales congresul de la Reims înseamnă ruptura. Benoît Malon, P. Brousse, Allemane se despărţiră de Guesde şi alcătuiră, în jurul ziarului ***Le Proletaire,*** grupul „posibiliştilor". Acest nume arată că ei înţelegeau a se menţine în domeniul lucrurilor posibile, iar nu ca colectiviştii care sacrificau totul principiilor lui Marx strimt interpretate.

. Posibiliştii fac alianţe în dreapta şi în stînga. Succesul lor creşte. Reformele în sens socialist se înmulţesc. In 1886, se organizează creditul popular; se dezvoltă învăţămîntul tehnic ; se lărgesc atribuţiile judecătorilor numiţi „prudhommes", chemaţi a tranşa conflictele juridice între patroni şi între lucrători. în 1891, se acordă un credit de 3 milioane în vederea legii asupra pensiilor muncitoreşti. Posibiliştii triumfă. Dar acest triumf totuşi le daună.. Căci adorm pe proprii lor lauri. Şi nemulţumiri se ivesc în sînul partidului.

Allemanistii,

Astfel, se despărţi un grup, în frunte cu Allemane, în jurul jurnalului ***Le parti ouvrier.*** Astfel, alături de

blanquişti (care tot mai existau), de guesdişti, de posibilişti, — se adăugară şi „aliemaniştii".

Posibiliştii încearcă alianţa nouă, cu radicalii şi sindicaliştii.

Atunci, posibiliştii căutară alte alianţe. în special, cu două alte grupări : cu radicalii şi cu sindicaliştii. Despre sindicalişti vom vorbi mai pe larg într-un alt capitol. Cît despre radicali, ei erau cei mai moderaţi dintre socialişti, sau mai bine zis cei mai socialişti dintre burghezi. Democraţie şi republică — cu mergerea pînă la ultimele consecinţe ale acestor principii. Iată programul lor.

Greva de la Carmaux şi alianţa cu sindicaliştii.

Cu sindicaliştii, avură prilejul să se întovărăşească cu ocazia faimoasei greve de la Carmaux **(1892),** cînd un muncitor a fost concediat pentru că fusese ales în Consiliul municipal al oraşului său. Sindicaliştii declarară greva. Şi posibiliştii (sau „politicii", cum ii mai numeau sindicaliştii, spre deosebire de ei care se ţineau deoparte de politică) le dădură concursul. Atunci, alianţa între ei se făcu.

Afacerea Panama şi alianţa cu radicalii.

Alianţa cu radicalii avu ca prilej afacerea Panama (o afacere de mari fraude şi corupţie de politicieni, care arăta cusururile morale şi economice ale regimului capitalist). Doi ziarişti radicali de la gazeta *La Fetite Kepublique,* Jaures şi Millerand, conduseră mişcarea de unire. Această antantă moderată făcu pe socialişti să capete, la alegerile din **1893,** cincizeci de scaune de deputat. Cifră enormă, faţă de ce putuseră pînă atunci obţine socialiştii francezi. în **1896,** programul partidului fu expus de deputatul Millerand, în discursul de la Saint-Mande, program care — spune un istoric — „avea să devină celebru pentru că el cuprindea un minimum de revendicări, astfel încît să capete un mare număr de noi aderenţi, şi toate fracţiunile socialiste".

Cele două „cazuri Millerand". Partidul socialist unificat'.

Dar, în **1899,** izbucni chestia Millerand. Deputatul socialist primise să fie ministru în cabinetul Waldek-Roussoau. Fireşte, colectiviştii lui Guesde, intransigenţi ca totdeauna, strigară trădare. După oarecare discuţii, hotărîră să supună chestiunea judecăţii unui congres. Un prim congres se ţinu la **3** decembrie **1899.** Jaures **pleda** pentru Millerand. Guesde puse congresului următoarea întrebare : „lupta de clasă permite intrarea unui socialist într-un guvern burghez Congresul răspunse prin **818** voturi contra şi **643** voturi pentru. Atunci chestiunea fu reluată la congresul internaţional din Paris **(1900),** unde se adoptă moţiunea lui Kautsky, care nu tranşa problema, ci doar refuza să o discute. Căci, spunea Kautsky, cazul Millerand este „o chestiune de tactică, nu de principii ; congresul deci n-are ce căuta aci". în sfîrşit, la congresul din Tours **(1902),** triumfară ideile jauresiste de reformă si alianţe.

Dar Millerand trebuia încă o dată să facă dificultăţi partidului, prin faptul că votă, în **1903,** pentru condamnarea autorului unui pamflet antimilitarist *(Le Manuel du Soldat).* Ceea ce avu drept efect că, la congresul internaţional din Amsterdam, socialiştii se pronunţară contra reformiştilor francezi.

In sfîrşit, graţie spiritului larg împăciuitor, al elocventei generoase şi fascinante a lui Jaures şi a muncii sale neobosite, socialismul francez cunoaşte iarăşi unirea. Şi de la **1905** încoace, avem partidul socialist unificat.

Să vedem acum care sînt ideile principalilor luptători socialişti francezi, îndeosebi doi : Guesde si Jaures. Căci despre sindicalism vom vorbi separat.

Guesde. Doctrina lui nu e originală. Intransigența ei.

Doctrina lui Guesde nu prezintă absolut nici o originalitate. Este chiar originală prin aceea că autorul ei se silește să nu inventeze nimic, să nu pună nimic de la el, să urmeze cît mai servil litera evangheliei lui Marx. Decit, oricît s-ar fi forțat Guesde să fie marxist, n-a izbutit pe deplin. Căci în fond teoriile lui Marx au nevoie — după cum am arătat — de o interpretare mai largă. Şi numeroase sînt pasagiile din Marx unde Marx protestează împotriva interpretărilor prea simple şi prea strimte ale propriei lui doctrine. Ba chiar odată Marx a exclamat : „eu nu sînt marxist !"

In special în ce privește lupta de clasă și chestia alianțelor cu alte partide, precum şi in ce priveşte tactica socialistă, — Guesde este de o intransigență încăpățînată.

Nu admite nici un soi de alianțe cu partidele burgheze.

Iar printre mijloacele de realizare socialiste, nu primește decit unul : revoluția. Altele, ca sindicatul, cooperatismul, greva generală, i se par naive și insuficiente.

Abateri *de la marxism. Tonul de pamjlet.*

Dar dacă la rigoare în aceste două chestiuni Guesde este mai mult sau mai puțin marxist, — în schimb, el nu mai e marxist deloc dacă ne gîndim la restul doctrinei sale.

în primul rînd, el nu a fost niciodată un gînditor, ci un luptător, un gazetar relativ lipsit de talent. Tonul lui e vecinie violent, polemic. Scrierile lui n-au niciodată aspect științific, rece, cugetat, ci un stil de pamflet. Cîtă deosebire cu scrierile lui Marx, unde, cum am spus, predomină tonul științific. Marx nu propune, ci expune. Nu făgăduiește, ci constată.

Altă abatere : neglijarea chestiunilor economice.

Dar deosebirea cea marc față de Marx este în chiar cuprinsul doctrinei lui Guesde. Spuneam că în centrul

teoriilor marxiste se află fenomenele economice. Marxismul este în fond un manual critic dc economie politică. Toată filozofia istoriei lui Marx este bazată pe legile şi faptele economice.

Or, Guesde n-a fost niciodată un economist. Problemele acestei științe nu l-au interesat. în doctrina lui găsim discutate numai chestiuni politice de tactică şi luptă. Nici o vorbă asupra mecanismelor economice.

Acest aneconomism, comparat cu economismul exagerat al lui Marx, ne dovedește încă o dată că Guesde, cu toate sforțările sale, era mult mai departe de maestru decît o credea.

Jauresismul e o doctrină critică.

Celălalt mare luptător francez a fost Jaures. Fire generoasă, spirit cultivat, filozof adînc şi polemist talentat, Jaures reprezintă foarte tipic socialismul tradițional francez, dominat de ideea de libertate şi înfrățire.

Jaures are o mare admirație pentru Marx. Dar nu-i primește nici una din teorii fără importante rezerve. De aci o primă trăsătură a doctrinei lui : este o doctrină critică, intocmai ca a lui Bernstein.

Evoluționismid lui Jaures.

în ce privește teoria istoriei, Jaures, este evoluționist. Crede în treceri lente și progrese treptate. Firește, și Marx este evoluționist. Dar la Jaures această vedere este afirmată cu şi mai multă tărie.

Este antideterminist (voluntarist) şi antimaterialist (idealist)

Unde Jaures se desparte de Marx este în chestiunea determinismului şi a materialismului istoric. Jaures nu vrea să creadă că evenimentele spirituale superioare, îndeosebi cele morale, sînt condiționate de faptele economice. Concepția lui este mai idealistă. Afară de aceasta, nu admite să se mulțumească a constata ce va fi. Omul

trebuie să vrea, să dorească, să tindă spre bine, spre moral. Trebuie să se preocupe nu numai de ce este, ci şi de ce ar trebui să fie. Aşadar, pe lîngă idealistă, doctrina lui e şi normativă (adică năzuieşte nu numai să cunoască realitatea, dar să o şi îndrepte).

Clasa proletară la Jaures.

Din cauza largii sale generozităţi, Jaures are despre clasa proletară o idee cu totul diferită de a lui Marx. Prin clasa muncitorească, el înţelege nu numai lucrătorii propriu-zişi, dar şi ţăranii săraci, precum şi micii burghezi. El. ca şi Bernstein, extinde ideea de clasă lucrătoare.

Tactica alianţelor.

Ca o consecinţă a acestei concepţii, avem tactica politică preconizată de Jaures, care admite orice alianţe, orice întovărăşiri cai guvernele burgheze. Căci toate nu-s decît paşi — lenţi dar siguri — către revoluţia socialistă, în sfîrsit, Jaures este contra grevei generale (deşi la început o admisese).

Comparaţie cu Bernstein.

După cum vedem, doctrina marelui socialist francez seamănă mult cu aceea a lui Bernstein. Diferă totuşi prin originile ei. Reformismul lui Bernstein este clădit la şcoala faptelor. Bernstein a deschis ochii, a analizat, rece, mişcarea sindicală engleză; a verificat marxismul la lumina faptelor. Reformismul Iui Bernstein este experimental. Fe cînd al lui Jaures e *etic,* adică idealist, moral. Jaures pleacă dc la idei, de la ideea de justiţie, dc libertate şi dj înfrăţire. Este vechea tradiţie a gîndirii sociale franceze, pe care a cristalizat-o — cum am văzut — aşa tie bine Proudhon.

Originalitatea acestei doctrine.

Sindicalismul revoluţionar, doctrină pur franceză, este, poate, cea mai interesantă mişcare socială din cîte au existat vreodată. Interesantă mai întîi pentru noutatea atitudinii ei critice. Nu admite nimic tradiţional. Se îndoieşte de tot ce e vechi şi tradiţional. Şi cere, înainte de orice reformă în societate, o reformă în suflete. Cere muncitorimii curaj, violenţă chiar. într-un cuvînt sc desprinde din această mişcare un parfum general de tinereţe triumfătoare care îi dă o deosebită originalitate.

Complexitatea ei.

Dar sindicalismul revoluţionar francez mai e interesant şi pentru partea sa doctrinară. Căci acest sistem provine din combinarea metodică a multor alte sisteme filozofice şi sociale : marxism, blanq ism, proudhonism, bergsonism, kantism etc, etc. Şi toa. acestea nu luate la întîmplare, ci alcătuite metodic şî *c* nştient, luînd de la fiecare doctrină ce era. bun şi ad£ ;.;înd ce-i lipsea.

Caracteristica : urăşte atît pe politicieni, cît şi pe intelectuali.

Sindicalismul revoluţionar se caracterizează în primul rînd prin aceea că critică şi atacă deopotrivă pe intelectuali, cît şi pe politicieni. Intelectualilor le reproşează mai întîi că trăiesc în nouri, că nu-s realişti ; apoi că toţi au ideea falsă a inferiorităţii muncii manuale faţă de cea intelectuală. în sfîrsit, că intelectualul este cel dintîi care se lasă îmburghezit, abandonînd cauza muncitorimii.

Cît despre politicieni, spun că „cetăţeanul, ca atare, prin firea lui, priveşte cu indiferenţă la problemele economice, căci el a fost fasonat de şi pentru putere... Cetăţeanul este creso.it pentru putere, nu pentru muncă"

— scrie M. Leroy. In 1881, Joiffrin, candidatul muncitorimii, spunea : „Vrem să lăsăm deoparte această bătrînă politică burgheză care consistă din a vota pentru avocaţi, literaţi, medici, rentieri, cu toţii nişte privilegiaţi, interesaţi să paralizeze revendicările sociale. Dacă vrem să grăbim emanciparea noastră, să isprăvim cu această sclavie... şi să ne alegem mandatarul printre acei care ca şi noi sînt supuşi asprelor condiţii ale muncii obicinuite"

Economism extrem.

Aşadar, pe deoparte : cetăţeanul -— politician, intelectual, în toate cazurile : *consumator;* — pe de altă parte : *producătorul.* Iată ideea centrală a sindicalismului revoluţionar. Problema politică nu interesează. Problema economică singură contează. Este o reeditare sub altă forma a distincţiei între muncitori şi noocupaţi (oisifs) din doctrina saint-simoniană, cu care se aseamănă prin acest *economism* exagerat. Deosebirea de saint-simonişti e că prin muncă sindicaliştii înţeleg numai pe cea manuală.

Egoismul de clasă e marxist.

Dar adevăratul inspirator al acestei idei de a reduce totul la uvrier şi la activitatea economică nu se datoreşte saint-simoniştilor, ci mai mult lui Marx. Este ideea de clasă, de clasă luptătoare, care am văzut că era cheia de boltă a marxismului. Pe de altă parte, excesul de economism este de origine tot marxistă. Marx e care a clădit teoria socială în primul rînd pe principii economice (spre deosebire de alţii, care o clădeau pe idei morale sau pe consideraţii politice). Dar pe cînd Marx explică situaţia muncitorului prin teoria plusvalutei, sindicaliştii (în deosebi O. Sorel) o explică prin ideea mult mai generală şi mai simplistă că muncitorul e, în societate, singurul care munceşte, care produce. De aceea, ideea clasei proletare c la sindicalişti încă mai exclusivistă ca la Marx, iar sindicalismul se poate defini, în această privinţă, un hipermarxism.

Asemănări cu reformismul lui Bernstein.

în privinţa felului cum sindicaliştii privesc clasa proletară, se poate spune că ei sînt mai aproape de Berstein decît de Marx. Ca şi reformiştii, ei critică concepţia prea simplistă a lui Marx, care vede în proletariat o grupare omenească omogenă. în realitate — spune sindicalistul Sorel - - nu există un proletar în abstract, după cum nu există o „natură umană" în abstract, — ci doar proletari, destul de deosebiţi unii dc alţii şi cărora prin educaţie neobosită trebuie să le formăm, cu timpul, o conştiinţă despre asemănările dintre ei şi interesele lor comune.

Marxismul sindicaliştilor.

Dar aceasta nu e singura ocazie cînd sindicaliştii, criticînd, se îndepărtează dc Marx. Adică, ta urma urmei, ei pretind că în fond se întorc la „adevăratul marxism", la „marxismul lui Marx" spre deosebire de acel al şcolarilor lui. Şi adaugă că, de altfel, „marxismul nu se poate bine înţelege decît la lumina teoriilor sindicaliste, după cum si, vice-versa, tezele sindicaliste nu-şi capătă tot înţelesul lor decît pentru acei ce s-au nutrit cu doctrina lui Marx".

Aşadar, în general, sindicaliştii nu *atacă* pe Marx, ci declară a-l interpreta mai *larg.*

Ideea de stat şi asemănările cu anarhiştii.

Cu o excepţie, totuşi, atunci cînd e vorba de ideea de stat şi de teoria dictaturii proletariatului.

Sindicaliştii nu admit în nici un chip ideea de stat. Căci statul nu-i decît „patronatul lărgit şi ridicat la maxima lui putere" — cum spune sindicalistul Ed. Berth. Sindicalismul. vrea activitate economică liberă de orice constrîngere guvernamentală : „sindicalizatul liber în sindicat, sindicatul liber în federaţie, federaţia liberă în confederaţie", — iată idealul politic (sau mai corect antipolic) al sindicalismului.

Prin acest libertarism absolut, sindicalismul se apropie de anarhism. Se deosebeşte totuşi prin două trăsături. Mai întîi, libertatea la sindicalişti n-are un caracter *individualist* ca la anarhişti, ci social. Profită întregii clase, nu insului. E o libertate legată de ideea de clasă, care, ea, e străină de idealul anarhist. în al doilea rînd, găsim o deosebire cu privire la ideea de violenţă. La anarhişti, violenţa este un expedient practic. La sindicalişti, ea e o idee pedagogică, un mijloc de educaţie a curajului şi a revoltei, a spiritului de luptă şi de rivalitate.

Asemănări şi deosebiri cu blan([uismul.

Sindicaliştii vor un fel de „revoluţie în permanenţă''-. Le repugnă ideea, scumpă sociaL-democraţiei germane, a unei aşteptări cuminţi pînă ce procesul lent al revoluţiei finale va binevoi să ajungă la maturitate. Sint pentru calea directă şi pentru revoluţia cu orice preţ Recunoaştem imediat aci o asemănare izbitoare cu blanquismul. Asemănare care se datoreste faptului că tradiţia blanquistă n-a încetat un moment in Franţa sub cea de a treia republică.

Dar sindicaliştii depăşesc pe: blanquişti, căci nu se mărginesc ca aceştia la conspiraţii şî răsturnări, ci vor violenţa pentru ca însăşi, pentru virtuţile ei proprii. Or, lui Blanqui îi repugnă ideea de brutalitate. Si cultul sindicalismului pentru ideea de violenţă este. cum am spus. mai degrabă o influenţă anarhistă.

Pe de altă parte, sindicalismul se depărtează de blauquism prin aceea că se dezinteresează complet de problema politică, şi nu o privesc decît pe cea economică. Aşadar, tocmai inversul blanquismului. De aceea sindicalismul, din acest punct de vedere, ar putea fi definit cu formula : „un blanquism fără politică".

Greva generală.

„Acţiunea directă" a sindicaliştilor este de natură pur economică şi sufletească. Principala armă în tactica lor este greva generală. Au şi făcut cîteva tentative : greva

marinarilor din 1901, aceea de la Marsilia din 1902, unde comitetul u realizat şomajul a 15 000 de lucrători.

Greva generală este precedată de greve parţiale. Sabotajul, boicotul — sînt armele ei complimentare. La congresul din Amiens, Pouget oferea programul următor : 1) greve generale pe corporaţii, asemănătoare manevrelor de garnizoană ; 2) încetarea muncii, pretutindeni, la o oră fixată ; 3) oprire generală şi completă, punînd proletariatul in stare de război pe faţă cu societatea capitalistă ; 4) grevă generala, revoluţie.

Iar Ed. Berth scrie : „Clasa muncitorească îşi arată si dovedeşte puterea printr-un act formidabil şi simplu : încrucîşîndu-şi braţele". După el, greva generală este „o mişcare în doi timpi şi anume : refuz colectiv de-a munci, cu oprire generală a imensului sistem al producţiei ; al doilea timp : cucerirea revoluţionară a acestui aparat economic de către clasa muncitorească".

Greva generală a fost propusă prima oară de Aristide Briand şi Pouget în 1902, la congresul din Montpellier. Dar adevărata ei origine e anarhistă, bakuninistă.

Greva generală. Deosebiri j'aţă de. anarhişti.

Se deosebeşte însă de felul cum este concepută greva generală de către anarhişti. Aceştia văd în ea exclusiv un mijloc practic, realist, de a pune mina pe putere şi, mai ales, de a distruge ordinea socială anterioară. La sindicalişti, există, desigur, ceva din această concepţie. Dar se mai adaugă o idee nouă. Aceea a grevei generale privită ca *un mit,* ca un ideal care, chiar dacă nu se realizează niciodată, tot rămîne eficace şi binefăcător ca acţiune morală, ca stimulent al curajului, al spiritului dîrz de luptă.

Regăsim aci caracterul etic, moralistic al sindicalismului revoluţionar francez.

Moralism idealist.

într-adevăr, spre deosebire de marxism, care, moralmente, dă uneori impresia de cinism ; spre deosebire de

anarhism şi blanquism, care se dezinteresează de consideraţiunile etice, — sindicalismul revoluţionar priveşte lucrurile de la o mare înălţime morală. Cere lucrătorului o viaţă ireproşabilă. „Lumea nu va deveni mai dreaptă — scrie Sorel — decît în măsura în care va deveni mai castă".

Regăsim aci vechea tradiţie idealistă a socialismului francez, reprezentat mai cu seamă de Proudhon (si pe care o semnalam şi la Jaures).

Ideile morale la Marx.

La lumina acestei idei de justiţie, de libertate, de curaj moral, — sindicalismul încearcă, nu să critice, dar să *explice mai bine* pe Marx. Căci — spune Ed. Berth, ironia cu care Marx trata uneori principiile morale nu viza decît exagerările burgheze ale acestora ; ironia se adresa nu lor, ci felului cum burghezia, prin tot soiul de scamatorii, reuşea să le confişte în beneficiul ei.

Determinismid e compatibil cu libertatea şi cu voluntarismul.

Printre ideile morale, una din cele mai importante e aceea de libertate. Or, ştim că sistemul lui Marx e *determinist,* reduce fenomenele istoriei la mişcări fatale, la tendinţe necesare, la legi veritabile, în faţa cărora voinţa cîtorva oameni este neputincioasă.

Sindicaliştii nu combat această concepţie. Recunosc că există şi asta în istorie. Dar că aceasta nu exclude deloc existenţa libertăţii. Există domenii unde voinţa şi libertatea sint mai puţin eficace, precum şi alte domenii unde putinţele lor sînt mai mari. Ceva mai mult — spune Berth — „libertatea îşi ţine împlîntate în necesitate rădăcini foarte îndepărtate şi, în realitate, din necesitate izvorăşte libertatea". Regimul socialist va fi un regim de, libertate, căci „din fatalitatea capitalistă va ţişni astfel libertatea muncitorească".

Cît despre „materialismul istoric", concepţie care a fost acuzată de demoralizatoare pentru curajul muncitorimii. — sindicalismul nu o crede nici falsă, nici deprimantă. Dacă este adevărat că există legi economico-sociale inflexibile, aceasta nu numai că nu descurajează acţiunea noastră, ci dimpotrivă o stimulează, ii dă încredere în sine ; căci „omul are nevoie, pentru a acţiona cu putere, de a crede că, împreună cu el, colaborează vaste forţe naturale, că alături de el lucrează energiile profunde ale istoriei însăşi şi că universul întreg conspiră la eforturile sale,

•Acest moralism al sindicalismului revoluţionar francez este un idealism bazat pe acţiune, un idealism practic.

Caracterizare a sindicalismului revoluţionar.

Acum putem caracteriza acest complex sistem de gîndire practică şi teoretică ce se numeşte sindicalismul revoluţionar. Am văzut că primeşte toate ideile lui Marx — afară de una : ideea statului. Ca tactică se apropie de Blanqui. Dar îi lipseşte preocuparea fundamentală a blanquismului : politica. în sfîrşit, este o doctrină idealistă, de un idealism puternic, dar cu caracter practic.

în cîteva cuvinte, sindicalismul revoluţionar se poate defini astfel : un marxism fără stat, un blanqursm fără politică şi un idealism practic.

Cauzele care l-au făcut să apară, şi numai în Franţa.

Cum a putut apărea un asemenea sistem complicat, coerent şi aşa de original ? Şi de ce a apărut în Franţa ?

Sombart explică foarte bine condiţiile obiective şi subiective ale naşterii acestei doctrine. în Franţa, socialiştii se certau între ei într-un mod odios şi demoralizator. De aci discredit pentru politicieni, chiar şi poate tocmai cînd sînt socialişti. In al doilea rînd, clasa muncitorească din Franţa n-avea o alcătuire sindicală ca în alte părţi. Totuşi, lucrătorul, individual, era foarte deştept si conştient. Dc aci încercarea dc a se înlocui ceea ce sindicalismul de fapt nu făcuse, printr-o acţiune sindicală sufletească. în sfîrşit, spune Sombart, Franţa e ţara unde găsim cea mai curajoasă libertate de gîndire.

Acolo există, o intransigenţă iacobină care adesea nu tolerează nici un soi de ipocrizie morală şi cere atitudine francă în viaţa socială. De aci ura contra intelectualilor ipocriţi şi afirmarea brutală, aproape cinică, a principiilor violenţei şi sincerităţii sociale absolute.

Apreciere critică asupra sindicalismului.

In tot cazul, aşa cum e sindicalismul revoluţionar este, pentru istoricul de doctrine sociale, unul din sistemele cele mai originale şi mai interesante, fireşte, sînt cîteva puncte criticabile. Ca bunăoară acel al grevei generale. Greva generală — cum foarte bine spune Kautsky — este un lucru aşa de formidabil, presupune o putere, din partea proletariatului, aşa de imensă, încît, dacă ar avea-o proletariatul n-ar mai avea nevoie să o aplice. S-ar impune şi fără grevă generală. F, drept că sindicaliştii privesc greva generală nu numai ca mijloc practic, ci şi ca *mit,* ca *stimulent moral.* Din acest punct de vedere, concepţia lor este desigur mai puţin criticabilă.

Dar, în general, ideea de violenţă a fost abandonată de noii reprezentanţi ai sindicalismului. Ideea lui Sorel şi Berth este înlocuită cu ideile mai pacifiste ale unui Leroy.

DIN „ATITUDINI"

(1931)

PENTRU DEMOCRAŢIE

Asistăm de o bucată de vreme la un nou snobism. In debila şi dezorientata noastră opinie publică, multă-puţină cîtă este, se manifestă o predilecţie pentru doctrinele de dreapta. Un jurnal bucureştean susţine chiar, cu doctrinari care au mult temperament, o întreagă teorie, care nu e altceva decît pastişarea ideologiei maurrasiste. încetul cu încetul, militarul, inginerul, doctorul şi magistratul de provincie, care citesc mai mult jurnale decît cărţi, iau cunoştinţă de o critică factice a democratismului. Intelectualul oriental, cu veleităţi veşnice de parvenire materială, chiar cînd c fiu de ţăran, sau poate mai ales, e de tendinţe aristocratice. Cum nu există orgoliul tradiţiei, fiecare abia aşteaptă să-şi trădeze clasa, ca să se cocoţeze în cea imediat superioară.

Nu e noutate pentru nimeni lăcomia cu care mulţi cărturari români aşteaptă ultimele noutăţi din străinătate, după care să-şi modeleze atitudinea. De data aceasta însă, moda a atins toate culmile exagerării. Că avem teoreticieni ai dictaturii nu e de mirare, dar avem, ceea ce nu mai e de înţeles, regalişti, adică oameni care cer rege într-o ţară în care există rege, acceptat de toată lumea, numai fiindcă în republicana Franţă se găseşte firesc un astfel de partid.

Astfel, la noi, avem o sumedenie de regalişti, care cer din răsputeri ceva care există în toată legea şi foarte consolidat încă demult.

Nu e de mirare deci că democraţia şi parlamentarismul sînt aspru criticate, denunţate ca învechite, depăşite de fapte, nimicite de experienţă. Maurras, ultimul idol, aşa a spus, aşa trebuie să fie. Imitaţia c cu atît mai valoroasă cu cît e mai fidelă. Tot ce îi vine în minte Franţei

să facă, să fii sigur că vom găsi adepți cu droaia și aici. Dacă **s**-ar forma la Paris un curent pentru creațiunea unei flote în Oceanul Atlantic și unul contra menținerii flotei din Mediterana, nu vă îndoiți că se va găsi la București un curent de opinie publică care să arate necesitatea inexorabilă pentru România de a crea o flotă în Ocean și dezastrul iminent de a conserva una în apele mediterane.

Numai așa se poate explica cum se pot găsi publiciști care **să** tragă concluzii asupra dezastrelor de la noi, prin analogie cu ceea ce se întîmplă in Franța. Se zice : uitați-vă la convulsiunile regimului parlamentar de acolo, imposibil de constituit un minister durabil. Șase miniștri de finanțe într-un an ! Și nimeni nu e de vină de toate acestea decît regimul parlamentar. Să-1 desființăm și la noi. Culmea candoarii am văzut-o cînd un gazetar bucureștean trăgea concluzii contra parlamentarismului în genere, din faptul că s-au furat urnele și s-au bătut oamenii pînă la sînge în alegerile făcute la noi.

Să admitem pentru moment că toate acestea ar fi bune pentru Franța.[3] Dar la noi e tocmai contrariul : la noi nu există nici urmă de regim parlamentar. Dar poți oare condamna o instituție care n-a fost lăsată să funcționeze ca să se vadă ce poate da ? Respectați regimul parlamentar, faceți-1 real și pe urmă studiați-i consecințele. Dar numai după ce a funcționat. Dar ce înseamnă **să** condamni un regim înainte de a exista, **să** te plîngi tot timpul de nenorocirile pe care le aduce fără ca acest regim să fi putut fi realizat nici pe departe o singură zi măcar ? Și de unde știți că ar da un rezultat ca în Franța și nu ca în celelalte țări parlamentariste ? La noi democrația și parlamentarismul nu există. Sînt simple halucinații. Și totuși toate relele îi sînt puse în spate. Dar a proceda așa nu înseamnă oare a condamna tocmai regimul antiparlamentar, cel real, cel care funcționează neturburat la noi, fiindcă toate relele constatate sînt în strînsă legătură cu dînsul ?

Regim parlamentar nu avem. Dacă totuși lucrurile nu merg bine vina trebuie să fie a antiparlamentarismu-

[3] Dar adversarii parlamentarismului de cc tiu discută și situația din țările parlamentariste : Anglia, Germania, Bc];;;a, Olanda, Suedia, Norvegia, Danemarca, Statele Unite etc.?!

lui și nu a democrației care nu există, care n-a fost lăsată să-și dea măsura capacității sale.

Totuși sîntem convinși că nici măcar în Franța suferințele care agită poporul nu sînt datorite regimului parlamentar. Dificultățile financiare ale Franței sînt urmele războiului.

Dacă douăzeci de tehnicieni din cei mai iluștri nu pot găsi nici o soluție, pentru ce ar găsi-o un general ori un literat de la *Action jrangaise* care ar funcționa ca dictator ?

Ultimele lovituri de stat din Italia și Polonia aduc, se pare, noi argumente de fapt în favoarea regimului dictatorial.

Observația trebuie făcută : că dictaturile europene recente au apărut toate în țări meridionale în care nervozitatea individualistă, cînd e obosită, se reface repauzîndu-se în dictaturi de cîțiva ani. Italia n-a avut astîmpăr o istorie întreagă. Domină și azi acolo concepția Renașterii cu condotierii și luptele lor. Același lucru în Portugalia. Cred însă că nici o țară serioasă nu invidiază situația de acolo. în Spania, abrutizarea fanatică, catolică și decăderea prin mizerie a claselor de jos fac suportabilă orice situație impusă violent de sus în jos. Și reacțiunea democratică totuși a venit.

în Franța, unde dozarea antropologică a adus un fericit echilibru între temperament și rațiune, unde amestecul omului de nord cu cel de sud e din cele mai potrivite, domnește în schimb democrația, cu mici întreruperi, de aproape o sută de ani. Atîta vreme cît putea să invoace, în timpul războiului, prestigiul ei militarist, reacțiunea noastră a dat veșnic ca pildă de societate sănătoasă minunata țară care e Franța. Astăzi însă, exemplul acertei colectivități libere îl supără. Tot românul reacționar e convins că Franța e bolnavă, cu un picior în groapă, aproape de dezastrul final. Și toate acestea numai din cauza democrației. Dar aceleași persoane au declarat, înainte de război că Franța anarhică și „jidovită" nu mai arc mult de trăit. Auzeam înainte de război, în toate părțile, pînă la saturație, condamnarea iremediabilă la moarte a acestei țări. Și totuși Franța a avut Marna și a fost, fără contest, însuflețitoarea supremă a marelui război. Probele de vitalitate a Franței democratice și republicane s-au arătat atunci pe cîmpul de luptă.

Se vor arăta, fără îndoială, mîine cînd va trebui să pună ordine, tot cu mijloace democratice, în finanțele sale.

Alături de Franța, întreaga Europă civilizata, adică toate țările în care conştiința morală, intelectualitatea maselor, perfecțiunea tehnică, au ajuns la culme, adică Anglia, Germania, Țările scandinave. Austria si Cehoslovacia sînt dominate de regimul democratic. Şi, slava Domnului, lucrurile nu merg mai prost acolo decît la noi. Au dictatură în schimb : Spania, Italia, Portugalia, Grecia, Ungaria [...]

Alegerea e uşor de făcut, credem, pentru oricine. Dacă e vorba de făcut, credem, pentru oricine. Dacă e vorba de luat pilde si învățături (şî de ce nu le-am lua, cînd le-am luat întotdeauna ?), mi se pare că e mai cuminte să le luăm de acolo de unde civilizația sub toate raporturile a ajuns la maximul ei de dezvoltare, decît din țări recente ori putrede, unde cultura e o slabă flacără şovăitoare, înăbuşită de obscurantism ori de animalice pasiuni.

Pentru sociologul care reflectează deasupra politicii cotidiane şi care aruncă priviri în urmă in desfăşurarea istoriei, problema dictaturii devine clară. în epoca modernă, în care conştiința individuală, degajată din gregarismul maselor ca o valoare etică supremă, a adus regimul democratic, dictatura n-a *însemnat niciodată regimul normal* de guvernare. Dictatura e un refugiu un ,,pis aller'b o formulă disperată aplicată în ultimă instanță. Ea nu poate fi, ca toate remediile drastice, decît provizorie şi nu poate tinde decît să readucă iarăşi un regim echilibrat. După cum nu se poate improviza din senin o revoluție, tot aşa nu sc poate crea din dorințe subiective ale unei elite o dictatură. „N'est pas dictateur qui veut", ceea ce înseamnă că chiar şi această formă de guvernare, care part' improvizare politică prin voința personală a unui şef, e determinată de profunde legi, de factori care au rădăcini adinei în complexul colectivității.

O astfel de mişcare improvizată cade după cîteva luni, ucisă de cauzalitatea de fier a legilor sociale. Ea deviază mersul politicii tot aşa cum speculația poate schimba trecător valoarea unei monede în bursă. Dacă moneda e garantată însă, speculația îi poate aduce o variație de o clipă şi atîta tot. Ca şi ea, dictatura ieşită altfel decît din o lege socială necesară e efemeră, e simplă aventură.

Echilibrul elementelor sociale, conştiința de personalitate în individ, aceea de *grup* autonom în clasele sociale nu se vor lăsa oprimate de voința unui individ ori a unei elite. Democrația a ieşit încetul cu încetul din degajarea individului de mediul social şi din afirmarea sa. Ea e sinonimă cu respectul personalității indicat de etica kantiană, aceasta şi ea un ecou teoretic al revoluției franceze.

Aceste achiziții profunde ale culturii, cîştigate cu lupte seculare nu vor ceda uşor unor aventuri de dominație. Europa nu se poate întoarce la tiranic decît suprimînd aceste valori. Şi suprirnîndu-le, ori se întoarce la barbarie, ori pune ceva satisfăcător în loc. Dar pentru aceasta trebuie timp, căci trebuie schimbată lent psihologia socială a maselor şi toată cultura modernă.

Dictatura apare şi urmează fazelor de totală dezagregare socială, care întovărăşesc individualismul exagerat al unor revoluții. Trebuie mai întîi revoluție şi pe urmă faza creatoare a acesteia, dictatura. Aşa a venit Napoleon după 1789 şi Lenin după revoluția rusă si după Kerenski, care n-a putut-o salva. în fascism chiar, trebuie deosebite două faze : una revoluționară şi alta dictatorială. Se uită prea uşor aceasta. Dictatura e salvarea ori adaptarea revoluției la normal, adică la determinismul social momentan. Nu există dictator care să nu fi fost mai înainte un revoluționar : Napoleon, un iacobin, Lenin, un social-demoerat, Mussolini, un socialist revoluționar.

Odată dezlănțuită o revoluție, fie că-şi alăturcază scopuri digresionale, alăturate, fie că exagerează scopul inițial, deviază mult în ultima ei fază. Dictatura o readaptează la viață şi la nevoile sociale, servind drept corectiv abaterilor şi erorilor. Dar ea nu se îndepărtează prea mult de la programul revoluției. Dacă aceasta are un rol negativ de curățire a terenului, de critică, de înlăturare a vechiului regim., celelalte realizează programul celei dintîi. Astfel nu se poate concepe dictatura decît creatoare, fiindcă însăşi revoluția e creatoare într-o anumită fază a ei.

Fxistă însă şi alte forme de dominație absolutistă care se mențin fără nici o operă constructivă. Acelea trebuiesc deosebite de *dictatură* şi le vom numi *tiranic:,* Mussolini e dictator, dar Primo de Rivera e tiran ; Napoleon a fost dictator, dar Metternich a fost tiran. Care e revoluția care va aduce la noi dictatura ? Pentru moment nu o văd, de aceea sint liniştit că nu vom avea nici dictatura care; pre-

supune program, muncă, abnegaţie, dezinteresare. Ne vom bălăci poate încă multă vreme în tiranie. Dar cred că nici un cărturar conştient ori vreun om de bine nu doresc ţării lor numai o simplă tiranie.

Să fim liniştiţi însă. Dacă nici o ţară serioasă, de la Anglia şi Franţa la ţările scandinave, n-a simţit nevoie să-şi modifice forma politică, fiindcă n-a simţit indicaţii din adîncul poporului, nu se va modifica nici regimul democratic pentru că o doreşte un cenaclu modern ori literar. Crezul democratic e însăşi morala timpului nostru. Cînd sc va schimba aceasta, faţa lumii însăşi va lua altă fizionomie. Diferenţa va fi formidabilă, ca de la lumea romană la cea creştină. Vom mai trăi încă multă vreme sub steaua legii kantiene, care e şi aceea a democraţiei şi care ne învaţă să considerăm pe celalt drept scop şi nu drept mijloc, pentru care s-au făcut atîtea revoluţii în secolul trecut şi fără de care însuşi traiul în grup nu e posibil.

* *

Undeva, nu-mi aduc aminte în care articol, d. P. Zarifopol constată că nimeni nu e mai cezarian din fire ca burghezul român. Cred că prin burghez înţelegea şi pe intelectual, care aici e tot un burghez, dar cu alte tabieturi, anume cu apucături de avant-gardă. J. Cocteau spune bine : „Mefiez-vous de Mr. Prudhomme qui marche sur les mains". Nicăieri nu există mai puţin baza respectului ca la noi : terfelim fără nici o remuşcare orice, dar mai ales sufletele. Poate fiindcă de acestea din urmă ne dispensăm mai uşor. De aici şi lipsa respectului pentru persoana altuia, care e baza morală a democraţiei.

Foarte mulţi din cărturarii noştri sînt inteligenţi, talentaţi, rafinaţi şi extrem de artişti, dar, sufleteşte, sînt grosieri şi bădărani : lustru şi mizerie. Evocă însuşi destinul barbarului.

Nimic nu prinde mai uşor la un astfel de cărturar decît poza aristocratico-esfetică. Dar pe de altă parte pentru un gust adevărat subţire nu cunosc poză mai ieftină, mai uşor de susţinut, tocmai fiindcă c mai întîi simplă şi apoi foarte comodă. Cînd eşti egoist din fire şi pretinzi totuşi că eşti generos trebuie să faci o mulţime de gesturi, să te ţii la un anumit nivel ca să-ţi păstrezi masca şi reputaţia ei. Oricum, e incomod. Ce poate fi mai simplu însă decît să găseşti o doctrină şi încă reputată, elegantă care să-ţi teoretizeze lipsurile, să-ţi preamărească ca pe o valoare egoismul ?

Să nu exagerăm însă în pesimism asupra unora din intelectualii noştri. Cînd e numai literat, intelectualul are tendinţe către subiectivism, capricii şi aristocratism oriunde. Un poet ori eseist e de obicei cezarian. Un inginer ori medic care înţeleg însă determinismul legii, valoarea obiectivă a faptului, virtutea umilă şi anonimă a masei, sînt de obicei democraţi. Educaţia pozitivă e aproape totdeauna generoasă. Ea pleacă din bun simţ şi din cuminţenia ponderată.

Aşa se explică cum mişcarea reacţionară maurassistă n-are adepţi decît printre literaţi, şi aici, şi aiurea. De aceea şi pericolul ei ni se pare foarte limitat. Cînd plutonierul-major citeşte şi vrea să fie distins, atunci devine dictatorial şi aristocrat, El dă sfaturi Europei şi plînge pe biata Franţă că se cramponează de regimul democratic. Dar de aceste onorabile cazuri de conştiinţă realitatea nu e ţinută să iee seama.

CRIZA MONDIALA

I

Cînd în 1848, după publicarea *Manifestului,* Engels şi Marx au anunţat faimoasa lor teorie a crizelor, spiritele cumpănite şi realiste au ridicat din umeri şi au surîs. Şi unul, şi altul cunoşteau la perfecţie organizarea industriei engleze, care constituia, în acea vreme, ambianţa cea mai favorabilă pentru orice experienţă socialistă. Ceea ce a compromis însă constatările lor a fost alura strict profetică sub care le-au prezentat. Engels, în special, anunţa aceste crize la perioade fixe, precise, de cîte zece ani. Prima criză trebuind să aibă loc în 1857, celelalte ar fi urmat regulat în 1867, 1877, 1887 etc. Intransigenţa dogmatică a şefului socialist abia dacă admitea aproximaţii de un an.

Dar cea mai mare parte din anii anunțați au trecut fără nici o dificultate. In materie de profeție, ca şi la ghicitoarele obişnuite, orice inexactitate aduce imediat ridiculul. Pithia nu are drept să se înşele măcar cu o iotă. Cu cît e mai precisă o profeție, cu atît e mai expusă. Aşadar, teoria a rămas îngropată sub zîmbete. Cu toate acestea, concluziile celor doi conducători ai lumii muncitoreşti erau nete şi limpezi.

Raționamentul lor se cunoaşte. Crizele sînt o consecință directă a legii concentrării. Capitalul mare expropriază pe cel mic.

Magazinul „Bon marche", cu mai puține cheltuieli de administrație, suprimă pe micul negustor de peste drum. în fiecare zi, sînt mai puțini proprietari şi tot mai mulți proletari, fiindcă fostul mic patron a devenit acum si ei, prin legea concetrării crescinde, proletar.

Dar, dacă proletarizarea creşte, puterea de consumație descreşte odată cu sărăcia progresivă. Pe de altă parte însă, avantajele întreprinderilor mari sporesc în fiecare zi producția. Vom avea deci, fatal, crize de supraproducție şi, concomitent, de subconsumație.

Din toate legile marxiste, concentrarea a fost mereu confirmată de fapte. Dar dacă evoluția către concentrare e adevărată, legea crizelor, care e simplul ei corolar, c şi ea adevărată. Totuşi, crizele anunțate de Fngels n-au avut loc. Acest lucru se explică printr-o serie de cauze care nu puteau fi cunoscute la 1850. Imediat după această dată, Europa a intrat pe calea unei intense politici economiec-coloniale. Debuşeurile s-au deschis, infinite. Afacerile au găsit nenumărate plasamente. Rentele coloniale au putut mulțumi şi pe patroni şt pe lucrători.

Crizele calculate numai pentru debuşeurile europene n-au mai avut loc. Dar în timpul războiului mondial coloniile s-au organizat pe seama lor proprie. Debuşeurile au început să se închidă. Vechea profeție a lui Marx începe să devină de actualitate. Orice statistică a producției şi a consumației mondiale ne arată clar acest lucru. Dacă producția a crescut, de pildă, cu coeficientul 8 sau 10, consumația — cu toată civilizarea maselor şi, deci, a creşterii nevoilor lor de confort — n-a crescut decît cu coeficientul 3 sau 4.

Toată lumea ştie azi boala cronică de care sufere regimul capitalist. Ceea ce face puterea de prosperitate şi a

adus înflorirea celei mai strălucitoare civilizații pe care a avut-o lumea, cu ajutorul regimului burghez, e sforțarea individuală pentru maximum de cîştig.

Stimulent puternic de o mare realitate psihologică, goana după avere a putut să ne dea tot ce avem azi ca perfecțiune tehnică, cultură, confort. Dar tocmai acest postulat psihologic, care constituie gloria şi forța regimului în care trăim, constituie şi mizeria sa. Se poate zice că organizația capitalistă sufere de „le defaut de ses qualites". Lăcomia de cîştig poate merge pînă la forme morbide. Ea constituie, adeseori, în orbirea ei, un element anarhic. Producția nu mai are limite, — concurența, boicotul, distrugerea mărfurilor urmează. Nimic nu se mai ţxjate adapta la împrejurări, nu se mai poate sistematiza, Fiecare merge dc capul său. Nimeni nu ştie ce plănuieşte vecinul. Obsesia halucinantă a îmbogățirii finale devine o formulă strict individuală. Numai astfel e posibil ca la noi în țară grînele să putrezească nevîndute, iar în Anglia să moară de foame 3 milioane de oameni ; numai aşa e posibil ca la noi cafeaua să aibă prețuri colosale şi în Brazilia să fie aruncată în mare spre a diminua oferta cu milioane de tone de cafea. Oricine va admite că o organizare economică, în care docurile gem de stocuri imense de mărfuri nevîndute şi care totuşi are peste 15 milioane de şomeri, nu e organizație sănătoasă.

Dar pentru noi problema se pune în termeni şi mai generali decît o pune Marx pe terenul strict economic. în orice grup, există o strictă interdependență a tuturor funcțiunilor — de la politică şi economie, pînă la religie şi estetică. Criza mondială le-a atins pe toate. Ne trebuie o explicație mai comprehensivă.

Am văzut în articolele precedente că ceea ce caracterizează societățile de azi e o lege de suprimare a individului şi de dezvoltare a cadrelor colective ale societății. Cu toate acestea, acest fenomen nu e egal dezvoltat pe toate punctele globului. Aici, reziduri de mentalitate individualistă domină încă. E cazul țărilor înapoiate. Dincolo, însă, în America de pildă, colectivizarea e aproape completă. Individul e socializat. Trăim azi două momente deosebite de evoluție socială, care coexistă unul lingă altul. *Antinomia, care provoacă dezordinea mondială de astăzi, e aceea dintre vechile forme ale liberalismului individualist şi acelea ale colectivizării vieții.* Aici producția e încă în

funcție de anarhie individualistă, dincolo ea e raționalizată și seriată.

Dar puterea de consumație a țărilor de formă veche, individualistă e invers proporțională cu puterea de producție a țărilor de concentrare și socializare accentuată. Mentalitatea, cultura, arta, moravurile acestor două tipuri de țări nu se potrivesc între ele. Acesta e marele dualism al momentului de față, dualism explicabil prin inegalitatea de evoluție în care se găsesc țările pămîntului. Mîine, e evident că socializarea creseîndă va angrena în mersul ei toate popoarele. Dar astăzi tranziția, cu două momente diferite care trăiesc împreună, o penibilă.

Din cele ce urmează se va vedea că cele trei aspecte, ale crizei : economică, politică, morală, sînt explicate de acest dualism al lumii de astăzi. Problema industriei, a crizei agrare, a petrolului, a democrației, a partidelor politice sint toate exemplificări copioase ale acestei legi generale.

Omenirea civilizată cuprinde două categorii de țări : țări cu regim quasi-socializat, care tind mereu către supra-producție, și țări cu vechi regim individualist, sărăcite prin scăderea imensă a prețurilor, provocată de perfecția tehnică, de supra-producția țărilor colectivizate. Dar, la rîndul lor, aceste țări nu pot fi consumatoare fiindcă puterea lor de cumpărare e scăzută prin pauperizarea lor creseîndă. Prin aceasta, ele provoacă criza și în țările cu regim social înaintat. Cu un cuvînt, iată cheia mizeriei.

II

La Viena, în primii ani după război. La colțul dintre Kărtnerstrasse și Ring un domn bătrîn, cu dinți de aur si cu o fostă redingotă neagră, întinde mîna și cerșește. Privirea sa e stinsă, maxilarul inferior căzut, barba nerasă de cîteva zile. Dar în ținuta, în figura, în costumul său, astăzi în zdrențe, plutește nu știu ce distincție inanalizabilă. E un fost *rentier,* — mai degrabă „fostul rentier", devenit noțiune abstractă. E strigoiul unei organizații economice apuse. Și nu-l găsim numai la Viena. El trăiește în aceleași condiții la Praga, Berlin, Varșovia, Budapesta. Mai puțin la Paris și la Londra.

In apogeul său, capitalismul putea întreține destul de larg pe acești beneficiari ai superstiției capitalului. Posesiunea era suficientă, ea nu avea nevoie să fie justificată de muncă. Acum două, trei decenii exista, în Europa, fericita rasă a tăietorilor de cupoane. Viața lor era liniștită, inutilă și fericită. Paraziți ai dreptului de succesiune, ei trăiau larg, anonimi și adeseori izolați de mediul social, claustrați în propriul lor confort. Azi, rentierul comod și izolat a dispărut aproape peste tot. Iată două rezultate imediate ale marelui război : dispariția solidarilor izolați și a farnienților, care pot trăi plăcut fără să muncească.

E un fapt cunoscut de toată lumea că fiii marilor lorzi arhimilionari, — ba chiar și fiul ducelui de Wales, nepot al marii regine Virginia, — sînt astăzi funcționari de bancă sau de fabrică. Munca e acceptată de toată lumea. Cea mai sfidătoare și mai nedreaptă figură a organizației capitaliste era, fără îndoială, rentierul. Directorul de bancă, de fabrică, comerciantul, chiar speculatorul la bursă își justificau misiunea, printr-o viață de muncă, de concepție ori măcar de frămîntare emotivă. Dar deținâtorul de titluri, produs dc lux al unui regim economic prosper, putea să se plimbe fără să facă nimic, să stea unde-i place, să facă ce vrea. El trăia oarecum în afară de societate și de preocupările ei. Perioada marilor inflații, care a redus, între 70 la sută și zero valoarea monedei, a distrus aproape în toate țările pe proprietarii de numerar. Dar chiar cei care mai posedau imobile au trebuit să găsească ceva de lucru. Organizarea economică de după război, frămîntată de crize și crahuri formidabile, a adus o enormă instabilitate a averilor. Nimeni nu putea ști dacă mîine nu va fi sărac.

Individul a fost angrenat în mulțime, zmuls din splendida lui izolare, silit să devină o rotiță în mecanismul grupului. Asistăm, după război, la o enormă presiune a colectivității asupra indivizilor. Vechea antinomie „individ-societate", fruct al mentalității liberale manchesteriene, e lipsită azi de rost. Individul nu mai poate fi considerat ca o entitate metafizică, ca o valoare în sine, de care nimeni nu mai poate să se atingă. Proporțiile valorii lui au fost reduse la relativismul istoric. Căci doar au existat societăți care n-au cunoscut individul.

în unele triburi, indivizii n-au nici nume specific : ei poartă numele ginții, „nomen gentilicium". Viața indivi-

duală caracterizează o anumită etapă şi atîta tot. Ea nu are valoare eternă, Azi societatea şi-a retras concesiile. Individul a fost socializat din nou. Iată cîteva exemple din care se va înţelege acest lucru.

înainte de război, producţia era calitativă : se fabricau o infinitate de obiecte, de infinite calităţi ca să poată satisface toate capriciile. Astăzi, fabricaţia e standardizată. Sîntem siliţi să întrebuinţăm numai cîteva tipuri din orice fabricaţie. Industria europeană — minus cea germană care s-a raţionalizat — mai rezistă la vechiul procedeu. Dar cît va mai putea rezista ?

In ordinea socială, dezvoltarea imensă a opiniei publice face ca individul să trăiască aproape mereu în stare de mulţime. Mectinguri, asociaţii, adunări, crize de panică sau procesiuni de tot felul acaparează sufletul cetăţeanului, îl nivelează şi—l adaptează mereu numai la elanul colectiv. E probabil că exodul de la sate la oraşe — fenomen constatat pretutindeni — are diferite cauze. Dar una din ele e şi nevoia de aglomeraţie, necesitatea omului de azi de a trăi, concentrat, în furnicare. Colectivizarea cuprinde încetul cu încetul toate nevoile vieţii noastre. Opiniile izolate, eroice, contra mediului social nu mai importă ca pe vremea modelor liberale ori anarhiste.

Totul se efectuează în grup. Viaţa noastră de azi e ca a albinelor ori a termitelor. Locuim în case enorme, în ,,building"-uri care pot adăposti mii de oameni şi cart? amintesc falansterele bietului Fourier ; nu mai mîncăm patriarhal la masa căminului familiar, ei din ce în ce mai mult în restaurante (în America şi Germania, unele pot hrăni deodată cîteva mii de persoane) ; ne îmbrăcăm la fel români şi sud americani, japonezi şi spanioli, cu acelaşi costum impus de aceeaşi modă ; ne distrăm în cluburi, ne apărăm interesele în sindicate. Culoarea locală, caracterul specific se estompează in cenuşiu pînă la o mijlocie matematică, uniformizate de radio, de cinematograf şi de călătorii. Particularismul e violent expropriat şi socializat ca bun comun.

Dacă socializarea vieţii individuale e prima lege a timpului nostru, concentrarea grupurilor e a doua. In ordinea corporativă, sindicatele se grupează în confederaţii naţionale şi internaţionale, în ordinea politică grupările tind, pînă şi în individualista Franţă, ia formaţiuni de mari partide, după modelul englez ori american. Statele, ele înseşi, după o politică de extrem naţionalism, simt insuficienţa atomizării, a morcelării intereselor şi tind către vaste formaţiuni continentale. Ideea federalizării Europei, panamericanismui, paniberismul statelor din America de Sud, — toate sînt năzuinţe care pleacă din aceeaşi nevoie de concentrare politică. Nu mai vorbim de ordinea economică, unde legea lui Marx s-a verificat şi se verifică din plin in fiecare zi. Carteluri, concerne, trusturi, apoi alianţe economice agrare, industriale, cooperative şi obştii agricole ; — regrupare şi iar regrupare peste tot.

Trăim aşadar o epocă în caK individul e mereu mai acaparat de mediu, în care nu importă decît cadrul colectiv şi in care grupurile de tot felul duc la formaţiuni din ce in ce mai vaste. Aceasta revoluţionare se efectuează lent, pe nesimţite. Ca şi burghezul gentilom al lui Moliere, care făcea proză fără să ştie, noi trăim o socializare de care nu ne dăm seama. în primii ani ai creştinismului, nimeni nu-şi putea da seamă de dezvoltarea uriaşă a acestei mişcări. Dacă trebuie să credem pe Anatole France, Ponţiu Pîlat, bătrîn, uitase pînă şi de episodul lui Isus, pe care-1 confunda cu alte cazuri similare. Marile revoluţii se realizează inconştient. Dar vechile forţe individualiste persistă încă. în această antinomie, stă marea criză de azi. Acest fenomen îl vom descrie.

Iii

Am în faţa ochilor o estampa de Gavarni, din primii ani ai republicii a doua. Un domn în domino iese de la balul Operei. Mustaţa subţire, învîrtită în sus după cochetăria supremă a vremii, accentuează nu ştiu ce surîs de triumf şi beatitudine. în jurul său, becurile de gaz luminează strident cafenelele, vestitele cafenele ale marilor bulevarde, unde freamătul vieţii pulsează nestînjenit de nici o grijă, unde eterna boemă în etern carnaval nu ştie decât să rîdă şi să cînte. Şi, fără îndoială, prietenul nostru se îndreaptă şi el către locurile unde tovărăşiile galante se leagănă în ritmuri de Offenbach, unde se repetă ultima glumă din ultimul vodevil de Meilhac şi Halevy, unde se citeşte Armând Silvestre, Paul de Kock şi, ceva mai tîrziu, Courteline. Aceiaşi oameni şuieră la Viena valsurile

de Johann Strauss şi pleacă de la St. Petersburg să petreacă ierni primăvăratece pe Coasta de azur.

Pe bătrînul continent, care a cunoscut inchiziţia şi epidemiile de ciumă, războaie de sute de ani şi înfometări aproape egale, s-a coborit paradisul. Oamenii sînt fericiţi : nici un demon şi nici o nostalgie nu şi-a înfipt gheara în sufletul lor. Nici un suflu de tragedie, nici o sumbră presimţire nu turbară idila lor, după care viaţa nu cunoaşte altă surpriză decît quiprocoul de comedie bufă şi nici' o altă plictiseală decît aceea de a tăia cupoane. în această epocă de aur, răsfăţată întru toate, un englez care s-a sinucis a putut lăsa această justificare a gestului său : „Prea mulţi bumbi de imbumbiat şi de dezbumbiat !" Nu se poate zice că omenirea nu era dificilă !

Singurii „troubie-fete" de adevărat prost gust, din acele divine vremuri, erau anarhiştii, în genul Caserio, care ucideau din cînd în cînd cîte un suveran. Dar şi aceste intermezzo-uri erau considerate, oricum, ca un spectacol amuzant.

Un anchetator al unui mare zîar german a pus cititorilor săi această întrebare : „în ce epocă a istoriei aţi fi preferat să trăiţi ?" Dacă m-ar fi întrebat, aş fi răspuns fără urmă de ezitare : „în Europa, între 1870 şi 1910".

în adevăr, niciodată liniştea şi mulţumirea n-au domnit pe această planetă ca în acel răstimp. Capitalismul în apogeu, găsise infinite debuşeuri în colonii. Aurul, petrolul, cauciucul curgeau către metropole în nave supraîncărcate. Indigenii primeau, ce-i drept, în schimb, toată manufactura pe care ţările proiectoare, în infinita lor solicitudine, binevoiau să Ie-o trimită. Din beneficiul imens al patronilor curgea ceva şi în buzunarele muncitorilor. Producţia, ajutată de ştiinţa pozitivă, în care se credea ca într-o religie, creştea în fiecare zi.

Se înfiripase la spiritele bine cugetătoare un fel de superstiţie a progresului continuu. Abundenţa curgea în şuvoaie, din plin, pe toate cărările. După 1870, războaiele păreau a fi înlăturate şi coşmarul lor nu mai chinuia pe nimeni. Lăcomia de pămînt, formă de cucerire medievală, înlocuită acum cu cucerirea de „zone de influenţă" economică, nu mai interesa pe nimeni. Astfel, îngerul morţii nu-şi mai flutura aripile peste pământurile Europei, fiindcă fusese gonit, departe, pe alte ţărmuri. Ce puteau face oamenii decît să petreacă ?

; t

Acest vis frumos, unic poate în istoria societăţilor omeneşti, a durat pînă aproape de 1910, cînd a început să se simtă pregătirea marelui flagel. A urmat apoi groaznicul război. Cînd s-a semnat armistiţiul şi oamenii şi-au reluat munca, primele dificultăţi au fost atribuite dezastrelor războiului. Dar, muncitori harnici şi inteligenţi, popoarele Europei au reuşit sâ refacă quantumul producţiei antebelice, ba chiar să-1 întreacă. Rănile războiului s-au pansat. Totuşi dificultăţile creşteau. S-a văzut atunci, printr-o revelaţie subită şi teribilă, că vina greutăţilor nu e numai a marelui război. Popoarele primitive, cu tratament colonial, nutrite cu capitaluri europene, îşi alcâtuiseră o industrie şi o organizaţie bancară proprie. De azi încânte, ele se puteau dispensa de „protecţia" binevoitoare a Europei. Dincolo, peste Ocean, adunînd în timpul războiului trei sferturi din aurul băncilor din lume, ajutat,! de un sol cu resurse infinite şi de oameni muncitori, America producea acum aproape cît toate ţările Europei la un loc. Din 1926, ţările agrare şi-au văzut scăzut pînă aproape de jumătate preţul produselor lor. Dar, în acelaşi timp, sărăcite, ele nu mai puteau cumpăra produsele ţărilor industriale. Una după alta, ţările şi-au închis o parte din fabrici. Muncitorii au fost concediaţi. Răul a trecut dincolo, peste Ocean si, astăzi, omenirea civilizata numără aproape cincisprezece milioane de oameni fără lucru.

Brusc, la o răspîntic, epoca s-a schimbat. Astăzi, peste tot, îngrijorare şi suferinţă. Frunţile s-au încreţit şi cântările au amuţit pe buze. Viaţa uşoară de operetă s-a stins fără ecou posibil. fAiropa trăieşte cu grija zilei de mîine şi aproape in perpetuă panică. Averile au devenit instabile, capitalurile evadează din ţări cu greutăţi, in depuneri sigure, către ţări mai fericite. O lichidare febrilă, în care fiecare caută să strîngâ ce poate, se efectuează de la un capăt la celalt al Europei. Zvonuri lugubre de alianţe războinice se aud iarăşi. Teama de revoluţie nu Iasă să doarmă pe burghezul tihnit din Anglia. Germania ori Italia. îngrozită de negre perspective, burghezîmea crede că mântuirea poate veni din dictaturi şi tiranii de dreapta, care în acelaşi timp vor împuşca lucrătorii şi vor face uzinele să fumege iarăşi.

Opereta s-a sfîrsit într-o shakespeariană tragedie. Fiecare doarme rău şi visează şi mai rău. Mulţi încep să-şi piardă încrederea în starea actuală de lucruri. Fireşte, în

țările înapoiate, mai puțin rezistente economicește, grija și frica e și .mai mare.

în sesiunea ordinară a Ligii Națiunilor, la Geneva, in septembrie, aceste temeri și îngrijorări erau împărtășite de reprezentanții tuturor țărilor. Criza a devenit în adevăr mondială.

, . Se zice că Talleyrand spunea că cei care n-au cunoscut viața dinainte de marea revoluție nu știu ce înseamnă dulceața de a trăi. Europeanul de rînd e obsedat să revină la dulcea viață dinaintea războiului. Dar istoria nu e reversibilă. Trecutul nu se poate readuce. Visul sterp al revenirii la viața antebelică paralizează eforturile actuale. Stăm cu brațele încrucișate și cu ochii pironiți la această fantomă. Această preocupare amintește de îndărătnicia economiștilor deflaționiștî, care voiau revalorizarea monedelor scăzute. E necesar însă să stabilizăm prezentul, acest prezent care se prezintă cu alte caractere și cu alte nevoi. Căci istoria e o creație mereu inedită si nu o plată repetiție. Analiza și studiul momentului de' față nu sînt numai o consolație, dar azi, chiar o datorie.

APUSUL LIBERALISMULUI EUROPEAN

Libertatea e un concept negativ. Ea nu are o existență autonomă. E doar numai contrarul sclaviei, o noțiune opusă care s-a format printr-o asociație dc contrast. Starea naturală a societăților omenești, asa cum le prezintă istoria, e aservirea. Ca să obținem libertatea e de ajuns să înlăturăm starea de robie, fără să mai căutăm a crea o stare specială care se cheamă libertatea. Libertatea reiese spontan, pur și simplu din suprimarea opresiunii.

Luptătorii ideologiei revoluției franceze n-au observat acest lucru. Ei n-au înțeles că e de ajuns să îndepărteze absolutismul. Ei au încercat să creeze o stare specială care să se cheme regimul liberator. A început atunci o glorificare expresă a individului și tendința de a crea o civilizație individualistă. In ordinea economică, nu s-au mulțumit cu formula „laisser faire". Au mers mai departe și, după modelul unei epoci a dreptului roman, au creat dreptul de abuz. Fiecare face ce vrea și ce crede do cuviință. Nu există altă autoritate decît conștiința, saturația, ori chiar capriciul individual. Cum toate sistemele nasc și excesele lor, liberalismul, ideal etic suprem pe la UÎOO, a creat anarhismul, paradisul expansiunii individuale neînfrînte. Din această atmosferă ideologică, s-a degajat ca o axiomă de fericire socială liberalismul generos.

Toate clasele aveau interesul atunci să susțină această ideologie. Noblețea, în^numele liberalismului, opera revendicările, punea punct unei politici revoluționare.

Dacă oricine are drept la libertate, oricare ar fi ura contra nobleței, trebuie recunoscut că are și ea dreptul la viață.

Cu ideea dc libertate, marii burghezi își păstrau privilegiile și se bucurau de uzufructul lor. Clasele populare, nedezrobite încă în toate țările, sperau de la victoria ideii de libertate mîntuirea și eliberarea lor totală.

Starea economică prosperă favoriza și ea aceste curente. Astfel „tout etait pour le mieux" în societatea europeană. Pe această idee s-au creat atunci nu numai sociologii și sisteme de morală, dar coduri, legislații, estetici, reguli dc manieră etc. Libertatea a intrat adînc în moravuri și, la popoare individualiste și prin originea lor etnică, cum sînt francezii, acest mit valorează azi cît o condiție de viață.

A fost atunci epoca de aur a politicii liberale în toate țările Europei. De la un capăt la altul, toate țările și-au creat partide liberale. Au apărut în nobila și inchizitoarea Spanie, în democrata Anglie, în Germania, în Rusia, Belgia, Italia și în cea mai mare parte de țări. Deviza era eliberarea burgheză, eliberarea completă de orice ipoteză de revenire a conservatorismului feodal.

\+ *

Dar liberalismul în politică, ca și în economie, înseamnă înlăturarea unei forțe de apăsare, curățirea unui teren. Libertatea e o condiție de lucru, un început de acțiune, un punct de plecare, ea nu poate constitui un scop final. După asigurarea libertății, trebuie afirmarea unui alt principiu pozitiv, creator. Pe de altă parte, libertatea concepută, absolut, metafizic, începea să nu mai mulțu-

mească noua grupare de forțe în Europa, la începutul veacului al XX-lea.

Libertate însemna continuarea luptei cu aceleaşi instrumente, fiecare păstrînd ceea ce avea, adică consacrarea privilegiilor. Cel bogat putea spolia în linişte, fiindcă regimul îi garanta libertatea dc a exploata. Proletariatul ridicat in unele țări pînă la cucerirea puterii politice nu se mai mulțumea cu *democrația politică* a garantării libertăților publice. Ea i se părea insuficientă, dacă nu era întovărăşită şi de *democrația socială* a egalizării economice, a unei repartiții mai juste a beneficiului.

Concentrarea capitalurilor, concentrarea grupurilor, tendința către socializare sub toate formele mereu în creştere, tendință pe care am descris-o într-un articol trecut, făcea şi ea din ce în ce mai puțin actuală politica individualist;!.

Spiritul de solidaritate şi de integrare in grup începea să înlocuiască peste tot frenezia drepturilor imprescriptibile şi nelimitate ale individului.

Clasele superioare însă, în tendința lor de diversiune față de problema democrației sociale din ce în ce mai insistent pusă, căutau să mențină luptele în cadrul vechii democrații politico. Exercitînd masele mereu cu vechea ideologie libertară, atențiunea lor era sustrasă de la obiectivul mai grav al repartiției mai drepte a cîştigurilor, de la nivelarea condițiilor economice.

Astfel s-a întîmplat imediat după război. Acest fenomen curios, *ideea de libertate, a devenit azi un principiu conserixttor* susținut în Europa — poate cu excepția Franței, — de către partidele de dreapta, care se găsesc în *defensivă* ixrmanentă.

Partidele liberale, revoluționare şi generoase la 1848, sînt azi în decadență pretutindeni. Faimosul partid liberal englez, aşa de puternic înainte de război, e azi în descompunere Dacă altădată el număra peste două sute de deputați în Camera Comunelor, el s-a redus astăzi la treizeci, patruzeci. El nu mai e un factor decisiv în viața politică a Marii Britanii. Nu e luat în considerație decît cînd un alt partid puternic are nevoie de o mică majoritate. Comprimat între cele două mari partide care reprezintă realitatea social-engleză, partidul liberal, exponent al unui principiu caduc şi dezafectat, se topeşte zi cu zi. Acelaşi lucru s-a petrecut în Belgia. Şi acolo, falnicul

partid liberal de altădată nu mai găseşte nici un substrat social. Căci nimic din structura economică şi socială de azi nu mai necesită o astfel de organizație politică. In Franța, partidul radical, partidul libertarilor violenți, de altădată, al lui Blanqui şi Clemenceau, a trebuit să-şi adauge cuvîntul „socialist" şi, devenit „radical-socialist", să se preocupe, în afară de „drepturile omului" şi de problemele „democrației sociale", de soarta şi nevoile muncitorilor, în Italia, vechiul liberalism s-a stins — cel puțin pentru moment, — complet, odată cu dispariția giolitismului. în Germania, partidul democrat, roprczentmd vechile idealuri ale democrației pur politice, e în completă descompunere şi ultimele alegeri i-au dat lovitura de grație.

Să mai vorbim de situația partidului liberal la noi în țară ? Ajutat în evoluția sa de mişcarea liberală europeană, pe atunci în floare, el a crescut şî a devenit puternic, atît timp cît a reprezentat ideile de progres şi renovare.

Azi, devenit partid de dreapta, mai exact, în configurația de acum, „centru-dreapta", luptă pentru principiile conservatoare ale marii burghezii.

Pretutindeni, astfel, liberalismul dc altădată, s-a transformat complet, ori a dispărut. Partide noi, de revendicări sociale în raport cu vremea, i-au ruinat aripa stingă si tot suportul său generos. Aripa dreaptă i-a fost sfărîmată de diferite grupări fasciste şi dictatoriale. Iar năzuința societăților moderne, profund anti-individualistă, procoşul contemporan de înglobare a individului în masă, i-a suprimat oarecum însăşi rațiunea de a fi şi justificarea sa teoretică.

Forțele sociale sînt astăzi pentru acțiuni colective : fie de dreapta, cu ajutorul burgheziei, a preoților şi militarilor, fie de stînga, cu muncitorii.

Nimeni nu mai face însă din veleitățile capricioase ale omului singuratec un principiu de luptă socială.

ÎNTRE POLITICA ŞI TEHNICA

Cu toată criza economică înspăîmîntătoare, care paralizează de la un capăt la celalt întreaga planetă, regimurile dictatoriale nu se găsesc, azi, sub o stea fericită. Rînd

pe rînd, mirajul lor se risipeşte. Forţa lor creatoare, elanul lor constructor, singure motive ale suprimării libertăţilor publice, au dat peste tot un lamentabil faliment. Forţele reacţionare nu-şi mai justifică azi acţiunea pe panaceul dictaturii. Şi atunci au găsit o nouă reţetă pentru a ferici popoarele după metoda lor. Politica e, în zilele noastre, pretutindeni in mîinile maselor. Aşadar, trebuie înlăturată politica. Ea strică tot. Mulţimea poate strica, poate, sub focul baricadelor, înlătura ruinele unei lumi în decrepitudine. Ea nu poate construi, fiindcă îi lipseşte competenţa, specializarea, talentul tehnic. Să revenim aşadar la simpla şi practica gospodărie, cel puţin pentru o bucată de vreme. Iată noua deviză a curentelor de dreapta. Fireşte, o serie de publicişti români s-au grăbit să-şi aproprie noul taiisman. Mîntuirea va veni de la întronarea tehnică în trebile statului şi de la izgonirea politicii.

Iluzia preponderenţei tehnice şi a economiei în dauna politicii nu e nouă. Ea a ademenit cîndva pe socialiştii utopici, Saint-Simon, Proudhon, care cereau ca societatea să fie condusă, ca şi societăţile pur comerciale, de consilii de administraţie, preocupate să asigure numai gestiunea, nu şi autoritatea statului. Sindicaliştii au aprobat acest punct de vedere, ca şi regaliştii lui Maurras sau fasciştii lui Mussolini. S-a construit atunci faimosul mit al statului profesional ori corporativ.

* *

Am putea să ne întrebăm cum ar putea guverna, date fiind pasiunile, capriciile şi spiritul de revolte ori de dominaţie al societăţilor moderne, aceste guverne de simplă „gestiune", lipsite de spiritul autoritar. Dar să admitem provizor că ele s-ar putea realiza. Eliminînd însă complet politica din viaţa statului, urmează a elimina, în acelaşi timp, şi controlul. Ce înseamnă însă o gestiune fără control ? Afară de ipoteza idilică şi ideală a unor societăţi perfecte din punct de vedere moral, orice gospodărie care se ştie necontrolată cade fatal în corupţie. Şi toate avantajele competenţei şi talentului tehnic nu vor putea egala dezastrele spiritului concesionar. Se poate zice însă : ca şi în vechiul regim, controlul va fi făcut de capul statului.

Oricît ar fi de universal un om, el nu poate fi în acelaşi timp inginer, militar, artist, medic etc. Monarhul nu va putea exercita controlul în toate aceste ipoteze. Oricît ar fi de infectate de „mamelucism" parlamentele noastre, oricum, măcar opoziţia poate denunţa opiniei publice şi presei abuzurile.

în timpul războiului, Anglia si Germania au încercat guverne mixte, compuse din oameni de afaceri, pe lîngă politici. Toată lumea îşi aduce aminte de trista experienţă a lui Helfferich, în Germania. în Anglia, aceste guverne de „tehnicieni" au ajuns la rezultatele dezastruoase. Miniştrii tehnicieni lucrau fiecare pe cont propriu. Guvernul nu avea nici o unitate, nici o directivă generală. Iar spiritul de suspiciune faţă de gestiunea oamenilor de afaceri ajunsese la culme.

*
* *

Faţă de aceste dificultăţi, s-a găsit o altă ieşire. Controlul parlamentar fiind necesar, pe dc altă parte, pariamentcle politice fiind insuficiente, s-a recurs la ideea parlamentelor pe profesiune, la parlamentele corporative. Cîtă cerneală vărsată pentru a cînta gloria acestor ingenioase soluţii ! în ce priveşte însă succesul practic, el s-a arătat mai modest şi mai zgîrcit. Anume, s-a văzut că criteriul de selecţiune al acestor corpuri profesionale nu e cel tehnic, ci, tot cel politic. Nu reuşeşte cel mai competent profesor, croitor ori medie, ci, de obicei, cel mai talentat la vorbă ori în arta de a convinge dintre ei, adică cel mai bun de gură şi cel mai seducător, într-atît de adînc infiltrată în sufletul omenesc. Dar chiar dacă ar reuşi cel mai competent specialist dintr-o profesiune, aceasta nu ar însemna încă cine ştie ce. A fi bun mecanic, de pildă, nu înseamnă numaidecît că te pricepi în politica metalurgică, în necesităţile ei de protecţie ori de liber schimb.

Dificultatea cea mare însă e de a face să funcţioneze organic şi unitar un asemenea parlament compus dintr-atîtea egoisme particulare. Căci fiecare profesiune va voi să predomine, s-ar închide în interesele ei speciale, ar pleca de la optica sa proprie. Am ajunge la un *neo-feudalism* de interese private. Unde s-ar mai găsi atunci unitatea statului ?

Omul politic, de cultură generală şi nelegat de o anume profesie, are spiritul mai vast pentru a putea desprinde interesul general.

Şi apoi ceea ce desparte pe oameni în categorii, in partide, în grupuri nu sînt numai interesele tehnice, profesionale. Sînt motive etnice, religioase (în Belgia, Germania etc., sînt partide politice pur confesionale), culturale etc. A crede că ceea ce desparte pe om e numai profesiunea sa înseamnă a pleca de la un punct de vedere extrem de materialist. Convingeri, credinţe, aspiraţii pur sufleteşti îi grupează adesea. Un parlament adevărat reprezentativ trebuie să ne înfăţişeze omul global, cu toate trebuinţele sale. Parlamentele corporative realizează *omul mutilat.* Vechea politică, încercată de experienţa generaţiilor, are meritul de a reprezenta *omul total,* omul complex de azi. Şi măcar atita ar fi de ajuns.

DIN PERIODICE

IMPORTANŢA SOCIOLOGICA A LUI GABR. TARDE[1]

Puţini scriitori contemporani au atins in mişcarea culturală europeană a ultimelor decenii un succes aşa de unanim ca sociologul Gabriel Tarde. Aproape toate limbile mai însemnate şi-au apropiat contururile aşa de seducătoare, îmbrăcate totdeauna într-o formă strălucită, ale acestei nervoase şi suple gîndiri care a fost Tarde. Nu aceste aspecte, însă, atrag atenţia sociologului. Ceea ce interesează e valoarea strict sociologică a sistemului său, închegarea pur cauzală privită numai sub punctul de vedere obiectiv al criteriului ştiinţific. Astfel considerată, doctrina lui Tarde e departe de a fi satisfăcătoare. Pentru noi, sistemul sociologic al lui Tarde nu numai că n-a contribuit cu nimic la închegarea acestei şovăitoare ştiinţe, care c sociologia, dar, din contră, i-a sugerat defecte dc metodă, generalizări pripite de legi, atitudini apriorice; însoţite citeodată şi de demonstraţii subiective. în general, sistemul lui Tarde prezintă defecte, mai ales din două puncte de vedere : din acela al factorilor pe care el i-a considerat ca primordiali in viaţa societăţilor şi din acela al metodei sale.

Fenomenele pe care le găseşte Tarde esenţiale în orice societate sînt, după cum se ştie, *imitaţia, invenţia şi opoziţia.* Trebuie să adăugăm, încă de la prima vedere, că aceste trei fenomene nu sînt rezultatul unei investigaţii stricte de observaţie ori experienţă, ci din contră trei concepte metafizice ridicate la rangul de substrat universal social. *Imitaţia* la Tarde e un fenomen unic, impregnat de un monism exagerat care aminteşte foarte uşor feno-

[1] Concluziile unor lucrări ţinute IH Seminarul (ie Sociologie al (i-lui proîesor Rădulescu-Pogoneanu.

menul unic şi primordial al marilor metafizicieni : ideea la Platon, substanţa la Spinoza, monada lui Leibniz sau voinţa lui Schopenhauer.

Afară de această coloratură metafizică, imitaţia, privită ca fenomen social, e insuficientă în explicaţii.

Departe de a fi un fenomen primar, cum crede Tarde, imitaţia nu poate fi decît unul derivat, căci faptul că două fiinţe se imită nu explică de loc de ce se imită. Ca cineva să fie apt de a imita ceva, se presupune că trebuie să aibă anume aptitudini şi anume afinităţi cu individul pe care-1 imită. Care sint aceste- aptitudini V Giddings crede a le fi găsit în ceea ce numeşte el „eonseience de l'espece[2]", adică conştiinţa asemănării, care trebuie să preceadă, ca să facă posibilă o imitaţie. Indiferent dacă această „conştiinţă a speciei" e sau nu fenomenul primar, importanţa de factor primordial dată imitaţiei cade, căci se poate vedea uşor, că ea nu apare decît atunci cînd e preparată printr-un act precedent.

Tot aşa de insuficient privit e şi al doilea fenomen indicat de Tarde : *invenţia.*

Desigur, e greu de vorbit de o invenţie eminamente personală, aşa cum vrea Tarde. Nu pot face abstracţie cu totul de aportul social. Invenţiile nu sînt fenomene misterioase, creaţiuni *ex **nihilo,*** azvîrlite ici şi colo de jocul capricios al hazardului ; determinismul social, cu influenţa sa lentă, aproape invizibilă, decide despre tot. Punctul de vedere prea individualist al iui Tarde n-a făcut decît să repete in sociologic paginile admirabile ca literatură şi morală, dar care nu pot mulţumi ştiinţa, ale unui Carlyle, Ibsen sau Nietzsche.

Cel de al treilea fenomen, *opoziţia* nici (.1 nu e mai fericit găsit. De.la prima vedere, el aminteşte în întregime construcţiile logice absolute ale scolasticei. Cine ar putea vorbi azi de o opoziţie absolut tranşată a fenomenelor naturii, atunci cînd peste tot natura îşi face parcă o plăcere din a-şi amesteca, din a-şi făuri din toate manifestările ei un ţesut inextricabil '.'

Toate domeniile, departe de a fi opuse, îşi împrumută influenţe reciproce, determinări mutuale.

Irţerţia şi mişcarea, materia şi viaţa, sufletul şi corpul, individul şi societatea, toate aceste domenii, în aparenţă

- Cidding'. *Precis* d. •• *sociologie,* Paris, Giard et Briere.

ireductibile, nu sînt lumi separate, ci fenomene învecinate care se condiţionează unul pe altul.

Atunci cum se poate vorbi de o opoziţie absolută, completă şi universală, fără a denatura realitatea după categoriile minţii ?

Toate aceste trei fenomene indicate de Tarde au comun aceeaşi insuficienţă în observaţia realului, aceeaşi metafizică pripit generalizată în importanţa şi latitudinea lor.

Amintind aceste inconveniente ale lui G. Tarde, am atins oarecum în treacăt şi al doilea punct pe care ne propusese să-1 demonstrăm ca insuficient : metoda sa.

Pe cînd în Franţa sociologii grupaţi în jurul periodicei *Annee sociologique,* un Durkheim, Bougle sau Richard, plecau de la observaţia detaliilor care trebuie să preceadă generalizările unei ştiinţe încă în formaţie, cum e sociologia ; pe cînd în Germania Simmel, Tonnies, Standinger etc. plecau de la clasificări de tipuri sociale ; pe cînd în fine în America Lester Ward, Giddings sau Baldwin plecau de la sociologia genetică, Tarde a îmbrăţişat o metodă mult mai comodă, care ducea mult mai uşor la rezultate generale, dar şi la erori mai generale : metoda dialectică.

Printr-o sinteză filosofică destul de exercitată, el fixa două trei concepte generale ; pe urmă, prin jocuri de logică, în mod aprioric, se putea obţine orice rezultat. Metoda aceasta a lui Tarde. ce dispreţuieşte realitatea vie, în raţionalismul ei necontrolat, ne aminteşte de metoda luî Le Dantec în biologie, inspirată, de asemeni, de aceleaşi atitudini. Pentru noi, sociologia nu poate urma decît calea inductivă a ştiinţelor exacte ; cel puţin, asta trebuie sâ fie tendinţa diriguitoare,

Că contingenţele şi variaţiile individuale sînt piedici numeroase aici ca şi în toate ştiinţele morale, aceasta nu trebuie să indispună pe cercetător.

Ajutate de un admirabil talent de scriitor, aceste neajunsuri ale lui Tarde s-au popularizat uimitor, astfel că influenţa sa nefastă asupra sociologiei a devenit şi mai accentuată.

Totuşi, ca sociolog, i-au rămas şi lui Tarde cîteva merite : creaţia unei ştiinţe auxiliare sociologiei şi de mare folos acesteia : psihologia socială. Afară de aceasta, întuiţiunile particulare de detaliu, de demonstraţie, fineţea de observaţie a nuanţelor prinse cu aşa pătrundere, cum numai o mentalitate artistică ca a lui Tarde le putea

prinde, au furnizat un bun element sociologiei care se va închega mîine.

Strălucit scriitor, făcînd parte din familia „poeţilor logicieni", Taine şi Renan, Tarde rămîne în liniile mari ale cugetării sale un sociolog mediocru şi, oricît ar părea paradoxale concluziile noastre, de o mică importanţă strict ştiinţifică.

El este dintre acei cugetători la adăpostul gîndirii cărora mintea noastră, înfrigurată de problemele chinuitoare ale adevărului, găseşte cel mult consolaţie, dar remediu niciodată.

SITUAŢIA PUBLICAŢIILOR SOCIOLOGICE ÎN GERMANIA DUPÂ RĂZBOI

Cuprinsul : I. Caracterul individualist şi metafizic al sociologiei germane. II. Preocupările şi investigaţiile sociologîilor particulare : sociologia economică, juridică, politică, religioasă. Iii. însemnătatea sociologiei germane în raport cu cea franceză.

Originea sociologiei generale ca ştiinţă. în Germania, e cu totul aita decît aceea a aceleiaşi ştiinţe in Franţa. Acolo ea are o dublă obîrşie. în primul rînd, una practic politică. Teoriile unui Condorcet, ale unui Saint-Simon sau chiar ale unui Auguste Comte apar ca ecoul revendicărilor democratice fundate de marea revoluţie. Se caută a st; dovedi existenţa noţiunii de „umanitate", sinteză superioară indivizilor, bază a oricărei doctrine solidariste. Auguste Comte, care-i dă o bază ştiinţifică, o aliază cu ştiinţele naturale exacte, cu determinismul cartezian, mecanicist şi antivoiunţarist, care domina toată filosofia franceză a secolelor VII şi XVIII. Astfel, exemplul ştiinţelor naturale formează a doua origine a acestei discipline, în tot secolul al XlX-lea şi mai pe urmă în şcoala lui E. Durkheim, metoda obiectivă a ştiinţelor exacte, reunită la preocuparea de a găsi un fundament solidarist societăţii, formează cele două mari caractere ale sociologiei franceze.

în Germania, din contră, determinismul mecanicist sub forma carteziană n-a prins niciodată. Marile sisteme ale filosofilor pînă la Kant apar preocupate mai ales de problema morală. Mai mult. între filosofi şi teologia protestantă e o strînsă legătură. I,eibniz ca şi Kant sînt înainte de toate buni creştini, preocupaţi dc problemele teodiceii, de probele existenţei lui Dumnezeu. Urmează dc aici că pînă tîrziu. către mijlocul secolului al XlX-lea. filosofia germană păstrează caracterul metafizic. Dar, fiindcă problema morală o în centrul filosofiei, aceasta dă în primul rînd atenţie individului şi conştiinţei sale, „autonome", morale.

Individualistă şi metafizică, iată cum apare sociologia germană cînd se desprinde în secolul trecut din filosofia germană. Iată de ce eforturile unui W. Dilthey în a sa *Einleitung in die Geisteswissenschaften,* — de a cărui influenţă se resimte încă sociologia germană de azi —- apar ca o rcacţiune contra pozitivismului comtian, contra sociologiei concepută ca ştiinţă după modelul ştiinţelor naturale. Iată de ce, în timp ce în Franţa pozitivismul şcoalei lui Durkheim îndreaptă această ştiinţă către studiul realist al fenomenelor sociale, studiate după metoda etnografiei comparate, în Germania se scrie o mulţime de monografii -- în genul acelei a lui H. Riekert - în care se pledează drepturile istorismului, contra sociologismului determinist.

Sistemele pur sociologice, care se construiesc în urmă, păstrează şi ele acelaşi caracter individualist şi în consecinţă psihologist. Un Simmel fundează doctrina sa pe forma raporturilor între indivizi, pe aşa numita „Beziehungslehre". Pornind de la această concepţie, fatal individul devine centrul, iar societatea periferia, suma colectivă a acestora, Celebra *Genieinscluift und GeseHsehaft* a lui Tonnies, care ia ca punct de plecare „voinţa sociabilă a individului, presupune şi ea implicit ideea că societatea e derivată (din suma voinţelor sociale), iar individul primar. De Ia aceeaşi concepţie pleacă şi Vierkandt[1] care nu face decît să concilieze pe Simmel cu Tonnies. Tot

[1] *Prognmim riner iurmale.n Gesellschaftslehre* in *Kohicrcier-tP.ljahrschriU* f. *soz.* Wjss., I, Heft I.

aşa şi Wundt b Un sistem care să recunoască, ca acela al lui Durkheim, că societatea e ceva dat, anterior individului şi că acesta e un produs, un efect al societăţii, o astfel de doctrină e inexistentă în Germania.

Contagiată de spiritul filosofic şi de cel individualist, sociologia germană se epuizează încă în interminabile speculaţiuni introductive asupra obiectului şi metodelor noii discipline, fără să intre direct in stadiul fenomenelor sociologice. „La querelle des methodes" între istoricism şi socialism, psihologism şi biologism nu s-a terminat încă aici.

Două tratate, apărute recent, de altfel de o remarcabilă valoare, suferă de aceeaşi dezorientare[1] metodologică. Unul e acela al cunoscutului economist Franz Oppenheimmer si are ca titlu : *System der Soziologie. Erster Teii: AUganeine Soziologie,* Jena. Gustav Fischer, 1922 -. E primul volum dintr-un tratat în mai multe volume, caro va cuprinde o sociologie economică, una politică şi una juridică. Deocamdată, se face delimitarea fenomenului social care e găsit în ceea ce numeşte el „Prozess sozial". Informat abundent, scris spiritual, cu mult talent, prezentul volum se încearcă să definească procesul social. Inspirat de Simmel, Tonnies, la care adaugă cercetările de psihologie socială ale lui Mac Dougall, Oppenheimer nu reuşeşte să depăşească concepţia psihologică si atomistică a lui „Beziehungslehrc", -— sociologia sa rămîne tot ştiinţa raportului dintre indivizi, adică o *anumită psihologie.*

Max Weber publică în colecţia *Grundriss der Sozialokonomik,* în volumul III, sub titlul *Wirtschaft und Gesel-Ischaft,* o remarcabilă sinteză sociologică — poate efortul cel mai eminent făcut pînă acum în această privinţă **în** Germania. In cele patru fascicole (din nefericire o parte din ele neterminate prin moartea autorului), se tratează o sociologie generală, una economică, una juridică, politică

[1] *Die Geselhchatt.* C vot., formează I, 7 şi 8 din *Vâlkerpsyciio-Ivgie.*

[2] Titlul ..sistem", caracteristic majorităţii manualelor sociologice germane, arată îndeajuns caracterul lor filosofic.

şi în fine una religioasă. Formidabilele cunoştinţe istorice **şi economice** ale acestui savant **îl indicau** în primul rînd să facă acest efort. Despre această operă ne vom ocupa într-un studiu special consacrat **lui** Max Weber. Pentru moment, vrem să menţionăm că partea generală, care face fundamentul sistemului, aşa numita „verstehende Soziologie". oricât de ingenioasă s-ar prezenta şi cu toate că face posibile fecunde consecinţe aplicate, trebuie plasată tot în concepţia tradiţională a sociologiei germane.

influenţat nareoiim rV pragmatismul american. Weber **ia ca punct de plecare acţiunea** exterioară, conduita omului (Handeln). O conduită **devine** socială, atunci cînd **e .** modelată, după o anumită accepţie comună, conduitei altui individ b Cutare individ, care are cutare caracter, merită o anumită conduită. Ea va fi totdeauna aceeaşi ori de cîte ori vom fi în faţa aceluiaşi individ Prin repetiţia vieţii sociale, se creează „tipuri de conduită*', care au fiecare **o** anumită semnificaţie : în faţa unui individ cu care concurez, mă voi purta într-un anumit mod, în faţa altuia jx[1] care-1 iubesc. în alt mod, în faţa unuia pe care-1 respect, în alt mod. Neîndoios că aceste conduite sînt reciproce, duble. Toate au însă un anumit sens, după „tipul" **din** care **fac** parte. Motivele care pot determina ace[c]te purtări sociale sînt multiple, Weber le indică : raţionale, emoţionale, tradiţionale (istorice) etc[2]. Sociologia e ştiinţa care studiază **aceste „tipuri"** de conduită socială[3]**. Nu** putem rezuma, nici măcar da o idee despre acest suplu şî ingenios sistem in cîteva cuvinte. El e seducător şi extrem **de** interesant. Totuşi acelaşi viciu constituţional **îl** pătează : se ia ca punct de plecare — de data aceasta **con**duita individuală — din **a** cărei complicaţie, adiţionare şi multiplicare **se scoate una socială.**

Dar fenomenul social nu e o *sumă,* **nici o colecţie, el** e o *sinteză* sui-generis. Fără **de** această „banalitate", pe care toţi o iau ca deziderat, dar puţini o aplică **just,** nu **e posibilă o ştiinţă autonomă a societăţii.**

[1] *Wicrtschajt und Gesellsvha.lt,* voi. 1, p. J.

[2] *Ibid,* p. 12. Vezi şi studiul : *Ueber einige Kategorien der verstehende Soziologie, Loc/os,* 4, 1913, reimprimat în volumele ***Gesammclte Aufsätze,*** Tiibingen, 1922, p. 403—450.

[3] ***Ibid,*** p. *9,*

Discuţiile asupra metodei s-au pus şi pe terenul practic. S-a întrebat, anume, dacă sociologia merită în învăţămîntul superior o catedră specială. G. von Below, savantul istorician economist, într-o broşură : *Soziologie als Lehrfach* (1920), se pronunţa contra. El îşi susţine opinia pe motivul că sociologia nu c o ştiinţă aparte, ci un grup, un „corpus" de ştiinţe particulare. Tonnies i-a răspuns într-o altă broşură *Soziologie und Hochschulreform,* în care a dovedit autonomia acestei ştiinţe şi necesitatea de a i se afecta catedre speciale.

Alte manuale mai mici, ca acela al lui L. Stein, *Einfiihrung in die Soziologie,* (1921), sau acela al lui Karl Brinkmann, *Versuch einer Gesellschaftslehre,* Leipzig (1920), nu tranşează nici ele această ceartă metodologică.

Preocupările şi investigaţiile sociologiilor particulare se prezintă sub aceeaşi lipsă de unitate a principiilor directoare. Cercetările care se fac în domeniul sociologiei economice, juridice ori politice, sînt remarcabile prin cantitatea faptelor raportate, prin sistematizarea lor, prin veridicitatea lor. Dar ele nu sînt făcute într-un spirit sociologic, ci numai din punctul de vedere pur istoric. Astfel servesc doar indirect sociologia.

De pildă, cînd şcoala lui Durkheim se studiază de către un P. Fauconnet fenomenele de responsabilitate juridică în toate timpurile şi ţările, ori de către G. Davy, originea contractului, aceste studii nu se prezintă descriptiv ca o colecţie de fapte istorice, ci caută să arate sub influenţa căror factori sociali s-a înfăptuit evoluţia lor. Nu acelaşi spirit îl găsim de pildă în manualul de etnografie economică al lui M. Schmidt, *Grundriss der ethnologischen Volkswirtschaftslelire,* 2 volume, Stuttgart 1921. Se studiază acolo începuturile economiei, la popoarele primitive, aşa cum o încercase deja un Somlo ori Moskowsky. în primul volum, se studiază organizaţia economică a primitivilor, în al doilea, funcţionarea ei. încercarea este meritorie şi aduce multe fapte interesante din societăţile nord-americane. Materialul informativ australian şi african lipseşte însă. în aceeaşi ordine de idei, trebuie menţionată şi lucrarea lui W. Koppers, *Die eihnologische Wirtschaftsforschung,* Wien (1918), (aus *Antropos).*

Mult mai utilă pentru cercetările sociologiei economice se prezintă cartea lui G. von Below, *Probleme der* ***Wirts****chaftsgeschichte,* Tubingen (1921)). E o reuniure de mai multe studii publicate anterior în diferite reviste. G. von Below e una din cele mai mari autorităţi în materie. Cum remarcă însă K. Bucher despre el, G. von Below e mai ales un mare talent critic. El poate prinde imediat lacunele, exagerările ori contrasensurile unei teorii istorice. N-a rămas însă de la el nici o creaţie pozitivă. în volumul de faţă, studiile asupra economiei comunitare, în care polemizează cu Bucher, acela asupra originii capitalismului, în care polemizează cu W. Sombart, sînt de un real interes critic. Tot aşa de apreciabile sînt notele şi dările de seamă pe care le publică în revista *Vierteljahrschrift* fur *Sozial und Wirtschaftsgeschichte,* al cărui director este (împreună cu G. Salvîoli şi Vinogradoff de la Oxford).

Tot în rîndul cercetărilor istorice în domeniul sociologiei economice trebuie menţinută apariţia voi. II din *Entstehung der Volkswirtschaft* a lui Biieher şi apropiata apariţie a unei reuniuni de articole ale aceluiaşi autor, *Beiträge zur Wirtscfiaftsgeschichte.*

Alte studii in acelaşi domeniu sînt animate de spiritul metafizic-fiîosofic. Un R. Stolzmann, *Grundzuge einer Philosophie der Volkswirtschaft,* Jena (1921), aplică principiile de teoria cunoaşterii ale unui Vaihinger *(Philosophie des Als-ob),* Cassirer ori Richl, la o nouă sistematizare a doctrinelor economice. Un O. Spann, *Fundament der Volkswitschaftslehre,* Leipzig (1921), caută şi el o bază teoretică-filosofică pentru sistematizarea economiei naţionale, bază pe care crede a o fi găsit în opoziţia universalism-individualism. După principii analoage, cu ceva mai multă înclinaţie către socialism, se conduce R. Wilbrandt, *Oekonomie, Versuch einer Philosophie und Soziologie der Volkswirtschaft,* Tubingen (1920).

în *sociologia juridică,* eforturile se arată mai puţin fecunde. Mişcarea aşa numită „freies Recht" a lui E. Ehrlich si Kantorowicz, care voia să fie în adevăr o sociologie comparată a faptelor juridice, nu s-a mai afirmat cu nimic nou. Singura apariţie mai importantă a anului acesta e cartea lui R. Stammler. *Lehrbuch der Rechtsphiiosophie,*

i
L

Berlin (1922). E un fel de rezumat al lucrărilor anterioare, *Wirtschaft und Recht* şi *Theorie der Rechtswissenschaft.* E in acelaşi timp un bilanţ al întregii sale activităţi şi un manual comod şi informativ pentru studenţi. Păcat că maniera excesiv de abstractă, în care e scris, dăunează acestui din urmă scop.

Intermediar între sociologia politică şi cea juridică e stadiul lui H. Kelsen : *Der sozidlogische und der juristische Staatsbegriff,* Tiibingen, 1922. Se caută a se concilia principiile sociologice ale unui Durkheim, Spencer, Simmel cu cele juridice ale lui Jellinek, pentru a se putea clădi pe această împreunare o noţiune pozitivă a statului.

Sociologia politică s-a îmbogăţit însă anul acesta cu o lucrare în adevăr fundamentală. E aceea a lui F. Tonnies, *Kriiik der offentlichen Meinung,* Berlin, 1922. E unul din acele studii care acaparează decenii activitatea savanţilor. Literatura sociologiei „opiniei publice" poseda deja cîteva încercări ca aceea a lui Stuart Mill în *Essai sur la liberte* sau *TOpinion et la joule* a lui Tarde. Cartea lui Tbnnies întrece însă cu mult aceste palide încercări. Ea e înainte de toate o lucrare pozitivă, istorică şi sistematică. Sinteza informaţiilor e în adevăr minunată, în raport cu varietatea şi bogăţia ei. Primele capitole sc ocupă cu determinarea psihologie-socială a termenului „meinen"* (Kap. I—II). Pe urmă se studiază proiectarea ei socială la lumina principiilor sociologice din ***Gemeinschaft*** *und Gesellschaft.* Partea a doua conţine aplicări empirice. Se studiază raporturile opiniei publice cu morala, economia şi dreptul. In fine. un studiu istoric al opiniei publice în diferite ţări : Anglia, America, Franţa, Germania, cît şi acela al opiniei publice în marele război încheie volumul. E sigur că lucrarea aceasta va rămîne studiul clasic în materie.

Sociologia religioasă s-a îmbogăţit şi ea cu studiile lui Max Weber : *Gesammelte Aujsătze zur Religionssoziolologie* 3 voi., Tiibingen, 1920—1921. M. Weber nu porneşte, cum s-a făcut pînă acum, de la religiile complet primitive, totemismul ori cultul strămoşilor. El studiază marile religii universaliste : induismul, budismul, judaismul, protes-

tantismul, în acţiunea lor socială. Primul volum reuneşte studiile mai vechi, publicate în ***Archiv jur Sozialvissenschaft,*** care au ca obiect relaţiunile între protestantism şi apariţia capitalismului. Luther apare ca un precursor al economiei manchesteriene, iar spiritul individualist al protestantismului ca o pregătire timpurie a regulei „laisser faire, laisser passer". In alt capitol, unde se studiază condiţiile sociologice ale religiilor taoiste şi confucianiste, autorul arată că organizaţia claselor, a ghildelor (corporaţiilor), a oraşelor în momentul istoric al apariţiunii acestor religii, se pot considera drept cauzele lor determinante. In voi. II, se studiază budhismul şi induismul sub acelaşi punct de vedere. în voi. III, judaismul antic. Aceste studii, deşi disparate între ele, prezintă pînă acum cea mai serioasă aplicaţiune a sociologiei generale la un grup de fapte determinate din cîte s-au încercat în Germania. Nu se poate spune că capitolul sociologiei religiilor universaliste e definitiv epuizat prin ele, se poate spune însă că aceste studii, împreună cu *La cîte antique* a lui Fustei de Coulanges şi cu *Les formes elemeritaires de la vie religieuse* a lui E. Durkheim, formează cele trei opere clasice, care fixează oarecum existenţa fenomenului social-religios.

După cum se poate vedea din această rapidă revistă a ultimelor publicaţii în ştiinţa socială germană, fecunditatea nu lipseşte acestei discipline. Avîntul este multiplu, generos şi continuu. El e mult mai bogat decît în Franţa, unde abia dacă la cîţiva ani se poate conta pe o monografie. Şi dacă unitatea metodologică ar fi mai coerentă în ce priveşte principiile generale, producţia germană ar fi desigur şi mai fecundă şi, mai ales, mai clară, mai utilă pentru evoluţiile posterioare ale tinerei ştiinţe. Ceea ce trebuie în Germania e o doctrină pozitivă, clădită după metoda obiectivă a ştiinţelor exacte, care să pună capăt discuţiilor externe între drepturile şi limitele istorismului discontinuist şi a sociologismului mecanist.

Aşa cum se prezintă însă, sociologia germană răspunde încă la o mare utilitate. Ea completează anumite date, anumite lacune ale comtismului sau durkheimismului. Se ştie că aceste sisteme consideră societatea ca ceva dat, de a cărui origine nu vor să se întrebe. E adevărat, ca constatare empirică, că societatea ne apare ca anterioară,

ca mai primitivă faţă dc individ ; că instituţiunca socială se impune obiectiv voinţei sociale individuale. Totuşi. încă sub ochii noştri, societăţile ca şi instituţiunile se schimbă. Nu le găsim ca „date", decît cînd le privim static. Dar sub aspectul evolutiv, dinamic? Trebuie să ne întrebăm sub presiunea căror factori se transformă ele. Desigur, în primul rînd, sub influenţa altor factori obiectivi : economici, juridici, morali, etc. La baza acestora insă, există ceva şi mai general, care e raportul social de toate zilele, acele multiple şi infinite legături anonime care se leagă şi se dezleagă veşnic şi din a căror frămîntare rezultă fermentul evoluţiilor.

Fără a le pune în centrul sociologiei, noţiunile de conduită socială, de raport social între indivizi formează oarecum substratul si în acelaşi timp — dacă se poate spune •— *preistoria* formaţiunii societăţilor. Ele nu se pot înlătura cu desăvîrşire fără ca explicaţia sociologică să nu sufere. Sociologului nu îi este permis să plece de la societate, aşa cum se prezintă, şi să neglijeze modul cum s-a format ; nu îi e permis să facă ca A. Comte pe care-l preocupa numai *Ic „comment" des choses* fără să se întrebe asupra lui *„pourquoi".*

în această privinţă, sociologia germană serveşte ca completare celei franceze.

Dar încă si asupra altui punct cea dintîi serveşte ca complement celei de a doua. Comtismul neagă finalitatea, în primele sale scrieri, Durkheim era inspirat de aceleaşi vederi. Către sfîrşitul carierei sale, el introduce în sistemul său noţiunea de valoare (în studiul *Jugements de raleur et jugements de realite)* şi prin aceasta noţiunea de ideal ca scop social. Moartea sa prematură l-a împiedicat să dezvolte această ultimă directivă a sistemului său. în Germania însă, de la Ihering, Stammler ori Wundt, noţiunea de scop a fost în diferite scrieri serios studiata. Pe viitor, urmaşii lui Durkheim vor trebui să mediteze voluntarismul doctrinei germane. în viitor, sinteza, în adevăr completă a studiilor sociologice, va trebui să se clădească pe ambele directive, opuse, însă nu inconciliabile intre ele.

CM. ANDLER, LA ***DBCOMPOSITION POLITIQUE*** *DU* ***SOCIA-LISME*** *ALLEMAND,* (Edition Boissard, 1919, Paris).

Autorul, profesor la Sorbona, a lăsat literaturii socialiste, acum vreo 20 de ani, o carte devenită clasică ; ***Les origines du socialisnie d'etat en Allemagne.***

în afară de aceasta, studii aprofundate de istorie socialista î-au făcut unul din cei mai buni cunoscători ai dezvoltării recente a socialismului.

în volumul de faţă, sprijinit pe un imens material selectat din literatura soeial-dcmocraţiei din timpul războiului, Ch. Andler vrea să dovedească că de la 1914, data declarării războiului. Partidul Social-Democrat nu numai că s-a solidarizat complet cu opera de distrugere a războiului, că a susţinut monarhia hohenzolernă, că a sprijinit guvernele burgheze, dar ca a renunţat treptat şi metodic la orice tactică revoluţionară şi chiar la ideea finală a revoluţiei sociale.

Concluziile pe care le trage, unele foarte documentate si justificate pe citaţii clare, păcătuiesc totuşi printr-o parţialitate care nu se fereşte de a cădea în gazetărie militantă — şi care nu e permisă unui istoric.

în prefaţă, însuşi autorul declară : „Această carte e o carte de război. Să nu se aştepte de la ea seninătatea perfectă a unei opere de ştiinţă pură. Nici unul din noi, în criza formidabilă din care ieşim, nu s-a putut considera, fără de un morbid orgoliu, -deasupra încăierării^ {-au dessns de la melee- aluzie la Romain Rolland). M-om înrolat ca cetăţean şi am combătut în rangul meu".

După această siv::eră profesie de credinţă, să analizăm rezultatele la care :> ajuns autorul.

încă înaintea lui 1914, părerile socialiste în faţa militarismului erau împărţite. Dacă un Bebel sau Liebknecht condamnau militarismul pentru motivul că armata era o creştere a puterii monarhice, a burgheziei, că sărăcea statul prin cheltuielile de întreţinere, că sustrăgea atîtea

brațe de la muncă, nu toți gîndeau la fel. în tcorio, un Kautsky putea să demonstreze că militarismul rei'-'.e tbn conflictele capitaliste, că stîrneşte peste tot înarmările în vederea unei probabile conflagrații europene, în fapt. social-demoerația era mai puțin curajoasă. Cînd în congresul de la Stuttgart Herve şi Jaures propuseră ca remediu contra războiului greva generală militară, socialismul german nu-l primi nici măcar cu rezerve. Voiimar pretextă că adoptarea unui astfel de program ar aduce asupra partidului, în Germania, persecuțiile politice.

Pe de altă parte, K. Kautsky nu se împăca nici cu metodele pacifiste ca arbitrajul, fiindcă le considera ca naive — Max Schippel demonstra chiar într-o broşură că proiectele socialiştilor de a transforma armata in miliții naționale sînt utopice şi că menținerea militarismului o necesară. Rezultatul acestei mentalități e că la declararea războiului deputații socialişti în Reichstag au votat creditele de război. Haase, într-un discurs, explica prin ce) mai fervent patriotism datoriile socialiştilor germani amenințați de invadare. Asemenea E. David.

Alături de militarism, socialiştii germani s-au conulint şi cu monarhismul. Strinşi uniți în jurul dinastiei, ei au pus punct dezideratelor republicane.

Unii din ei au încercat chiar să arate deşertăciunea principiului republican care a dat aşa de rele rezultate în Franța (sic). Nu e vorba de etichete, ci de realități. E in diferent dacă o republică ori monarhie, lucrurile să meargă bine, aceasta e singura dorință.

încetul cu încetul, metodele revoluționare au început să cadă şi ele. Legien, în numele sindicatelor genrume, făcuse promisiunea guvernului că în timpul războiului nici o grevă nu va avea loc. Vechile teorii catastrofice ale unui Kautsky au rămas nerealizate. Proletariatul săturat de profeții vrea acțiune şi ameliorări de fapt. Astfel. în timpul războiului, lupta de clasă e părăsită. Proletariatul alături de burghezi, într-o unire sfîntă, trebuie să producă ca să salveze nevoile patriei.

Concepția de stat e şi ea respectată. Statul nu mai e forma juridică a oprimării de clasă, ci e forma vie şi actuală a națiunii care trebuie sahată. Dc altfel, din statul monopolizat de clase, statul socialist va decurge încet, zice Wolfang Heine într-o broşură răspindită.

Ceea ce trebuie să urmărească socialismul înainte de toate e realizarea democrației. Democrația se cîştigă prin sufragiile parlamentare. Cum Wilhelm I promisese prin faimosul „mesaj de Paşti", în 1917, votul universal imperial pentru Prusia, socialismul nu avea să fie decît mulțumit. Astfel, vechile critici contra parlamentarismului cădeau. Kaustky, care le preconiza, nu e decît un „parteigewordener Professor", pedant şi plin de spirit doctoral. Ca orice ideologie, teoriile acestuia sînt de origine burgheză. Nevoile timpului vor să facă din social-democralie un partid de guvornămînt. Pentru aceste motive, vechea social-democrațîe germană, grupată in jurul ideilor majoritare, a fost incapabilă să producă revoluția din 1918. în adevăr, acesta a fost rezultatul nemulțumirii generale şi a pornit în mod fortuit de Ia cîteva greve dc marinari. Altoită pe nemulțumirea generală, ca s-a întins de la Kiel la Hamburg, — mai mult în porturi — şi apoi la Munchen, unde datorită lui Kurt Eisnor s-a organizat într-o revoluție politică a proletariatului. Cînd s-a întins şi la Berlin. împăratul a fost nevoit să abdice. En guvern de coaliție majoritar, independent şi spartachist s-a format. Astfel, revoluția nu a apărut ca o pregătire a socialismului Ea s-a născut din cîtc\ a evenimente fortuite, altoite pe o infrîngere militară şi pe o rea stare economică. Revoluția a fost condusă la început de un guvern socialist unificat. Reacționarismul şi militarismul unui Filip Scheidemann sau Noske a făcut pe independenți să se retragă din guvern. In urmă, între aceştia, cîțiva care aveau înclinații către regimul bolşevic din Rusia, s-au constituit în grup aparte, formînd partidul spartachist, al cărui trist sfîrsit se cunoaşte.

Autorul ne dă cîteva detalii si asupra doctrinei spartachiste al cărei teoretician si lider se pare a fi fost Fosa Luxemburg. Programul, afară de exagerări extremiste, nu conține nici un punct original. Valoarea grupului constă în bura credință şi în idealismul revoluționar pur. El este o revenire la politica revoluționară a lui Blanqui şi a anarhiştilor.

Acest rechizitoriu e sprijinit pe un material de citații care ne pune direct în fața faptelor. Documentația e foarte bogată. Cu toate greutățile de transport, autorul şi-a procurat, prin intermediul Elveției, toate revistele, gazetele, broşurile publicate în timpul războiului în Germania. De

aceea, orice control critic ne lipseşte, materialul uzat fiind greu de găsit. Din tonul general, din caracterizarea unor personaje pe care le cunoaştem, K. Kautsky, Georg Ledebour şi alţii, se vede însă pornirea preconcepută a autorului. Un lucru se desprinde clar însă : tenacitatea elementului naţional în politica socialistă. Revoluţionar în timpul păcii, socialismul serveşte în mod oportunist, în timpuri grele, ţara unde s-a născut. Şi pentru contaminarea bolşevistâ a occidentului prin intermediul Germaniei se pot trage concluzii foarte optimiste.

C. ROUGLK GUY GRAKD, PIRON. PUECH otc. *PROUDHON ET XOTRF, TEMPS,* E. Chiron editcUr, Paris, 1920.

încă dinaintea războiului, gloria lui Proudhon începuse să crească în cercurile socialiste. îVu numai Franţa, unde se amestecau motive naţionaliste uşor de înţeles, dar chiar Anglia şi Germania începuseră să-1 studieze, să-i recomande, adeseori să-1 opună lui Karl Marx. Istoria prudonismului e foarte capricioasă. în timpul vieţii, a fost ignorat, îndată după moarte, cîţiva urmaşi fervenţi l-au pus o clipă în vedere. După ani influenţa covîrşitoare a lui Marx l-a eclipsat pînă la începutul secolului XX-lea cînd a revenit iarăşi la modă. Motivele pentru care democraţia şi unii din socialiştii europeni înclină către Proudhon, stau în faptul că epoca contemporană îşi recunoaşte multe afinităţi cu doctrina socialistului francez. în primul rînd, sindicalismul revoluţionar cu doctrinarul lui, Georges Sorel, îşi invocă ca strămoş pe Proudhon. Lucru ciudat, reformiştii â la Jaures sau Bernstein îl invocă şi ei. Afară de aceasta, decadenţa marxismului ortodox în ultimii ani a ridicat implicit pe rivalul şi adversarul său. Marx şi Engels * sînt puncte culminante care se exclud. Prieteni o clipă (exilat din Germania. Marx a stat cîteva luni acasă la Proudhon, în Jura. unde discutau nopţi întregi filosofie si socialism), ei s-au despărt t definitiv in urmă. Marx i-a reproşat lui Proudhon spiritul reformist, mentalitatea burgheză şi chiar maniera antiştiinţifică de a trata unele probleme. în faimoasa scrisoare pe care o scrie în 1865 Marx ziarului *Sozial-Demokrnt,* el se pronunţă astfel despre cartea lui Proudhon *Qu'est-cc-que la proprUHe :*

* Probabil : Proudhon (nu Engels).

„într-o istorie riguros ştiinţifică a economiei politice, această scriere nici n-ar merita să fie relevată. Astfel de lucrări au acelaşi rol în ştiinţă ca romanele senzaţionale în literatură".

în volumul de faţă, un grup de profesori şi publicişti caută să arate ce e actual din opera lui Proudhon.

G. Piron arată în *„Proudhonisme et Marxisme"* că aceşti doi autori au multe puncte comune : înaintea lui Marx, Proudhon vorbeşte despre o concepţie economică a istoriei. Ideile exprimate în *Contradictions economiques,* ca şi în *Idee generale de la revolution au XX~em.e siccle* indică factorii economici ca primordiali. Dar nu numai în concepţia generală asupra istoriei Proudhon a anunţat pe Marx. Ideea luptei de clasă a fost schiţată pentru prima oară dc cel dintîi. în *La guerre et la paix,* se vorbeşte despre rolul şi necesitatea luptei între grupurile interne, între clase. Precursor în multe puncte al socialismului ştiinţific, Proudhon 1-a depăşit, căci predicînd ideea de libertate, ca şi drepturile ideologice ale raţiunii, a corectat mecanismul rigid al marxismului.

în *Proudhon et la guerre.* I. Puech încearcă să lămurească contradicţia acestuia asupra războiului. Admiţînd frumuseţea eroismului, înălţimea morală a luptei, necesitatea curajului, Proudhon a condamnat atrocităţile războiului şi partea lui de barbarie.

Acolo unde apare o contradicţie, nu e decît sinteza a două puncte de vedere deosebite.

C. Bougle ne vorbeşte despre *„Proudhon federaliste".* Se ştie ura lui Proudhon contra centralizării. Concepţia sa liber contractuală a făcut pe unii să-1 aşeze chiar printre anarhişti. Adevărul e că Proudhon concepea statul ca o federaţie liberă, contractuală, între diferite provincii. Aceasta 1-a făcut să condamne pe vremuri unitatea Italiei. Idealul de stat, pentru el, era Elveţia şi Statele Unite. în relaţiile externe, condamna de asemenea imperialismul anexionist. Autorul crede că „Societatea naţiunilor" concepută azi întăreşte proudhonismul renăseînd.

în Proudhon *banquier,* Onalid ne prezintă doctrina lui Proudhon despre „Banca poporului'* şi despre creditul mutual şi gratuit. Autorul crede a fi găsit o confirmare a ideilor exprimate dc Proudhon, în instituţia actuală a creditului cooperatist. Alte studii vorbesc despre *„Proudhon et l'import", „Proudhon et le mouvement ouvrier",*

„Proudhon ei la philosophie du trarail". Scrise pentru marele public, aceste articole cuprind adesea nuanţe şi caracterizări foarte sugestive despre opera lui Proudhon. Astfel ele împacă cerinţa generală a publicului mare cu pretenţia specialiştilor.

VILFREDO PARETO, *TRĂITE DE SOCIOLOGIE GENLHAi.E,* > VOL. *1917—1919,* PAYOT ED.. PARIS.

Autorul e un nume cunoscut în economia politică a ultimelor două decenii. Manualul publicat acum vreo 15 ani îl aşează ca metodă şi mentalitate generală în şcoala matematică a lui Walrass sau St. Jevons. La prima vedere a tratatului de sociologie publicat anul trecut, te-ai aştepta la o aplicare matematică la studiul ştiinţelor sociale. De fapt însă, el conţine un imens material do psihologie colectivă, adunat amorf în lipsa oricărui criteriu central de metodă. De la mărturisirile etnografilor la literatura romanelor din secolul trecut şi pînă la articole trecătoare de gazetă cotidiană, materialul adunat se revarsă într-un imens fluviu menit să înece şi atenţia cea mai binevoitoare. Nu ştim nici un moment după ce indicaţii si cu ce mijloace speciale de tehnică metodologică a adunat autorul fapte aşa disparate.

Dar dacă metoda lipseşte cu desăvîrşire, o idee centrală leagă pînă la un punct toate părţile lucrării.

Autorul consideră în special mentalitatea grupului. Ceea ce îl interesează în primul rînd e procesul de idei şi sentimente *cura* încheagă continuitatea socială.

Prima caracteristică a grupului sint reminiscenţele mecanice ale trecutului, supravieţuirii, a căror utilitate şi logică au dispărut de mult, care însă continuă să trăiască in baza inerţiei, mai departe decît motivul care le-a creat. Autorul le numeşte *reziduri.* Aceste reziduri nu se confundă însă cu aceea ce Taylor numise „Survivanccs". Pt: cînu la etnograful englez era vorba mai mult de supravieţuirea unor instituţiuni, la Pareto e vorba de supravieţuirea unor sentimente şi mentalităţi speciale, individuale. Existenţa acestor reziduri nu explică continuitatea socială, cum ar zice Aug. Comte, ele dau o explicaţie numai staticii sociale, dinamica socială rămîne neexplicată.

Pentru aceasta, Pareto a găsit fenomenul numit de el *derivaţiune.*

Derivaţiile sînt prefacerile mentalităţii sociale după o logică a interesului. Conştiente de conservarea lor, societăţile inventează sofisme utilitare după care modifică conţinutul vieţii colective.

Derivaţiile pot fi de mai multe feluri : a) afirmaţiuni de fapte imaginare, prezentate cu o forţă dc convingere specială ; b) invocarea autorităţii unui om marcant sau a unei tradiţii, a unei fiinţe supranaturale, erou religios etc. ; c) apel la interesul colectiv sau la o entitate juridică ori economică şi, în fine, d) întrebuinţarea de analogii sau metafore verbale.

Guvernele şi regimurile politice din toate» ţările au ştiut să utilizeze într-un mod special şi să modifice după placul lor derivaţiile. Ele au întrebuinţat, după împrejurări, ori violenţa, ori şiretenia. Clasele subordonate au dovedit însă o aptitudine mai slabă la mînuirea derivaţiilor. De aici, o concluzie generală de ordin aristocratic ; elitele sînt menite veşnic să conducă grupul. Pareto a formulat acest principiu în formă de lege şi a numit-o „circulaţia elitelor". Aceste cîteva idei sînt răspîndite pe un spaţiu de peste 1500 pagini.

Ideea centrală a autorului, aceea de a reduce ia o realitate psihologică tot mecanismul vieţii sociale, nu poate fi decît lăudabilă. Ceea ce face continuitatea grupului sînt categoriile, dacă vreţi, prejudecăţile sociale de ordin mental.

Sînt „rezidurile şi derivaţiile" autorului asemănătoare cu reprezentările colective ale lui Levy-Bruhl sau Durkheim ? F greu de răspuns, fiindcă în redactarea lor cea mai mare impreciziune domneşte. Neclaritatea reiese mai ales din metoda întrebuinţată. Dacă Pareto ar fi urmat caîea lui Levy-Bruhl, anume dacă ar fi urmărit o investigaţie genetică pornind de la elementele cele mai simple, dacă nu s-ar fi confundat într-un haos de fapte extrase din toate timpurile şi civilizaţiile, lucrarea ar fi fost mai fecundă.

Afară de aceasta, nu înţelegem modul efectuării derivaţiilor. Le înţelege Pareto ca fenomene conştiente care se realizează după o logică utilitară, în felul conştiinţei de clasă a lui Marx ?

Luciditatea conştiinţei interesului la grupurile sociale e greu de afirmat şi aici afirmaţiile sociologului italian întîmpină cele mai mari dificultăţi. Cu toată lipsa de critică în observaţie, multe din faptele adunate de V. Pareto sînt sugestive şi interesante. Unele dovedesc chiar multă fineţe de percepţie. Utilitatea lor veritabilă e în a servi drept material acelora care vor relua subiectul sub altă formă şi cu alte preocupări metodologice.

C. BOUGLE. ***CHEZ*** *LES PROPHETES* ***SOCIALI ST ES,*** Alean. 1919, Paris.

E o adunare de articole mai vechi, publicate prin diferite reviste. Două din ele se ocupă cu Saint-Simon şi anume *„Saint-Simon şi lucrătorii", „Saint-Simon şi feminismul"*.

Se studiază relaţiile societăţii saint-simoniste cu mediurile uvriere ale Parisului din 1840. Mişcarea avea la început un caracter filantropic. Se ajutau băneşte uncie familii căzute în mizerie, se căutau locuri de plasament pentru lucrătorii atinşi de lipsă de lucru, în fine, se serveau mici rente viagere la cei mai săraci dintre ei. Societatea căuta să se apropie de muncitori si prin conferinţe serale, în care unii membri predicau solidaritatea socială ori dezvăluiau mirajul Societăţii de mîine. Şedinţele ţinute în piaţa Sorbonci rămîn prea departe de adevăratele nevoi ale muncitorimii şi uneori neînţelese de aceasta, căci conferenţiarii întrebuinţau un ton prea doctrinar, cîteodată chiar pedant. Conferinţele care s-au ţinut mai tîrziu în faubourg du Temple, mai adaptate spiritului uvrier, au adus mai mulţi aderenţi şi au vulgarizat mai mult ideea saint-simonistă.

înaintea Iui Proudhon şi mai ales înaintea lui Marx. saint-simoniştii au luat primele contacturi cu proletariatul.

în al doilea studiu, se cercetează atitudinea acestei şcoli faţă de problema femeii. Saint-Simonismul are o stimă şi o simpatie mistică pentru femei. Problema e privită sentimental, însă doctrina feministă capătă multă ajutoare dc la propaganda saint-simonistă. în religia pe care voiau s-o fondeze, femeia păstra locul de frunte.

Cu toate acestea, feminismul, mai ales în acea epocă, trebuia ajutat pe terenul pozitiv juridic, nu în stima publică pe care voiau s-o stimuleze pentru femeie. Istoria cunoaşte o mulţime dc faze în care respectul pentru femeie nu era incompatibil cu o totală subjugare juridică.

în ultimul articol, se studiază relaţiile dintre marxism şi sociologie. în felul cum a pus problemele, socialismul ştiinţific a facilitat mult metodele sociologiei contemporane. Prin recunoaşterea unui substrat uniform economic, s-a făcut aluzie oarecum la determinismul integral al societăţii, care depăşeşte individul. împărţirea în faze economice a istorici a precizat mult problema stabilirii tipurilor sociale. Sociologia claselor capătă şi ea lumini noi. Aproape la toate problemele care agită azi sociologia ştiinţifică, Marx a făcut aluzie. Adevărul e însă că unele aluziuni ni se par forţate şi că Marx e probabil că nu le-a făcut cu gîndul bănuit de autor.

Cu tot caracterul lor succint, de articole, de revistă populară, studiile grupate în prezentul volum se prezintă cu aceeaşi claritate şi metodă care anima toate lucrările profesorului de la Sorbona.

L G. FRAZER, ***LES OIUGINES*** *MAGIQVKS* ***DE LA ROYAUTfi,*** Paris, 1921).

Succesul pe care 1-a avut in anii trecuţi traducerea franceză a operei principale a lui Frazer *The golden Bough Le rameau d'or)* a încurajat la traducerea acestei noi lucrări. Autorul e unul dintre promotorii şi reprezentantul cel mai ilustru al şcolii antropologice engleze. împreună cu Rob Schmidt, Spencer et Gillen, Andrew Lang, Frazer a refăcut ştiinţificeşte tot materialul etnografic adunat de etnografi mai vechi ca Morgan, H. Spencer sau Taylor. Afară de această observaţie strictă, şi critica riguroasă a mărturiilor călătorilor e de asemenea o achiziţie a aceleiaşi şcoli. Şcoala sociologică franceză de sub inspiraţia lui Durkheim, deşi deosebită în metodă, a uzat mult de curăţirea terenului oficiat de Frazer. Ultima lucrare asupra religiei a lui Durkheim cuprinde multe soluţii aproape identice cu acele ale antropologului englez. în ce priveşte însă teoria generală a magiei, Frazer rămîne creatorul ci aproape exclusiv.

Dacă Hubert et Mauss în Franța, ori Strehlow în Cermania au corectat unele greşeli, principiul şi natura primordială a elementului magic a fost schițată definitiv de Frazer. în lucrarea de față, sc aplică metoda generală a magiei la fenomenul apariției regilor. Mentalitatea primitivă se caracterizează printr-o proprietate exclusivă de a primi superstițiile. Alături de credința religioasă, magia e primul rudiment al ştiinței. Sub o formă foarte precară ea conține germenul ideii de cauzalitate. Ideea transmisiunii prin contact e tocmai reprezentarea magică a ideii de cauzalitate. Uzînd de prestigiul pe care il creează superstiția, magicianul devine un personaj puternic. Tendința către şarlatanism, şi excrocherie, observată la mulți magiciani, îl ajută la aceasta. încetul cu încetul, puterea sa ia proporții. Rolul de şef politic îi e indicat.

Astfel, credința că regii sînt oamenii cei mai puternici fiziceşte e combătută de Frazer. Elementul ideologic e acela care joacă rolul principal. Regii sînt reprezentanții puterii magice.

Teoria lui Frazer are multe şanse să fie cea justă. Fa ni se pare concludentă şi cu încheierile trase altădată de un Vierkandt *(Fiikrerde îndiridnen bei den Naturrolkern),* de un Wundt *(Volkerpsychologic),* precum şi cu rezultatele cercetărilor lui Czarnowski *(Le culte des heros et ses conditions sociales),* publicate de curînd de colecția lui *Amice Sociologique* şi de care ne vom ocupa pe larg într-un număr viitor.

Afară de aceasta, teoria lui Frazer ni se pare justificată şi „a priori". In adevăr, dacă viața societăților primitive este exprimată mai ales in legătura religioasă — în special prin cea totemică — ni se parc mult mai probabil ca criteriul magico-religios să treacă înaintea celui războinic-economic. Mai ales că multe triburi duc o viață cu dcsăvîrşire paşnică prin absența unor triburi antagoniste vecine.

Chiar dacă am admite prezența unui clement interesant, utilitar în selectarea şefilor tribului, e mai natural ca frica religioasă să se impună înaintea fricii fizice. Totdeauna supranaturalul a terorizat în primul rînd pe primitiv.

Astfel originea magică a regalității e foarte firească. Stilul plastic şi forma colorată a lui Frazer dau cărți şi o lectură foarte agreabilă.

PAUL FAUCONNET, ***LA RESPONSABILITE. ETUDE DE SOCIOLOGIE,*** Edition Alean. Paris, 1920.

Această carte constituie un eveniment. E probabil una dintre lucrările cele mai bune care au apărut în ultimul timp, din acelea care fac epocă. în afară de imensa documentație şi de savanta critică a surselor, ea conține una din acele fecunde idei, care se pot discuta, după aceea, în sute de comentarii.

în adevăr, ideea de responsabilitate constituie aproape tot fundamentul teoretic al oricărui sistem juridic. Pe ea e bazat întreg dreptul penal şi o bună parte a celui civil şi comercial. Nici o noțiune n-a fost mai discutată de la sistemele filosofice pînă la dîsctițiunile juriştilor.

Cu toții însă o considerau ca o idee. Dl, Fauconnet încearcă să o studieze altfel. Pentru dînsul, responsabilitatea e un fenomen social. Ca atare, se pot găsi peste tot în organizația societăților *fapte* de responsabilitate, care. studiate comparativ, vor putea duce la o concepție empirică a acestei noțiuni.

Pînă acum. gradul de responsabilitate, care aducea după el gradul de culpă şi de pedeapsă, era strîns legat de conştiința agentului, de gradul mai mare sau mai mic de imoralitate al infractorului. Astfel, se puteau concepe foarte bine persoane iresponsabile cum erau nebunii, copii, animalele etc. Concepția subiectivă a responsabilității lega de persoana individului infractor toate variațiunile ei. Cu mai multe, ori mat puține deosebiri, toate sistemele de filosofie penală, de la şcoala clasică, de la Beccaria, Romajnosi ori Kant pînă la şcoala italiană antropologică ori sociologică, toate înfățişează aceeaşi concepție despre responsabilitate. Contra tuturor, Fauconnet încearcă o altă explicație. E justificată doctrina subiectivă care leagă de gradul de moralitate al individului orice regulă de responsabilitate ? Dacă ar fi aşa, atunci persoanele inconştiente ar trebui declarate iresponsabile. Dar dacă legislația modernă se ține mai mult ori mai puțin dc această consecință, un studiu comparat istoric ne va arăta că realitatea e departe de această afirmație. în foarte multe societăți, *copiii* sînt pedepsiți, indiferent de vîrsta lor. La greci, chinezi, polinezieni şi chiar în legislația dreptului canonic, s-au intentat procese în regulă, cu procedură contradic-

torie reprezentată printr-un avocat, *animalelor.* Aceleaşi societăţi au chemat la răspundere, de foarte multe ori, morţii, condamnîndu-i la prohibirea înmormintării. Iar despre aceşti agenţi nu se mai poate spune că erau responsabili: Mai mult. Cîteodată, agentul crimei nu se cunoştea. Atunci, o mulţime de legislaţii permit alegerea fortuită a unui individ ispăşitor, care să sufere pedeapsa în locul celui care a comis-o. E instituţia *„ţapului ispăşitor",* aşa de frecventată la popoarele primitive. Sistemul penal al responsabilităţii *colective,* în care o rudă e chemată in garanţie pentru crima oricărui membru de familie, ne îndepărtează de asemenea de la conexiunea intimă ce trebuie să domnească între persoana infractoare şi pedeapsa aplicat;').

Dar nu numai persoana agentului ne arată că această conexiune nu există, dar chiar situaţiile generatoare de infracţiuni sînt contra ei. In legislaţia noastră, se cere ca individul să fi lucrat cu voinţă sau fără neglijenţă. Sînt societăţi însă — şi dl. Fauconnet ne citea/a sute —, în care pedeapsa e aplicată chiar cînd nu se poate constata nici voinţă, nici neglijenţă.

Un sălbatec care atinge din întîmplare un obiect *tabu,* chiar fără intenţie si fără nici o neglijenţă — fiindcă se poate ca acel obiect să cadă peste el din întîmplare —, e pedepsit numai pentru că profanarea s-a făcut. Dacă atîtea situaţii ne arată că responsabilitatea nu poate fi legată de persoana individului, atunci care e natura ei ? Pentru a răspunde la această întrebare să ne amintim de definiţia dată de Durkheim în *TAI division du travail social.* pag. 47, definiţia care a inspirat pe Fauconnet în primul rînd. Pentru Durkheim, un fapt devine criminal „atunci cînd ofensează stări puternice şi definite ale conştiinţei colective". Responsabilitatea trebuie deci căutată şi ea în organizarea conştiinţei colective, care impune „a priori" anumite judecăţi în baza prejudecăţilor normale penale de care e inspirată. O crimă produce un început de disoluţie socială, ea ameninţă spiritul de solidaritate. în faţa acestui pericol, opinia publică, conştiinţa colectivă trebuie liniştită. De aceea, responsabilitatea, care e flotantă, vagă, în orice moment, în organizarea societăţii, se îndreaptă, In momentul crimei, către aceasta. De acolo, ea se iradiază

către infractor, în baza judecăţii primitive comune, că acela ce-a comis actul s-a profanat prin acest contact. Această iradiere nu prezintă nici o legătură de necesitate riguroasă cu persoana infractorului. Responsabilitatea poate lovi, la întîmplare, pe oricine, numai ca conştiinţa colectivă să capete o satisfacţie. Legătura agentului cu responsabilitatea şi deci cu crima, e de cele mai multe ori o legătură de contiguitate ori de asemănare. Se presupune că infractorul are cele mai multe apropieri de actul criminal, că intră in sfera lui, că devine odios odată cu el. Totul se explică, în ultima instanţă, printr-o asociaţie *dv* idei între crimă şi criminal printr-o asociaţie care, în conştiinţa colectivă, trezeşte în acelaşi timp ideea de crimă şi de criminal. Dacă autorul e ales de cele mai multe ori ca pacient al pedepsei, acest fapt se explică fiindcă reprezentarea crimei trezeşte pe aceea a criminalului şi o face odioasă implicit. E o aplicaţie derivată a ideii de contact, de murdărie, de profanare, aşa de frecventă în societăţile primitive magice. După cum locul crimei e măturat, după cum obiectele inanimate care au luat parte la crimă sînt distruse, autorul c considerat şi el ca un mobilier al crimei, atins în mod special de această profanare şi, ca atare, pedepsit.

Astfel, responsabilitatea apare ca un aspect al conştiinţei colective. E un fenomen obiectiv, social, nu unul individual. Această ipoteză are meritul că explică aproape toate cazurile pe care teoria claselor era forţată să sc lase pe dinafară.

în afară dc aceasta, ea e în concordanţă şi cu mişcarea jurisprudenţelor a timpului. Se ştie că natura responsabilităţii chile, începe a se căuta azi în ideea de *risc,* spre deosebire de teoriile mai vechi care o căutau în noţiunea rie *greşeală,* de culpă. Teza d-lui Triandafil, docent la Universitatea din Iaşi, apărută cu cinci ani înaintea lucrării lui Fauconnet, arată aplicaţiile şi limitele acestei teorii.

în ce priveşte construcţia ştiinţifică, compoziţia, critica riguros ştiinţifică a lucrării, ea nu se poate exprima într-un rezumat palid.

Recomandîndu-i-o cititorului, îi oferim în acelaşi timp şi o rară senzaţie intelectuală.

CH. ELLWOOD, *SOCIOLOGY AND MODERN SOCIAL PROBLEMS,* New York, 1920.

Autorul este unul dintre tinerii sociologi de frunte ai şcolii americane de sociologie, al cărui organ, *The american Journal of Sociology,* strînge în jurul său o anumită metodă şi concepţie despre această ştiinţă. Lucrările anterioare ale acestui autor, *Introduction io social psychology, The social i/roblem,* au fost bine primite şi peste hotarele ţârii sale. Una din ele, *Sociology in its psychological aspects,* a fost tradusă şi in franţuzeşte de editura Ginrd et Briere sub titlul *Kleme.nts de Psycho-Sociologie.*

Ca şi colegii săi din şcoala americană : Blackmar, Smail, Lester Ward, (cu excepţia lui Giddings care se apropie mai mult dc Tonnies şi Durkheim), Charles Ellwood crede că societatea se poate explica *primo* prin factori biologici, *secundo* prin factori psihologiei. Seriala americană se îndepărtează de aplicaţiile biologice ale organiciştilor. Ea recurge la alte fenomene ; ereditate, darwinism, adaptare, teoria antropologică a raselor. In primul capitol (The bearing of the theory of cvolution upon social problem", pag. 28 şi urm.), societatea e reprezentată ca interacţiune psiho-biologică între indivizi. Ceea ce intervine în primul rînd sînt impulsurile vitale prime : concurenţa, adaptarea, variaţia. Acestea sînt modificate la rîndul lor de o serie de reacţiuni interindividuale, în felul celor indicate altă dată de Tarde.

Nu mai încercăm să arătăm aici insuficienţa acestui atomism sau biologism sociologic pentru un sistem integral sociologic : fiecare manual elementar o conţine. Ne întrebăm insă de ce şcoala americană menţine acest punct de vedere. E adevărat că din bibliografia prezentată la finele tuturor cărţilor, literatura europeană a problemelor sociologice pare aproape cu totul ignorată.

Cartea dc faţă e o reeditare a unor conferinţe, în caro această metodă e aplicată la studiul unei serii de probleme de politică socială practică ; familia şi criza ei, pauperismul, legea proporţiei, criminalitatea, emigraţia şi imigraţia, socialismul.

Capitolul despre familie, care conţine şi locul cel mai mare în volum, e plin de insuficienţe. Autorul pare a nu cunoaşte noile cercetări ale şcolii antropologiei engleze actuale, în special cele ale lui Frazer, Robertson Smith ori Lang. El se rezumă la vechile teorii ale lui Morgan şi Mac Lennan, care arată originea familiei ca o transmisiune de bunuri sau ca satisfacerea unei nevoi sexuale, cînd ea c mai cu seamă forma religioasă a clanului totemic. Familia domestică procedează cu mult familia conjugală, apariţie tardivă cauzată de un lung proces de concentrare. De asemeni nu se face nici o distincţie între familia paternă (gen „sippe" german, ori „zadruga"), pe de o parte, pe de alta, familia patriarhală (în felul lui „geus" romană), în prima, puterea tatălui e mult mai mică, el indică doar ordinea filiaţiei şi a succesiunii juridice, în u doua, puterea şefului familiei ei limitată.

Cauzele crizei actuale a familiei sînt, după autor, trei : decadenţa religiei, individualismul şi mişcarea feministă. Cea dinţii ni se parc justificată. Celelalte două sînt mai mult de ordin ideologic şi deci departe de a putea modifica structura intimă a acestei instituţii.

Dintr-o statistică recentă, aflăm că cifra divorţurilor în Statele Unite e de 67 000 într-un singur an, 1912, pe cînd era de 11 000 în Germania, de 10 000 în Franţa şi numai de 400 în ţările scandinave. Remediile ar consta nu într-o legislaţie bruscă, care nu poate intra prea iute în moravuri, dar mai ales printr-o organizare a propagandei şi o educaţie a spiritului public.

în capitolul despre *pauperism,* se deosebesc cauze subiective : debilitate, anormalitate etc, şi cauze obiective : organizarea vieţii economice. Se pledează pentru filantropie.

Partea referitoare *la criminalitate* debutează printr-o definiţie vaga a crimei : ea ar fi o călcare a legii. Se cunosc atîtea călcări de lege care totuşi nu sînt crime ! Şi aici se deosebesc cauze obiective şi subiective. Se discută cele indicate de Lombroso şi cele observate de şcoala sociologică italiană şi de Tarde. Autorul înclină pentru prezervatismul social, pentru înlăturarea cauzelor indirecte ale crimei.

în fine, *emigraţia* e studiată în toate formele ei. Se insistă asupra imigraţiei europene şi mai ales a celei asiatice chinezo-japoneze în America, problemă care pare a fi una din cele mai grave care turbură.viaţa marii republici transoceanice.

în general, lucrarea de față nu justifică prin nici un interes special succesul [>e cure l-a avut : concepția generală, falsă, Jar detaliile relatate, în marc parte, banale.

A. DEMANGEON, ***LE DECLIN DE L'EUROPE,*** *ed.* Payot, Paris, 1921,

După O. Spengler, care a profetizat în Germania decadența occidentului, profesorul de geografie de la Sorbonna, Demangeon, pe altă cale, pe cea economică, ne dă o scrie de cifre, din care se poate vedea „handicapul", pe care-1 au celelalte continente față de Europa.

După război, Europa, care era o imensă uzină, căci se hrănea din transformarea materiilor prime pe care i le ofereau celelalte continente, şi-a distrus o bună parte din utilaj. Industria fierului, în care Germania excela, a luat proporții colosale în America. Coloranții şi țesătoria la fel. De'unde înainte de război Statele Unite exportau mai mult materii prime;, azi mai mult decît Europa sînt o țară transformatoare. în ce priveşte transportul, marina, comercială ca şi cea de război, egalează azi Anglia, în urma imensei fabricații de vase pe care a făcut-o iu timpul războiului. Ca sferă de influență, ea cîştigă pe fiecare zi vechile debuşeuri europene — America dc Sud, Asia răsăriteană, o parte din Australia sînt cîştigate.

Alături de ea. Japonia îşi extinde influența asupra întregii Asii, eăutmd să stabilească regula „Asia asiaticilor", după cum „America americanilor". Ea se întinde în Australia unde contrabalansează politica economică a Angliei în ce priveşte țesăturile, condimentele etc.

Care e situația Europei în fața acestei prosperități a celorlalte continente ? O datorie publică enorma, o dezorganizare care scade producția la jumătate, lupte politice care paralizează state întregi ca Rusia, o descreştere' enormă a natalității şi o creştere a mortalității, a criminalității, pauperismuiui şi emigrațiilor. Vădit, sîntem în fata unei puternice decăderi. Poate asistăm la „începutul sfîrşitului". Perspectivele ? Autorul nu le vede aşa de negre.' El crede într-o reorganizare morală şi economică. Nu prea vedem însă cum. Solidaritatea politică şi culturală lipseşte. Vechile uri dezlănțuite de război continuă să închidă popoarele în ziduri chinezeşti de ură reciprocă.

în ce priveşte problema culturală, după cum observă publicistul german Ernst Curtius *(Das neue Merkur,* Munchen, mai 1921), legăturile franco-germane începute înainte de război de un Romain Rolland, de grupul de la *Nouvelle Revue Frangaise,* de un A. Gide, de un H. Burbusse şi alții, azi e dizolvat. Germania suferindă n-are altă ieşire culturală decît către misticismul rusesc, iar Franța o repetare pînă la saturație a vechilor ei tradiții care azi, oricît de bogate ar fi fost ele, n-o mai pot satisface. Pe de altă parte solidaritatea economică e paralizată de problema reparațiilor.

Să credem ca Bismarck că de acum se ridică soarele slavismului şi că începe dominația Rusiei ? Sau să vedem pericolul dinspre America ori Japonia ?

Nimeni nu ne-o poate spune pentru moment. Poate că sentimentul dc conservare continentală va reuşi sâ se substituie aceluia de regionalism şovinist, ca un pas promițător către fraternitatea totală a omenirii suferinde.

H. CUNO\V. ***DIE*** *MARXSCHE* ***GESCHICHTS-GF****.SF****LLSCHA****.FTS* ***UND STAATSTffEORIE.*** *GRUNDZIGF, DER MAXISCHFN SOZIOLOGIE,* Dorlin, 1920, 2 voi.

S-a remarcat că literatura asupra lui Marx, în enorma ei abundența, nu e întrecută decît de aceea asupra lui Darwin şi Wagner.

în special, discuțiile economice sînt cele mai frecvente. Aspectul filosofic şi sociologic al operei iui Marx nu e nici el cu mult mai neglijat. Cartea, deja cam învechită, a lui Masaryk, pe urmă acelea ale lui Tugan-Baranowski, Wcisengrun, Hammacher etc. au studiat mai ales partea pur sociologică a sistemului.

H. Cunovv, profesor la Universitatea din Berlin (mort de curînd), teoretician de frunte al Partidului Socialist Democrat, aduce totuşi cîteva contribuțiunî noi, alături de critici utile asupra unor puncte deja discutate.

Pentru ca să arate ideile lui Marx asupra statului, autorul face o expunere a tuturor teoriilor asupra aceluiaşi subiect, de la Aristot la Hegel, pe vreo 200 pagini, parte care ni se pare alături dc chestiune şi deci inutilă. Se arată influența lui Hegel asupra lui Marx, de la care acesta din urmă copie aproape concepția despre stat. Ca şi maes-

trul său Marx, întrebuinţează distineţiunea între „societate" ţgesellschaft) şi „stat" (staat) şi mai ales noţiunea Jui „vollendete staat) (statul perfect.)

Interesantă este discuţia cu Lenin asupra dictaturii proletariatului. Textele din Marx, citate de Cunow, arată perfect bunăvoinţa şi favoarea pe care o aveau în ochii lui Marx democraţia şi votul universal. Discuţia materialismului istoric, a ideii de revoluţie la Marx, a noţiunii de societate nu aduce prea multe lucruri noi. Capitolul cel mai interesant mi se pare acela al discuţiei teoriei lui Marx-Engels despre originea familiei. Autorul era mai competent decît oricine să o facă. Deja într-un articol mai vechi, publicat în *Neue Zeii, Sozialismu?, Ethnographie und Soziologie,* ca şi în opera sa mai veche *Die Verwandschaftsorganisationen der Austral neger* (1894), Cunow a încercat să corecteze unele din datele marxismului dogmatic prin constatările etnografici comparate, ale sociologiei pozitive. Această încercare e reluată aici cu succes. Se arată exagerările lui Engels, care s-a mărginit în această privinţă să copieze argumentele lui Morgan.

Destul de interesant de asemeni cap. despre concepţia de naţiune la Marx. Deşi scrisă de un membru militant al partidului, lucrarea păstrează obiectivitatea unei opere de sociologie laică.

GUSTAV MAYER, *FRIEDRICH ENGELS. EINE BIOGRAPtlIE,* Berlin, 1920, Voi. I.

Figura în aparenţă modestă a lui Engels, „der gute Mensch" (le bonhomme), cum îi zicea Sombart, apare în istoria socialismului eclipsată de uriaşa personalitate a prietenului său Marx. Afară de broşurile comemorative ale lui Sombart (scrisă în 1859) şi K. Kautski, biografia sa nu tentase pe istoricienîi socialismului.

Prezentul volum umple această lacună. Cu o remarcabilă erudiţie, cu simţ de critică istorică ascuţită, prof. Gustav Mayer ne-a dat, probabil, opera definitivă asupra lui Engels. In primul volum — celelalte sînt în pregătire —, sc studiază tinereţea lui Engels, cuprinsă între anii 1820—1851. în acest răstimp, tînărul socialist e reînviat într-o mulţime dc trăsături necunoscute. Articole citate cu pseudonime sînt dovedite ca fiind ale lui Engels ; scrisori şi impresii noi citate aruncă o altă lumină asupra personalităţii prietenului lui Marx. Cu deosebire interesante sînt : cap. IV despre stînga hegeliană, cap. VIII : legăturile cu Marx, cap. X : exilul în Belgia, cap. XII : revoluţia din 1848 în Germania.

Ceea ce reiese din cercetările lui Mayer e că rolul lui Engels nu a fost deloc de mîna a doua, cum se crede de obicei. Multe din scrierile lui Marx, în afară dc cele semnate de amîndoi, se datoresc lui Engels. Chiar capitolul din *Kapital* relativ la starea uvrieră în Anglia secolului XIX pare a fi Jucrat de Engels.

Ca tip intelectual, opus lui Marx care era un logician raţionalist, Engels e un empiric care se inspiră numai de Ia fapte. De aceea, el o rupe mai repede decît Marx cu Hegel şi cu dialectica lui. Multe detalii interesante asupra relaţiilor de prietenie, pecuniare etc. între cei doi şefi.

Alături de biografia lui Mehring asupra lui Marx, această încercare va rămîne; ca o carte clasică. Ea are încă o superioritate asupra aceleia a Iui Mehring, că indică toate sursele, facilitând astfel munca cercetătorilor viitori.

LUUWIG STEIN, *EINFOHRUNG IN DIE SOZIOLOGIE,* Munţi hen, **W2\.**

Editorul revistei *Archiw fur Philosophie,* autorul cunoscutei cărţi *Die soziale Frage iui JĂchte. der Philosophie,* publică, ca un fel de bilanţ al concepţiunilor sale filosofice, această succintă introducere în studiul sociologici. Cum indică şi titlul, nu e vorba decît de un rezumat rapid. Toate problemele acestei ştiinţe sînt tratate în cîteva pagini. De la întrebări teoretice asupra metodei şi fundamentului sociologiei (cap. I—X), la sociologia familiei (cap. XII), a proprietăţii (cap. XIII), religiei (cap. XIX), naţionalităţii (XXIII), luptei de clasă (XXII), egoism, altruism, libertate, autoritate (cap. XXII şi XXIII), toate fenomenele sociale sînt atinse. Cu toate că autorul ne declară în prefaţă „wasich hier biete, ist nicht Schulweisheit, sondern Erlebnis, nicht Tinde, sondern Blut", toate materiile tratate în acest volum suferă de o deplină lipsă de metodă. Mai mult decît atît, o concepţie personală .a autorului nu leagă niciodată imensul vălmăşag de idei

pe care vrea să le agite;. Contemporan cu epoca deceniului anterior, în care „la querelle des methodes" ajunsese la maximum de anarhie, profesorul pare a fi străin operei de clarificare introdusă printr-un serios efort metodologic de şcoala franceză contemporană. Astfel, fatal, această „introducere", ca nenumărate altele care sc scriu în Germania, va rămîne o încercare diletantă fără merit ştiinţific şi. ceea ce e. mai regretabil, chiar fără merit pedagogic. Cel ce vrea să se iniţieze cu astfel de introduceri rămîne de multe ori mai nelămurit decît înainte de a fi luat cartea în mînă.

Face cunoştinţă cu o mulţime de probleme noi. fără sâ le cunoască semnificaţia înlăuntrul ştiinţei pe care vrea să o studieze. Dar poate că vina nu e numai a autorului, ci a genului de producţie vulgarizatoare care se cheamă „einfuhrung", g_{e n} hibrid care nu serveşte nici specialiştilor, nici marelui public. El e mai ales nefast în sociologic, unde diletantismul e mai înrădăcinat ca oriunde.

Dr. CARL BRINKMANN, *Versuch eincr GeseUschaftxlchrc* T.oip- •*Ag,* 1920.

S-a remarcat de multe ori şi cu drept cuvînt că, dacă Germania a făcut remarcabile progrese pe terenul ştiinţelor sociale particulare, ea a rămas, în ce priveşte sociologia generală, in urma Franţei ori a Americii. Preocupările sociologilor de aici priveau cînd fenomenele subiective, psihologice, de o mică generalitate (modă, imitaţie etc.), cînd probleme de strictă specialitate. Un „juste milieu" era rar atins. Dr. Cari Brinkmann, într-o lucrare recentă *Versuch einer Gesellschajlslehre.* cu multă pătrundere, vrea să inspire sociologiei germane o doctrină pozitivă, obiectivă şi generală. Dintre autorii anteriori, el nu recunoaşte ca reprezentant al acestor deziderate decît pe Tonnics. După Brinkmann, societatea e reductibilă ia fenomene psihologice. Dar aceste fenomene nu sînt acelea pe care le studiază psihologia. Ele ni se impun obiectiv, ne vin, cum s-ar exprima Durkheim. ca constrîngeri exterioare din mediul social, Reductibilă la fenomene- psihice, sociologia nu se poate rezuma numai la studiul lor. Ea trebuie să aibă un conţinut pozitiv, să studieze fapte, nu numai idei. Pentru ilustrarea acestor principii, autorul studiază, ca aplicaţie, problema dreptului, inspirîndu-se din şcoala numită în Germania „freies Recht" (Kantorowiez şi, într-o privinţă, şi prof. Ehrlich de la Cernăuţi).

După cum se vede, ideile nu sînt noi, însă autorul le exprimă pregnant, clar şi cu credinţă astfel că volumul, fără să aducă nici o noutate, aduce un bun serviciu insistînd asupra unor lucruri vechi, dar totuşi neglijate.

U. **WOKMS,** ***LA*** *SOCIOLOGII-:, SKs* ***nVTS.*** **SrS'** .VOVJ; VN, Paris, **1921.**

Rene Worms, neobositul organizator de reviste, de anuare şi de congrese de sociologie, deşi (runoscut in lumea întreagă (în Germania şi America este considerat ca cel mai meritos sociolog al Franţei), nu şi-a legat numele de vreo descoperire originală, ori de vreo metodă fecundă. Singurul său merit este acela de vulgarizator, de neobosit propagandist pentru formarea noii ştiinţe. A publicat zeci de volume asupra tuturor materiilor şi a încurajat pe vremuri doctrina organioistică. Volumul care ni-1 dă acum este oarecum bilanţul Întregii sale activităţi şi rezumatul operei sale.

Nu aflăm nimic nou, decit doar faptul că autorul, în urma lecturilor, reflecţiilor si experienţei, a renunţat la teoria organicistâ. Felul cum e alcătuită cartea dă o clară înţelegere celor mai multe din problemele actuale ale sociologiei şi, în această privinţă, şi-a atins scopul. Cu două rezerve însă. întîi, gustul critic lipseşte. Sociologi în felul lui de Greef, Coste etc. sînt puşi alături dc Simmel, Durkheim, Tonnies etc.

în al doilea rînd, cercetările scolii americane (Small, Giddings, Elhvood, Mac Dougall) sînt nemenţionate, asemenea cele ale grupului italian din jurul *Rivista italiana di Sociologie.* Dîn coi dîntîi, nu e menţionat decât Eester Ward care e, poate, cel mai puţin interesant. Iu această privinţă, broşura apare incompletă. Pentru teorii personale, autorul ne promite o nouă ediţie refăcută din *Philosophie des sciences sociales.*

M. MAKASCII, *U: SOCIALJSME JURI DI OUE ET SON INFLU- l\'CE SDR L'EVOLUTION DU DROIT CIVIL EN FRANCE A FIN DU XIX-EME SIBCLE ET AU XX-EME SI&CLE* l'iiri.s, *lVS.i.*

Ca şi cooperatkismui sau sindicalismul moderat, socialismul juridic nu e decit o manifestare a curentului solidarist. Titulatura de „socialism" ni se pare o uzurpare. Nu e nimic socialist în această doctrină moderată, apărută doar ca o uşoară reacţiune contra individualismului excesiv din Codul Napoleon. Dar nu orice campanie anti-individualistă trebuie să se confunde cu socialismul.

Acesta din urmă se caracterizează, spre deosebiri! de celelalte doctrine solidariste, prin caracterul său economie şi revoluţionar. înţelegem prin aceasta că, după sistemele socialiste, evoluţia sociala trebuie să se înfăptuiască după factori obiectivi, pe deasupra intervenţiei bunei voinţe omeneşti. E greu dc conceput o societate care şi-ar modifica realitatea, structura, după prescripţiile unea legislaţii oarecare. Puterea creatoare a socialismului juridic e astfel, foarte limitată. El nu poate tinde decît la reforme foarte modeste. Şi acestea încă trebuiesc considerate, în raport cu factorii economici, doar ca „epifenomene[14], aşa cum a stabllit-o altă dată R. Stammler.

Cu toate aceste consideraţii restrictiv'e, nu se poate nega complet infhienţa pe care au jucat-o principiile solidariste în niutiilicărea Codului Napoleon. în prezentul volum, într-o expunere vie şi completă, dl. M. Barasch a făcut istoricul şi caracterizarea critică acestea mişcări. Precursorii socialismului juridic trebuiesc căutaţi în persoana unui Proudhon ori Fourier. în zilele noastre, autorul se oj>reşto mai mult asupra doctrinei lui L. Bnurgcois. Afirmînd că individul se naşte cu o datorie către societate, că e legat de ea printr-un „quasi-contract", L. Bourgeois pune înaintea drepturilor individuale datoriile sociale, în Germania, A. Menger ajunge la aceleaşi concluzii. De profesie jurist, dl. Barasch nu vorbeşte decît în treacăit de contribuţia lui E. Durkheim la formaţiunea' acestei doctrine. De fapt, *La di>:i,\ion du lrura.il social,* unde se disting cele două tipuri de solidaritate, mecanică şi organică, e poate catehismul întregii mişcări solidariste.

L, Duguit, ca şi E. Ecvy se recunosc în repetate rîiaduri ca discipolii lui Durkheim.

După analiza operei precursorilor, se trece la studiul doctrinelor juridice propriu-zise. Opera Iui L. Duguit, a lui E. Levy, G. Morin sînt studiate cu înţelegere şi pătrundere.

Credem că ar fi trebuit să se consacre. în această parte, un capitol special lui R. Saleilles.

Dacă opera acestui jurist, în partea sa teoretica, nu prezintă un caracter pur solidarist, prin campania pe care a intreprins-o in favoarea Codului civil german, trebuie menţionată şi ea printre capitolele socialismului juridic.

Partea ultimă a acestui studiu ocupă de studiul jurisprudenţelor provocate de curentul solidarist. Se studiază sub această lumină teoria abuzului de drept, a riscului şi a responsabilităţii, in fine, căutarea paternităţii.

Trebuie să fim recunoscători d-lui M. Barasch dc a ne fi dat într-o monografie vie, prin analize bine făcute, un expozeu, aproape complet, al repercusiunilor, pe care mişcarea socialistă mereu creseîndă le trezeşte în domeniul adesea osificat si conservator al doctrinelor juridice.

CONST. GRAUR, *LIBERTATEA PRESEI,* Bneiirc-ii, rcl. Adevărul, 1923.

Dl. C. Graur, invitat anul trecut să ţină o conferinţă la cercul de studii al Partidului Ţărănesc despre libertatea presei, i-a publicat conţinutul în broşura de faţă. D-sa, unul din puţinii noştri gazetari (în sensul occidental) remarcabili, a criticat cu o logică impecabilă dezavantajele democratice pe care le-ar aduce un proiect de lege, care ar înăspri sancţiunea delictelor de presă, deferind-o tribunalelor ordinare. Cu exemple copioase din istoria politică recentă a ţării noastre şi a altora străine, d-sa a arătat marele rol democratic al presei, contradicţiile la care se supune regimul actual restringîndu-i libertatea, necesitatea publicului de a-şi formula doleanţele prin coloanele ziarelor — mijloc platonic de a protesta contra ilegalităţii. D-sa a arătat şi de ce presa noastră e inferioară celei din străinătate, sau inferioară pur şi simplu, întregim şi noi cu cîteva observaţii cele spuse de dl. C. Graur. Parafrazînd un dicton banal, am putea spune că „fiecare ţară are presa pe care o merită". Dacă artistul ori savantul, aşa de independenţi de sancţiunea succesului,

tot sînt ţinuţi sâ facă concesii unui public oarecare, închipuiţi-vă ce-ar deveni gazetarul care ar ignora ce trebuie să ofere publicului său.

Se scrie pentru public un public dat şi pentru o anumită mentalitate. Sc[1] poate obiecta că gazetarul, aşa cum se întîmplă în marile ţări democratice, trebuie să facă educaţia cetăţenilor, să caute să-i ridice pînă la el, nu să se coboare pînă la dînşii. De acord. Dar cine să facă această educaţie ? Gazetarii obişnuiţi se recrutează, nu ştiu de ce, de cîtăva vreme sistemul s-a mai ameliorat, din elementele cele mai mediocre ale societăţii. Cînd un elev nu mai poate trece clasa V secundară, şi dacă n-are însuşiri practice, mai rămîne un refugiu : conservatorul ori gazetăria. Lumea se mefiază de jurnalişti -— fiindcă gazetar e de mult sinonim cu aventurier ori samsar --- şî autoritatea morală a presei e nulă. Se exagerează atît în presă, de la. evenimentele pasionale şi pînă la cele politice, încît doza de credulitate a cetăţenilor e dc mult secătuită. La noi, se citesc gazetei.[1] din curiozitate mahalageaseâ uri din plictiseală, în nici un caz din nevoie de orientare morala. Dra de acest lucru nu e vinovată presa, cum crede proiceul de lege în chestie, ci moravurile. Dacă nu putem produce gazetari buni, aceasta înseamnă că debitul nostru de personalităţi inteligente si corecte e limitat şi că alte cariere mai seducătoare atrag pe cei puţini buni. Dar, încă odată, de aceasta nu e vinovată presa. Se poate vedea atunci, cit de nesociologicâ e măsura, care crede că o să remedieze o astfel de stare de lucruri, prin trecerea jurisdicţiei delictelor de presă de la juraţi la tribunalele ordinare. Se ştie doar cît valorează măsurile juridice, care contrazic moravuri ori stări de opinii' publică. Remediul e, poate, în altă parte, dar aceasta ne-ar duce prea departe.

Acestea şi încă altele sînt reflecţiile pe care broşura bine gîndită a d-luî C. Graur, căreia i-am dori o răspîndire cît mai largă, le sugerează orîşicui.

D. IOVANOVITf'Il, /./•: *REN'DEMENT* ***OPTIMUM*** *DU TRAVAIL OUVRIER,* Paris, Paynt ed, 1923, 499 p. în 8°.

Această lucrare, de un palpitant interes, e o teză de doctorat în Sorbona a unui tînăr învăţat sîrb, astăzi profesor la universitatea din Belgrad. Fruct a cinci ani de lucru, ea epuizează materia printr-o documentaţie de o rară bogăţie, printr-o sistematizare în acelaşi timp comodă şi clară.

Devastată de dezastrul războiului, omenirea sărăcită şi-a pus înainte de toate problema reorganizării producţiei. Terenul unde s-au exercitat cele mai fructuoase experienţe a fo^t. acela al muncii omeneşti şi al randamentului ei. incâ dinainte de război, taylorismul, prin organizarea economică şi mecanică a muncii, pusese probleme, bineînţeles fără să-i aducă o soluţionare satisfăcătoare. Aceleaşi metode s-au lărgit din alte puncte de vedere în uriaşele uzine americane, în special în aqelea ale miliardarului II. Ford.

Concomitent cu aceasta, în lumea germana se introduceau laboratoride de selecţie profesională, unde se alegea fiecare muncitor după aptitudinile sale specifice, î>entru a fi trimis la munca in care putea să dea maximum de profit.

Laboratoriile lui W. Stern şi Lippmann de la Hamburg şî altele analoago, la Leîpzig şi Dresda, au dat rezultate extrem de satisfăcătoare.

Analizînd critic toate aceste iniţiative, dl. D. lovanovitch arată că problema o mult mai largă. Pentru sporirea randamentului muncitoresc în producţie, trebuie de luat măsuri mult mai largi. L nevoie de o întreagă reformă a legislaţiei industriale si a economiei sociale actuale. Trebuie reformate în primul rind mijloacele de remuneraţie, în primul rînd salariul. In acest scop, d-sa analizează proiectele de „prime economii", „scara mobilă" etc. Se arată ca partizan al participării la beneficii şi al acţionariatului uvrier. Trebuiesc întărite şi asigurate asigurările socialo, locuinţele uvriere, reducerea oboselii în fabrici prin munca plăcută — visul lui Fourier -—, întărită în fine situaţia morală a muncitorului prin cultură tehnică şi generală şi prin relaţiile omeneşti cu patronii şi şefii de ateliere, prin organizarea învăţămîntului profesional şi a orientării profesionale. în fine, democratizarea industriei prin instituirea consiliilor muncitoreşti va aduce ultimele stimulente în această direcţie.

Organizarea productivă a muncii trebuie să cuprindă toate aceste măsuri, fiindcă ea constituie un tot organic indecompozabil.

Numai cu cîteva inițiative de mecanizare a muncii, cum a făcut taylorismul, nu se poate ajunge la nici un rezultat.

Ordonînd într-o singură lucrare tot acest imens material, tînărul savant sîrb ne-a dat, pentru multă vreme încă, lucrarea clasică în această materie, lucrare care poate fi privită și ca o soluție a acestor îngrijorătoare probleme și ca o enciclopedie a problemelor de democrație industrială.

T. G. MASAKYK, *IDEALURILE UMANITĂȚII. DESPRE BOLȘEVISM,* traclucefe de P. Cincel, ..Cultura națională" *Vr>:i* 85 p., 20 lei.

Președintele! republicii cehoslovace e sociolog. Activitatea sa științifică e mai mult decît vacanța unui politician. Studiul său asupra marxismului ***(Die soziologischen und*** *phylosophischen Grundlagen des Marxisrnus,* Wicn, 1899) e primul conceput sub punctul de vedere filosofic general al unei sociologii științifice autonome, independență de materialismul istoric. Studiile sale asupra istoriei și vieții sociale rusești constituie una din cele mai complete, mai sintetice și mai profunde monografii asupra acestei materii. O traducere românească s-ar impune.

Celelalte opere ale sale se resimt de caracterul militant al propagandei naționale cehe.

Studiile care ni se dau azi în traducere românească sînt scrise după război și se adresează, în formă vulgarizată, marelui public. Nu înțelegem pentru ce s-au ales din opera lui Masaryk tocmai aceste încercări de bătrînețe. S-ar fi putut traduce cu mai mult folos studiile asupra marxismului ori asupra Rusiei.

Se trece în revistă rapidă socialismul, individualismul, utilitarismul, positivisul, evoluționismul, principiile fundamentale ale eticii umanității. Autorul c eclectic și alege, din toate aceste directive, părțile care i se par sănătoase. Ultimele pagini conțin o critică a bolșevismului sub iumina punctului de vedere democratic și sînt adresate muncitorimii cehe. Traducerea d-lui P. Canceî e clară și corectă.

C BOUGLE, *DE LA SOCIOLOGIE A L'ACTION SOCIALE (PACIFISME, FEMINISME, COOPERATION),* Paris, Pressos universitaires, *1923.*

Profesorul de sociologie de la Sorbona adună în acest volum cîteva studii împrăștiate prin reviste și cîteva conferințe ținute la diferite cercuri culturale ori sociale.

Problemele tratate sînt următoarele : „Tradiția franceză și Societatea Națiunilor", „Cooperația intelectuală internațională", „Problema morală a democrației" — conferință făcută la București în april trecut, „Viața morală și idealul național", „Feminism și sociologie", „Producători și cooperatori".

După cum se vede, e vorba de probleme de morală practică, cotidiană. Ele nu sînt studiate însă după capriciul inspirației, ori după constatări empirice. La baza lor, stă metoda sociologică franceză, inaugurată de Durkheim și continuată cu succes de dl. C. Bougle. Metodă care constă în a considera socialul ca anterior individualului, deși format ca și acesta din stări sufletești, din reprezentări, colective însă, Idealism social care se opune materialismului istoric, așa de exclusivist în unele din interpretările salo

Această metodă, e, în plus, comparativă. Ea își alege materialul din tipuri sociale diferite, îi clasează, îl compară în timp și în spațiu și pe urmă își formulează concluziile, înarmat cu aceste experiențe cu caracter teoretic, dl. C. Bougle pășește către o seric de inducții practic. Bazat pe metoda sa, el poate arăta un optimism justificat în realizarea și progresul eooperatismului, al feminismului, al democrației, al Societății Națiunilor.

în slujba acestor idei, d-sa alege, ea totdeauna, exemple strălucitoare și întrebuințează acea formă suplă, plină de intuiții fine și de nuanțe de inteligență, care fac farmecul obișnuit al scrierilor sale.

L. Levy-Bruhl, în lucrarea sa *La morale et la science des moeurs,* a arătat convingător că orice aplicație practică, orice artă socială cu caracter normativ, nu poate înfăptui decît pe baza unui sever studiu teoretic prealabil. Medicina științifică n-a fost posibilă decît cînd biologia era deja fundată. Cei care se mai îndoiesc încă de progresele pozitive ale sociologiei pot căpăta o confirmare indirectă din aplicațiile fecunde pe care ic indică cartea d-lui C. Bougle.

1

P. ANDRKI. *DIE **SOZJOLOGISCHE** AUFFA SSUNG DER ERKEiXTNISS,* Leipzig, 1923.

Pe timpul lui Descartes, toată ştiinţa îmbrăca forma matematică. Mai tîrziu, în sec. XIX, ştiinţele naturale dădeau cheia tuturor misterelor. Odată cu preocupările de nivelare socială, cu problemele puse ele doctrinele socialiste sau dc politica socială filantropică, „la Science maîtresse" devine sociologia. Importanţa ei e covirşitoare astăzi. Se simte necesitatea de a demonstra originea socială a oricărei conduite ori discipline sufleteşti. Prea multă vreme s-a considerat abstracţia individului izolat ca o realitate, pentru ca reacţiunea să nu devină azi puternică. Aproape toate creaţiile omeneşti sînt opera colaborării, a tradiţiei, deci a societăţii. Pentru a da o bază şi mai generală acestor afirmaţii, era nevoie ca însăşi teoria cunoaşterii, care c la baza oricărei ştiinţe, ca însăşi cunoştinţa ca fenomen de relaţie cu lumea exterioară să fie dovedită ca socială. Problema a fost pusă clar întîia oară de şcoala sociologică franceză şi, în special, de Durkheim şi Levy-Bruhl.

D. P. Andrei crede ceea ce găsesc îndoios — că cel care a vorbit întîia oară de teoria cunoaşterii sociologice e H. Spencer.

Prezenţa unui clement ereditar în cunoaştere nu presupune numaidecât o cunoştinţă socială. El poate avea o semnificaţie pur individuală. De pildă, instinctul de conservare proprie, instinctul sexual etc. Cunoştinţa sociologică începe numai odată cu stabilirea reprezentărilor colective, alături de cele individuale. Acestea au fost filosofic analizate de Durkheim şi apoi controlate etnograficeşte printre clanurile australiene şi nord-americane. S-a arătat astfel că spaţiul, timpul, cauzalitatea, numărul sînt categorii la formaţiunea cărora intervine in bună parte influenţa grupului.

Un alt domeniu de cercetări ducând la aceleaşi concluzii a fost inaugurat dc psihologie. Dl. P. Andrei analizează cu această ocazie studiile lui Baldwin, Roberty, Blondei etc. Poate trebuiau analizate şi opiniile lui Jorusalcm din a sa *Soziologie des Erkennens.*

Autorul cunoaşte legitimitatea noilor cercetări. în concluzie, arată că individul — din punct de vedere al cunoaşterii — aduce in societate cel mult ***potente,*** care nu se *actualizează* însă, decît sub influenţa colectivităţii. Societatea oferă materialul de obiectivare al cunoaşterii individuale. Şi cea mai bună probă în ajutorul acestei afirmaţii e limbajul, instrument social fără de care conştiinţa nu e posibilă. în studiul acestor delicate probleme, dl. P. Andrei aduce o informaţie completă, analiza clară şi cumpănită şi, mai ales, acea curiozitate ştiinţifică cu care abordează variatele d-sale studii şi de la care aşteptăm o laborioasă şi solidă activitate ştiinţifică.

ARISTIDE BLANK, *PROBLEMA MONETARA ÎN RAPORT CU CREDITUL PUBLIC ŞI PRIVAT,* „Cultura Naţională", 1924.

Broşura aceasta ne soseşte aproape simultan cu *Albumul comemorativ al băncii Blank.* Dacă în cel din urmă se scrie istoria contribuţiilor pe care această instituţii[1] financiară le-a adus la geneza capitalismului românesc şi ia formarea tehnică a României moderne, cealaltă ne aminteşti: rolul remarcabil pe care-1 joacă personalitatea d-lui Aristide Blank la consolidarea României întregite.

Ca om de afaceri, ca teoretician economist sau ca protector al culturii şi al artelor, nici un nume din lumea banului şi a cifrelor n-a fost mai împletit la toate eforturile româneşti de după război.

Broşura aceasta conţine o conferinţă, pe care dl. A. Blank nu a putut s-o ţină din o serie de motive triste, dar inerente, pe care inteligenţa d-sale generoasă le înţelege şi le iartă. Lectura ei lasă o impresie curioasă şi oarecum contradictorie[1]. Se evidenţiază deopotrivă în ea un spirit realist, care se mişcă cu supleţe şi adresă în lumea realităţilor de care se ciocneşte, pi; care le mînuieşte ori le domină, de la zi la zi. Dar st[1] mai învederează acolo nu ştiu ce spirit romanesc, utopic, plămădit de o imaginaţie arzătoare, de acel „mal des ardents', pe care obstacolele îl enervează pînă simte nevoie să le nege ori să le depăşească cu o plăzmuire ce nu ţine seamă de ele. în epocile sale de formaţie, capitalismul, ca orice formă de tinereţe, îşi are şi el romantismul său. într-atît e de adevărat că tinereţea e necesară în toate. îl găsim în începuturile penibile ale economici americane de acum un secol, printre acei eroi, jumătate spirite practice, jumătate „conquistadores" halucinaţi de un ideal inaccesibil. Motivul e că începuturile capitalismului sînt încoro-

nate de succese inegale, dar rapide. Psihologia speculatorului, ca şi a jucătorului de cărţi, lucrează cu posibilul si posibilul e infinit. Cînd succesul se repetă de cîteva ori, personalitatea creşte, se exaltează într-un optimism care atinge zările neguroase ale viitorului pe carc-l vrea, cu orice chip, la fel cu prezentul.

Din toată activitatea d-lui A. Blank, se desprinde un neastîmpăr romanesc care face tot farmecul său portretistic. Cifrele nu-l îngrozesc, ci îl seduc. Sub bagheta sa magică, ele se grupează armonic într-un sistem coerent. Aceasta, fiindcă d-sa nu e un birocrat meticulos, înecat de valurile contabilităţii.

Existenţa cere să fie considerată dublu : sub aspectul realului, dar si sub acela al posibilului. Complexitatea d-lui Blank nu face decît să-i dea mai multă autoritate.

în broşura de faţă, in care tratează problema monetară, dl. A. Blank dă dovadă bineînţeles, înainte de toate, de o specială luciditate realistă. Se declară adversar egal al inflaţiei, ca şi al deflaţiei. Ceea ce vrea e stabilizarea, devalorarea leului la valoarea lui actuală şi, prin garantarea lui, revenirea la regimul aur. Pentru aceasta, cere echilibrarea bugetului şi restituirea datoriilor statului. Garantarea monedei s-ar face printr-un împrumut străin, care presupune desigur o ţx)litică de concesie, faţă de capitalul extern. O politică de concesii rezonabile însă. în care pârtieipaţia naţională ar fi cea mai însemnată. S-ar începe desigur cu colaborarea străinilor la exploatarea petrolului.

Adevăruri de bun simţ, care sînt şi acelea ale opiniei publice luminate. Nu le dorim altceva decît să fie ascultate. La evidenţierea lor, dl. A. Blank a adus exemple luminoase, argumente hotărîtoare şi un stil plin de culoare.

PAUL, COLIN, *L'AT.LEMAGNE,* Paris, Kiecler ed, 1911".

Majoritatea cărţilor franceze despre Germania, scris>e în răstimpul 1919—1923, păstrau atitudinea militant naţionalistă din timpul războiului. Se deformau toate evenimentele petrecute peste Rin, după credinţa, devenită obsesie, că agresiunea Germaniei nu e terminată, că spiritul imperialist domneşte încă dincolo, peste hotare. In

funcţiune de această atitudine politică, se micşorau talentele, se scobora valoarea artei, a literaturii, a ştiinţei, chiar şi a muzicii.

Ultimii ani au schimbat însă busola mentalităţii franceze, cel puţin la unii intelectuali. Volumul de faţă, scris de nu spirit liber şi pregătit, e o minunată introducere în viaţa spirituală a Germaniei de după război. Se analizează şi descrie toată sforţarea fecundă care a dus la crearea unei noi arte plastice, încă confuză, dar totuşi promiţătoare, la înfiriparea unei literaturi îndrăzneţe, dar sugestive, dar mai ales la perfecţionarea artei teatrale, aşa de înfloritoare în republica germană. Autorul a locuit si călătorit mult în Germania. Cunoaşte de aproape mulţi scriitori, poeţi, regizori, cunoaşte grupările artistice de provincie, eforturile, ca şi rezultatele lor.

Un spirit larg comprehensiv, îndreptat numai la înţelegerea ştiinţei şi a artei, departe de orice gînd politic, animă ancheta întreprinsă de autor. Un stil agreabil o face plăcut comunicabilă şi cititorului.

VICTOR SLĂVESCU, *CREDITELE FUNCIARE DIX ROMÂNIA,* cil. „Cartea Românească", Bucureşti.

Dintre tinerii noştri economişti, dl. Victor Slăvescu s-a îndrumat către o serie de monografii descriptive si istorice, care vor forma împreună o istorie completă a organizaţiei de credit a României moderne. Lucrarea de faţă e o continuare a unei alteia mai mari : *Organizaţia de credit a României,* publicată anterior şi despre car.- am vorbit la timp in revista noastră. De data aceasta, se studiază formaţia, evoluţia şi situaţia actuală a celor mai vechi instituţii de credit la noi în ţară ; creditele financiare, începuturile acestor instituţii sînt contemporane cu înseşi începuturile capitalismului în ţara noastră. Cu ajutorul unei documentaţii bogate, dl. V. Slăvescu ne arată eforturile eroice făcute la începutul economiei noastre pentru a înfiripa organe de credit naţional. In alte capitole, se arată modul de funcţionare şi utilitatea economică a acestor institute. Ele au salvat proprietatea rurală de specula cămătărească şi de grelele sarcini care apăsau asupra, ei. oferindu-le un credit pe termen lung, comod şi uşor de suportat. Prin aceasta, a contribuit la

micşorarea dobînzilor, „transformînd creditul - cum spune autorul — în clement ajutător, iar nu spoliator şi ruinător cum era pînă la înfiinţarea acestor instituţii", în fine, a creat primele valori mobiliare româneşti, dînd prin aceasta unei ţări complet înapoiate un început de organizaţie capitalistă.

Din cifrele prezentate de dl. V. Slăvescu, se poate vedea rolul şi extinderea creseîndă a acestor organe de credit. Aceste rezultate sînt desprinse de dl. Slăvescu cu claritate şi logică din bogatul material pe care 1-a întrebuinţat.

Autorul anunţă în prefaţă şi o *Istorie a Băncii Naţionale a României,* pe care specialiştii, ca şi marele public ce se interesează de economia naţională, nu o pot aştepta decît cu nerăbdare.

SAINT-SIMON, *CATEHISMUL INDUSTRIAŞILOR ; NOUL CREŞTINISM,* Biblioteca socială, e<l. „Cultura Naţionala". 1024.

A avut o fericita idee „Cultura Naţională" cînd a întreprins traducerea lui Saint-Simon. Acest „aventurier al filosofici", cum ii numeşte Charlety, e în acelaşi timp fondatorul pozitivismului ca maestru a lui Auguste Comte —, inspiratorul lui K. Marx (ideea colectivistă) si unul din întemeietorii sociologici ştiinţifice. Influenţa sa asupra secolului XIX — nu numai în Franţa, dar în toată Europa se găsesc urme şi la patru/.ceioptistii noştri - . e remarcabilă. Numai că gîndirea sa. plină de posibilităţi fecunde, a căpătat toată amploarea ei abia în dezvoltările aduse de urmaşi. Esenţa „Saint-Simonismului" se găseşte în prelegerile făcute de „colegiul Saint-Simonist", între anii 1828 şi 1830, şi care sint în mare parte opera lui Enfantin şi ceva mai puţin a lui Bazard. „La docfrine de Saint-Simon" nu e numai textul oficial al acestei scoale, dar prin conciziunea şi construcţia ei în acelaşi timp severă şi elocventă, una din operele clasice ale doctrinei socialiste. Ea trebuie pusă alături de *Manifestul comunist* şi de *Idee generale de revolution au XlX-eme siecle* a lui Proudhon. Dacă era vorba de o selecţie, am fi preforat-o traducerii scrierii de faţă. E şi mai reprezentatjvă, şi mai rezumativă. Sperăm că vom avea o traducere în viitor, mai ales că o nouă ediţie critică a

apărut la Paris, sub direcţia lui C. Bougle şi Elie Halevy.

Studiul introductiv al d-lui D. Guşti dă o idee de ansamblu asupra lui .'aint-Simon. E singurul pe care-l avem în româneşte şi, de aceea, cu atît mai bine venit.

G. TAKDE, *LEGILE SOCIALE,* Bibi. socială, ed. „Cultura Naţională".

Opera lui Tarde, ingenioasă, plină de nuanţe, e, totuşi, prolixă. Puterea lui stă în detalii : o mulţime de observaţii ascuţite, dar minuscule. S-ar zice un manual de maxime slab legate între ele, un La Rochefoucauld tipărit fără alineate şi fără spaţii goale. Are, desigur, G. Tarde şt idei generale, dar puţine. Adică două ; invenţia şi imitaţia. Pe acestea le repetă mereu, probîndu-le în felurite chipuri. De aceea, el insuşi a simţit nevoia să se rezumeze şi atunci a scris cartea de faţă, *Legile sociale,* care reuşeşte să dea fizionomia generală a sistemului său într-un spaţiu restrîns.

Volumul e precedat de un remarcabil studiu al d-lui P. Andrei despre personalitatea şi opera sociologului francez. Nu se dă numai o caracterizare a sistemului, dar, cu această ocazie, d. Andrei face critica procesului sociologiei individualiste al cărei eminent reprezentant era G. Tarde. D-sa arată ce i-ar fi trebuit acestuia, deci ce i-a lipsit, ca să dec o operă cu adevărat ştiinţifică. T se fixează, astfel, locul lui Tarde în sociologia contemporană, printr-o serie de confruntări şi apropieri edificatoare. E opus, mai ales, antîpodîcuiui său adversar Emile Durkheim. Unul individualist, atomist, finalist, celălalt socializant, integralist, mecanicist.

Traducerea va servi studenţilor minoritari care nu ştiu franţuzeşte, dar studiului d-lni P. Andrei poate Servi şi specialiştilor.

ŞT. ANTIM, *CONCEPŢIA ECONOMICĂ A URLETULUI,* „Cultura Naţională", Bucureşti.

Autorul, fără să fie un adept direct al concepţiei materialiste a istoriei, înclină către un economism sociologic, către o explicare a faptelor sociale sub prizma faptelor

economici;. Pentru d. Antim, dreptul are ca funcție specială să garanteze producția. în antichitate, cînd capitalul era slab, el îl proteja. Azi, cînd capitalul s-a întărit, dreptul, prin reformele sociale, protejează munca. înarmat cu această idee, autorul face o istorie a dependenței dreptului de economic, din lumea greco-romană pînă astăzi, întreprinderea astfel concepută e uriașă. O astfel de lucrare redusă în spațiul a două sute de pagini nu poate fi decît o superficială intenție de verificare a unei idei a priori. Și încă cu prea puține fapte, fiindcă informația e incompletă. Ea se reduce doar la manualele clasice. Pentru istoria juridică economică a antichității, lipsesc de pildă Ed. Meyer, Glotz ori Pohlman. Pentru evul mediu, nu găsim decît pe Fustei de Coulanges (cu drept cuvînt reînnoit de Dopsch). Lipsesc însă Vinogradoff, Below, Esmein, Inana Stornegg etc. Pentru timpurile moderne, informația e și mai incompletă.

Piecînd de la o definiție preconcepută, însăși metoda d-lui St. Antim e viciată. Se poate ca dreptul să fie exprimarea unor realități economice. Lucrul e probabil mai ales astăzi, cînd relațiile economice tind să primeze in viața socială. Dar e greu de știut dacă dreptul e o expresie a economiei sau invers. Economia politică la rîndul ei, și ea, presupune o ordine juridică dată. Ea se sprijină pe un cod. E reglementată într-un anumit fel. Face parte, ca tranzacție, dintre actele licite. Așadar, dreptul poate fi anterior economiei. R. Stammler a arătat că aceste două funcții sociale sînt două fețe ale aceleiași realități. Atunci de ce subordonarea dreptului la economie ? De altfel, dacă d. Șt. Antim ar fi studiat faptele mai de aproape, ar fi putut vedea că dreptul e o expresie și a religiei (mai ales -în societățile primitive), și a stărilor de moravuri, de opinii etc. Așadar, el exprimă mai mult decît simpla garantare a producției.

Sociologia contemporană recunoaște cu evidență legea interdependenței factorilor sociali. Prin urmare, nu poate fi vorba de o ierarhie, de o dominație a unei singure funcții în dauna celorlalte. O schimbare într-o serie de fapte sociale e suferită de toate celelalte. Eroarea marxismului, care dădea preponderență în societate funcțiilor economice, trebuie înlăturată cu ajutorul faptelor în adevăr științifice pe care le avem azi. Lucrarea dc față însă nu ajută de loc la aceasta, dar nici nu ferește economismul de obiecțiile de mai sus.

E. GOBLOT, *LA BARRIERE ET LE NIVEAU. KTUDE SOCIOLOGIQUE SUR LA BOURGEOISIE FRANQAISE MODERNE,* Alean Pd., Paris, 1925.

In secolul trecut, burghezia a fost detestată de intelectuali. „La haine du bourgeois" era cuvîntul de ordine al unor scriitori ca Flaubert, Baudelaire, Theophile Gauthier. Clasă viguroasă, recent ajunsă la putere, ea îmbracă formele capitalismului odios descris de Balzac în romanele sale. Un mercantilism exclusiv[7] îi inspira. Crevel, eroul din *Cousine Bette,* se adresează în momente de dragoste iubitei sale cu cuvintele : „Je faime comme un mîllion".

Alături de aceste tipuri feroce, apăreau altele, riclicule în genul lui Mr. Proudhomme, cel cu „Ce sabre est le plus beau jour de ma vie".

încetul cu încetul, burghezia a depășit aceste tipuri odioase ori ridicule. Către sfîrșitul secolului, ca și-a creat o educație morală și una estetică, a înglobat în cercul ei pe intelectuali. Astăzi, ar avea ambiția să devină chiar o elită. Germeni prevestitori de decadență încep să apară. Spiritul critic, cultura, educația trec și în domeniul proletariatului. Burghezia începe să devină o noblețã. De aici, o întoarcere a opiniei publice în favoarea ei.

Dacă se mai adaugă și teroarea de bolșevism la unii intelectuali, atunci înțelegem de ce burghezul pare reabilitat.

In ultimul timp, au apărut o seric de lucrări în acest sens printre care *Eloge du burgeoift* a lui R. lohannel.

E. Goblot, profesor de filosofic la universitatea din Lyon, cunoscut prin manualul său de logică, scrie o serie de observații asupra posibilităților de viață ale burgheziei franceze. El arată rolul modei și al luxului în distincțiunea noțiunii de clasă. Thorstein Veblen le-a studiat deja, aplicate la noblețã.

Definiția clasei sociale, după Goblot, nu aduce nimic nou, față de cele anterioare ale lui Sehmoller, Bucher, Halbwachs. Studiul nu are nici pretențiuni riguros științifice. El conține însă o mulțime de observații, de detalii foarte prețioase și e scris plăcut, cu multă vioiciune.

ŞT. ZRLETJX, *ISTORIA SOCIALĂ (CUM l'OATL DEVENI ISTORIA O ŞTIINŢĂ A CAUZALITĂŢII),* Buc, ed. „Padini *a&i* are si social*'".

Se ştie că vechea concepţie a istoriei avea un caracter strict individualist, cînd nu se mărginea la o înşirare cronologică dc date. Se insista mai ales, fie asupra aspectului militar şi atunci istoricul se pierdea în descripţia bătăliilor, fie asupra acţiunii diplomatice exercitată de diferitele individualităţi ale istoriei, luate ca determinanţi exclusivi ai evenimentelor.

Acest mod de a \ edea a fost părăsit încetul cu încetul, în decursul veacului a! XJX-lea. încă Ruckle şi Guizot I-au evitat, considerând desfăşurarea evenimentelor ca influenţată de un complex de fenomene de caracter colectiv. în *Origines de. ta France contem.poraine,* Taine a împins mai departe acest mod dc a vedea, explicînd vicisitudinile prin care a trecut în timpurile moderne patria sa, prin faimoasa sa teorie a mediului. Cu materialismul istoric, fenomenele economice au pătruns ca criterii explicative în istorie. Astăzi, cea mai mare parte din istorici explică trecutul prin transformarea instituţiilor sociule. Determinismul istorie e de natură anonimă, socială. în acest fel, au scris studiile lor asupra antichităţii Eduard Mcyer. Glotz, Pbhlmann ; asupra evului mediu, Vinogradoff, Lamprecht, Fustei ele Coulanges şi, din cei mai noi. Dopsch şi G. von Below. Nu mai vorbim de istoria contemporană.

Organe periodice importante s-au fundat ca să susţină acest mod de a concepe istoria. Menţionăm mai ales *Revue de synthe^e historique,* sub direcţia lui H. Berr. în Franţa, şi *Vierteljahrschriil jiir Wfrtschfts und sozial geschichte,* sub direcţia lui Vinogradoff. Salvioli şi Below, în Germania.

D. Şt. Zeletin ia şi d-sa poziţiune în această nouă tendinţă a istoriei şi se declară, bineînţeles, pentru istoria socială. D-sa ne indică chiar o împărţire a materialului istoric. Acesta s-ar putea diviza în faze agrare şî faze plutocratice. Sîntem de acord că istoria trebuie sociologizată. Cu o condiţie însă : ca metoda să rămînă strict istorică şi nu filosofică, hegeliană. Modul cum împarte d. Zeletin fazele istoriei ni se pare aprioric.

Nu vedem bine criteriul după care istoria ar trebui împărţită astfel. în orice caz, o diviziune bipartită, repetată dc tot ritmul istoriei, ni se pare prea simplistă. D. Zeletin are pătrundere şi idei. Dar cedează de obicei la o dialectică hegeliană adesea gratuită, în orice caz alături ori deasupra faptelor. D-sa e un tip logic constructiv. Sistemele sale sînt interesante, coerente, bine construite. Dar ar trebui corectate cu realitatea directă, oferită de observaţie. Despre acest ingenios publicist vom avea ocazie să vorbim mai pe larg, cînd ne vom ocupa dc; lucrarea sa fundamentală, *Revoluţia burgheză în România.*

Dr. N. LTJPU, ***NOI ŞI SIRBII.*** ..Cultura Naţională", 192fi.

Domneşte la noi prejudecata că un om politic nu trebuie să fie numaidecît intelectual, publicist sau om de ştiinţă. Acest pedantism doctrinar, cum li se parc unora, ar îngreuia supleţea desăvîrşită, realismul, optimismul veşnic treaz, facultatea de adaptare permanentă, indispensabile omului politic. Dar aiurea, de unde trebuie să ne luăm idealurile de cultură, lucrurile se petrec altfel. Un Clemenceau, Barthou, Bcrard sînt literaţi consumaţi, publicişti de mare valoare. Dacă anumiţi bărbaţi pontici de la noi se pot zbate în cel mai provizor empirism, fără doctrină si ideologie, nu acesta e cazul doctrinarului Lupu. Figură luminoasă de apostol, fire militantă înainte de toate, el nu e mai puţin un om de cultură şi un publicist de talent. D. dr. Lupu a păstrat de la prima sa educaţie ştiinţifică darul unei ascuţite observaţii. Numai că d-sa are în vedere întotdeauna aspectul social al lucrurilor şi de aceea *umanizează* fenomenele. Ne aducem aminte cum, dintr-un subiect aşa de arid ca „Alimentarea ţăranului", d-sa a reuşit să scrie pagini dramatice de istorie socială. Impresiile din Iugoslavia pe care le publică în broşura de faţă au acelaşi caracter. Din tot ce se prezintă ochilor într-o ţară străină, d. dr. Lupu prinde înainte de toate aspectul omenesc, sforţările şi luptele omului de pretutindeni cu societatea care-1 comprimă. Veţi găsi astfel o caracterizare a poporului croat, dar mai ales date şi impresii asupra partidului ţărănesc de acolo şi a animatorului lui, Ştefan Rădici. Opiniile

d-sale. luminate şi patriotice, asupra chestiunii Banatului şi a legăturilor noastre cu Banatul încheie volumul.

G. I. BRATIANU, *TEORII NOUA ÎN ÎNVAŢĂMÎNTUL ISTORIEI,* Iaşi, 1926.

Activitatea ştiinţifică a d-lui G. Brătianu s-a desfăşurat pînă acum in lucrări de strictă specialitate. Despre valoarea acestora, s-au pronunţat specialiştii in istorie. Tot ce puteau observa, acei care le citeau sub prizma diletantului, care din pură curiozitate îşi completează cultura generală, era eleganţa compoziţiei si a stilului, cum trebuie remarcat pentru opera sa *Vicina.* Ocupat cu prepararea unei lucrări de proporţii mari asupra *Comerţului genovez în Marea Neagră,* **d.** G. Brătianu găseşte totuşi momente libere în care ne împărtăşeşte ideile sale asupra diferitelor concepţii istorice.

iîroşura de faţă e o preţioasă punere la punct a teoriilor d-lui Şt. Zeletiri. Se ştie că acesta concepe istoria ca alternarea a două forme : agrară şi plutocratică. Recunoscînd criteriul social ca util în istorie, d. Brătianu, cu o critică fină, ascuţită si mult mai energică decît pare în aparenţă, retuşează pe undo trebuie exagerările simpliste ale materialismului istoric.

D. Zeletin afirmase, de pildă, că industrialismul aduce cu el ideile înaintate, iar agrarianismul pe cele romantic-feudale. Dar d. O. Brătianu observă că această strictă corelaţie între ideologie şi forma economică a societăţii nu e totdeauna exactă. De pildă, în plina dezvoltare industrială, aşa cum a fo=t la începutul sec. al XÎX-lea, a apărut în toate părţile romantismul medieval.

Feudalismul o discutat în lumina teoriilor noi, nu atît ca un principiu de dependenţă pur agrară, ci ca o legătură personală milenară, ceea ce infirmă iarăşi interpretările d-lui Zeletin. Fapte bine stabilite din lumea antică şi evul mediu opun iarăşi realitatea fenomenală construcţiilor filosofice.

în rezumat, d. G. Brătianu pledează punctul de vedere istoric autonom, menţionîndu-so in domeniul strict al faptelor. Fustei de Coulanges avea obiceiul să spună : „Pentru o viaţă de analiză, e de ajuns o oră de sinteză". Specialistul care cunoaşte responsabilitatea generalizărilor temerare înaintează cu precauţie. Realitatea îi opune o rezistenţă pe care nu-şi permite s-o neglijeze.

Aceasta nu însemnează că d. G. Brătianu e unul din acei istorici miopi pe care-i domină materialul, care consideră detaliile informaţiei individual, fără să le lege între **ele,** făcînd din erudiţie un scop în sine, o manie de colecţionar. Din această lucrare critică, talentul său istoric se arată plin de perspective, de largi orizonturi sintetice.

Spirit modern, el pricepe perfect promisiunile istoriei sociologizate. însă spiritul critic nu-i dă voie să utilizeze din aceste concepţii decît ceea ce e logic şi rezonabil.

Această broşură a fost o revelaţie nu numai pentru meritele de specialist ale d-lui Brătianu, dar şi pentru acelea de om **de** cultură in sensul larg al cuvîntului.

ION CLOPOTFX, *CRIZA DEMOCRAŢIEI* IN *ROMÂNIA,* Cluj, 1926.

Titlul cuprinde mai mult decît conţinutul, căci nu **e** **vorba** de o tratare unitară şi sistematică **a** problemei cu acelaşi nume. E o adunare de articole sugerate de diferite chestiuni la ordinea zilei, din care însă se poate desprinde o convingere generală comună : încrederea în democraţie şi în virtuţile ei. Articole oneste şi pline de avînt, **care** dovedesc simplu şi clar nevoia pe care o avem **de** lumină, dreptate şi ordine. **D.** Clopoţel le-a scris pen**tru** marele public şi a făcut bine, fiindcă mai ales acolo trebuie să pătrundă astfel de idei, pregătind educaţia opi**niei** publice.

HENRY BERAUD, *CE OUE J'AI VU A MOSCOU.* Paris 1925 ; *CE QUE J'AI VU A BERLIN,* Paris, 1926.

Henry Beraud, amuzantul autor al volumului *Martyre de Vobese,* romancier facil, inteligent şi plin de spirit (ne **amintim** de o campanie **spirituală,** deşi cam simplistă, **începută** acum cîţiva ani **contra** grupului de la *Nouvelle Revue. Francaise* şi în special contra lui A. Gîde, dusă în numele spiritului galic **contra** pedanteriei **şi preţiozităţii** plicticoase a acestui cenaclu) a fost **cîştigat, ca** mulţi scriitori francezi acuali, **de** jurnalism. **Ziarul** *Le journal* l-**a trimis** să stabilească **o** anchetă în **cele** două ţări **care**

dau mai multe griji burghezului francez : Rusia şi Germania. Prin verva, talentul şi fineţea lor de observaţie, aceste reportaje amintesc, cu cîteva diferenţe, delicioasele călătorii ale lui J. Huret. Trebuie să mai pomenim că H. Beraud e ceea ce se cheamă un om de stingă, un democrat. Fiu dc lucrător, entuziast din fire, el a luptat pentru independenţa Irlandei şi pentru alte diferite chestiuni muncitoreşti. Lucrătorului francez îi c dedicată cartea despre Moscova, acestui lucrător occidental pe care vrea sâ-1 lumineze asupra scopurilor şi naturii bolşevismului. Nu avem nici un motiv să nu credem aceste mărturisiri perfect sincere şi pe autor de bună credinţă. Ancheta făcută în Germania pare să aibă de scop chiar o apropiere între cele două popoare. Dar Tf. Beraud, indulgent, eu oarecare mefîenţă faţă dc nemţi, a fost îngrozit do ororile din Rusia, pe caro le denunţă opiniei civilizate din Occident.

E probabil chiar că la Berlin şi la Moscova lucrurile apar aşa cum Ic-a prezentat autorul. Există însă ce\ a mai interesant decît toate faptele relatate în ateste volume, mai interesant, cel puţin, pentru un amator de documentaţie psihologică : mentalitatea autorului.

E aceea a unui francez mijlociu, inteligent şi superficial, a unui burghez luminat şi limitat în acelaşi timp.

E cunoscută şi caracteristică incomprehensiunea francezului de mijloc pentru specificitatea etnică a altor popoare. Lipsiţi ele contactul cu restul lumii, adversari ai geografiei, lihniţi şi liniştiţi la ei acasă, francezii se miră sau ridicat din unu-ri faţă de me;ra\ uri le.' ailor oomoni, crescuţi sub alte meridiane şi care le apar ca simple bizarerii, ca aberaţii mai mult ori mai puţin simpatice, abateri de la un ideal dc viaţă -— al lor - pe care-1 cred etern şi singur posibil.

H. Beraud compară şi descrie, dar nu caută să înţeleagă. E cutare obicei Îndepărtat de la regula occidentală, adică de la singurul criteriu dc viaţă admisibil ? Implicit, el nu poate fi decît o eroare.

Dar mai este altceva interesant. II. Beraud nu e numai occidental închis la orice altă regulă de viaţă, dar nu e cît de puţin intelectual, ori măcar cît de puţin om de ştiinţă, ca să nu fie filosof. El nu se opreşte decît la efecte. Pe acestea le condamnă ori le aprobă. Să se întrebe asupra *cauzelor* nici nu-i trece prin minte. Nu se gîndeşte o clipă că anumite lucruri trebuiesc înţelese în cadrul unui anumit determinism, că ele sînt rezultante necesare, că dat fiind anumite împrejurări, cutare fenomen nu putea fi altul decît ceea ce este. Asemenea preocupări nu-1 interesează. Astfel privite lucrurile, se înţelege că anumite aspecte ale vieţii germane ori moscovite nu pot fi decît reprobabile. Dar întrebarea legitimă e alta : dat fiind circumstanţele şi factorii în joc, viaţa actuală a Berlinului ori Moscovei, puteau ele fi altele ? Dacă înainte de a trece frontiera Rusiei, H. Beraud ar fi răsfoit nu numai „Istoria politică" a Revoluţiei din 1789, dar însuşi pe Taine care a condamnat-o, s-ar fi convins că toate revoluţiile sint mai mult ori mai puţin la fel şi că ororile uneia nu întrec deloc pe ale celeilalte. „Sufletul occidental" al mişcării din 1789 a trimis la ghilotină, ori a înecat în masă tot atîtea victime sacrificate fără judecată, ca şi revoluţia roşie din 1917. O revoluţie e o revoluţie, adevăr simplu, dar greu de recunoscut. Poate că indignarea conţinută în aceste pagini trebuia îndreptată şi în altă parte. Daca revoluţia e un rău în sine, ea trebuie evitată peste tot.

Mijloacele evoluţioniste ale democraţiei sînt prea indicate ca antidot. Reacţiunea şi ţarismul au făcut poate mai mult pentru revoluţie decît însuşi Lenin. Dar aceasta e o altă problemă. Rămîne însă din toate acestea că anchetele lui Ff. Beraud ^înt extrem de plăcute la lectură, amuzante pentru detalii relative la viaţa cotidiană, foarte instructive.

MJHATfc MANOII.ESCU, O *MĂRTURISIRE DE CREDINŢĂ,* Buc, 1926.

Această broşură cuprinde un discurs politic, rostit, mi se pare, cu ocazia răspunsului la mesaj. Prin vederile sale largi, prin programul şi ideile generale pe care le conţine, prin talentul cu care o mulţime de trăsături sînt reliefate, acest discurs ia proporţii sociologice.

Din toată generaţia mai tînară, care a intrat în politică după război, d. M. Manoilescu o, poate, cea mai distinsă figură. Pregătirea sa economică, gustul pentru idei generale, ridicat la rang de teorie unitară şi sistematică, unit, în acelaşi timp, cu un simţ lucid de corec-

tare cu realitatea, în fine, talentul său exuberant şi vioi i-au dat imediat In confuza politică postbelică o fizionomie particulară. în acest discurs, moravurile politice naţionale sînt privite de la o înălţime cu care nu sîntem deprinşi în fiecare zi, în discuţiile parlamentare. Regretăm, mai mult din punct de vedre estetic, un anumit incident, care ar fi putut să lipsească.

Politica economică care se preconizează, cu probe evidente de specialist, e aceea pe care, fără deosebire de partid politic, majoritatea oamenilor conştienţi si cinstiţi din ţara aceasta o cred dreaptă şi necesară. Iar critica procedeelor de economie asfixiantă, de comprimare meschină, pentru a aştepta după ani de sărăcie, o foarte mediocră prosperitate într-un viitor nedeterminabil, e mai mult decit probantă.

Dacă lăsăm la o parte pasajele de politică imediată, de un subiectivism lesne de înţeles (în sensul psihologiei ; „tot ce e al meu e bun, restul e detestabil") la un militant şi într-o atmosferă critică fără probitate, fără obiectivitate şi fără politeţe, cum e aceea a noastră, partea principială rămîne ca o excelentă pagină a literaturii noastre politice.

P. ANDREI, *PROBLEME DE SOCIOLOGIE,* Ed. „Casei Şcoalelor", *Bur.,* 1027.

Volumul e intitulat în mod prea modest *Probleme de sociologie.* Prima parte conţine o introducere compietă la studiul sociologiei. Acesta nu e numai o „problemă", clar chiar o soluţie. Cu un adine simţ critic, îmbinind eclectic, aşa cum trebuie să facă ştiinţa care nu poate proceda metafizic plecînd de la o singură metodă, d. P. Andrei studiază „Posibilitatea sociologiei ca ştiinţă", examinînd, rînd pe rînd, soluţiile pesimiste ori optimiste, arătînd în treacăt lacune şi exagerări şi sugerând completări. „Problema metodei în sociologie" se soluţionează în sensul concilierii între rezultatele la care a ajuns şcoala germană cu cele la care s-a oprit şcoala franceză, adică sociologia universalistă cu cea individualistă, a raporturilor interindividuale. Această parte a lucrării constitue una din contribuţiile româneşti cele mai remarcabile la ştiinţa sociologiei, în lipsa unui *Tratai* general românesc dc sociologie

(il aşteptăm cu toţii pe acela al d-lui Andrei, care e mai mult decît indicat, e dator acum să ni-l dea), această introducere poate aduce, pînă atunci, un folos aproape egal.

Partea a doua a lucrării conţine mai mult studii de aplicaţie. Remarcăm între altele, mai ales „Problema autorităţii", studiu completat faţă de prima versiune publicată în *Revista de filosofic,* apoi studiul despre „Mahatma Candrii", acela despre „Criza culturii şi rolul universitătţii", în fine, „Etică naţională sau etică universalista", de un interes aşa de actual. Poate numai articolul despre „Burgson şi Spengler" oferă o mică distonantă într-un volum de preocupări strict sociologice, întrucît e vorba acolo de doctrine filosofice abia indirect legate de preocuparea centrală. în toate studiile, se poate uşor constata aceeaşi analiză pătrunzătoare, aliată cu cunoştinţe totdeauna de prima sursă şi care epuizează, în ce priveşte materialul, subiectul propus.

G. DEAT, *PERSPECTIVES SOCIALISTES,* Ed. Valois, Paris

Piuă acum, cărţile despre socialism se ocupau, după exemplul lui Marx, să facă critica societăţii burgheze şi să arate declinul ei inevitabil. Această lucrare a secretarului partidului socialist francez, într-o serie de eseuri juxtapuse, se încearcă să demonstreze aspectul constructiv, pozitiv al socialismului. Căci socialismul nu e numai o reajustare şi o perfecţionare a capitalismului, ci constituie, el însuşi, un tip de civilizaţie nouă, cu caractere complexe : tehnice, spirituale, economice.

Bunul simţ şi prudenţa inspiră pe autor în primul rînd. El pleacă de la date reale pe care le prelungeşte numai în viitor. Nu c o construcţie utopică, ci o indicaţie asupra dezvoltării ulterioare a unor forţe, a unei evoluţii în curs.

E una din cele mai fructuoase lecturi în domeniul socialismului, din cîte au apărut recent.

CONST. GRAUR, *CIŢIVA INŞI,* Bibi. „Dimineaţa".

De cîtăva vreme, ziaristica română mai nouă a devenit pur literară. Se scrie numai cu epitete colorate, cu figuri

J

de stil, cu infinite şi indigeste comparaţii şi metafore, dar mai ales cu invective. Argumentaţia şi documentul au devenit debile, în schimb, un litcraturism „ecoeurant" a invadat ultimele producţii ale generaţiei mai tinere. Se duce un ministru să facă o vizită în Basarabia ? Articolul se va chema pretenţios şi dezgustător : „Pelerinul Bugeacului". Un altul va vizita Vîlcovul şi cooperativele de icre, articolul care inserează acest simplu fapt banal v*a purta titlul „Caravana icrelor negre" şi aşa mai departe. Dar o astfel de gazetărie, de ieftină şi umflată literatură, satură cum satură mîncărurile prea aromate, Ea e făcută numai din goana după efect si dintr-o mizerabilă vanitate. Ziaristica — cea adevărată — e însă o formă de demonstraţie. Ea ţine de dialectică şi de oratoric. Talentul literar, util evident, poate ajuta aceste două calităţi principale, însă într-o doză decentă.

După părerea noastră, unul din cei mai desăvârşiţi gazetari în sensul adevărat al cuv-întului, pe care i-a produs cultura românească, e d. Const. Graur. Puterea sa de argumentaţie, facultate personală perfecţionată şi prin educaţia socialistă de pe vremuri, e în adevăr remarcabil. Cînd atacă, d Const. Graur nu întrebuinţează epitetul injurios, ci invectiva de idei şi forma cea mai civilizată a polemicii : ironia. O modestie excepţională ~- d. Const. Graur utilizează de cele mai multe ori pseudonimul —, a făcut numai ca d-sa să nu devină ceea ce se cheamă un nume de gazetar popular. în cercurile intelectuale, articolele sale sint însă aşteptate cu viu interes.

Broşura de faţă, care cuprinde o serie de portrete din vechea mişcare socialistă, e oarecum o operă de justiţiar. Ea cuprinde figuri patetici; de eroi necunoscuţi. Un cititor din generaţia mea citind tabla de materii nu va recunoaşte nici un nume, dar citind conţinutul articolelor va rămîne pe gînduri asupra caracterelor idealiste care înfloreau acum treizeci de ani. „Tnşîi" d-lui Graur nu sînt eroi : sînt însă oameni cumsecade, aproape sfinţi. Figura propagandistului Edelştein, descrisă cu măiestrie de romancier, e în adevăr emoţionantă. La fel aceea a institutorului Damian din Galaţi. Sincer şi modest el însuşi, prin afinitate desigur, d. Const. Graur a descris tragedia umilă a acestor martiri necunoscuţi.

Cartea sa, emoţionantă, umană, adevărată, arată cît e permis talentului literar să ajute, în jurnalistică, ideologia şi argumentaţia. Ea ne face să regretăm că d-sa nu-şi aduna toate articolele în volum.

GEORGES BORIS, *LA RF.VOLUTION ROOSEVELT,* ed. Grasf-et, Paris, 1934.

Literatura asupra experienţei Roosevelt este deja enormă. Sute de volume s-au publicat în aproape toate limbile pâmîntului.

Lucrarea d-lui Boris, fără să neglijeze o documentare precisă şi destul de completă de cifre, e prezentată extrem de agreabil, adesea in stilul unui bun reportaj. Punctele esenţiale ale reformei sînt înfăţişate pitoresc şi prezent. Ea se citeşte agreabil şi rapid ; iar rezultatul pentru informaţia cititorului e tot aşa de complet ca şi cum ar fi oferit de o operă sistematică de ştiinţă.

BERNARD LA/ARE. *L'ANTISEMITISME,* 2 voi., ed. Cres, Grasset, Paris, 1934.

Această lucrare, devenită celebră, era în ultimul timp complet epuizată. Ea fusese imprimată pentru prima oară pe timpul afacerii Dreyfuss, cînd concepţiile rasiste erau la apogeu, şi capătă astăzi o stranie şi tristă revenire la modă. Deşi scrisă de un evreu, lucrarea e tratată cu maximum de imparţialitate. Bernard Lazare a fost un publicist dc mare talent şi un erudit — după cum se vede din cartea de faţă —, din cenaclul *Cahiers de la quinzaine,* al cărui suflet era Ch. Peguy şi din care făceau parte Jaures, fraţii Tharaud etc. Documentarea volumelor nu e bazată pe o investigaţie strict antropologică. Ea e mai mult de natură literară şi istorică. Aşa cum este însă, această carte e una din clasicele contribuţii la această problemă. Concluzia principală la care ajunge autorul o contra existenţei unei rase pure.

MIHAIL R. ROLLEA, *DIN ISTORIA DREPTURILOR OMULUI,* (Tip. „Atheneu", Buc).

într-o broşură de 100 pagini, d. Mihail R. Rollea evocă începuturile şi activitatea *Ligii drepturilor omului,* înfiinţată la noi de G. Costa-Foru.

Evocarea ţelurilor şi manifestărilor acestei instituţii de înaltă ţinută civilizatoare, în zilele noastre, e serios resimţită.' într-un timp în care drepturile omului sînt tot mai atacate şi mai nesocotite, cînd inteligenţa, demnitatea şi prestigiul civilizaţiei şi al culturii sînt tot mai încălcate, un post al vigilenţii, o instituţie protestatară care să atragă, de cîte ori se iveşte o abatere de la ţinuta etică, atenţia conştiinţei publice, este în mod absolut necesară, în Franţa, *Liga drepturilor omului* e activă si trează.

Broşura d-lui Rollea ne sesizează prin conţinutul ei substanţial asupra importanţei ce a avut-o instituţia de sub auspiciile umanitaristului C. G. Costa-Foru.

G. STRAT, *ELOGIUL LIBERTĂŢII.*

Apologeţii sau măcar apărătorii libertăţii sc fac din ce în ce mai rari. Poziţia libertară, atacată şi din dreapta şi din stînga, e din ce în ce mai greu de susţinut. De aceea, o declaraţie făţişă de entuziasm pentru libertăţi; conţine astăzi un fel de nobleţă, ca aceea care constă în a apăra lucruri demodate şi opuse opiniei publice.

Nu e vorba de o apărare sistematică a libertăţii, aşa cum face de pildă L. Mises în cărţile sale, ci de o adunare de articole care au ca idee comună stima şi încredere în liberalism. Cartea are astfel o unitate în varietatea fragmentelor sale. Convingerile autorului sînt contagioase, fiindcă sînt oneste şi scrise cu talent, cu cultură şi cu un simţ al răspunderii scrisului, pe care tinerele generaţii încep să-l piardă cu desăvîrşire.

AT THE CROSS-ROADS OF EUROPE, A *HISTORICAL OUTT LINE OF THE DEMOCRATIC IDEA IN CZECHOSLOVAKIA,* Pen-Club, Prague, 1938.

Cartea aceasta, aşa de senină şi de fermă în expunerea ei, va fi fost scrisă de autorii respectivi cu un sentiment de infinită nelinişte. Se apropiau zile de mari prefaceri ; la nord, se pregătea îngenunchierea ţării, care nu serbase încă a douăzecea aniversare a independenţei sale. întreg poporul cehoslovac îşi încordase puterile, îşi pregătise frontul de apărare. Pe cînd soldaţii stăteau cu arma în mînă, scriitorii căutau să cîştige simpatia şi adeziunea lumii cititoare pentru cauza poporului cehoslovac. Dintr-un astfel de gînd, s-a născut şi cartea despre care e vorba. Acum putem spune, cu regret: „carte frumoasă, fără de folos" ! Evenimentele şi-au urmat cursul pe care îl cunoaştem. Totuşi, cartea e aşa de frumoasă, aşa de semnificativă, încît nu e niciodată tîrziu să se vorbească de ea.

Introducerea e scrisă de Karel Capek, scriitorul şi dramaturgul binecunoscut, care, printr-o ciudată voinţă a soartei, n-a supravieţuit libertăţii patriei sale. E un articol scris cu viziunea tragică a unui destin. Capek a străbătut cu gindul pînă la cele mai adinei trăsături ale soartei poporului său. Laolaltă, norocul şi tragedia acestui popor : s-a găsit la răscrucile Europei. Aceasta a determinat soarta lui. încă din timpurile geologice, nici una din forţele tectonice şi climatice n-a trecut alături de acest colţ al pămîntului. Sînt impresionante cuvintele lui Capek, cînd descrie fazele geologice care au trecut peste Bohemia şi de-a lungul Carpoţilor. Pe urmă, cînd soarta pămîntului s-a statornicit, au trecut pe aici valuri de popoare, s-au bătut hoarde şi state, s-au întîlnit de mai multe ori drumurilor unor civilizaţii deosebite. Pe de altă parte, astăzi, Cehoslovacia uneşte Orientul cu Occidentul. Aceste două tărîmuri de civilizaţie îşi dau întîlnire aici. Pe cînd în Bohemia se găsesc ţinuturi industriale, aglomerate ca nişte furnicare, cu aspect cu desăvîrşire modern, la celălalt capăt, în munţii Ucrainei subcarpatice, se găsesc ţinuturi unde s-a păstrat caracterul patriarhal al vieţii, unde umblă din plai în plai ciobanii cu turmele lor, însinguraţi în mijlocul codrilor. Cehoslovacia a fost o trăsătură de unire între răsărit şi apus.

în cultura sa de după război, caracterul slav a fuzionat cu învăţătura morală anglo-saxonă, promovată de Masaryk, şi cu raţionalismul umanitarist francez, reprezentat de Ed. Beneş. Poate că această ţară ar fi fost puntea de comunicaţie între bătrîna democraţie din apus şi tînăra democraţie din răsărit.

Paginile scrise de Capek farmecă şi cuceresc prin profunzimea viziunii şi prin minunatul meşteşug al scrisului ; dacă n-ar fi decît acest capitol, cartea şi-ar avea rostul şi frumuseţea.

In trei capitole, scrise de V. Chaloupecky, J. Hromâdka, Fr. Hruby, este urmărită naşterea şi dezvoltarea ideii democratice de-a lungul întregii istorii a poporului cehoslovac : un popor care s-a constituit în stat acum un mileniu şi a cunoscut în urmă o robie de mai mult de cinci sute de ani. Aşezării în mijlocul Europei, în calea poftelor, îi datoreşte noul său statut. Cine ştie cînd va avea putinţa să scuture sacrificiul impus din afară şi să redevină ceea ce a fost timp de numai douăzeci de ani !

In concluzie, A. Prazak şi F. Peroutka analizează spiritul democraţiei cehoslovace şi imaginea lui în literatură. Democraţia aceasta a fost organică, în sensul că s-a dezvoltat spontan din concursul condiţiilor istorice şi s-a înrădăcinat adînc în spiritul poporului. în epoca dominaţiei germane, nobilimea cehoslovacă a fost repede deznaţionalizată ; lucrul s-a întîmplat, de altfel, si în Ardeal, sub dominaţia ungară. Poporul a rămas constituit numai din clasele medii si inferioare ale societăţii. Astfel, ideea libertăţii naţionale s-a asociat cu ideea democratică. Lupta a fost dusă în numele acestor două idei, tot aşa precum a fost şi în epoca reformei husite. Făuritorii statului cehoslovac modern au introdus şi ci un spirit de justiţie, de nivelare a deosebirilor sociale. Naţionalismul cehoslovac de după război a fost un naţionalism umanist şi socialist. Masaryk a proclamat un program de umanitarianism, de altfel conform cu spiritul întregii istorii a cehilor. Scriitorii au fost însufleţiţi de acelaşi spirit; ei şi-au îndreptat toată atenţia şi toată dragostea către patrie şi mai ales către om. „Karel Capek s-a aplecat asupra lumii vechi, ca asupra unul om bolnav, şi a găsit rădăcina răului de care suferea lumea în conflictele şi neînţelegerile dintre oameni. El a voit să îngrijească această boală, ca şi Masaryk, cu ajutorul unei umanităţi noi, unei umanităţi cu caracter social". (A. Prazak, p. 234). Concepţia primatului individului n-a zdruncinat însă concepţia armoniei sociale. Jan Cep arată, într-o frază de adincă semnificaţie, cum se rezolva contradicţia aparentă : „Dacă ţinta lumii este individul, ţinta individului nu este fericirea personală, ci sacrificiul pentru alţii" (p. 245).

Am desprins numai cîteva din ideile formulate în această carte ; ea se cuvine citită în întregime, căci fiecare capitol îşi are semnificaţia lui. Ea desemnează imaginea unei democraţii care poartă pecetea unui popor întreg şi care, datorită împrejurărilor care au prezidat la evoluţia ei, posedă un caracter deosebit de caracterul altor democraţii.

NOTE

I. STUDII DE SOCIOLOGIE

Reproducem în această secţiune mai întîi volumul *Introducere în sociologie,* apărut într-o primă ediţie în colecţia „Cartea vremii"- a Editurii Fundaţiei culturale Principele Carol şi purtînd numărul **6** (dublu). Anul, nefiind menţionat în volum, a fost dat greşit cînd **1924,** cînd **1927.** In realitate, volumul a apărut spre sfîrşitul lui **1925** sau, cel mai tîrziu, la începutul lui *1926,* căci la **1G** mai **1926** era recenzat în *Adevărul literar şi artistic,* an VII, nr. **284,** p. **5,** sub semnătura M.N. Pe de altă parte, numărul **7** al colecţiei este piesa *Fapta* de L. Blaga, datată de toţi istoricii literari, ca şi de bibliograful său, D. Vatamaniuc, **1925** (v. *Lucian Blaga 1895—1961 — biobibliografie.* Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Buc, **1977,** p. **23,** nr. **60).** încît anul **1925** pare cel mai plauzibil şi pentru *Introducerea...* lui Ralea.

Volumul, de format mic, cuprinde **112** p., din care pp. **3—5** pentru o „Introducere în Introducere", pp. **7—107** pentru textul propriu-zis, iar pp. **108—112** pentru nişte „Indicaţii bibliografice". Sumarul este următorul : I. Formaţiunea disciplinei {pp. **7—22),** II. Fenomenul social şi definiţia societăţii (pp. 23—**35), III.** Metoda (pp. **36—53),** IV. Clasificarea societăţilor (pp. **54—62),** V. Problemele vieţii sociale (pp. **63—99)** şi VI. Evoluţia societăţilor (pp. **100—107).**

Lucrarea a cunoscut o a doua ediţie în **1944,** la Casa Şcoalelor **(200** p), menţinîndu-şi structura celor **6** capitole, cu unele schimbări necsenţiale de titluri. Noutatea e adăugirea unei a Tl-a părţi, cu titlul „Cîteva probleme speciale", în vreme ce *Introducerea* propriu-zisă (din **1925)** a trecut la partea I, cu numele de „Privire generală". Este aceea pe care o reproducem în ediţia noastră.

Cît priveşte partea a Il-a, ea conţine studii publicate independent în diverse reviste şi reluate ulterior în volumul **COTI*tribuţii*** *la ştiinţa societăţii* (Editura Casei Şcoalelor, Buc, **1927,** **312** p.) In a doua ediţie a *Introducerii în sociologie,* autorul le-a grupat într-o ordine diferită şi anume : I. Problema clasificării societăţilor, II. Sociologia claselor, III. Sociologia educaţiei (nereprodus în *Contribuţii...* şi pe care-**1** vom publica în volumul 5) şi IV. Sociologia şi teoria cunoaşterii. In ediţia de faţă, aceste texte apar în forma lor integrală, aşa cum au fost incluse de Ralea în volumul *Contribuţii la ştiinţa societăţii* şi în ordinea de acolo. Am menţionat in subsol diferenţele dintre această formă originară şi reeditarea lor din **1944.**

în afara acestor studii, volumul *Contribuţii la ştiinţa societăţii* cuprinde şi altele, pe care le-am reprodus de asemenea, respectînd ordinea din sumarul întocmit de autor. Iată acest sumar : **1,** E. Durkheim, **2.** Sociologia claselor, **3.** Democraţie şi creaţie, **4.** Feminism şi prostituţie, **5.** Labour Party şi structura sa (titlu abreviat — n.n.), **6.** Sociologie, socialism şi caracter specific naţional, **7.** Sociologia şi teoria cunoaşterii, **8.** Nota asupra expresiei sociale a emoţiilor (va intra în volumul f> al ediţiei noastre — n.n.), **9.** Problema clasificării societăţilor, **10.** Definiţia revoluţiei (a fost inclus în volumul **3,** ca introducore la *Ideea de revoluţie în doctrinele socialiste* — n.n.) şi **11.** Ultimul aspect al democraţiei.

întrucît textele adunate în volume au fost de regulă publicate mai întîi in diverse revisle, dăm mai jos indicaţia primelor apariţii ale celor nouă studii reproduse din *Contribuţii la ştiinţa societăţii.*

EMILE DURKHEIM

Apărut iniţial în *Viaţa românească,* an XIII, nr. **7/1921,** pp. **5—24,** reluat în *Contribuţii...,* pp, **7—37** şi, în sfîrsit, cu unele modificări şi eliminări, în *Scrieri din trecut* (în literatură şi filozofie), E.S.P.L.A., **1958,** pp. **138—162.**

SOCIOLOGIA CLASELOR

Apărut initi;il în *Convorbiri literare,* an LT, Nr, **4—**5 (aprilie-mai) **1919,** pp. **333—354** şi nr. **7—8** (iulie-august) **1919,** pp. **524—540.**

DEMOCRAŢIE ŞI CREAŢIE

Apărut iniţial în *Viaţa românească,* an XVIII, nr. **7—B/1926,** pp. **169—197.**

FEMINISM ŞI PROSTITUŢIE

Apărut iniţial în *Viaţa românească,* an XVIII, nr. 12/1926, pp. 388—401, cu titlul ***Asupra situaţiei femeii moderne.***

LABOUR PARTY, STRUCTURA ŞI TENDINŢELE SALE

Apărut iniţial în *Viaţa românească,* an XVI, nr. 1/1924, pp. 138—143.

SOCIOLOGIE, SOCIALISM ŞI CARACTER SPECIFIC NAŢIONAL

Apărut iniţial în *Viaţa românească,* an XVII, nr. 2/1925, pp. 295—300.

SOCIOLOGIA ŞI TEORIA CUNOAŞTERII

Apărut iniţial în ***Revista de filosofic,*** voi. IX, nr. 1, aprilie-mai 1923, pp. 30—47.

PROBLEMA CLASIFICĂRII SOCIETĂŢILOR

Apărut iniţial în ***Arhiva pentru ştiinţa şi reforma socială,*** an IV, nr. 6/1922, pp. 673—691.

ULTIMUL ASPECT AL DEMOCRAŢIEI

Apărut iniţial în *Viaţa românească,* an XIX, nr. 3/1927, pp. 418—422 şi semnat M.R.

Urmează volumul ***Istoria ideilor sociale,*** apărut în 1930, în colecţia „Biblioteca muncii", sub egida Ministerului Muncii, Cooperaţiei şi Asigurărilor sociale, în format mic şi numărînd 108 p. Cel mai interesant lucru de remarcat în legătură cu această carte este că ea reprezintă în fond un fel de rezumat al tezei de doctorat despre ***Ideea de revoluţie în doctrinele socialiste,*** reluată in traducere românească în volumul 3 al prezentei ediţii. Comparaţia color două lucrări ilustrează faptul că în ***Istoria ideilor sociale*** autorul a extras, într-o expunere de mare limpezime şi acurateţe, esenţa tezei sale pariziene. Caracterul de conspect al ***Istoriei...*** ii conferă o semnificaţie aparte, motiv pentru care am şi reprodus-o în ediţia noastră, mai ales că nu e prima dată cînd Minai Ralra îşi reia pagini mai vechi în forme noi. E însă primul (şi ultimul) caz cînd ne aflăm în faţa unei cărţi în întregime noi, special redactată pe baza unei vechi lucrări mai ample. E aici o probă de ataşament faţă de un subiect şi faţă de o problematică de care autorul a rămas într-adevăr preocupat întreaga lui viaţă.

Tot în această primă secţiune, reproducem patru studii din volumul ***Atitudini*** (Editura Casei Şcoalc-lor, Buc., 1931, 176 p.) şi anume :

PENTRU DEMOCRAŢIE

Apărut iniţial in *Viaţa românească,* an XVIII, nr. 5—6/1926, pp. 301—306. Reprodus din volumul menţionat, pp. 39—48.

CRIZA MONDIALA

Apărut iniţial în *Adevărul, 26,* 28 şi 30 noiembrie 1930, p. 3. Reprodus din volumul menţionat, pp. 119—133.

APUSUL LIBERALISMULUI EUROPEAN

Apărut iniţial în *Adevărul,* 1 februarie 1931, p. 3. Reprodus din volumul menţionat, pp. 137 -142.

ÎNTRE POLITICA ŞI TEHNICA

Reprodus din volumul menţionat, pp. 153—157.

In fine, încheiem cu două texte din periodice. Este necesar să notăm aici că primul constituie, după toate probabilităţile, debutul publicistic al lui Minai Ralea.

IMPORTANȚA SOCIOLOGICA A LUI GABR. TARDE

Apărut în *Convorbii literare,* an XLVIII, nr. 4/1916, pp. 438—441.

SITUAȚIA PUBLICAȚIILOR SOCIOLOGICE ÎN GERMANIA DUPA RĂZBOI

Apărut în *Arhiva pentru știința și reforma socială,* an IV, nr. 3/1922, pp. 376—381.

II. RECENZII

Textele grupate aici completează sfera preocupărilor sociologice ale lui Mihai Ralea. Desigur, calitatea lor e moderată, majoritatea fiind simple adnotări sau semnalări cu caracter oarecum de serviei, scrise grăbit și iară mari intenții analitice sau demonstrative, ca și fără deosebite calități expresive. Cititorul interesat va ști totuși să aprecieze deschiderea, informația, spiritul critic si opțiunile autorului lor.

Iată în încheiere lista surselor de unde lc-am cules :

CH. ANDLER : „LA DECOMPOSITION POLITIQUE DU SOCIALISME ALLEMAND"

Apărută în *Arhiva pentru știința și reforma socială,* an II, nr. 1—*3.* aprilie-octombric 1920, pp. 449—451.

C. BOUGLE, GUY GRAND, PIRON, PUECH ETC. : „PROUDHON ET NOTRE TEMPS"

Apărută în *Arhiva pentru știința și reforma socială,* an II, nr. 4, ianuarie 1921, pp. 614—615.

VILFREDO PARETO : „TRĂITE DE SOCIOLOGIE GENERALE"

Apărută în *Arhiva pentru știința și reforma socială,* an II. nr. 4, ianuarie 1921, pp. 615—616.

C. BOUGLE : „CHEZ LES PROPHETES SOCIALISTES"

Apărută în *Arhiva pentru știința și reforma socială,* an II., nr. 4, ianuarie 1921, pp. 616—617.

I. G. FRAZER : „LES ORIGINES MAGIQUES DE LA ROYAUTE"

Apărută în *Arhiva pentru știința și reforma socială,* an II, nr. 4, ianuarie 1921, pp. 617—618.

PAUL FAUCONNET : „LA RESPONSABILTTE. ETUDE DE SOCIOLOGIE"

Apărută în *Arhiva pentru știința si reforma socială,* an III, nr. 1, aprilie 1921, pp. 134—136.

CH. ELLWOOD: „SOCIOLOGY AND MODERN SOCIAL PROBLEMS"

Apărută în *Arhiva pentru știința și reforma socială,* an III, nr. 1. aprilie 1921, pp. 139—140.

A. DEMANGEON : „LE DECLIN DE L'EUROPE"

Apărută în *Viața românească,* an XIII, nr. 9/1921, p. 447.

H. CUNOW : „DIE MARXSCIIE GESCHICHTS-GESELLSCHAFTS UND STAATSTHEORIE"

Apărută in *Arluva pentru știinia și reforma socială,* an IV, nr. 1/1922, p. 119.

GUSTAV MAYER : „FRIEDRICII ENGELS. EINE BIOGRAPHIE"

Apărută în *Arhiva pentru știința și reforma socială,* an IV, nr. 1/1922, pp. 119—120.

LUDWIG STEIN : „EINFURUNG IN DIE SOZIOLOGIE"

Apăruta în *Arhiva pentru știința și reforma socială,* an IV, nr. 1/1922, p. 120.

DR. CARL BRINKMANN -. „VERSUCH EINER GESELLSCHAFTSLEHRE"

Apărută în *Arhiva pentru ştiinţa şi reforma socială,* an IV, nr. 1/1922, pp. 120—121.

R. VVORMS : ..LA SOCIOLOGIE, SES BUTS, SES MOYENS"

Apărută în *Arhiva pentru ştiinţa şi reforma socială,* an IV, nr. 2/1922, p. 237.

M. BARASCH : „LE SOCIALISME JURIDIQUE ET SON JNFLUENCE SUR L'EVOLUŢION DU DROIT CIVIL EN FRANCE A LA FIN DU XIX-EME SIECLE ET AU XX-EME SIECLE"

Apărută în *Arhiva, pentru ştiinţa şi reforma socială,* an IV, nr. 6/1923, pp. 738—739.

CONST. GRAUR : „LIBERTATEA PRESEI"

Apărută in *Viaţa romanească,* an XV, nr. 10—12/1923, pp. 368—369.

D. IOVANOVITCH : ..LE RENDEMENT OPTIMUM DU TRAVAIL OUVRIER-'

Apărut în *Viaţa românească,* an XVI, nr. 3/1924, p. 455.
165.

T. G. MASARYK : „IDEALURILE UMANITĂŢII, DESPRE BOLŞEVISM"

Apărută în *Viaţa românească,* an XVI, nr. 3/1924, p. 455.

C. DOUGLE : „DE LA SOCIOLOGIE A L'ACTION SOCIALE"

Apărută în *Viaţa româneasca,* an XVI, nr. 3/1924, pp. 455—456.

P. ANDREI ; „DIE SOZIOLOGISCHE AUFFASSUNG DER ERKENTNISS"

Apărută în *Viaţa românească,* an XVI, nr. 5/1924, p. 303, şi semnată M.R.

ARISTIDE BLANK : „PROBLEMA MONETARA ÎN RAPORT CU CREDITUL PUBLIC ŞI PRIVAT"

Apărută în *Viaţa românească,* an XVI, nr. 5/1924, p. 304, şi semnată M.R.

PAUL COLIN : „L'ALLEMAGNE"

Apărută în *Viaţa românească,* an XVI, nr. 7/1924, p. 129, şi semnată M.R.

VICTOR SLAVESCU : „CREDITELE FUNCIARE DIN ROMÂNIA"

Apărută în *Viaţa românească,* an XVI, nr. 12/1924, pp. 481—482, şi semnată M.R.

SAINT-SIMON : „CATEHISMUL INDUSTRIAŞILOR. NOUL CREŞTINISM"

Apărută în *Viaţa, românească,* an XVII, nr, 1/1925, p. 168, şi semnată M.R.

G. TARDE : „LEGILE SOCIALE"

Apărută în *Viaţa românească,* an XVII, nr. 1/1925, p. 168, şi semnată M.R.

ŞT. ANTIM : „CONCEPŢIA ECONOMICA A DREPTULUI"

Apărută în *Viaţa românească,* an XVII, nr. 4/1925, pp. 131—132, şi semnată M.R.

E. GOBLOT: „LA BARRIERE ET LE NIVEAU"

Apărută în Viața *românească,* an XVII, nr. 8/1925, pp. 295—296, şi semnată M.R.

ŞT. ZELETIN: „ISTORIA SOCIALA"

Apărută în *Viața românească,* an **XVIII,** nr. 1/1926, pp, 142—143.

DR. N. LUPU: „NOI ŞI SÎRBII"

Apărută în *Viața românească,* an **XVIII,** nr. 2—3/1926, p. 374, si semnată **M.R.**

G. I. BRĂTIANU: „TEORII NOUA IN INVAȚAMÎNTUL ISTORIEI"

Apărută în *Viața românească,* an **XVIII,** nr. 4/1926, pp. 117—118.

ION CLOPOȚEL: „CRIZA DEMOCRAȚIEI IN ROMÂNIA"

Apărută în *Viața românească,* an XVIII, nr. 5—6/1926, p. 332, şi semnată M.R.

HENRY BERAUD: „CE QUE J'AI VU A MOSCOU"; „CE QUB J'AI VU A BERLIN"

Apărută in *Viața românească,* an XVIII, nr. 12/1926, pp, 447—448.

MIHAIL MANOILESCU: „O MĂRTURISIRE DE CREDINȚA"

Apărută în *Viața românească,* an XIX, nr. 3/1927, p. 432, şi semnată M.R.

P. ANDREI: „PROBLEME DE SOCIOLOGIE"

Apărută în *Viața româneasca,* an XIX, nr. 3/1927, pp. 435—436,

G. DEAT: „PERSPECTIVES SOCIALISTES"

Apărută în *Viața româneasca,* an XXIII, nr. 3/1931, p. 320.

CONST. GRAUR: „CÎȚIVA INŞI"

Apărută în *Viața românească,* an XXIII, nr. 11—12/1931, pp. 202—203.

GEORGES BORIS: „LA REVOLUTION ROOSEVELT"

Apărută în *Viața românească,* an XXVI, nr. 19—20/1934, p, 111, şi semnată M.R.

BERNAHD LAZARE: „L'ANTISEMITISME"

Apărută în *Viața românească,* an XXVI, nr. 19—20/1934, p. 111, şi semnată M.R.

MIHAIL R. ROLLEA: „DIN ISTORIA DREPTURILOR OMULUI"

Apărută In *Viața românească,* an XXIX, nr. 7/1937, p. 144, şi semnată R.

G. STRAT: „ELOGIUL LIBERTĂȚII"

Apărută in *Viața românească,* an XXIX, nr. 10/1937, p. 129, şi semnată R.

AT THE CROSS-ROADS OF EUROPE: „A HISTORICAL OUTT LINE OF THE DEMOCRATIC IDEA IN CZECHOSLOVAKIA"

Apărută în *Viața românească,* an XXXI, nr. 3/1939, pp. 158—159, şi semnată R.

SUMAR

I.mor : 7.. ORNFA
TVhnoivdactor : VASILE C-IUCA

Bun de tipar ; 29.01.WSS
Coli ed. 23,38. Caii tipar 27.25.

Intrepi indeiva **poliMrafiivt ..13 Decr-nibrie 1918",**